CAIVS CRISPVS

SALLVSTIVS

ACCEDVNT

RECENSIO NOVISSIMAE VERSIONIS

HISPANICAE

EXAMEN VARIARVM LECTIONVM

INTERPRETATIO LOCORVM

INDEX LATINITATIS

BEROLINI

EX OFFICINA ATQVE IMPENSIS JO. FRID. VNGERI

MDCCXC

VIRO ILLVSTRISSIMO

EWALDO FRIDERICO

COMITI DE HERZBERG

STATVS ATQVE SANCTVARII REGIS BORVSSORVM
POTENTISSIMI MINISTRO INTIMO
EQVITI ORDINIS AQVILAE NIGRAE
CVRATORI REGIAE ACADEMIAE SCIENTIARVM
REL. REL.

DOMINO MEO GRATIOSISSIMO

Cui enim potius quam TIBI, Illustrissime Comes, cum tali praefamine pietatis reuerentiaeque offerendus sit hic meus Sallustius! Nam praeter eas omnes TE publi-

ce priuatimque venerandi caussas, quas communes cum vniuersitate ciuium exterorumque habeo; propriae mihi sunt plures, vt id inprimis tum in hoc Sallustii introitu tum mihi agendum existimauerim. Fuit enim primum ipse in historia scribenda quasi praeceptor illius Taciti, cui maximus nuper Fridericus II, *TVIS auxiliis vsus, tribuit ex vetere prouerbio, tot pondera quot verba; cuiusque particula aliqua translata apud inuictum alias Regem vicisti, vt germanicae nostrae linguae vim atque robur agnosceret. Versatur porro in enarratione rerum gestarum, cuius TV, venerande Domine, non modo ipse tot monumentis perfectum edidisti exemplar, verum etiam descripsisti leges modumque. Sed idem praeterea laudibus celebrauit summos sui seculi viros, Catonem inprimis, rarae il-*

lius omnium temporum virtutis, quam in TE omnes admirantur, amoris patriae, fidei in eam Regemque inexpugnabilis, in consulendo sapientiae, in agendo perseuerantiae, animi in tanta negotiorum mole sufficientis doctrinae omnis curae in vniuersa denique vitae ratione cultuque antiquae seueritatis cum facilitate humanitateque coniunctae. Tandem mihi ipsi accensum est studium in clarissimo scriptore ita edendo; ex quo tempore TV, Domine gratiosissime, versionem hispanicam splendissimam rarissimamque inter nos, tanquam munus Auctoris Celsissimi, mihi perutendam insigni cum comitate concessisti. Vt adeo, quicquid ex mea qualicunque opera in vsum Lectorum redundet, illud totum TIBI TVAEque litterarum bonarum tutelae debeatur.

Eam itaque nunc TV in primis, Domine gratiosissime, fronte accipe serena. Faxit Deus, vt quam diutissime intersis rebus Borussicis atque adeo humanis consultor actorque, quemadmodum scientiarum litterarumque grande praesidium atque decus.

NOMINI TVO ILLVSTRISSIMO CELEBERRIMOQVE

Berolini
Kalendis Maii
MDCCXC.

deuotus
GVILIELMVS ABRAHAM TELLER.

AEQVIS LECTORIBVS.

Repetenti mihi nuper per otium SALLVSTII vtrumque opus integrum nobis relictum, idque comparanti cum nouissima Versione hispanica, natum est eius edendi consilium. In quo non puto me aliquid suscepisse, quod a personae munerisque mei ratione adeo abhorreat; cum, vt ille vere dixit, is Auctor magis a viris quam a pueris legendus sit, atque sic neque Theologo pudori aut dedecori esse debeat, vsum nobilissimi scriptoris, primi in historia romana, apud alios promouisse. Id vero quibus modis consequi elaborauerim, patet ex his, quae singulis mearum in Sallustium curarum initiis praefatus sum, vt pauca solum in hoc loco dicenda restent.

Textum nimirum paraui ad editionem *Cortii*, neque tamen presse nimis eum secutus, conferendo etiam hinc inde vnam ex antiquioribus, desideratam tamen in recensionibus edd. Sallustii omnibus, vti Indicibus librorum copiosissimis, mihique communicatam a clarissimo nostro Vngero, artis typographicae atque praeterea exsculptoriae figuras ex ligno, insigni Germaniae ornamento. Prodiit ea *Brixiae* 1495 in forma maxima, quam folio dicunt. Incipit cum monito — *Hoc in volumine haec continentur. Pomponii* (sc. Laeti) *Epistola ad Augustinum*

Maphaeum. C. Crispii Sallustii bellum catilinarium cum commento Laurentii vallensis. Porcii Latronis Declamatio contra L. Catilinam. C. Crispi Sallustii bellum Iugurthinum cum commentariis praeclarissimi fratris Ioannis Chrisostomi Soldi. Brixiani. C. Crispi Sallustii variae orationes ex libris eiusdem historiarum exceptae. C. Crispii Sallustii vita. Romae per Pomponium emendata Brixiaeque per Ioannem Britanicum, diligentissime reuisa. — Haec deinceps sequuntur, ita tamen, vt Porcii Declamatio transposita sit post bellum Iugurthinum, singulis paginis collateralibus Catilinae in superiore margine inscriptio legatur *coniuratio* — Catilinae, vita vero Sallustii plane non appareat. Sed, vt iam aliquoties in additamentis monui, totum hoc opus abundat vitiis operarum variis crassisque.

In his porro, quae de meo addidi, vt taedio Lectorum cauerem, diligenter ea omnia separaui atque in peculiares locos congessi, quae solent alii notae vnius contextui immiscere; fugiendoque dulcia interpretum vitia inanem quaerentium apparatum, id maxime curaui, vt iuniores aut minus otiosi sine impedimento atque etiam cum fructu legere possent scriptorem, quem legisse neminem seuerioris etiam doctrinae studiosum poeniteat, intellexisse vero atque probasse, in magna etiam ponendum sit laude.

CONIVRATIO CATILINARIA.

Omnis homines, qui sese student praestare ceteris animalibus, summa ope niti decet, vitam silentio ne transeant, veluti pecora, quae natura prona atque ventri obedientia finxit. Sed nostra omnis vis in animo et corpore sita; animi imperio, corporis seruitio magis vtimur. alterum nobis cum dis, alterum cum belluis commune est. Quo mihi rectius videtur, ingenii, quam virium opibus gloriam quaerere, et, quoniam vita ipsa, qua fruimur, breuis est, memoriam nostri quam maxume longam efficere. Nam diuitiarum et formae gloria fluxa atque fragilis est, Virtus clara aeternaque habetur. Sed diu magnum inter mortalis certamen fuit, vine corporis, an virtute animi res militaris magis procederet. Nam et prius, quam incipias, consulto, et, vbi consulueris, mature facto opus. Ita vtrumque per se indigens, alterum alterius auxilio veget.

Igitur initio. Reges (nam in terris nomen imperii id primum fuit) diuersi, pars ingenium, alii corpus exercebant: etiam tum vita hominum sine cupiditate agitabatur; sua cuique satis placebant. Postea vero quam in Asia Cyrus, in Graecia Lacedaemonii et Athenienses coepere vrbes atque nationes subigere, lubidinem dominandi caussam belli habere, maxumam gloriam in maxumo imperio putare: tum demum periculo atque negotiis compertum est, in bello plu-

rimum ingenium posse. Quod si regum atque imperatorum animi virtus in pace ita, vti in bello, valeret, aequabilius atque constantius sese res humanae haberent; neque aliud alio ferri, neque mutari ac misceri omnia cerneres. Nam imperium facile his artibus retinetur, quibus initio partum est. Verum vbi pro labore desidia, pro continentia et aequitate lubido atque superbia inuasere; fortuna simul cum moribus immutatur. ita imperium semper ad optumum quemque a minus bono transfertur. Quae homines arant, nauigant, aedificant, virtuti omnia parent. Sed multi mortales dediti ventri atque somno, indocti incultique vitam, sicuti peregrinantes, transegere; quibus, profecto contra naturam, corpus voluptati, anima oneri fuit. eorum ego vitam mortemque iuxta aestumo, quoniam de vtraque siletur. Verum enim vero is demum mihi viuere atque frui anima videtur, qui aliquo negotio intentus, praeclari facinoris, aut artis bonae famam quaerit. Sed in magna copia rerum aliud alii natura iter ostendit.

Pulchrum est bene facere reipublicae: etiam bene dicere haud absurdum est; vel pace, vel bello clarum fieri licet: et qui fecere, et qui facta aliorum scripsere, multi laudantur. Ac mihi quidem, tametsi haudquaquam par gloria sequatur scriptorem et auctorem rerum; tamen in primis arduum videtur res gestas scribere: primum quod facta dictis sunt exaequanda; dehinc, quia plerique, quae delicta reprehenderis, maliuolentia et inuidia putant: vbi de magna virtute et gloria bonorum memores, quae sibi quisque fa-

cilia factu putat, aequo animo accipit; supra ea, veluti ficta, pro falsis ducit. Sed ego adolescentulus, sicuti plerique, studio ad rempublicam latus sum, ibique mihi aduersa multa fuere. Nam pro pudore, pro abstinentia, pro virtute, audacia, largitio, auaritia vigebant. Quae tametsi animus aspernabatur, insolens malarum artium; tamen inter tanta vitia imbecilla aetas ambitione corrupta tenebatur: ac me, cum ab reliquorum malis moribus dissentirem, nihilo minus honoris cupido, eadem, quae ceteros, fama atque inuidia vexabat.

Igitur vbi animus ex multis miseriis atque periculis requieuit, et mihi reliquam aetatem a republica procul habendam decreui; non fuit consilium secordia atque desidia bonum otium conterere: neque vero agrum colendo, aut venando, seruilibus officiis intentum, aetatem agere; sed a quo incepto studio me ambitio mala detinuerat, eodem regressus, statui res gestas populi Romani carptim, vt quaeque memoria digna videbantur, perscribere: eo magis, quod mihi a spe, metu, partibus reipublicae animus liber erat. Igitur de Catilinae coniuratione, quam verissume potero, paucis absoluam. nam id facinus in primis ego memorabile existumo, sceleris atque periculi nouitate. De cuius hominis moribus pauca prius explananda sunt, quam initium narrandi faciam.

CAP. I.

Lvcivs Catilina nobili genere natus, magna vi et animi et corporis, sed ingenio malo prauoque. Huic ab adolescentia bella intestina, caedes, rapinae, discordia ciuilis grata fuere; ibique iuuentutem suam exercuit. Corpus patiens inediae, vigiliae, algoris, supra quam cuique credibile est. Animus audax, subdolus, varius, cuius rei libet simulator ac dissimulator, alieni appetens, sui profusus, ardens in cupiditatibus: satis loquentiae, sapientiae parum. Vastus animus immoderata, incredibilia, nimis alta semper cupiebat. Hunc post dominationem Lucii Sullae lubido maxuma inuaserat reipublicae capiundae: neque, id quibus modis adsequeretur, dum sibi regnum pararet, quidquam pensi habebat. Agitabatur magis magisque in dies animus ferox inopia rei familiaris, et conscientia scelerum: quae vtraque his artibus auxerat, quas supra memoraui. Incitabant praeterea corrupti ciuitatis mores, quos pessuma ac diuersa inter se mala, luxuria atque auaritia vexabant. Res ipsa hortari videtur, quoniam de moribus ciuitatis tempus admonuit, supra repetere, ac paucis instituta maiorum domi militiaeque, quomodo rempublicam habuerint, quantamque reliquerint: et vt paullatim immutata, ex pulcherruma pessuma ac flagitiosissuma facta sit, disserere.

CAP. II.

Vrbem Romam, sicuti ego accepi, condidere atque habuere initio Troiani, qui, Aenea duce, profugi, sedibus incertis vagabantur: cumque

his Aborigenes genus hominum agreste, sine legibus, sine imperio, liberum atque solutum. Hi postquam in vna moenia conuenere, dispari genere, dissimili lingua, alius alio more viuentes: incredibile memoratu est, quam facile coaluerint. Sed postquam res eorum ciuibus, moribus, agris aucta, satis prospera satisque pollens videbatur; sicuti pleraque mortalium habentur, inuidia ex opulentia orta est. Igitur reges populique finitumi bello tentare, pauci ex amicis auxilio esse. nam ceteri metu percussi a periculis aberant. At Romani domi militiaeque intenti festinare, parare, alius alium hortari, hostibus obuiam ire, libertatem, patriam parentesque armis tegere. post, vbi pericula virtute propulerant, sociis atque amicis auxilia portabant: magisque dandis, quam accipiundis beneficiis amicitias parabant. Imperium legitimum, nomen imperii regium habebant. Delecti, quibus corpus annis infirmum, ingenium sapientia validum, Reipublicae consultabant; hi vel aetate, vel curae similitudine PATRES appellabantur. Post, vbi regium imperium, quod initio conseruandae libertatis, atque augendae reipublicae fuerat, in superbiam dominationemque conuertit; immutato more, annua imperia, binos imperatores sibi fecere. eo modo minume posse putabant per licentiam insolescere animum humanum.

CAP. III.

Sed ea tempestate coepere se quisque extollere, magisque ingenium in promtu habere. Nam regibus boni quam mali suspectiores sunt, sem-

perque his aliena virtus formidolosa est. Sed ciuitas, incredibile memoratu est, adepta libertate, quantum breui creuerit. tanta cupido gloriae incesserat. Iam primum iuuentus simul ac belli patiens erat, in castris per laborem vsu militiam discebat: magisque in decoris armis, quam in scortis atque conuiuiis lubidinem habebánt. Igitur talibus viris non labos insolitus, non locus vllus asper, aut arduus erat: virtus omnia domuerat. Sed gloriae maxumum certamen inter ipsos erat: sese quisque hostem ferire, murum adscendere, conspici, dum tale facinus faceret, properabat; eas diuitias, eam bonam famam magnamque nobilitatem putabant: laudis auidi, pecuniae liberales erant: gloriam ingentem, diuitias honestas volebant. Memorare possem, quibus in locis maxumas hostium copias populus Romanus parua manu fuderit; ni ea res longius ab incepto traheret.

CAP. IV.

Sed profecto fortuna in omni re dominatur: ea res cunctas ex lubidine magis, quam ex vero celebrat obscuratque. Atheniensium res gestae, sicuti ego aestumo, satis amplae magnificaeque fuere; verum aliquanto minores tamen, quam fama feruntur. Sed quia prouenere ibi scriptorum magna ingenia, per terrarum orbem Atheniensium facta pro maxumis celebrantur. Ita eorum, qui fecere, virtus tanta habetur, quantum verbis eam potuere extollere praeclara ingenia. At populo Romano numquam ea copia fuit: quia prudentissumus quisque negotiosus

maxume erat: ingenium nemo sine corpore exercebat: optumus quisque facere, quam dicere; sua ab aliis benefacta laudari, quam ipse aliorum narrare malebat.

CAP. V.

Igitur domi militiaeque boni mores colebantur. concordia maxuma, minuma auaritia erat; ius bonumque apud eos non legibus magis, quam natura valebat. Iurgia, discordias, simultates cum hostibus exercebant; ciues cum ciuibus de virtute certabant. in suppliciis Deorum magnifici, domi parci, in amicis fideles erant. Duabus his artibus, audacia in bello, vbi pax euenerat aequitate seque remque publicam curabant. Quarum rerum ego maxuma documenta haec habeo, quod saepius vindicatum est in eos, qui contra imperium in hostem pugnauerant, quique tardius, reuocati, bello excesserant, quam qui signa relinquere, aut pulsi, loco cedere ausi erant. In pace vero quod beneficiis, quam metu imperium agitabant, et, accepta iniuria, ignoscere, quam persequi malebant.

CAP. VI.

Sed vbi labore atque iustitia respublica creuit, reges magni bello domiti, nationes ferae et populi ingentes vi subacti; Carthago, aemula imperii Romani, ab stirpe interiit, cuncta maria terraeque patebant: saeuire Fortuna ac miscere omnia coepit. Qui labores, pericula, dubias atque asperas res facile tolerauerant, iis otium, diuitiae, optandae aliis, oneri miseriaeque fuere.

Igitur primo pecuniae, deinde imperii cupido creuit. ea quasi materies omnium malorum fuere. Namque auaritia fidem, probitatem, ceterasque artis bonas subuertit; pro his superbiam, crudelitatem, deos neglegere, omnia venalia habere edocuit. Ambitio multos mortalis falsos fieri subegit; aliud clausum in pectore, aliud in lingua promtum habere; amicitias inimicitiasque non ex re, sed ex commodo aestumare; magisque vultum, quam ingenium bonum habere. Haec primo paullatim crescere, interdum vindicari. post vbi, contagio, quasi pestilentia inuasit, civitas immutata, imperium ex iustissumo atque optumo crudele intolerandumque factum.

CAP. VII.

Sed primo magis ambitio, quam auaritia, animos hominum exercebat: quod tamen vitium propius virtutem erat. Nam gloriam, honorem, imperium, bonus, ignauus aeque sibi exoptant: sed ille vera via nititur; huic quia bonae artes desunt, dolis atque fallaciis contendit. Auaritia pecuniae studium habet, quam nemo sapiens concupiuit. ea, quasi venenis malis imbuta, corpus animumque virilem effeminat: semper infinita, insatiabilis, neque copia, neque inopia minuitur. Sed postquam L. Sulla, armis recepta Republica, bonis initiis malos euentus habuit; rapere omnes, trahere, domum alius, alius agros cupere: neque modum, neque modestiam victores habere, foeda crudeliaque in ciuibus facinora facere. Huc accedebat, quod L. Sulla exercitum, *quem in* Asiam ductauerat, quo sibi fidum fa-

ceret, contra morem maiorum, luxuriose nimisque liberaliter habuerat; loca amoena, voluptaria facile in otio ferocis militum animos molliverant. Ibi primum insueuit exercitus populi Romani amare, potare; signa, tabulas pictas, vasa caelata mirari; ea priuatim ac publice rapere; delubra spoliare; sacra profanaque omnia polluere. Igitur hi milites, postquam victoriam adepti sunt, nihil reliqui victis fecere. Quippe secundae res sapientium animos fatigant: ne illi corruptis moribus victoriae temperarent.

CAP. VIII.

Postquam diuitiae honori esse coepere, et eas gloria, imperium, potentia sequebatur: hebescere virtus, paupertas probro haberi, innocentia pro maliuolentia duci coepit. Igitur ex diuitiis iuuentutem luxuria atque auaritia, cum superbia inuasere: rapere, consumere; sua parui pendere, aliena cupere; pudorem, pudicitiam, diuina atque humana promiscua, nihil pensi atque moderati habere. Operae pretium est, cum domos atque villas cognoueris in vrbium modum exaedificatas, visere templa deorum, quae nostri maiores, religiosissumi mortales fecere. Verum illi delubra deorum pietate, domos sua gloria decorabant; neque victis quidquam praeter iniuriae licentiam eripiebant. At hi contra ignauissumi homines, per summum scelus, omnia ea sociis adimere, quae fortissumi viri victores reliquerant: proinde quasi iniuriam facere, id demum esset imperio vti.

CAP. IX.

Nam quid ea memorem, quae, nisi iis, qui videre, nemini credibilia sunt: a priuatis compluribus subuersos montes, maria constructa esse. quibus mihi videntur ludibrio fuisse diuitiae; quippe, quas honeste habere licebat, abuti per turpitudinem properabant. Sed lubido stupri, ganeae ceterique cultus non minor incesserat: Viros pati muliebria, mulieres pudicitiam in propatulo habere; vescendi caussa terra marique omnia exquirere; dormire prius, quam somni cupido esset; non famem, aut sitim, neque frigus, neque lassitudinem opperiri, sed ea omnia luxu antecapere. Haec iuuentutem, vbi familiares opes defecerant, ad facinora incendebant. Animus imbutus malis artibus haud facile lubidinibus carebat: eo profusius omnibus modis quaestui atque sumtui deditus erat.

CAP. X.

In tanta tamque corrupta ciuitate Catilina, id, quod factu facillimum erat, omnium flagitiorum atque facinorum circum se, tamquam stipatorum, cateruas habebat. Nam quicumque impudicus, adulter, ganeo, manu, ventre, pene bona patria lacerauerat; quique alienum aes grande conflauerat, quo flagitium, aut facinus redimeret; praeterea omnes vndique parricidae, sacrilegi, conuicti iudiciis, aut pro factis iudicium timentes; ad hoc, quos manus atque lingua, periurio aut sanguine ciuili alebat; postremo omnes, quos flagitium, egestas, conscius animus exagitabat: hi Catilinae proxumi familia-

resque erant. Quod si quis etiam a culpa vacuus in amicitiam eius inciderat; quotidiano vsu atque illecebris facile par similisque ceteris efficiebatur. Sed maxume adolescentium familiaritates adpetebat: eorum animi molles et aetate fluxi, dolis haud difficulter capiebantur. Nam vti cuiusque studium ex aetate flagrabat, aliis scorta praebere; aliis canes atquo equos mercari; postremo neque sumtui, neque modestiae suae parcere, dum illos obnoxios fidosque faceret. Scio, fuisse nonnullos, qui ita aestumarent, iuuentutem, quae domum Catilinae frequentabat, parum honeste pudicitiam habuisse; sed ex aliis rebus magis, quam quod cuiquam compertum foret, haec fama valebat.

CAP. XI.

Iam primum adolescens Catilina multa nefanda stupra fecerat, cum virgine nobili, cum sacerdote Vestae, alia huiuscemodi contra ius fasque. postremo captus amore Aureliae Orestillae, cuius praeter formam, nihil vmquam bonus laudauit: quod ea nubere illi dubitabat, timens priuignum adulta aetate: pro certo creditur, necato filio, vacuam domum scelestis nuptiis fecisse. Quae quidem res mihi inprimis videtur caussa fuisse facinoris maturandi. Namque animus impurus, dis hominibusque infestus, neque vigiliis neque quietibus sedari poterat: ita conscientia mentem excitam vastabat. Igitur colos exsanguis, foedi oculi, citus modo, modo tardus incessus; prorsus in facie vultuque vecordia inerat.

CAP. XII.

Sed iuuentutem, quam, vt supra diximus, illexerat, multis modis mala facinora edocebat. Ex illis testes signatoresque falsos commodare; fidem, fortunas, pericula vilia habere; post, vbi eorum famam atque pudorem attriuerat, maiora alia imperabat. Si caussa peccandi in praesens minus suppetebat, nihilo minus insontes, sicuti sontes, circumuenire, iugulare. scilicet, ne per otium torpescerent manus aut animus, gratuito potius malus atque crudelis erat. His amicis sociisque confisus Catilina, simul quod aes alienum per omnis terras ingens erat, et quod plerique Sullani milites, largius suo vsi, rapinarum et victoriae veteris memores ciuile bellum exoptabant; opprimundae reipublicae consilium cepit. In Italia nullus exercitus: Cn Pompeius in extremis terris bellum gerebat: ipsi consulatum petundi magna spes: Senatus nihil sane intentus: tutae tranquillaeque res omnes; sed ea prorsus opportuna Catilinae.

CAP. XIII.

Igitur circiter Kalendas Iunias L. Caesare et C. Figulo Consulibus primo singulos adpellare: hortari alios, alios tentare: opes suas, imparatam rempublicam, magna praemia coniurationis docere. Vbi satis explorata sunt, quae voluit, in vnum omnis conuocat. quibus maxuma necessitudo, et plurimum audaciae. Eo conuenere Senatorii ordinis P. Lentulus Sura, P. Autronius, L. Cassius Longinus, C. Cethegus, P. et Seruius Sullae, Seruii filii, L. Vargunteius, Q. Annius,

M. Porcius Laeca, L. Bestia, Q. Curius: praeterea ex equestri ordine M. Fuluius Nobilior, L. Statilius, P. Gabinius Capito, C. Cornelius: ad hoc multi ex coloniis et municipiis, domi nobiles. Erant praeterea complures paullo occultius consilii huiusce participes nobiles, quos magis dominationis spes hortabatur, quam inopia, aut alia necessitudo. Ceterum iuuentus pleraque, sed maxume nobilium, Catilinae inceptis fauebat. quibus in otio vel magnifice, vel molliter viuere copia erat, incerta pro certis, bellum, quam pacem, malebant. Fuere item ea tempestate, qui crederent M. Licinium Crassum non ignarum eius consilii fuisse, quia Cn. Pompeius inuisus ipsi magnum exercitum ductabat, cuiusuis opes voluisse contra illius potentiam crescere: simul confisum, si coniuratio valuisset, facile apud illos principem se fore.

CAP. XIV.

Sed antea item coniurauere pauci contra rempublicam, in quibus Catilina. de qua quam verissume potero dicam. L. Tullo, M. Lepido consulibus, P. Autronius et P. Sulla legibus ambitus interrogati poenas dederant. Post paullo Catilina, pecuniarum repetundarum reus, prohibitus erat consulatum petere; quod intra legitimos dies profiteri nequiuerit. Erat eodem tempore Cn. Piso, adolescens nobilis, summae audaciae, egens, factiosus, quem ad perturbandam rempublicam inopia atque mali mores stimulabant. Cum hoc Catilina et Autronius consilio communicato, parabant in Capitolio Kalen-

dis Ianuariis L. Cottam et L. Torquatum Consules interficere; ipsi, fascibus correptis, Pisonem cum exercitu ad obtinendas duas Hispanias mittere. Ea re cognita rursus, in Nonas Februarias consilium caedis transtulerant. Iam tum non Consulibus modo, sed plerisque Senatoribus perniciem machinabantur. Quod ni Catilina maturasset pro curia signum sociis dare; eo die, post conditam vrbem Romanam, pessumum facinus patratum foret. Quia nondum frequentes armati conuenerant: ea res consilium diremit.

CAP. XV.

Postea Piso in citeriorem Hispaniam Quaestor pro Praetore missus est, adnitente Crasso; quod eum infestum inimicum Cn. Pompeio cognouerat. Neque tamen senatus Prouinciam inuitus dederat: quippe foedum hominem a republica procul esse volebat: simul, quia boni quam plures praesidium in eo putabant: et iam tum potentia Cn. Pompeii formidolosa erat. Sed is Piso, in prouinciam ab equitibus Hispanis, quos in exercitu ductabat, iter faciens, occisus est. Sunt, qui ita dicant, imperia eius iniusta, superba, crudelia barbaros nequiuisse pati; alii autem, equites illos, Cn. Pompeii veteres fidosque clientes, voluntate eius Pisonem adgressos: numquam Hispanos praeterea tale facinus fecisse, sed imperia saeua multa antea perpessos. Nos eam rem in medio relinquemus. De superiore coniuratione satis dictum.

CAP. XVI.

Catilina vbi eos, quos paullo ante memoraui, conuenisse videt: tametsi cum singulis multa saepe egerat; tamen in rem fore credens vniversos adpellare et cohortari, in abditam partem aedium secedit: atque ibi, omnibus arbitris procul amotis, orationem huiuscemodi habuit.

Ni virtus fidesque vestra spectata mihi forent, nequidquam opportuna res cecidisset; spes magna, dominatio, in manibus frustra fuisset: neque ego per ignauiam, aut vana ingenia, incerta pro certis captarem. Sed quia multis et magnis tempestatibus vos cognoui fortes fidosque mihi: eo animus ausus, maxumum atque pulcherrumum facinus incipere: simul quia vobis, eadem quae mihi, bona malaque intellexi. nam idem velle atque nolle, ea demum firma amicitia est. Sed, ego quae mente agitaui, omnes iam antea diuersi audistis. Ceterum mihi in dies magis animus accenditur, cum considero, quae conditio vitae futura sit, nisi nosmet ipsi vindicamus in libertatem. Nam postquam respublica in paucorum ius atque ditionem concessit; semper illis reges, tetrarchae vectigales esse: populi, nationes stipendia pendere: ceteri omnes, strenui, boni, nobiles atque ignobiles vulgus fuimus, sine gratia, sine auctoritate, his obnoxii, quibus, si respublica valeret, formidini essemus. Itaque omnis gratia, potentia, honos, diuitiae apud illos sunt, aut vbi illi volunt: repulsas nobis reliquere, pericula, iudicia, egestatem. Quae quousque tandem patiemini fortissumi viri? nonne emori per virtutem praestat, quam vitam miseram atque inho-

nestam, vbi alienae superbiae ludibrio fueris, per dedecus amittere? Verum enim vero, pro Deum atque hominum fidem! victoria nobis in manu. viget aetas, animus valet: contra illis annis atque diuitiis omnia consenuerunt. tantummodo incepto opus est; cetera res expediet. Etenim quis mortalium, cui virile ingenium, tolerare potest, illis diuitias superare, quas profundant in exstruendo mari et montibus coaequandis; nobis rem familiarem etiam ad necessaria deesse? illos binas, aut amplius, domos continuare; nobis larem familiarem nusquam vllum esse? Cum tabulas, signa, toreumata emunt; noua diruunt, alia aedificant; postremo omnibus modis pecuniam trahunt, vexant, tamen summa lubidine diuitias vincere nequeunt. At nobis domi inopia, foris aes alienum; mala res, spes multo asperior: denique, quid reliqui habemus, praeter miseram animam? Quin igitur expergiscimini? En illa, illa, quam saepe optastis, libertas, praeterea diuitiae, decus, gloria in oculis sita sunt! fortuna omnia victoribus praemia posuit. Res, tempus, pericula, egestas, belli spolia magnifica magis, quam oratio, vos hortentur. Vel imperatore, vel milite me vtimini. neque animus, neque corpus a vobis aberit. Haec ipsa, vt spero, vobiscum consul agam: nisi forte animus fallit, et vos seruire, quam imperare, parati estis.

CAP. XVII.

Postquam accepere ea homines, quibus mala abunde omnia erant, sed neque res neque spes bona vlla, tametsi illis quieta mouere, magna

merces videbatur; tamen postulare plerique, vti proponeret: quae conditio belli foret, quae praemia armis peterent, quid vbique opis aut spei haberent. Tum Catilina polliceri tabulas nouas, proscriptionem locupletium, magistratus, sacerdotia, rapinas, alia omnia, quae bellum atque lubido victorum fert. Praeterea esse in Hispania citeriore Pisonem, in Mauretania cum exercitu P. Sittium Nucerinum, consilii sui participes: petere consulatum C. Antonium, quem sibi collegam fore speraret, hominem et familiarem, et omnibus necessitudinibus circumuentum: cum eo se consulem initium agendi facturum. Ad hoc, maledictis increpat omnis bonos: suorum vnumquemque nominans, laudare; admonere alium egestatis, alium cupiditatis suae, complures periculi aut ignominiae, multos victoriae Sullanae, quibus ea praedae fuerat. Postquam omnium animos alacris videt; cohortatus, vt petitionem suam curae haberent, conuentum dimisit.

CAP. XVIII.

Fuere ea tempestate, qui dicerent, Catilinam, oratione habita, cum ad iusiurandum populares sceleris sui adigeret, humani corporis sanguinem, vino permixtum, in pateris circumtulisse; inde cum post exsecrationem omnes degustauissent, sicuti in solemnibus sacris fieri consueuit, aperuisse consilium suum, atque eo, dictitare, fecisse, quo inter se fidi magis forent, alius alii tanti facinoris conscii. Nonnulli ficta et haec, et multa praeterea existumabant ab iis, qui Ciceronis inuidiam, quae postea orta est, leniri cre-

debant atrocitate sceleris eorum, qui poenās dederant. Nobis ea res pro magnitudine parum comperta est.

CAP. XIX.

Sed in ea conuentione fuit Q. Curius, natus haud obscuro loco, flagitiis atque facinoribus coopertus; quem Censores Senatu probri gratia amouerant. Huic homini non minor vanitas, quam audacia; neque reticere, quae audierat, neque suamet ipse scelera occultare. prorsus neque dicere, neque facere quidquam pensi habebat. Erat ei cum Fuluia, muliere nobili, stupri vetus consuetudo. cui cum minus gratus esset, quia inopia minus largiri poterat, repente glorians maria montesque polliceri coepit; minari interdum ferro, nisi obnoxia foret; postremo ferocius agitare, quam solitus erat. At Fuluia insolentiae Curii caussa cognita, tale periculum reipublicae haud occultum habuit; sed, sublato auctore, de Catilinae coniuratione quae quoque modo audierat compluribus narravit. Ea res inprimis studia hominum accendit ad consulatum mandandum M. Tullio Ciceroni. Namque antea pleraque nobilitas inuidia aestuabat, et quasi pollui consulatum credebant, si eum, quamuis egregius, homo nouus adeptus foret. Sed vbi periculum aduenit, inuidia atque superbia postfuere.

CAP. XX.

Igitur, comitiis habitis, Consules declarantur M. Tullius et C. Antonius. quod factum primo *populares* coniurationis concusserat. Neque ta-

men Catilinae furor minuebatur. sed in dies plura agitare; arma per Italiam locis opportunis parare; pecuniam sua, aut amicorum fide sumtam mutuam, Faesulas ad Manlium quemdam portare, qui postea princeps fuit belli faciundi. Ea tempestate plurimos cuiusque generis homines adsciuisse dicitur; mulieres etiam aliquot, quae primo ingentis sumtus stupro corporis tolerauerant; post vbi aetas tantummodo quaestui, neque luxuriae modum fecerat, aes alienum grande conflauerant. per eas se Catilina credebat posse seruitia vrbana sollicitare, vrbem incendere, viros earum vel adiungere sibi, vel interficere.

CAP. XXI.

Sed in his erat Sempronia, quae multa saepe virilis audaciae facinora commiserat. Haec mulier genere atque forma, viro, liberis satis fortunata: litteris Graecis atque Latinis docta: psallere, saltare elegantius, quam necesse est probae: multa alia, quae instrumenta luxuriae. Sed ei cariora semper omnia, quam decus atque pudicitia fuit; pecuniae an famae minus parceret, haud facile decerneres; lubido sic accensa, vt saepius peteret viros, quam peteretur. Sed ea saepe antehac fidem prodiderat, creditum abiurauerat, caedis conscia fuerat, luxuria atque inopia praeceps abierat. Verum ingenium eius haud absurdum. posse versus facere, iocum mouere, sermone vti vel modesto, vel molli, vel procaci. prorsus multae facetiae multusque lepos inerat.

CAP. XXII.

His rebus comparatis, Catilina nihilo minus in proxumum annum Consulatum petebat; sperans, si designatus foret, facile se ex voluntate Antonio vsurum. Neque interea quietus erat, sed omnibus modis insidias parabat Ciceroni. Neque illi tamen ad cauendum dolus, aut astutiae deerant. Namque a principio consulatus sui, multa pollicendo per Fuluiam, effecerat, vt Q. Curius, de quo paullo ante memoraui, consilia Catilinae sibi proderet. Ad hoc, collegam suum Antonium pactione prouinciae perpulerat, ne contra rempublicam sentiret. circum se praesidia amicorum atque clientium occulte habebat. Postquam dies comitiorum venit, et Catilinae neque petitio, neque insidiae, quas Consulibus in campo fecerat, prospere cessere; constituit bellum facere et extrema omnia experiri: quoniam quae occulte tentauerat, aspera foedaque euenerant.

CAP. XXIII.

Igitur C. Manlium Faesulas atque in eam partem Etruriae, Septimium quemdam Camertem in agrum Picenum, C. Iulium in Apuliam dimisit; praeterea alium alio, quem vbique opportunum credebat. Interea Romae multa simul moliri; Consuli insidias tendere, parare incendia, opportuna loca armatis hominibus obsidere: ipse cum telo esse, item alios iubere: hortari, vti semper intenti paratique essent: dies noctesque festinare, vigilare, neque insomniis neque labore fatigari. Postremo vbi multa agi-

tanti nihil procedit, rursus intempesta nocte coniurationis principes conuocat per M. Porcium Laecam: ibique multa de ignauia eorum questus, docet: *se Manlium praemisisse ad eam multitudinem, quam ad capiunda arma parauerat; item alios in alia loca opportuna, qui initium belli facerent; seque ad exercitum proficisci cupere, si prius Ciceronem oppressisset. eum suis consiliis multum obficere.*

CAP. XXIV.

Igitur perterritis ac dubitantibus ceteris, C. Cornelius, eques Romanus, operam suam pollicitus, et cum eo L. Vargunteius Senator, constituere ea nocte paullo post cum armatis hominibus, sicuti salutatum introire ad Ciceronem, ac de improuiso domi suae imparatum confodere. Curius vbi intellegit, quantum periculi Consuli impendeat, propere per Fuluiam dolum, qui parabatur, enunciat. Ita illi ianua prohibiti, tantum facinus frustra susceperant. Interea Manlius in Etruria plebem sollicitare, egestate simul, ac dolore iniuriae nouarum rerum cupidam: quod, Sullae dominatione, agros bonaque omnia amiserat; praeterea latrones cuiusque generis, quorum in ea regione magna copia erat; nonnullos ex Sullanis colonis, quibus lubido atque luxuria ex magnis rapinis nihil reliqui fecerant.

CAP. XXV.

Ea cum Ciceroni nunciarentur; ancipiti malo permotus, quod neque vrbem ab insidiis priuato

consilio longius tueri poterat, neque exercitus Manlii quantus, aut quo consilio foret, satis compertum habebat, rem ad Senatum refert, iam antea volgi rumoribus exagitatam. Itaque, quod plerumque in atroci negotio solet, Senatus decreuit: DARENT OPERAM CONSVLES, NE QVID RESPVBLICA DETRIMENTI CAPERET. Ea potestas per Senatum, more Romano, magistratui maxuma permittitur: exercitum parare, bellum gerere, coercere omnibus modis socios atque ciuis; domi militiaeque imperium atque iudicium summum habere. aliter, sine populi iussu, nulli earum rerum consuli ius est.

CAP. XXVI.

Post paucos dies L. Saenius senator in Senatu litteras recitauit, quas Faesulis adlatas sibi dicebat; in quibus scriptum erat, C. Manlium arma cepisse, cum magna multitudine, ante diem IV. Kalendas Nouembris. Simul id, quod in tali re solet, alii portenta atque prodigia nunciabant, alii conuentus fieri, arma portari, Capuae atque in Apulia seruile bellum moueri. Igitur Senati decreto Q. Marcius Rex Faesulas, Q. Metellus Creticus in Apuliam circumque loca missi: Ii vtrique ad vrbem Imperatores erant; impediti, ne triumpharent, calumnia paucorum quibus omnia honesta atque inhonesta vendere mos erat. Sed Praetores Q. Pompeius Rufus Capuam, Q. Metellus Celer in agrum Picenum; iisque permissum: *vti pro tempore atque periculo exercitum compararent.* ad hoc, *si quis indicauisset de coniuratione, quae contra rempublicam facta*

erat, praemium seruo libertatem et sestertia centum: libero impunitatem eius rei, et sestertia ducenta; item (decreuere,) *vti gladiatoriae familiae Capuam et in cetera municipia distribuerentur, pro cuiusque opibus; Romae per totam vrbem vigiliae haberentur, iisque minores magistratus praeessent.*

CAP. XXVII.

Quibus rebus permota ciuitas, atque immutata vrbis facies; ex summa laetitia atque lasciuia, quae diuturna quies pepererat, repente omnis tristia inuasit. festinare, trepidare; neque loco, nec homini cuiquam satis credere; neque bellum gerere, neque pacem habere: suo quisque metu pericula metiri. Ad hoc mulieres, quibus, pro reipublicae magnitudine, belli timor insolitus, adflictare sese, manus supplices ad coelum tollere; miserari paruos liberos; rogitare; omnia pauere; superbia atque deliciis omissis, sibi patriaeque diffidere. At Catilinae crudelis animus eadem illa mouebat: tametsi praesidia parabantur; et ipse lege Plautia interrogatus ab L. Paullo. Postremo dissimulandi caussa, atque sui expurgandi, sicuti iurgio lacessitus foret, in Senatum venit. Tum M. Tullius Consul, siue praesentiam eius timens, seu ira commotus, orationem habuit luculentam atque vtilem reipublicae: quam postea scriptam edidit. Sed, vbi ille adsedit, Catilina, vt erat paratus ad dissimulanda omnia, demisso voltu, voce supplici postulare: *Patres Conscripti ne quid de se temere crederent. ea familia ortum,*

ita ab adolescentia vitam instituisse, vt omnia bona in spe haberet: ne existumarent, sibi patricio homini, cuius ipsius, atque maiorum plurima beneficia in plebem Romanam essent, perdita Republica opus esse, cum eam seruaret M. Tullius inquilinus ciuis vrbis Romae. Ad hoc maledicta alia cum adderet; obstrepere omnes, hostem atque parricidam vocare. Tum ille furibundus: *Quoniam quidem circumuentus,* inquit, *ab inimicis praeceps agor, incendium meum ruina restinguam.*

CAP. XXVIII.

Dein se ex Curia domum proripuit. ibi multa secum ipse voluens, quod neque insidiae consuli procedebant, et ab incendio intellegebat vrbem vigiliis munitam, optumum factum credens, exercitum augere, ac prius, quam legiones scriberentur, antecapere, quae bello vsui forent; nocte intempesta cum paucis in Manliana castra profectus est. Sed Cethego atque Lentulo, ceterisque quorum cognouerat promtam audaciam, mandat, quibus rebus possent, opes factionis confirment, insidias consuli maturent, caedem, incendia, aliaque belli facinora parent: sese propediem cum magno exercitu ad vrbem accessurum. Dum haec Romae geruntur C. Manlius ex suo numero ad Marcium regem mittit, cum mandatis huiuscemodi:

CAP. XXIX.

Deos hominesque testamur, Imperator, nos arma neque contra patriam cepisse, neque quo

periculum homini faceremus, sed vti corpora nostra ab iniuria tuta forent; qui miseri, egentes, violentia atque crudelitate foeneratorum plerique patriae, sed omnes fama atque fortunis expertes sumus: neque cuiquam nostrum licuit, more maiorum, lege vti, neque, amisso patrimonio, liberum corpus habere: tanta saeuitia foeneratorum atque Praetoris fuit. Saepe maiores vestrum miseriti plebis Romanae decretis suis inopiae opitulati sunt: ac nouissuma memoria nostra, propter magnitudinem aeris alieni, volentibus omnibus bonis, argentum aere solutum est. Saepe ipsa plebes aut dominandi studio permota, aut superbia magistratuum, armata a patribus secessit. At nos non imperium neque diuitias petimus; quarum rerum caussa bella atque certamina omnia inter mortalis sunt; sed libertatem, quam nemo bonus, nisi cum anima simul, amittit. Te atque Senatum obtestamur, consulatis miseris ciuibus; legis praesidium, quod iniquitas Praetoris eripuit, restituatis; neue eam necessitudinem imponatis, vt quaeramus, quonam modo, vlti maxume sanguinem nostrum, pereamus.

CAP. XXX.

Ad haec Q. Marcius: *Si quid ab Senatu petere vellent, ab armis discedant, Romam supplices proficiscantur: ea mansuetudine atque misericordia Senatum Populumque Romanum semper fuisse, vt nemo vmquam ab eo frustra auxilium petiuerit.* At Catilina ex itinere plerisque Consularibus, praeterea Optumo cuique litteras mittit: *Se falsis criminibus circumuentum,*

quoniam factioni inimicorum resistere nequiuerit, fortunae cedere, Massiliam in exilium proficisci: non quo sibi tanti sceleris conscius, sed vti respublica quieta foret; neue ex sua contentione seditio oriretur. Ab his longe diuersas (litteras) Q. Catulus in Senatu recitauit, quas sibi nomine Catilinae redditas dicebat. earum exemplum infra scriptum.

CAP. XXXI.

L. Catilina Q. Catulo S. Egregia tua fides re cognita, gratam in magnis periculis fiduciam commendationi meae tribuit. Quamobrem defensionem in nouo consilio non statui parare: satisfactionem ex nulla conscientia de culpa proponere decreui: quam me Dius fidius veram licet agnoscas. Iniuriis contumeliisque concitatus, quod fructu laboris industriaeque meae priuatus, statum dignitatis non obtinebam, publicam miserorum caussam, pro mea consuetudine, suscepi: non quin aes alienum meis nominibus ex possessionibus soluere possem; cum alienis nominibus liberalitas Orestillae suis filiaeque copiis persolueret: sed quod non dignos homines honore honestatos videbam, mequè falsa suspicione alienatum sentiebam. Hoc nomine satis honestas pro meo casu spes reliquae dignitatis conseruandae sum secutus. Plura cum scribere vellem, nunciatum est, vim mihi parari. Nunc Orestillam commendo tuaeque fidei trado. eam ab iniuria defendas, per liberos tuos rogatus. haueto.

CAP. XXXII.

Sed ipse paucos dies commoratus apud C. Flaminium Flammam in agro Arretino, dum vicinitatem, antea sollicitatam, armis exornat, cum fascibus atque aliis imperii insignibus in castra ad Manlium contendit. Haec vbi Romae comperta, senatus *Catilinam et Manlium hostes iudicat; ceterae multitudini diem statuit, ante quam sine fraude liceret ab armis discedere, praeter rerum capitalium condemnatis.* Praeterea decernit, *vti Consules dilectum habeant; Antonius cum exercitu Catilinam persequi maturet; Cicero vrbi praesidio sit.* Ea tempestate mihi imperium populi Romani multo maxume miserabile visum, cui cum ad occasum ab ortu solis omnia domita armis paterent; domi otium atque diuitiae, quae prima mortales putant, adfluerent: fuere tamen ciues, qui seque remque publicam obstinatis animis perditum irent. Namque duobus Senati decretis ex tanta multitudine, neque praemio inductus coniurationem patefecerat, neque ex castris Catilinae quisquam omnium discesserat. tanta vis morbi, vti tabes, plerosque ciuium animos inuaserat.

CAP. XXXIII.

Neque solum illis aliena mens erat, qui conscii coniurationis; sed omnino cuncta plebes nouarum rerum studio Catilinae incepta probabat. Id adeo more suo videbatur facere. Nam semper in ciuitate, quis opes nullae sunt, bonis inuident, malos extollunt; vetera odere, noua exoptant; odio suarum rerum mutari

omnia student; turba atque seditionibus sine cura aluntur: quoniam egestas facile habetur sine damno. Sed vrbana plebes, ea vero praeceps ierat multis de caussis. Primum omnium, qui vbique probro atque petulantia maxume praestabant; item alii per dedecora patrimoniis amissis; postremo omnes, quos flagitium aut facinus domo expulerat, ii Romam, sicuti in sentinam, confluxerant. Deinde multi memores Sullanae victoriae, quod ex gregariis militibus alios Senatores videbant, alios ita diuites, vti regio victu atque cultu aetatem agerent, sibi quisque, si in armis forent, ex victoria talia sperabant. Praterea iuuentus, quae in agris, manuum mercede, inopiam tolerauerat, priuatis atque publicis largitionibus excita, vrbanum otium ingrato labori praetulerant. eos atque alios omnes malum publicum alebat. Quo minus mirandum, homines egentis, malis moribus, maxuma spe, reipublicae iuxta ac sibi consuluisse. Praeterea quorum, victoria Sullae, parentes proscripti, bona erepta, ius libertatis imminutum erat, haud sane alio animo belli euentum exspectabant. Ad hoc, quicumque aliarum atque Senati partium erant, conturbari rempublicam, quam minus valere ipsi malebant. Id adeo malum multos post annos in ciuitatem reuerterat.

CAP. XXXIV.

Nam postquam Cn. Pompeio et M. Crasso Consulibus tribunicia potestas restituta; homines adolescentes, (summam potestatem nacti) quibus aetas animusque ferox, coepere, Senatum

criminando, plebem exagitare; dein largiundo, atque pollicitando magis incendere; ita ipsi clari potentesque fieri. Contra eos summa ope nitebatur pleraque nobilitas, Senati specie, pro sua magnitudine. Namque, vti paucis absoluam, per illa tempora quicumque Rempublicam agitauere, honestis nominibus, alii, sicuti populi iura defenderent, pars, quo Senati auctoritas maxuma foret, bonum publicum simulantes, pro sua quisque potentia certabant. neque modestia, neque modus contentionis erat: vtrique victoriam crudeliter exercebant.

CAP. XXXV.

Sed postquam Cn. Pompeius ad bellum maritimum atque Mithridaticum missus; plebis opes imminutae; paucorum potentia creuit. Hi magistratus, prouincias, aliaque omnia tenere: ipsi innoxii, florentes, sine metu aetatem agere, ceteros iudiciis terrere, quo plebem in magistratu placidius tractarent. Sed vbi primum dubiis rebus nouandis spes oblata, vetus certamen animos eorum arrexit. Quod si primo praelio Catilina superior, aut aequa manu discessisset: profecto magna clades atque calamitas rempublicam oppressisset; neque illis, qui victoriam adepti, diutius ea vti licuisset, quin defessis et exsanguibus, qui plus posset, imperium atque libertatem extorqueret. Fuere tamen extra coniurationem complures, qui ad Catilinam profecti sunt. in his A. Fuluius, senatoris filius; quem retractum ex itinere parens necari iussit. Isdem temporibus Romae Lentulus, sicuti Catilina prae-

ceperat, quoscumque moribus aut fortuna nouis rebus idoneos credebat, aut per se, aut per alios sollicitabat; neque solum ciues, sed cuiusquemodi genus hominum, quod modo (bello) vsui foret.

CAP. XXXVI.

Igitur P. Vmbreno cuidam negotium dat, vti legatos Allobrogum requirat; eosque, si possit, impellat ad societatem belli: existumans publice priuatimque aere alieno oppressos, praeterea, quod natura gens Gallica bellicosa esset, facile eos ad tale consilium adduci posse. Vmbrenus, quod in Gallia negotiatus, plerisque principibus notus erat, atque eos nouerat: itaque sine mora, vbi primum legatos in foro conspexit, percunctatus pauca de statu ciuitatis, et quasi dolens eius casum requirere coepit, *quem exitum tantis malis sperarent?* Postquam illos videt *queri de auaritia magistratuum, accusare senatum, quod in eo auxilii nihil esset; miseriis suis remedium mortem exspectare: At ego,* inquit, *vobis, si modo viri esse voltis, rationem ostendam, qua tanta ista mala effugiatis.* Haec vbi dixit Allobroges in maxumam spem adducti, Vmbrenum orare, vti sui misereretur: nihil tam asperum, neque tam difficile, quin cupidissume facturi essent, dum ea res ciuitatem aere alieno liberaret. Ille eos in domum D. Bruti perducit; quod foro propinqua, neque aliena consilii, propter Semproniam: nam tum Brutus ab Roma aberat. Praeterea Gabinium arcessit, quo maior auctoritas sermoni inesset. eo praesente coniurationem aperit; nominat socios, praeterea mul-

tos cuiusque generis innoxios; quo legatis animus amplior esset: dein eos pollicitos operam suam dimittit.

CAP. XXXVII.

Sed Allobroges diu in incerto habuere, quidnam consilii caperent. In altera parte erat aes alienum, studium belli, magna merces in spe victoriae; at in altera maiores opes, tuta consilia, pro incerta spe, certa praemia. Haec illis voluentibus, tandem vicit fortuna reipublicae. Itaque Q. Fabio Sangae, cuius patrocinio ciuitas plurimum vtebatur, rem omnem, vti cognouerant, aperiunt. Cicero, per Sangam consilio cognito, legatis praecepit: studium coniurationis vehementer simulent; ceteros adeant, bene polliceantur; dentque operam, vti eos quam maxume manifestos habeant.

CAP. XXXVIII.

Isdem fere temporibus in Gallia citeriore atque vlteriore, item in agro Piceno, Bruttio, Apulia motus erat. Namque illi, quos antea Catilina dimiserat, inconsulte ac veluti per dementiam (cuncta simul) agere: nocturnis consiliis, armorum atque telorum portationibus, festinando, agitando omnia plus timoris, quam periculi effecerant. Ex eo numero complures Q. Metellus Celer Praetor ex Senati Consultu, caussa cognita, in vincula coniecerat; item in vlteriore Gallia C. Murena, qui ei prouinciae legatus praeerat.

CAP. XXXIX.

At Romae Lentulus, cum ceteris, qui principes coniurationis erant, paratis, vt videbantur, magnis copiis, constituerant, vti, Catilina in agrum Faesulanum cum venisset, L. Bestia tribunus plebis, concione habita, quereretur de actionibus Ciceronis, bellique grauissumi inuidiam optumo consuli imponeret; eo signo, proxuma nocte cetera multitudo coniurationis suum quisque negotium exsequerentur. Sed ea diuisa hoc modo dicebantur. Statilius et Gabinius vti cum magna manu duodecim simul opportuna loca vrbis incenderent, quo tumultu facilior aditus ad consulem, ceteros, quibus insidiae parabantur, fieret; Cethegus Ciceronis ianuam obsideret, eum vi adgrederetur, alius autem alium; sed filii familiarum, quorum ex nobilitate maxuma pars, parentes interficerent; simul, caede et incendio perculsis omnibus, ad Catilinam erumperent. Inter haec parata atque decreta Cethegus semper querebatur de ignauia sociorum; illos dubitando et dies prolatando magnas opportunitates corrumpere; facto, non consulto, in tali periculo opus esse: seque, si pauci adiuuarent, languentibus aliis, impetum in curiam facturum. Natura ferox, vehemens, manu promtus, maxumum bonum in celeritate putabat.

CAP. XXXX.

Sed Allobroges ex praecepto Ciceronis per Gabinium ceteros conueniunt; ab Lentulo, Cethego, Statilio, item Cassio postulant iusiurandum, quod signatum ad ciuis perferant. aliter

haud facile eos ad tantum negotium impelli posse. Ceteri nihil suspicantes dant: Cassius semet eo breui venturum pollicetur, ac paullo ante legatos ex vrbe proficiscitur. Lentulus (cum his) T. Volturcium quemdam Crotoniensem mittit; vti Allobroges prius, quam domum pergerent, cum Catilina, data et accepta fide, societatem confirmarent. Ipse Volturcio litteras ad Catilinam dat, quarum exemplum infra scriptum:

Quis sim, ex eo, quem ad te misi, cognosces. Fac cogites, in quanta calamitate sis; et memineris te virum: auxilium petas ab omnibus, etiam ab infimis.

Ad hoc mandata verbis dat: *Cum ab Senatu hostis iudicatus sit, quo consilio seruitia repudiet? in vrbe parata esse, quae iusserit: ne cunctetur ipse propius accedere.*

CAP. XXXXI.

His rebus ita actis, constituta nocte, qua proficiscerentur, Cicero, per legatos cuncta edoctus, L. Valerio Flacco et C. Pomtino Praetoribus imperat, vti in ponte Muluio per insidias Allobrogum comitatus deprehendant: rem omnem aperit, cuius gratia mittebantur: cetera, vti facto opus sit, ita agant, permittit. Homines militares, sine tumultu praesidiis collocatis, occulte pontem obsidunt. Postquam ad id loci legati cum Volturcio venere, et simul vtrimque clamor exortus est; Galli, cito cognito consilio, sine mora praetoribus se tradunt. Volturcius primo, cohortatus ceteros, gladio se a multitudine defendit; dein, vbi a legatis desertus est, multa

prius de salute sua Pomtinum obtestatus, quod ei notus erat; postremo timidus, ac vitae diffidens, veluti hostibus, sese Praetoribus dedit.

CAP. XXXXII.

Quibus rebus confectis omnia propere per nuncios Consuli declarantur. At illum ingens cura atque laetitia simul occupauere. nam laetabatur, coniuratione patefacta, ciuitatem periculis ereptam esse; porro autem anxius erat, in maxumo scelere tantis ciuibus deprehensis, quid facto opus: poenam illorum sibi oneri, impunitatem perdundae reipublicae fore. Igitur confirmato animo vocari ad sese iubet Lentulum, Cethegum, Statilium, Gabinium, item Q. Coeparium quemdam Terracinensem, qui in Apuliam ad concitanda seruitia proficisci parabat. Ceteri sine mora veniunt: Coeparius paullo ante domo egressus, cognito indicio, (ex vrbe) profugerat. Consul Lentulum, quod praetor erat, ipse manu tenens perducit; reliquos cum custodibus in aedem Concordiae venire iubet. Eo Senatum aduocat, magnaque frequentia eius ordinis, Volturcium cum legatis introducit; Flaccum Praetorem scrinium cum litteris, quas a legatis acceperat, eodem adferre iubet.

CAP. XXXXIII.

Volturcius interrogatus *de itinere, de litteris, postremo quid, aut qua de caussa consilii habuisset?* primo fingere alia, dissimulare de coniuratione; post vbi fide publica dicere iussus est, omnia, vti gesta erant, aperit: *paucis ante die-*

bus a Gabinio et Coepario socium adscitum, nihil amplius scire, quam legatos: tantummodo audire solitum ex Gabinio, P. Autronium, Seruium Sullam, L. Vargunteium, multos praeterea in ea coniuratione esse. Eadem Galli fatentur: ac Lentulum dissimulantem coarguunt, praeter litteras, sermonibus, quos habere solitus: *Ex libris Sibyllinis regnum Romae tribus Corneliis portendi; Cinnam atque Sullam antea, se tertium, cui fatum foret vrbis potiri; praeterea ab incenso Capitolio illum esse vigesimum annum, quem saepe ex prodigiis haruspices respondissent bello ciuili cruentum fore.* Igitur perlectis litteris, cum prius omnes signa sua cognouissent, Senatus decernit, *vti abdicato magistratu Lentulus, item ceteri in liberis custodiis haberentur.* Itaque Lentulus P. Lentulo Spintheri, qui tum aedilis, Cethegus Q. Cornificio, Statilius C. Caesari, Gabinius M. Crasso, Coeparius (nam is paullo ante ex fuga retractus) Cn. Terentio senatori traduntur.

CAP. XXXXIV.

Interea plebes, coniuratione patefacta, quae primo cupida rerum nouarum, nimis bello fauebat, mutata mente, Catilinae consilia exsecrari, Ciceronem ad coelum tollere; veluti ex seruitute erepta gaudium atque laetitiam agitabant. Namque alia belli facinora praedae magis, quam detrimento; incendium vero crudele, immoderatum, ac sibi maxume calamitosum putabat: quippe cui omnes copiae in vsu quotidiano et cultu corporis erant. Post eum diem quidam L. Tar-

quinius ad Senatum adductus erat, quem ad Catilinam proficiscentem ex itinere retractum aiebant. Is cum se diceret indicaturum de coniuratione, si fides publica data esset; iussus a Consule, quae sciret, edicere, eadem fere, quae Volturcius, de paratis incendiis, de caede bonorum, de itinere hostium Senatum edocet: praeterea *se missum a M. Crasso, qui Catilinae nunciaret, ne Lentulus, Cethegus, alii ex coniuratione deprehensi terrerent; eoque magis properaret ad vrbem accedere, quo et ceterorum animos reficeret, et illi facilius e periculo eriperentur.* Sed vbi Tarquinius Crassum nominavit, hominem nobilem, maxumis diuitiis, summa potentia: alii, rem incredibilem rati; pars, tametsi verum existumabant, tamen quia in tali tempore tanta vis hominis leniunda, quam exagitanda videbatur; plerique Crasso ex negotiis priuatis obnoxii conclamant, *indicem falsum*, deque ea re postulant vti referatur. Itaque consulente Cicerone frequens Senatus decernit: *Tarquinii indicium falsum videri, eumque in vinculis retinendum; neque amplius potestatem faciundam, nisi de eo indicaret, cuius consilio tantam rem mentitus esset.* Erant eo tempore, qui aestumarent, illud a P. Autronio machinatum, quo facilius, adpellato Crasso, per societatem periculi reliquos illius potentia tegeret. Alii Tarquinium a Cicerone immissum aiebant, ne Crassus, more suo, suscepto malorum patrocinio rempublicam conturbaret. Ipsum Crassum ego postea praedicantem audiui, tantam illam contumeliam sibi ab Cicerone impositam.

CAP. XXXXV.

Sed isdem temporibus Q. Catulus et C. Piso neque gratia, neque precibus, neque pretio Ciceronem impellere potuere, vti per Allobroges, aut alium indicem C. Caesar falso nominaretur. Nam vterque cum illo grauis inimicitias exercebant: Piso obpugnatus in iudicio repetundarum, propter cuiusdam Transpadani supplicium iniustum; Catulus ex petitione Pontificatus odio incensus, quod extrema aetate, maxumis honoribus vsus, ab adolescentulo Caesare victus discesserat. Res autem opportuna videbatur; quod priuatim egregia liberalitate, publice maxumis muneribus grandem pecuniam debebat. Sed vbi Consulem ad tantum facinus impellere nequeunt, ipsi singulatim circumeundo, atque ementiundo, quae se ex Volturcio, aut Allobrogibus audisse dicerent, magnam illi inuidiam conflauerant; vsque eo, vt nonnulli equites Romani, qui praesidii caussa cum telis erant circum aedem Concordiae, seu periculi magnitudine, seu animi nobilitate impulsi, quo studium suum in rempublicam clarius esset, egredienti ex Senatu Caesari gladio minitarentur.

CAP. XXXXVI.

Dum haec in Senatu aguntur, et dum legatis Allobrogum et Tito Volturcio, comprobato eorum indicio, praemia decernuntur: liberti, et pauci ex clientibus Lentuli, diuersis itineribus, opifices atque seruitia in vicis ad eum eripiendum sollicitabant; partim exquirebant duces multitudinum, qui pretio rempublicam vexare soli-

ti. Cethegus autem per nuncios familiam atque libertos suos, exercitatos in audaciam, orabat, grege facto, cum telis ad sese irrumperent. Consul, vbi ea parari cognouit, dispositis praesidiis, vt res atque tempus monebat, conuocato Senatu, refert: QVID DE HIS FIERI PLACEAT, QVI IN CVSTODIAM TRADITI ERANT. Sed eos paullo ante frequens Senatus iudicauerat: CONTRA REMPVBLICAM FECISSE. Tum D. Iunius Silanus, primus sententiam rogatus, quod eo tempore Consul designatus erat, de his, qui in custodiis tenebantur, praeterea de L. Cassio, P. Furio, P. Vmbreno, Q. Annio, si deprehensi forent, supplicium sumendum decreuerat. isque postea, permotus oratione C. Caesaris, pedibus in sententiam Tib. Neronis iturum se dixerat; quod de ea re, praesidiis additis, referundum censuerat. Sed Caesar, vbi ad eum ventum, rogatus sententiam a Consule, huiuscemodi verba locutus est.

CAP. XXXXVII.

Omnis homines, Patres conscripti, qui de rebus dubiis consultant, ab odio, amicitia, ira atque misericordia vacuos esse decet. Haud facile animus verum prouidet, vbi illa obficiunt. neque quisquam omnium lubidini simul et vsui paruit. Vbi intenderis ingenium, valet: si lubido possidet, ea dominatur, animus nihil valet. Magna mihi copia memorandi, P. C. qui reges atque populi, ira aut misericordia impulsi, male consuluerint: sed ea malo dicere, quae maiores nostri, contra lubidinem animi recte atque

ordine fecere. Bello Macedonico, quod cum rege Perse gessimus, Rhodiorum ciuitas, magna atque magnifica, quae populi Romani opibus creuerat, infida atque aduorsa nobis fuit; sed postquam, bello confecto, de Rhodiis consultum est, maiores nostri, ne quis diuitiarum magis, quam iniuriae caussa bellum inceptum diceret, impunitos dimisere. Item bellis Punicis omnibus, cum saepe Carthaginienses et in pace, et per inducias multa nefaria facinora fecissent, numquam ipsi per occasionem talia fecere: magis, quid se dignum foret, quam quid in illis iure fieri posset, quaerebant. Hoc idem prouidendum est, Patres conscripti, ne plus valeat apud vos P. Lentuli et ceterorum scelus, quam vestra dignitas; neu magis irae, quam famae consulatis. Nam si digna poena pro factis eorum reperitur, nouum consilium adprobo; sin magnitudo sceleris omnium ingenia exsuperat: iis vtendum censeo, quae legibus comparata sunt. Plerique eorum, qui ante me sententias dixerunt, composite atque magnifice casum reipublicae miserati sunt: quae belli saeuitia, quae victis acciderent, enumerauere. rapi virgines, pueros: diuelli liberos a parentium complexu; matres familiarum pati, quae victoribus collibuissent; fana atque domos exspoliari; caedem, incendia fieri; postremo armis, cadaueribus, cruore atque luctu omnia compleri. Sed, per Deos immortalis, quo illa oratio pertinuit? an, vti vos infestos coniurationi faceret? scilicet quem res tanta atque tam atrox non permouit, eum oratio accendet. Non ita est: neque cuiquam mortalium

iniuriae suae paruae videntur: multi eas grauius aequo habuere. Sed aliis alia licentia, Patres conscripti. qui demissi in obscuro vitam habent, si quid iracundia deliquere, pauci sciunt; fama atque fortuna pares sunt: qui magno imperio praediti in excelso aetatem agunt, eorum facta cuncti mortales nouere. Ita in maxuma fortuna minuma licentia est, neque studere, neque odisse, sed minume irasci decet. quae apud alios iracundia dicitur, in imperio superbia atque crudelitas adpellatur. Equidem ego sic aestumo, Patres conscripti, omnis cruciatus minores, quam facinora illorum esse. sed plerique mortales postrema meminere, et in hominibus impiis sceleris obliti de poena disserunt, si ea paullo seuerior fuit. D. Silanum virum fortem atque strenuum, certe scio, quae dixerit, studio reipublicae dixisse, neque illum in tanta re gratiam, aut inimicitias exercere. eos mores, eam modestiam viri cognoui. Verum sententia non mihi crudelis, quid enim in talis homines crudele fieri potest? sed aliena a republica nostra videtur. Nam profecto aut metus, aut iniuria te subegit, Silane, Consulem designatum, genus poenae nouum decernere. De timore superuacaneum est disserere, cum praesenti diligentia clarissumi viri Consulis tanta praesidia sint in armis. De poena possumus equidem dicere id, quod res habet: in luctu atque miseriis mortem aerumnarum requiem, non cruciatum esse; eam cuncta mortalium mala dissoluere; vltra neque curae neque gaudio locum esse. Sed per deos immortalis, quamobrem in sententiam non addidisti, vti prius verberi-

bus in eos animaduerteretur? An, quia lex Porcia vetat? at aliae leges item condemnatis ciuibus animam non eripi, sed exsilium permitti iubent. An, quia grauius est verberari, quam necari? quid autem acerbum, aut graue nimis in homines tanti facinoris conuictos? Sin quia leuius; qui conuenit in minore negotio legem timere, cum eam in maiore neglexeris? At enim quis reprehendet, quod in parricidas reipublicae decretum erit? tempus, dies, fortuna, cuius lubido gentibus moderatur. Illis merito accidit, quidquid euenerit: ceterum vos, Patres conscripti, quid in alios statuatis, considerate. Omnia mala exempla ex bonis orta sunt: sed vbi imperium ad ignaros, aut minus bonos peruenit; nouum illud (exemplum) ab dignis et idoneis ad indignos et non idoneos transfertur. Lacedaemonii, deuictis Atheniensibus, triginta viros imposuere, qui rempublicam eorum tractarent. Hi primo coepere pessumum quemque et omnibus inuisum indemnatum necare. ea populus laetari et merito dicere fieri. Post, vbi paullatim licentia creuit; iuxta bonos et malos lubidinose interficere, ceteros metu terrere. Ita ciuitas, seruitute oppressa, stultae laetitiae grauis poenas dedit. Nostra memoria, victor Sulla cum Damasippum et alios huiusmodi, qui malo reipublicae creuerant, iugulari iussit, quis non factum eius laudabat? homines scelestos, factiosos, qui seditionibus rempublicam exagitauerant, merito necatos aiebant. Sed ea res magnae initium cladis fuit. Nam vti quisque domum, aut villam, postremo aut vas, aut vestimentum alicuius concupiuerat,

dabat operam, vti in proscriptorum numero esset. Ita quibus Damasippi mors laetitiae fuerat, post paullo ipsi trahebantur: neque prius finis iugulandi fuit, quam Sulla omnes suos diuitiis explevit. Atque ego haec non in M. Tullio, neque his temporibus vereor. Sed in magna ciuitate multa et varia ingenia sunt. Potest alio tempore, alio Consule, cui item exercitus in manu sit, falsum aliquid pro vero credi. vbi hoc exemplo, per Senati decretum, Consul gladium eduxerit, quis finem statuet, aut quis moderabitur? Maiores nostri, Patres conscripti, neque consilii, neque audaciae vmquam eguere: neque superbia obstabat, quo minus aliena instituta, si modo proba, imitarentur. Arma atque tela militaria ab Samnitibus, insignia magistratuum ab Tuscis pleraque sumserunt; postremo quod vbique apud socios, aut hostis idoneum videbatur, cum summo studio domi exsequebantur: imitari, quam inuidere bonis malebant. Sed eodem illo tempore, Graeciae morem imitati, verberibus animaduertebant in ciuis, de condemnatis summum supplicium sumebant. Postquam respublica adoleuit et multitudine ciuium factiones valuere, circumuenire innocentes, alia huiuscemodi fieri coepere: tum lex Porcia aliaeque paratae, quibus legibus exsilium damnatis permissum. Hanc ego caussam, Patres conscripti, quo minus nouum consilium capiamus, in primis magnam puto. Profecto virtus atque sapientia maior in illis fuit, qui ex paruis opibus tantum imperium fecere, quam in nobis, qui ea bene parta vix retinemus. Placet igitur, eos dimitti

et augeri exercitum Catilinae? minume; sed ita censeo: publicandas eorum pecunias, ipsos in vinculis habendos per municipia, quae maxume opibus valent: neu quis de is postea ad Senatum referat, neue cum populo agat: qui aliter fecerit, Senatum existumare, eum contra rempublicam et salutem omnium facturum.

CAP. XXXXVIII.

Postquam Caesar dicendi finem fecit, ceteri verbo alius alii varie adsentiebantur: at M. Porcius Cato rogatus sententiam, huiuscemodi orationem habuit.

Longe mihi alia mens est, Patres conscripti, cum res atque pericula nostra considero, et cum sententias nonnullorum mecum ipse reputo. Illi mihi disseruisse videntur de poena eorum, qui patriae, parentibus, aris atque focis suis bellum parauere: res autem monet, cauere ab illis, quam, quid in illis statuamus, consultare. Nam cetera tum persequare, vbi facta sunt: hoc, nisi provideris, ne accidat; vbi euenit, frustra iudicia implores. capta vrbe, nihil fit reliqui victis. Sed, per deos immortalis, vos ego adpello, qui semper domos, villas, signa, tabulas vestras pluris, quam rempublicam, fecistis: si ista, cuiuscumque modi sint, quae amplexamini, retinere, si voluptatibus vestris otium praebere voltis; expergiscimini aliquando et capessite rempublicam. Non agitur de vectigalibus, non de sociorum iniuriis; libertas et anima nostra in dubio est. Saepe numero, Patres conscripti, multa verba in hoc ordine feci; saepe de luxuria atque auaritia

nostrorum ciuium questus sum; multosque mortalis ea caussa aduorsos habeo. qui mihi atque animo meo nullius vmquam delicti gratiam fecissem, haud facile alterius lubidini malefacta condonabam. Sed, ea tametsi vos parui pendebatis; tamen respublica firma, opulentia, neglegentiam tolerabat. Nunc vero non id agitur, bonis, an malis moribus viuamus; neque quantum, aut quam magnificum imperium populi Romani: sed, cuius haec cumque modi, nostra, an nobiscum vna, hostium futura sint. Hic mihi quisquam mansuetudinem et misericordiam nominat. iampridem equidem nos vera rerum vocabula amisimus: quia bona aliena largiri, liberalitas; malarum rerum audacia fortitudo vocatur. eo respublica in extremo sita. Sint sane, quoniam ita se mores habent, liberales ex sociorum fortunis, sint misericordes in furibus aerarii: ne illis sanguinem nostrum largiantur; et, dum paucis sceleratis parcunt, bonos omnis perditum eant. Bene et composite C. Caesar paullo ante in hoc ordine de vita et morte disseruit; falsa, credo, existumans, quae de inferis memorantur: diuerso itinere malos a bonis loca tetra, inculta, foeda atque formidolosa habere. Itaque censuit PECVNIAS EORVM PVBLICANDAS, IPSOS PER MVNICIPIA IN CVSTODIIS HABENDOS; *videlicet timens, ne, si Romae sint, aut a popularibus coniurationis, aut a multitudine conducta per vim eripiantur. Quasi vero mali atque scelesti tantummodo in vrbe, et non per totam Italiam sint; aut non ibi plus possit audacia, vbi ad defendendum opes*

minores. Quare vanum equidem hoc consilium, si periculum ex illis metuit. sin in tanto omnium metu solus non timet; eò magis refert mihi atque vobis timere. Quare cum de P. Lentulo ceterisque statuetis, pro certo habetote, vos simul de exercitu Catilinae et de omnibus coniuratis decernere. Quanto vos attentius ea agetis, tanto illis animus infirmior erit. si paullulum modo vos languere viderint, iam omnes feroces aderunt. Nolite existumare, maiores nostros armis rempublicam ex parua magnam fecisse. Si ita res esset, multo pulcherrumam eam nos haberemus: quippe sociorum atque ciuium, praeterea armorum atque equorum maior nobis copia, quam illis. Sed alia fuere, quae illos magnos fecere; quae nobis nulla sunt: domi industria, foris iustum imperium, animus in consulendo liber, neque delicto, neque lubidini obnoxius. Pro his nos habemus luxuriam atque auaritiam; publice egestatem, priuatim opulentiam; laudamus diuitias, sequimur inertiam; inter bonos et malos discrimen nullum; omnia virtutis praemia ambitio possidet. Neque mirum. vbi vos separatim sibi quisque consilium capitis, vbi domi voluptatibus, hic pecuniae, aut gratiae seruitis; eo fit, vt impetus fiat in vacuam rempublicam. Sed ego haec omitto. Coniurauere nobilissumi ciues patriam incendere; Gallorum gentem infestissumam nomini Romano ad bellum arcessunt; dux hostium supra caput est: Vos cunctamini etiam nunc, quid intra moenia deprehensis hostibus faciatis? Misereamini censeo: deliquere homines adolescentuli per ambitionem. Atque etiam ar-

matos dimittatis? Ne ista vobis mansuetudo et misericordia, si illi arma ceperint, in miseriam vertet. Scilicet res aspera est; sed vos non timetis eam. Immo vero maxume. Sed inertia et mollitia animi, alius alium exspectantes cunctamini, dis immortalibus confisi, qui hanc rempublicam in maxumis saepe periculis seruauere. Non votis, neque suppliciis muliebribus auxilia deorum parantur; vigilando, agendo, bene consulendo prospera omnia cedunt: vbi secordiae te atque ignauiae tradideris, nequidquam deos implores; irati infestique sunt. Apud maiores nostros T. Manlius Torquatus bello Gallico filium suum, quod is contra imperium in hostem pugnaverat, necari iussit. atque ille egregius adolescens immoderatae fortitudinis morte poenas dedit. Vos de crudelissumis parricidis quid statuatis, cunctamini? Videlicet vita cetera eorum huic sceleri obstat. Verum parcite dignitati Lentuli, si ipse pudicitiae, si famae suae, si dis aut hominibus vmquam vllis pepercit: ignoscite Cethegi adolescentiae; nisi iterum patriae bellum fecit. Nam quid ego de Gabinio, Statilio, Coepario loquar? quibus si quidquam vmquam pensi fuisset, non ea consilia de republica habuissent. Postremo, Patres conscripti, si mehercule peccato locus esset, facile paterer, vos ipsa re corrigi, quoniam verba contemnitis; sed vndique circumuenti sumus. Catilina cum exercitu faucibus vrget; alii intra moenia, in sinu vrbis sunt hostes; neque parari, neque consuli quidquam occulte potest. quo magis properandum. Quare ita ego censeo: cum nefario consilio sce-

leratorum ciuium respublica in maxuma pericula venerit, hique indicio T. Volturcii et legatorum Allobrogum conuicti confessique sint, caedem, incendia, alia foeda atque crudelia facinora in ciuis patriamque parauisse; de confessis, sicuti de manifestis rerum capitalium, more maiorum, supplicium sumendum.

CAP. XXXXIX.

Postquam Cato adsedit, Consulares omnes itemque Senatus magna pars sententiam eius laudant, virtutem animi ad coelum ferunt; alii alios increpantes timidos vocant; Cato magnus atque clarus habetur: Senati decretum fit, sicuti ille censuerat. Sed mihi multa legenti, multa audienti, quae populus Romanus domi militiaeque, mari atque terra praeclara facinora fecit, forte lubuit attendere, quae res maxume tanta negotia sustinuisset. Sciebam, saepe numero parua manu cum magnis legionibus hostium contendisse; cognoueram, paruis copiis bella gesta cum opulentis regibus; ad hoc saepe fortunae violentiam tolerauisse: facundia Graecos, gloria belli Gallos ante Romanos fuisse. Ac mihi multa agitanti constabat, paucorum ciuium egregiam virtutem cuncta patrauisse; eoque factum, vti diuitias paupertas, multitudinem paucitas superaret. Sed postquam luxu atque desidia ciuitas corrupta est; rursus respublica magnitudine sua imperatorum atque magistratuum vitia sustentabat; ac, veluti effoeta parentum, multis tempestatibus haud sane quisquam Romae virtute magnus fuit. Sed memoria mea ingenti

virtute, diuorsi moribus fuere viri duo, M. Cato et C. Caesar: quos, quoniam res obtulerat, silentio praeterire, non fuit consilium, quin vtriusque naturam et mores, quantum ingenio possem, aperirem.

CAP. L.

Igitur his genus, aetas, eloquentia prope aequalia fuere; magnitudo animi par, item gloria; sed alia alii. Caesar beneficiis ac munificentia magnus habebatur; integritate vitae Cato. Ille mansuetudine et misericordia clarus factus; huic seueritas dignitatem addiderat. Caesar dando, subleuando, Cato nihil largiundo gloriam adeptus. In altero miseris perfugium; in altero malis pernicies: illius facilitas, huius constantia laudabatur. Postremo Caesar in animum induxerat laborare, vigilare; negotiis amicorum intentus, sua neglegere; nihil denegare, quod dono dignum esset; sibi magnum imperium, exercitum, nouum bellum exoptabat, vbi virtus enitescere posset. At Catoni studium modestiae, decoris, sed maxume seueritatis erat. Non diuitiis cum diuite, neque factione cum factioso: sed cum strenuo virtute, cum modesto pudore, cum innocente abstinentia certabat; esse, quam videri, bonus malebat; ita quo minus gloriam petebat, eo magis sequebatur.

CAP. LI.

Postquam, vt dixi, Senatus in Catonis sententiam discessit, Consul optumum factum ratus, noctem, quae instabat, antecapere, ne quid eo

spatio nouaretur, Triumuiros, quae supplicium postulabat, parare iubet; ipse, dispositis praesidiis, Lentulum in carcerem deducit: idem fit ceteris per Praetores. Est locus in carcere, quod Tullianum adpellatur, vbi paullulum escenderis ad laeuam, circiter duodecim pedes humi depressus. Eum muniunt vndique parietes, atque insuper camera, lapideis fornicibus vincta; sed incultu, tenebris, odore foeda atque terribilis eius facies est. In eum locum postquam demissus Lentulus, quibus praeceptum erat, laqueo gulam fregere. Ita ille patricius, ex clarissuma gente Corneliorum, qui consulare imperium Romae habuerat, dignum moribus factisque suis exitium vitae inuenit. De Cethego, Statilio, Gabinio, Coepario eodem modo supplicium sumtum.

CAP. LII.

Dum ea Romae geruntur, Catilina ex omni copia, quam et ipse adduxerat, et Manlius habuerat, duas legiones instituit; cohortes, pro numero militum, complet: deinde, vt quisque voluntarius, aut ex sociis in castra venit, aequaliter distribuerat; ac breui spatio legiones numero hominum expleuerat, cum initio non amplius duobus millibus habuisset. Sed ex omni copia circiter pars quarta erat militaribus armis instructa; ceteri, vt quemque casus armauerat, sparos, aut lanceas, alii praeacutas sudes portabant. Sed postquam Antonius cum exercitu adventabat, Catilina per montis iter facere, ad vrbem modo, modo in Galliam versus castra mo-

vere; hostibus occasionem pugnandi non dare. sperabat propediem sese habiturum, si Romae socii incepta patrauissent. Interea seruitia repudiabat, cuius initio ad eum magnae copiae concurrebant, opibus coniurationis fretus; simul alienum suis rationibus existumans, videri caussam ciuium cum seruis fugitiuis communicauisse.

CAP. LIII.

Sed postquam in castra nuncius peruenit, Romae coniurationem patefactam; de Lentulo, Cethego, ceteris, quos supra memoraui, supplicium sumtum: plerique, quos ad bellum spes rapinarum, aut nouarum rerum studium illexerat, dilabuntur; reliquos Catilina per montis asperos magnis itineribus in agrum Pistoriensem abducit: eo consilio, vti per tramites occulte perfugerent in Galliam. At Q. Metellus Celer cum tribus legionibus in agro Piceno praesidebat, ex difficultate rerum eadem illa existumans, quae supra diximus, Catilinam agitare. Igitur vbi iter eius ex perfugis cognouit, castra propere mouet ac sub ipsis radicibus montium consedit, qua illi descensus erat (in Galliam properanti). Neque tamen Antonius procul aberat: vtpote qui magno exercitu, locis aequioribus expeditus, in fuga sequeretur. Sed Catilina postquam videt montibus atque copiis hostium sese clausum, in vrbe res aduersas, neque fugae, neque praesidii vllam spem: optumum factum ratus, in tali re fortunam belli tentare, statuit cum Antonio quam primum confligere. Itaque, concione aduocata, huiuscemodi orationem habuit.

CAP. LIV.

Compertum ego habeo, milites, verba virtutem non addere; neque ex ignauo strenuum, neque fortem ex timido exercitum oratione imperatoris fieri. Quanta cuiusque animo audacia natura, aut moribus inest, tanta in bello patere solet. quem neque gloria, neque pericula excitant, nequidquam hortere: timor animi auribus obficit. Sed ego vos, quo pauca monerem, aduocaui; simul vti caussam consilii aperirem. Scitis equidem, milites, secordia atque ignauia Lentuli quantam ipsi cladem nobisque attulerit; quoque modo, dum ex vrbe praesidia opperior, in Galliam proficisci nequiuerim. Nunc quo in loco res nostrae sint, iuxta mecum omnes intellegitis. Exercitus hostium duo, vnus ab vrbe, alter a Gallia obstant; diutius in his locis esse, si maxume animus ferat, frumenti atque aliarum rerum egestas prohibet. Quocumque ire placet, ferro iter aperiundum est. Quapropter vos moneo, vti forti atque parato animo sitis; et, cum praelium inibitis, memineritis, vos diuitias, decus, gloriam, praeterea libertatem atque patriam in dextris portare. Si vincimus, omnia nobis tuta, commeatus abunde, coloniae atque municipia patebunt. sin metu cesserimus, eadem illa aduorsa fiunt; neque locus, neque amicus quisquam teget, quem arma non texerint. Praeterea, milites, non eadem nobis et illis necessitudo impendet. nos pro patria, pro libertate, pro vita certamus; illis superuacaneum est pugnare pro potentia paucorum. Quo audacius adgredimini, memores pristinae virtutis. Licuit nobis

cum summa turpitudine in exsilio aetatem agere; potuistis nonnulli Romae, amissis bonis, alienas opes exspectare. Quia illa foeda atque intoleranda viris videbantur, haec sequi decreuistis. Si relinquere voltis, audacia opus est. nemo, nisi victor, pace bellum mutauit. Nam in fuga salutem sperare, cum arma, quis corpus tegitur, ab hostibus auerteris, ea vero dementia est. Semper in praelio maxumum est periculum, qui maxume timent: audacia pro muro habetur. Cum vos considero, milites, et cum facta vestra aestumo, magna me spes victoriae tenet. Animus, aetas, virtus vestra hortantur; praeterea necessitudo, quae etiam timidos fortis facit. Nam multitudo hostium ne circumuenire queat, prohibent angustiae. Quod si virtuti vestrae fortuna inuiderit, cauete, inulti animam amittatis; neu capti potius, sicuti pecora, trucidemini, quam virorum more pugnantes, cruentam atque luctuosam victoriam hostibus relinquatis.

CAP. LV.

Haec vbi dixit, paullulum commoratus, signa canere iubet, atque instructos ordines in locum aequum deducit; dein, remotis omnium equis, quo militibus, exaequato periculo, animus amplior esset, ipse pedes exercitum, pro loco atque copiis, instruit. Nam, vti planities erat inter sinistros montis, et ab dextra rupe aspera, octo cohortis in fronte constituit: reliqua signa in subsidio artius collocat. Ab his centurionis omnis lectos et euocatos, praeterea ex gregariis militibus optumum quemque armatum in primam

aciem subducit. C. Manlium in dextera, Faesulanum quemdam in sinistra parte curare iubet; ipse cum libertis et colonis propter Aquilam adsistit, quam bello Cimbrico C. Marius in exercitu habuisse dicebatur. At ex altera parte C. Antonius, pedibus aeger, quod praelio adesse nequibat, M. Petreio legato exercitum permittit. Ille cohortis veteranas, quas tumulti caussa conscripserat, in fronte; post eas ceterum exercitum in subsidiis locat. Ipse equo circumiens, vnumquemque nominans adpellat, hortatur, rogat, vti meminerint, se contra latrones inermos, pro patria, pro liberis, pro aris atque focis suis cernere. Homo militaris, quod amplius annos triginta tribunus, aut praefectus, aut legatus, aut praetor cum magna gloria fuerat, plerosque ipsos factaque eorum fortia nouerat: ea commemorando militum animos accendebat.

CAP. LVI.

Sed vbi, rebus omnibus exploratis, Petreius tuba signum dat; cohortis paullatim incedere iubet. idem facit hostium exercitus. Postquam eo ventum, vnde a ferentariis praelium committi posset, maxumo clamore, cum infestis signis concurrunt; pila omittunt, gladiis res geritur. Veterani, pristinae virtutis memores, comminus acriter instare; illi haud timidi resistunt. maxuma vi certatur. Interea Catilina cum expeditis in prima acie versari, laborantibus succurrere, integros pro sauciis arcessere: omnia prouidere: multum ipse pugnare, saepe hostem ferire. strenui militis, et boni imperatoris officia simul exsequebatur. Petreius, vbi videt Catili-

nam contra, ac ratus erat, magna vi tendere; cohortem praetoriam in medios hostis inducit, eos perturbatos atque alios alibi resistentes interficit; deinde vtrimque ex lateribus adgreditur. Manlius et Faesulanus in primis pugnantes cadunt. Postquam fusas copias, seque cum paucis relictum videt Catilina, memor generis atque pristinae dignitatis, in confertissumos hostes incurrit ibique pugnans confoditur.

CAP. LVII.

Sed confecto praelio, tum vero cerneres, quanta audacia quantaque animi vis fuisset in exercitu Catilinae. Nam fere, quem quisque pugnando locum ceperat, eum, amissa anima, corpore tegebat. Pauci autem, quos cohors praetoria disiecerat, paullo diuersius, sed omnes tamen aduersis volneribus conciderant. Catilina vero longe a suis, inter hostium cadauera repertus est, paullulum etiam spirans ferociamque animi, quam habuerat viuus, in voltu retinens. Postremo ex omni copia neque in praelio, neque in fuga quisquam ciuis ingenuus captus. Ita cuncti suae hostiumque vitae iuxta pepercerant. Neque tamen exercitus populi Romani laetam aut incruentem victoriam adeptus. nam strenuissimus quisque aut occiderat in praelio, aut grauiter vulneratus discesserat. Multi autem, qui de castris visundi, aut spoliandi gratia processerant, voluentes hostilia cadauera, amicum alii, pars hospitem reperiebant. fuere item, qui inimicos suos cognoscerent. Ita varie per omnem exercitum laetitia, moeror; luctus atque gaudia agitabantur.

BELLVM IVGVRTHINVM.

Falso queritur de natura sua genus humanum, quod imbecilla atque aeui breuis forte potius, quam virtute regatur. Nam contra, reputando, neque maius aliud, neque praestabilius inuenias, magisque naturae industriam hominum, quam vim, aut tempus deesse. Sed dux atque imperator vitae mortalium animus est: qui vbi ad gloriam virtutis via grassatur, abunde pollens potensque et clarus est, neque fortunae eget: quippe probitatem, industriam, alias artis bonas neque dare, neque eripere potest. Sin captus prauis cupidinibus ad inertiam et voluptatis corporis pessum datus est: perniciosa lubidine paullisper vsus; vbi per secordiam vires, tempus, ingenium defluxere, naturae infirmitas accusatur: suam quisque culpam auctores ad negotia transferunt. Quod si hominibus bonarum rerum tanta cura esset, quanto studio aliena ac nihil profutura, multumque etiam periculosa petunt; neque regerentur magis, quam regerent casus, et eo magnitudinis procederent, vbi pro mortalibus gloria aeterni fierent.

Nam vti genus hominum compositum ex anima et corpore: ita res cunctae studiaque omnia nostra corporis alia, alia animi naturam sequuntur. Igitur praeclara facies, magnae diuitiae, ad hoc vis corporis, alia huiuscemodi omnia brevi dilabuntur; at ingenii egregia facinora, sicuti

anima, immortalia sunt. Postremo corporis et fortunae bonorum, vt initium, finis est: omnia orta occidunt et aucta senescunt; animus incorruptus, aeternus, rector humani generis, agit atque habet cuncta, neque ipse habetur. Quo magis prauitas eorum admiranda est, qui, dediti corporis gaudiis, per luxum atque ignauiam aetatem agunt: ceterum ingenium, quo neque melius, neque amplius aliud in natura mortalium est, incultu atque secordia torpescere sinunt: cum praesertim tam multae variaeque sint artes animi, quibus summa claritudo paratur.

Verum ex his magistratus et imperia, postremo omnis cura rerum publicarum, minume mihi hac tempestate capiunda videntur: quoniam neque virtuti honos datur; neque illi, quibus per fraudem ius fuit, tuti, aut eo magis honesti sunt. Nam vi quidem regere patriam, aut parentes, quamquam et possis, et delicta corrigas, tamen importunum est: cum praesertim omnes rerum mutationes caedem, fugam, aliaque hostilia portendant. Frustra autem niti, neque aliud fatigando, nisi odium, quaerere, extremae dementiae est. nisi forte quem inhonesta et perniciosa lubido tenet, potentiae paucorum decus atque libertatem suam gratificari.

Ceterum ex aliis negotiis, quae ingenio exercentur, in primis magno vsui est memoria rerum gestarum: cuius de virtute, quia multi dixere, praetereundum puto; simul, ne per insolentiam quis existumet, memet, studium meum, laudando extollere. Atque ego credo fore, qui, quia decreui procul a republica aetatem agere, tanto tamque

vtili labori meo nomen inertiae imponant; certe, quibus maxuma industria videtur, salutare plebem, et conuiuiis gratiam quaerere. Qui si reputauerint, et quibus ego temporibus magistratus adeptus sum, et quales viri idem adsequi nequiuerint, et postea quae genera hominum in senatum peruenerint: profecto existumabunt, me magis merito, quam ignauia, iudicium animi mutauisse, maiusque commodum ex otio meo, quam ex aliorum negotiis reipublicae venturum. Nam saepe audiui, Q. Maxumum, P. Scipionem, praeterea ciuitatis nostrae praeclaros viros solitos ita dicere: CVM MAIORVM IMAGINES INTVERENTVR, VEHEMENTISSVME SIBI ANIMVM AD VIRTVTEM ACCENDI. Scilicet non ceram illam, neque figuram tantam vim in sese habere; sed memoria rerum gestarum eam flammam egregiis viris in pectore crescere, neque prius sedari, quam virtus eorum famam atque gloriam adaequauerit. At contra, quis est omnium, his moribus, quin diuitiis et sumtibus, non probitate neque industria cum maioribus suis contendat? etiam homines noui, qui antea per virtutem soliti erant nobilitatem anteuenire, furtim et per latrocinia potius (quam bonis artibus) ad imperia et honores nituntur. proinde quasi praetura et consulatus, atque alia omnia huiuscemodi per se ipsa clara, magnifica sint; ac non perinde habeantur, vt eorum, qui sustinent, virtus est. Verum ego liberius altiusque processi dum me ciuitatis morum piget taedetque. nunc ad inceptum redeo.

CAP. I.

Bellum scripturus sum, quod populus Romanus cum Iugurtha, rege Numidarum gessit: primum quia magnum et atrox, variaque victoria fuit; dein quia tum primum superbiae nobilitatis obviam itum est. quae contentio diuina et humana cuncta permiscuit, eoque vecordiae processit, vti studiis ciuilibus bellum atque vastitas Italiae finem faceret. Sed priusquam huiuscemodi rei initium expedio, pauca supra repetam; quo ad cognoscendum omnia illustria magis, magisque in aperto sint. Bello Punico secundo, quo dux Carthaginiensium Hannibal, post magnitudinem nominis Romani, Italiae opes maxume adtriuerat; Masinissa rex Numidarum, in amicitia receptus a P. Scipione, cui postea Africano cognomen ex virtute fuit, multa et praeclara rei militaris facinora fecerat: ob quae, victis Carthaginiensibus et capto Syphace, cuius in Africa magnum atque late imperium valuit, populus Romanus quascumque vrbis et agros manu ceperat, regi dono dedit. Igitur amicitia Masinissae bona atque honesta nobis permansit. imperii vitaeque eius finis idem fuit. Dein Micipsa filius regnum solus obtinuit, Mastanabale et Gulussa fratribus morbe absumtis. Is Adherbalem et Hiempsalem ex sese genuit; Iugurthamque, Mastanabalis fratris filium, quem Masinissa, quod ortus ex concubina erat, priuatum reliquerat, eodem cultu, quo liberos suos, domi habuit.

CAP. II.

Qui vbi primum adoleuit, pollens viribus, decora facie, sed multo maxume ingenio validus, non se luxu, neque inertiae corrumpendum dedit; sed, vti mos gentis illius est, equitare, iaculari, cursu cum aequalibus certare, et cum omnis gloria anteiret, omnibus tamen carus esse; ad hoc pleraque tempora in venando agere, leonem atque alias feras primus, aut in primis ferire: plurimum facere, minumum ipse de se loqui. Quibus rebus Micipsa tametsi initio laetus fuerat, existumans virtutem Iugurthae regno suo gloriae fore: tamen, postquam hominem adolescentem, exacta sua aetate, paruis liberis, magis magisque crescere intellegit, vehementer negotio permotus, multa cum animo suo voluebat. Terrebat natura mortalium, auida imperii et praeceps ad explendam animi cupidinem; praeterea opportunitas suaeque et liberorum aetatis, quae etiam mediocris viros spe praedae transuersos agit; ad hoc studia Numidarum in Iugurtham accensa: ex quibus, si talem virum interfecisset, ne qua seditio, aut bellum oriretur, anxius erat.

CAP. III.

His difficultatibus circumuentus vbi videt, neque per vim, neque insidiis opprimi posse hominem tam acceptum popularibus, quod erat Iugurtha manu promtus et adpetens gloriae militaris, statuit eum obiectare periculis et eo modo fortunam tentare. Igitur, bello Numantino, Micipsa cum populo Romano equitum atque peditum auxilia mitteret, sperans, vel osten-

tando virtutem, vel hostium saeuitia facile occasurum, praefecit Numidis, quos in Hispaniam mittebat. Sed ea res longe aliter, ac ratus erat, euenit. Nam Iugurtha, vt erat impigro atque acri ingenio, vbi naturam P. Scipionis, qui tum Romanis imperator, et morem hostium cognovit: multo labore multaque cura, praeterea modestissume parendo et saepe obuiam eundo periculis in tantam claritudinem breui peruenerat, vt nostris vehementer carus, Numantinis maxumo terrori esset. Ac sane, quod difficillumum in primis est, et praelio strenuus erat, et bonus consilio, quorum alterum ex prouidentia timorem, alterum ex audacia temeritatem adferre plerumque solet. Igitur imperator omnis fere res asperas per Iugurtham agere, in amicis habere, magis magisque in dies amplecti: quippe cuius neque consilium, neque inceptum vllum frustra erat. Huc accedebat munificentia animi et ingenii sollertia, quis rebus sibi multos ex Romanis familiari amicitia coniunxerat.

CAP. IV.

Ea tempestate in exercitu nostro fuere complures noui atque nobiles, quibus diuitiae bono honestoque potiores erant, factiosi, domi potentes, apud socios clari magis, quam honesti; qui Iugurthae non mediocrem animum pollicitando accendebant: SI MICIPSA REX OCCIDISSET, FORE, VTI SOLVS IMPERII NVMIDIAE POTIRETVR; IN IPSO MAXVMAM VIRTVTEM, ROMAE OMNIA VENALIA ESSE. Sed postquam, Numantia deleta, P. Scipio dimittere auxilia,

ipse reuorti domum decreuit; donatum atque laudatum magnifice pro concione Iugurtham in praetorium abduxit, ibique secreto monuit: *vti potius publice, quam priuatim amicitiam populi R. coleret; neu quibus largiri insuesceret: periculose a paucis emi, quod multorum esset. si permanere vellet in suis artibus, vltro illi et gloriam, et regnum venturum; sin properantius pergeret, suamet ipsum pecunia praecipitem casurum.*

CAP. V.

Sic locutus, cum litteris, quas Micipsae redderet, dimisit. earum sententia haec erat: *Iugurthae tui bello Numantino longe maxuma virtus fuit; quam rem tibi certo scio gaudio esse. nobis ob merita carus est; vti idem senatui sit et populo Romano, summa ope nitemur. Tibi quidem pro nostra amicitia gratulor: en habes virum dignum te atque auo suo Masinissa.* Igitur rex, vbi, quae fama acceperat, ex litteris imperatoris ita esse cognouit, cum virtute viri, tum gratia permotus, flexit animum suum, et Iugurtham beneficiis vincere adgressus est: statimque adoptauit, et testamento pariter cum filiis heredem instituit. Sed ipse paucos post annos, morbo atque aetate confectus, cum sibi finem vitae adesse intellegeret, coram amicis et cognatis, item Adherbale et Hiempsale filiis, dicitur huiuscemodi verba cum Iugurtha habuisse.

CAP. VI.

Paruum ego, Iugurtha, te, amisso patre, sine spe, sine opibus, in meum regnum accepi; ex-

istumans non minus me tibi, quam liberis, si genuissem, ob beneficia carum fore: neque ea res falsum habuit. Nam vt alia magna et egregia tua omittam, nouissume rediens Numantia meque regnumque meum gloria honorauisti; tua virtute nobis Romanos ex amicis amicissumos fecisti; in Hispania nomen familiae renouatum; postremo, quod difficillumum inter mortalis, gloria inuidiam vicisti. Nunc, quoniam mihi natura vitae finem facit, per hanc dextram, per regni fidem moneo obtestorque, vti hos, qui tibi genere propinqui, beneficio meo fratres sunt, caros habeas: neu malis alienos adiungere, quam sanguine coniunctos retinere. Non exercitus, neque thesauri praesidia regni sunt, verum amici, quos neque armis cogere, neque auro parare queas: officio et fide pariuntur. Quis autem amicior, quam frater fratri? aut quem alienum fidum inuenies, si tuis hostis fueris? Equidem ego vobis regnum trado firmum, si boni eritis; sin mali, imbecillum. Nam concordia paruae res crescunt, discordia maxumae dilabuntur. Ceterum ante hos te, Iugurtha, qui aetate et sapientia prior es, ne aliter quid eueniat, prouidere decet. Nam in omni certamine, qui opulentior est, etiam si accipit iniuriam, quia plus potest, facere videtur. Vos autem, Adherbal et Hiempsal, colite, obseruate talem hunc virum, imitamini virtutem et enitimini; ne ego meliores liberos sumsisse videar, quam genuisse.

CAP. VII.

Ad ea Iugurtha, tametsi regem ficta locutum intellegebat, et ipse longe aliter animo agitabat:

tamen pro tempore benigne respondit. Micipsa paucis diebus moritur. Postquam illi, more regio, iusta magnifice fecerant, reguli in vnum conuenere, vti inter se de cunctis negotiis disceptarent. Sed Hiempsal, qui minumus ex illis, natura ferox, etiam antea ignobilitatem Iugurthae (quia materno genere impar erat) despiciens, dextera Adherbalem adsedit: ne medius ex tribus, quod apud Numidas honori ducitur, Iugurtha foret. Dein tamen, vti aetati concederet, fatigatus a fratre, vix in partem alteram transductus est. Ibi cum multa de administrando imperio dissererent, Iugurtha inter alias res iacit: OPORTERE QVINQVENNII CONSVLTA OMNIA ET DECRETA RESCINDI. NAM PER EA TEMPORA CONFECTVM ANNIS MICIPSAM PARVM ANIMO VALVISSE. Tum IDEM, Hiempsal, PLACERE SIBI, respondit: NAM IPSVM ILLVM TRIBVS HIS PROXVMIS (ANNIS) ADOPTATIONE IN REGNVM PERVENISSE. Quod verbum in pectus Iugurthae altius, quam quisquam ratus, descendit. Itaque ex eo tempore ira et metu anxius moliri, parare, atque ea modo animo habere, quibus Hiempsal per dolum caperetur. Quae vbi tardius procedunt, neque lenitur animus ferox, statuit quouis modo inceptum perficere.

CAP. VIII.

Primo conuentu, quem ab regulis factum supra memoraui, propter dissensionem placuerat diuidi thesauros, finisque imperii singulis constitui. Itaque tempus ad vtramque rem decernitur, sed maturius ad pecuniam distribuendam.

Reguli interea in loca propinqua thesauris alius alio concessere. Sed Hiempsal in oppido Thirmida forte eius domo vtebatur, qui, proxumus lictor Iugurthae, carus acceptusque semper fuerat. quem ille casu ministrum oblatum promissis onerat, vti tamquam suam visens domum eat, portarum clauis adulterinas paret: nam verae ad Hiempsalem referebantur. ceterum, vbi res postularet, se ipsum cum magna manu venturum. Numida mandata breui confecit: atque, vt doctus erat, noctu Iurgurthae milites introducit. Qui postquam in aedis irrupere, diuersi regem quaerere; dormientis alios, alios occursantis interficere; scrutari loca abdita, clausa effringere; cum Hiempsal interim reperitur, occultans sese tugurio mulieris ancillae, quo initio pauidus et ignarus loci perfugerat. Numidae caput eius, vt iussi erant, ad Iugurtham referunt.

CAP. IX.

Ceterum fama tanti facinoris per omnem Africam breui diuulgatur; Adherbalem omnisque, qui sub imperio Micipsae fuerant, metus inuadit. in duas partis discedunt: plures Adherbalem sequuntur, sed illum alterum bello meliores. Igitur Iugurtha quam maxumas potest copias armat; vrbis partim vi, alias voluntate imperio suo adiungit: omni Numidiae imperare parat. Adherbal, tametsi Romam legatos miserat, qui Senatum docerent de caede fratris et fortunis suis; tamen fretus multitudine militum, parabat armis contendere. Sed vbi res ad certamen venit, victus ex praelio profugit in

prouinciam, ac deinde Romam contendit. Tum Iugurtha, patratis consiliis, in otio facinus suum cum animo reputans, timere populum Romanum, neque aduorsus iram eius vsquam, nisi in auaritia nobilitatis et pecunia sua spem habere. Itaque paucis diebus cum auro et argento multo Romam mittit, quis praecepit, vti primum veteres amicos muneribus expleant; deinde nouos adquirant; postremo quaecumque possint largiundo parare, ne cunctentur. Sed vbi Romam legati venere, et, ex praecepto regis, hospitibus aliisque, quorum ea tempestate auctoritas pollebat, magna munera misere: tanta commutatio incessit, vti ex maxuma inuidia in gratiam et fauorem nobilitatis Iugurtha veniret. quorum pars spe, alii praemio inducti, singulos ex Senatu ambiundo, nitebantur, ne grauius in eum consuleretur. Igitur, legati vbi satis confidunt, die constituto, Senatus vtrisque datur. Tum Adherbalem hoc modo locutum accepimus.

CAP. X.

Patres conscripti. Micipsa pater meus moriens praecepit, vti regnum Numidiae tantummodo procuratione existumarem meum; ceterum ius et imperium penes vos esse: simul eniterer domi militiaeque quam maxumo vsui esse populo Romano. vos mihi cognatorum, vos in adfinium locum ducerem: si ea fecissem, in vestra amicitia exercitum, diuitias, munimenta regni habere. Quae cum (praecepta parentis mei) agitarem; Iugurtha, homo omnium, quos terra sustinet, sceleratissumus, contemto imperio *ves-*

tro, Masinissae me nepotem, et iam ab stirpe socium et amicum populo Romano regno fortunisque omnibus expulit. Atque ego, Patres conscripti, quoniam eo miseriarum venturus eram, vellem, potius ob mea, quam ob maiorum beneficia posse auxilium petere; ac maxume deberi mihi a populo Romano, quibus non egerem; secundum ea, si desideranda erant, vti debitis vterer. Sed quoniam parum tuta per se ipsa probitas, neque mihi in manu fuit, Iugurtha qualis foret: ad vos confugi, Patres conscripti, quibus, quod miserrumum, cogor prius oneri, quam vsui esse. Ceteri reges, aut bello victi in amicitiam a vobis recepti, aut in suis dubiis rebus societatem vestram adpetiuerunt. familia nostra cum populo Romano bello Carthaginiensi amicitiam instituit; quo tempore magis fides eius, quam fortuna petenda erat. Quorum progeniem vos, Patres conscripti, nolite pati frustra a vobis auxilium petere. Si ad impetrandum nihil caussae haberem, praeter miserandam fortunam; quod paullo ante rex, genere, fama atque copiis potens, nunc deformatus aerumnis, inops, alienas opes exspecto: tamen erat maiestatis Romani populi, prohibere iniuriam, neque cuiusquam regnum per scelus crescere. Verum ego his finibus eiectus sum, quos maioribus meis populus Romanus dedit; vnde pater et auus vna vobiscum expulere Syphacem et Carthaginienses. Vestra beneficia erepta sunt, Patres conscripti; vos in mea iniuria despecti estis. Eheu me miserum! Huccine, Micipsa pater, beneficia euasere, vti quem tu parem cum liberis, regni-

que participem fecisti, is potissumum stirpis tuae exstinctor sit? Numquamne ergo familia nostra quieta erit? semperne in sanguine, ferro, fuga versabimur? Dum Carthaginienses incolumes fuere, iure omnia saeua patiebamur: hostes ab latere, vos amici procul, spes omnis in armis erat. Postquam illa pestis eiecta, laeti pacem agitabamus; quippe quis hostis nullus, nisi forte quem iussissetis. Ecce autem ex improuiso Iugurtha, intoleranda audacia, scelere atque superbia sese ecferens, fratre meo, atque eodem propinquo suo interfecto, primum regnum eius sceleris sui praedam fecit: post, vbi me isdem dolis nequit capere, nihil minus, quam vim, aut bellum exspectantem, in imperio vestro, sicuti videtis, extorrem patria, domo, inopem et coopertum miseriis effecit, vt vbiuis tutius, quam in meo regno essem. Ego sic existumabam, Patres conscripti, vt praedicantem audiueram patrem meum: qui vestram amicitiam colerent, eos multum laborem suscipere; ceterum ex omnibus maxume tutos esse. Quod in familia nostra fuit, praestitit, vti in omnibus bellis vobis adessent. nos vti per otium tuti simus, in manu vestra est, Patres conscripti. Pater nos duos fratres reliquit: tertium, Iugurtham, beneficiis suis ratus nobis coniunctum fore. alter eorum necatus; alterius ipse ego manus impias vix effugi. Quid agam? quo potissumum infelix accedam? generis praesidia omnia exstincta sunt; pater, vti necesse erat, naturae concessit; fratri, quem minume decuit, propinquus, per scelus vitam eripuit; adfines, amicos, propinquos

ceteros, alium alia clades oppressit; capti ab Iugurtha, pars in crucem acti, pars bestiis obiecti; pauci, quibus relicta anima, clausi in tenebris, cum moerore et luctu, morte grauiorem vitam exigunt. Si omnia, quae aut amisi, aut ex necessariis aduorsa facta sunt, incolumia manerent, tamen, si quid ex improuiso accidisset, vos implorarem, Patres conscripti; quibus, pro magnitudine imperii, ius et iniurias omnis curae esse decet. Nunc vero exsul patria, domo, solus et omnium honestarum rerum egens, quo accedam, aut quos adpellem? nationesne, an reges, qui omnes familiae nostrae ob vestram amicitiam infesti sunt? an quoquam mihi adire licet, vbi non maiorum meorum hostilia monumenta plurima? aut quisquam nostri misereri potest, qui aliquando vobis hostis fuit? Postremo Masinissa nos ita instituit, Patres conscripti, ne quem coleremus, nisi populum Romanum, ne societates, ne foedera noua acciperemus; abunde magna praesidia nobis in vestra amicitia fore: si huic imperio fortuna mutaretur, vna nobis occidendum esse. Virtute ac dis volentibus magni estis et opulenti; omnia secunda et obedientia sunt; quo facilius sociorum iniurias curare licet. Tantum illud vereor, ne quos priuata amicitia Iugurthae, parum cognita, transuorsos agat; quos ego audio maxuma ope niti, ambire, fatigare vos singulos, ne quid de absente, incognita caussa, statuatis: fingere me verba, fugam simulare, cui licuerit in regno manere. Quod vtinam illum, cuius impio facinore in has miserias proiectus sum,

eadem haec simulantem videam; et aliquando aut apud vos, aut apud deos immortalis rerum humanarum cura oriatur: ne ille, qui nunc sceleribus suis ferox atque praeclarus est, omnibus malis excruciatus, impietatis in parentem nostrum, fratris mei necis, mearumque miseriarum grauis poenas reddet. Iam iam frater, animo meo carissume, quamquam immaturo, et vnde minume decuit, vita erepta est: tamen laetandum magis, quam dolendum puto casum tuum. non enim regnum, sed fugam, exsilium, egestatem et omnis has, quae me premunt, aerumnas cum anima simul amisisti. At ego infelix, in tanta mala praecipitatus ex patrio regno, rerum humanarum spectaculum praebeo: incertus quid agam, tuasne iniurias persequar, ipse auxilii egens; an regno consulam, cuius vitae necisque potestas ex opibus alienis pendet. Vtinam emori fortunis meis honestus exitus esset, neu viuere contemtus viderer, si defessus malis iniuriae concessissem. Nunc neque viuere lubet, neque mori licet sine dedecore. Patres conscripti, per vos liberos atque parentes, per maiestatem populi R. subuenite misero mihi; ite obuiam iniuriae; nolite pati, regnum Numidiae, quod vestrum est, per scelus et sanguinem familiae nostrae tabescere.

CAP. XI.

Postquam rex finem loquendi fecit, legati Iugurthae largitione magis, quam caussa freti, paucis respondent: *Hiempsalem ob saeuitiam suam ab Numidis interfectum: Adherbalem vltro bellum inferentem, postquam superatus* sit,

queri, quod iniuriam facere nequiuisset. Iugurtham ab Senatu petere, ne alium putarent, ac Numantiae cognitus esset, neu verba inimici ante facta sua ponerent. Deinde vtrique curia egrediuntur. Senatus statim consulitur. Fautores legatorum, praeterea magna pars gratia deprauati Adherbalis dicta contemnere, Iugurthae virtutem extollere laudibus; gratia, voce, denique omnibus modis pro alieno scelere et flagitio, sua quasi pro gloria, nitebantur. At contra pauci, quibus bonum et aequum diuitiis carius, subueniundum Adherbali et Hiempsalis mortem seuere vindicandam censebant. Sed ex omnibus maxume Aemilius Scaurus, homo nobilis, impiger, factiosus, auidus potentiae, honoris, diuitiarum; ceterum vitia sua callide occultans. Is postquam videt regis largitionem famosam impudentemque, veritus, quod in tali re solet, ne polluta licentia inuidiam accenderet, animum a consueta lubidine continuit.

CAP. XII.

Vicit tamen in Senatu pars illa, qui vero pretium aut gratiam anteferebant. Decretum fit: VTI DECEM LEGATI REGNVM, QVOD MICIPSA OBTINVERAT, INTER IVGVRTHAM ET ADHERBALEM DIVIDERENT. cuius legationis princeps fuit L. Opimius, homo clarus, et tum in Senatu potens: quia consul, C. Gracco et M. Fuluio Flacco interfectis, acerrume victoriam nobilitatis in plebem exercuerat. Eum Iugurtha tametsi Romae in amicis habuerat, tamen

adcuratissume recepit; dando et pollicitando perfecit, vti fama, fide, postremo omnibus suis rebus commodum regis anteferret. Reliquos legatos eadem via adgressus, plerosque capit; paucis carior fides, quam pecunia fuit. In diuisione, quae pars Numidiae Mauretaniam adtingit, agro, viris opulentior, Iugurthae traditur: illam alteram specie, quam vsu, potiorem, quae portuosior et aedificiis magis exornata erat, Adherbal possedit.

CAP. XIII.

Res postulare videtur Africae situm paucis exponere, et eas gentis, quibuscum nobis bellum, aut amicitia fuit, adtingere. Sed quae loca et nationes ob calorem, aut asperitatem, item solitudines minus frequentata sunt, de is haud facile compertum narrauerim: cetera quam paucissumis absoluam.

In diuisione orbis terrae plerique in partem tertiam Africam posuere, pauci tantummodo Asiam et Europam esse; sed Africam in Europa. Ea finis habet ab Occidente fretum nostri maris et Oceani; ab ortu solis decliuem latitudinem: quem locum Catabathmon incolae adpellant. Mare saeuum, importuosum. ager frugum fertilis, bonus pecori, arbori infecundus; coelo, terra penuria aquarum. Genus hominum salubri corpore, velox, patiens laborum. plerosque senectus dissoluit, nisi qui ferro, aut bestiis interiere: nam morbus haud saepe quemquam superat. Ad hoc malefici generis plurima animalia. Sed qui mortales initio Africam habue-

rint, quique postea accesserint; quamquam ab ea fama, quae plerosque obtinet, diuersum est: tamen vti ex libris Punicis, qui regis Hiempsalis dicebantur, interpretatum nobis est; vtique rem sese habere cultores eius terrae putant, quam paucissimis dicam. Ceterum fides eius rei penes auctores erit.

CAP. XIV.

Africam initio habuere Gaetuli et Libyes, asperi, inculti; quis cibus erat caro ferina atque humi pabulum, vti pecoribus. Hi neque moribus, neque lege, neque imperio cuiusquam regebantur: vagi, palantes, qua nox coegerat, sedes habebant. Sed postquam in Hispania Hercules, sicuti Afri putant, interiit; exercitus eius, compositus ex variis gentibus, amisso duce, ac passim multis, sibi quique, imperium petentibus, breui dilabitur. Ex eo numero Medi, Persae et Armeni, nauibus in Africam transuecti, proxumos nostro mari locos occupauere. Sed Persae intra Oceanum magis, iique alueos nauium inuersos pro tuguriis habuere; quia neque materia in agris, neque ab Hispanis emundi copia erat. mare magnum et ignara lingua commercia prohibebant. Hi paullatim per connubia Gaetulos miscuere; et quia saepe tentantes agros, alia, deinde alia loca petiuerant, semet ipsi Numidas adpellauere. Ceterum adhuc aedificia Numidarum agrestium, quae mapalia illi vocant, oblonga, incuruis lateribus recta, quasi nauium carinae sunt. Medis autem et Armenis accessere Libyes (nam hi propius mare

Africum agitabant; Gaetuli sub sole magis, haud procul ab ardoribus) hique mature oppida habuere. nam freto diuisi ab Hispania mutare res inter se instituerant. Nomen eorum paullatim Libyes corrupere, barbara lingua Mauros, pro Medis, adpellantes. Sed res Persarum breui adoleuit: ac postea nomine Numidae, propter multitudinem a parentibus digressi, possidere ea loca, quae proxume Carthaginem Numidia adpellatur. Dein vtrique alteris freti finitumos armis aut metu sub imperium cogere, nomen gloriamque sibi addidere; magis hi, qui ad nostrum mare processerant: quia Libyes, quam Gaetuli, minus bellicosi: Denique Africae pars inferior pleraque ab Numidis possessa est; victi omnes in gentem nomenque imperantium concessere.

CAP. XV.

Postea Phoenices alii multitudinis domi minuendae gratia, pars imperii cupidine, sollicitata plebe aliisque nouarum rerum auidis, Hipponem, Hadrumetum, Leptim aliasque vrbis in ora maritima condidere; haeque breui multum auctae: pars originibus praesidio, aliae decori fuere. nam de Carthagine silere melius puto, quam parum dicere; quoniam alio properare tempus monet. Igitur ad Catabathmon, qui locus Aegyptum ab Africa diuidit, secundo mari, prima Cyrene est, colonia Thereon, ac deinceps duae Syrtes, interque eas Leptis; dein Philenon arae, quem, Aegyptum versus, finem imperii habuere Carthaginienses:

post aliae Punicae vrbes. Cetera loca vsque ad Mauretaniam Numidae tenent; proxume Hispaniam Mauri sunt; super Numidiam Gaetulos accepimus partim in tuguriis, alios incultius vagos agitare; post eos Aethiopas esse: dein loca exusta solis ardoribus. Igitur bello Iugurthino pleraque ex Punicis oppida et finis Carthaginiensium, quos nouissume habuerant, populus Romanus per magistratus administrabat; Gaetulorum magna pars et Numidia vsque ad flumen Mulucham sub Iugurtha erant; Mauris omnibus rex Bocchus imperitabat, praeter nomen, cetera ignarus populi Romani; itemque nobis neque bello, neque pace antea cognitus. De Africa et eius incolis ad necessitudinem rei satis dictum.

CAP. XVI.

Postquam, regno diuiso, legati Africa discessere, et Iugurtha contra timorem animi praemia sceleris adeptum sese videt: certum ratus, quod ex amicis apud Numantiam acceperat, omnia Romae venalia esse; simul et illorum pollicitationibus accensus, quos paullo ante muneribus expleuerat, in regnum Adherbalis animum intendit. Ipse acer, bellicosus: at is, quem petebat, quietus, imbellis, placido ingenio, opportunus iniuriae, metuens magis, quam metuendus. Igitur ex improuiso finis eius cum magna manu inuasit; multos mortalis cum pecore atque alia praeda capit, aedificia incendit, pleraque loca hostiliter cum equitatu accedit. dein cum omni multitudine in regnum suum conuertit: existumans dolore permotum Adher-

balem iniurias suas manu vindicaturum, eamque rem belli caussam fore. At ille quod neque se parem armis existumabat, et amicitia populi Romani magis, quam Numidis fretus erat: legatos ad Iugurtham de iniuriis questum misit; qui tametsi contumeliosa dicta retulerant, prius tamen omnia pati decreuit, quam bellum sumere: quia tentatum antea secus cesserat. Neque tamen eo magis cupido Iugurthae minuebatur: quippe qui totum eius regnum animo iam invaserat. Itaque non, vt antea, cum praedatoria manu, sed magno exercitu comparato bellum gerere coepit, et aperte totius Numidiae imperium petere. Ceterum, qua pergebat, vrbis, agros vastare, praedas agere; suis animum, terrorem hostibus augere.

CAP. XVII.

Adherbal vbi intellegit, eo processum, vti regnum aut relinquendum esset, aut armis retinendum; necessario copias parat et Iugurthae obuius procedit. Interim haud longe a mari, prope Cirtam oppidum vtriusque consedit exercitus; et quia die extremum erat, praelium non inceptum. vbi plerumque noctis processit, obscuro etiam tum lumine, milites Iugurthini, signo dato, castra hostium inuadunt; semisomnos partim, alios arma sumentes fugant funduntque: Adherbal cum paucis equitibus Cirtam profugit, et ni multitudo togatorum fuisset, quae Numidas insequentes moenibus prohibuit, vno die inter duos reges coeptum atque patratum bellum foret. Igitur Iugurtha oppidum cir-

cumsedit, vineis turribusque et machinis omnium generum expugnare adgreditur; maxume festinans tempus legatorum antecapere, quos, ante praelium factum, Romam Adherbale missos audiuerat. Sed postquam Senatus de bello eorum accepit, (tres adolescentes) in Africam legantur, qui ambo reges adeant, Senatus populique Romani verbis nuncient: *Velle et censere, eos ab armis discedere; de controuersiis suis iure potius, quam bello disceptare: ita seque illisque dignum fore.*

CAP. XVIII.

Legati in Africam maturantes veniunt, eo magis, quod Romae, dum proficisci parant, de praelio facto et oppugnatione Cirtae audiebatur. sed is rumor clemens erat. Quorum Iugurtha accepta oratione respondit: *Sibi neque maius quidquam, neque carius auctoritate Senati; ab adolescentia ita enisum, vti ab optumo quoque probaretur; virtute, non malitia P. Scipioni, summo viro, placuisse; ob easdem artis ab Micipsa, non penuria liberorum, in regnum adoptatum. Ceterum quo plura bene atque strenue fecisset, eo animum suum iniuriam minus tolerare. Adherbalem dolis vitae suae insidiatum, quod vbi comperisset, sceleri obuiam isse; populum Romanum neque recte, neque pro bono facturum, si ab iure gentium sese prohibuerint: postremo de omnibus rebus legatos Romam breui missurum.* Ita vtrique digrediuntur. Adherbalis adpellandi copia non fuit.

CAP. XIX.

Iugurtha vbi eos Africa decessisse ratus est, neque propter loci naturam Cirtam armis expugnare potest; vallo atque fossa moenia circumdat, turris exstruit, easque praesidiis firmat: praeterea dies, noctes aut per vim, aut dolis tentare, defensoribus moenium praemia modo, modo formidinem ostentare, suos hortando ad virtutem erigere: prorsus intentus cuncta parare. Adherbal vbi intellegit, omnis suas fortunas in extremo sitas, hostem infestum, auxilii spem nullam, penuria rerum necessariarum bellum trahi non posse; ex his, qui vna Cirtam profugerant, duo maxume impigros delegit, eos multa pollicendo, ac miserando casum suum confirmat, vti per hostium munitiones noctu ad proxumum mare, dein Romam pergerent.

CAP. XX.

Numidae paucis diebus iussa efficiunt: litterae Adherbalis in senatu recitatae, quarum sententia haec fuit.

Non mea culpa saepe ad vos oratum mitto, Patres conscripti, sed vis Iugurthae subigit; quem tanta lubido exstinguendi me inuasit, vti neque vos, neque deos immortalis in animo habeat: sanguinem meum, quam omnia, malit. Itaque quintum iam mensem socius et amicus populi Romani armis obsessus teneor; neque mihi Micipsae patris beneficia, neque vestra decreta auxiliantur. ferro, an fame acrius vrguear, incertus sum. Plura de Iugurtha scribere, dehortatur fortuna mea: etiam antea expertus sum,

parum fidei miseris esse. Nisi tamen intellego, illum supra, quam ego sum, petere, neque simul amicitiam vestram, et regnum meum sperare: vtrum grauius existumet, nemini occultum est. Nam initio occidit Hiempsalem fratrem meum; dein patrio regno me expulit. quae sane fuerint nostrae iniuriae, nihil ad vos. Verum nunc vestrum regnum armis tenet; me, quem imperatorem Numidis posuistis, clausum obsidet; legatorum verba quanti fecerit, pericula mea declarant. Quid reliquum, nisi vis vestra, quo moueri possit? Nam ego quidem vellem, et haec, quae scribo, et quae antea in Senatu questus sum, vana forent potius, quam miseria mea fidem verbis faceret. Sed quoniam eo natus sum, vt Iugurthae scelerum ostentui essem, non iam mortem neque aerumnas, tantummodo inimici imperium et cruciatus corporis deprecor. Regno Numidiae, quod vestrum est, vti lubet, consulite; me ex manibus impiis eripite, per maiestatem imperii, per amicitiae fidem; si vlla apud vos memoria aui mei Masinissae.

CAP. XXI.

His litteris recitatis, fuere, qui exercitum in Africam mittendum censerent, et quamprimum Adherbali subueniundum; de Iugurtha interim vti consuleretur, quoniam non paruisset legatis. Sed ab isdem regis fautoribus summa ope enisum, ne decretum fieret. Ita bonum publicum, vt in plerisque negotiis solet, priuata gratia deuictum. Legantur tamen in Africam maiores natu, nobiles, amplis honori-

bus: in quis M. Scaurus, de quo supra memorauimus, consularis, et tum Senati princeps. Hi, quod in inuidia res erat, simul et ab Numidis obsecrati, triduo nauim escendere; dein breui Vticam adpulsi litteras ad Iugurtham mittunt, QVAM OCISSVME AD PROVINCIAM ACCEDAT; SEQVE AD EVM AB SENATV MISSOS. Ille vbi accepit, homines claros, quorum auctoritatem Romae pollere audiuerat, contra inceptum suum venisse: primo commotus, metu atque lubidine diuorsus agitabatur. Timebat iram Senati, (ni paruisset legatis:) porro animus cupidine caecus ad inceptum scelus rapiebat. Vicit tamen in auido ingenio prauum consilium. Igitur, exercitu circumdato, summa vi Cirtam irrumpere nititur, maxume sperans, diducta manu hostium, aut vi, aut dolis sese casum victoriae inuenturum. Quod vbi secus procedit, neque, quod intenderat, efficere potest, vti prius, quam legatos conueniret, Adherbalis potiretur; ne amplius morando Scaurum, quem plurimum metuebat, incenderet, cum paucis equitibus in prouinciam venit. Ac tametsi Senati verbis minae graues nunciabantur, quod oppugnatione non desisteret; multa tamen oratione consumta, legati frustra discessere.

CAP. XXII.

Ea postquam Cirtae audita sunt, Italici, quorum virtute moenia defensabantur, confisi, deditione facta, propter magnitudinem populi Romani inuiolatos sese fore, Adherbali suadent, vti seque, et oppidum Iugurthae tradat; tan-

tum ab eo vitam paciscatur, de ceteris Senatui curae fore. At ille, tametsi omnia potiora fide Iugurthae rebatur; quia penes eosdem, si aduorsaretur, cogendi potestas erat, ita, vti censuerant Italici, deditionem facit. Iugurtha in primis Adherbalem excruciatum necat; dein omnis puberes Numidas et negotiatores promiscue, vti quisque armatis obuius, interfecit.

CAP. XXIII.

Quod postquam Romae cognitum, et res in Senatu agitari coepta, idem illi ministri regis interpellando ac saepe gratia, interdum iurgiis trahendo tempus, atrocitatem facti leniebant. Ac ni C. Memmius, tribunus plebis designatus, vir acer et infestus potentiae nobilitatis, populum Romanum edocuisset, ID AGI, VTI PER PAVCOS FACTIOSOS IVGVRTHAE SCELVS CONDONARETVR, profecto omnis inuidia prolatandis consultationibus dilapsa erat. tanta vis gratiae, atque pecuniae regis. Sed vbi Senatus delicti conscientia populum timet; lege Sempronia prouinciae futuris Consulibus, Numidia atque Italia decretae; Consules declarantur P. Scipio Nasica, L. Bestia Calpurnius; Calpurnio Numidia, Scipioni Italia obuenit. deinde exercitus, qui in Africam portaretur, scribitur; stipendium, alia, quae bello vsui forent, decernuntur.

CAP. XXIV.

At Iugurtha, contra spem nuncio accepto, quippe cui, Romae omnia venum ire, in ani-

mo haeserat, filium et cum eo duo familiaris ad Senatum legatos mittit; hisque, vt illis, quos, Hiempsale interfecto, miserat, praecepit, *omnis mortalis pecunia adgrediantur.* Qui postquam Romam aduentabant, Senatus a Bestia consultus: PLACERETNE LEGATOS IVGVRTHAE RECIPI MOENIBVS. iique decreuere: *ni regnum, ipsumque deditum venissent, vti in diebus (proxumis) decem Italia decederent.* Consul Numidis ex Senati decreto nunciari iubet. ita infectis rebus illi domum discedunt. Interim Calpurnius, parato exercitu, legat sibi homines nobilis, factiosos, quorum auctoritate, quae deliquisset, munita fore sperabat: in quis fuit Scaurus, cuius de natura et habitu supra memorauimus. Nam in Consule nostro multae bonaeque artes animi et corporis erant; quas omnis auaritia praepediebat. patiens laborum, acri ingenio, satis prouidens, belli haud ignarus, firmissumus contra pericula et insidias. Sed legiones per Italiam Rhegium, atque inde Siciliam, porro ex Sicilia in Africam transuectae. Igitur Calpurnius initio, paratis commeatibus, acriter Numidiam ingressus est, multos mortalis, vrbis aliquot pugnando capit.

CAP. XXV.

Sed vbi Iugurtha per legatos pecunia tentare, bellique, quod administrabat, asperitatem ostendere coepit: animus aeger auaritia facile conuersus est. Ceterum socius et administer omnium consiliorum adsumitur Scaurus; qui tametsi a principio, plerisque ex factione eius corruptis,

acerrume regem impugnauerat: tamen magnitudine pecuniae a bono honestoque in prauum abstractus est. Sed Iugurtha primum tantummodo belli moram redimebat; existumans, sese aliquid interim Romae pretio, aut gratia effecturum: postea vero quam participem negotii Scaurum acceperat; in maxumam spem adductus recuperandae pacis, statuit cum eis de omnibus pactionibus praesens agere. Ceterum interea, fidei caussa, mittitur a Consule Sextius Quaestor in oppidum Iugurthae Vagam; cuius rei species erat acceptio frumenti, quod Calpurnius palam legatis imperauerat: quoniam deditionis mora induciae agitabantur. Igitur rex, vti constituerat, in castra venit, ac pauca, praesenti consilio, locutus de inuidia facti, atque in deditionem vti acciperetur; reliqua cum Bestia et Scauro secreta transigit: dein postero die, quasi per saturam exquisitis sententiis, in deditionem accipitur. Sed, vti pro consilio imperatum, elephanti triginta, pecus atque equi multi, cum paruo argenti pondere Quaestori traduntur. Calpurnius Romam ad magistratus rogandos proficiscitur. In Numidia et exercitu nostro pax agitabatur.

CAP. XXVI.

Postquam res in Africa gestas, quoque modo actae forent fama diuolgauit: Romae per omnis locos et conuentus de facto Consulis agitari; apud plebem grauis inuidia; Patres, probarentne tantum flagitium, an decretum Consulis subverterent, parum constabat. Ac maxume eos

potentia Scauri, quod is auctor et socius Bestiae ferebatur, a vero bonoque impediebat. At C. Memmius, cuius de libertate ingenii et odio potentiae nobilitatis supra diximus, inter dubitationem et moras Senati, concionibus populum ad vindicandum hortari; monere, ne rempublicam, ne libertatem suam desererent; multa superba, crudelia facinora nobilitatis ostendere; prorsus intentus omni modo plebis animum accendebat. Sed quoniam ea tempestate Memmii facundia clara pollensque fuit; decere existumavi, vnam ex tam multis orationem perscribere: ac potissumum, quae in concione post reditum Bestiae huiuscemodi verbis disseruit.

CAP. XXVII.

Multa dehortantur a vobis, Quirites, ni studium reipublicae omnia superet: opes factionis, vestra patientia, ius nullum; ac maxume, quod innocentiae plus periculi, quam honoris, est. Nam illa quidem piget dicere, his annis xv. *quam ludibrio fueritis superbiae paucorum; quam foede quamque inulti perierint vestri defensores; vt vobis animus ab ignauia atque secordia corruptus sit: qui ne nunc quidem, obnoxiis inimicis, exsurgitis, atque etiam nunc timetis, quibus decet terrori esse. Sed quamquam haec talia sunt: tamen obuiam ire factionis potentiae animus subigit. certe ego libertatem, quae mihi a parente tradita est, experiar: verum id frustra, an ob rem faciam, in vestra manu situm, Quirites. Neque ego hortor, quod saepe maiores vestri fecere, vti contra iniurias armati eatis.*

Nihil vi, nihil secessione opus; necesse est, suomet ipsi more praecipites eant. Occiso Tiberio Gracco, quem regnum parare aiebant, in plebem Romanam quaestiones habitae sunt. Post C. Gracci et M. Fuluii caedem, item multi vestri ordinis in carcere necati sunt: vtriusque cladis non lex, verum lubido eorum finem fecit. Sed sane fuerit regni paratio, plebi sua restituere. quidquid sine sanguine ciuium vlcisci nequitur iure factum sit. Superioribus annis taciti indignabamini, aerarium expilari, reges et populos liberos paucis nobilibus vectigal pendere; penes eosdem et summam gloriam, et maxumas diuitias esse: tamen haec talia facinora impune suscepisse, parum habuere. itaque postremo leges, maiestas vestra, diuina et humana omnia hostibus tradita sunt. Neque eos, qui fecere, pudet aut poenitet: sed incedunt per ora vestra magnifice; sacerdotia et consulatus, pars triumphos suos ostentantes: perinde quasi honori, non praedae habeant. Serui aere parati imperia iniusta dominorum non perferunt: vos, Quirites, imperio nati, aequo animo seruitutem toleratis? At qui sunt hi, qui rempublicam occupauere? homines sceleratissumi, cruentis manibus, immani auaritia, nocentissumi, idemque superbissumi; quis fides, decus, pietas, postremo honesta atque inhonesta omnia quaestui sunt. Pars eorum occidisse tribunos plebis; alii quaestiones iniustas, plerique caedem in vos fecisse, pro munimento habent. Ita quam quisque pessume fecit, tam maxume tutus est. metum a scelere suo ad ignauiam vestram transtulere:

quos omnis eadem cupere, eadem odisse, eadem metuere in vnum coegit. sed haec inter bonos amicitia, inter malos factio est. Quod si tam libertatis curam haberetis, quam illi ad dominationem accensi sunt: profecto neque res publica, sicuti nunc, vastaretur; et beneficia vestra penes optumos, non audacissumos, forent. Maiores vestri, parandi iuris et maiestatis constituendae gratia, bis, per secessionem, armati Auentinum occupauere: vos pro libertate, quam ab illis accepistis, non summa ope nitemini? atque eo vehementius, quod maius dedecus est, parta amittere, quam omnino non parauisse? Dicet aliquis: quid igitur censes? vindicandum in eos, qui hosti prodidere rempublicam: non manu, neque vi; quod magis fecisse, quam illis accidisse indignum: verum quaestionibus et indicio ipsius Iugurthae. qui si dediticius est, profecto iussis vestris obediens erit: sin ea contemnit; scilicet existumabitis, qualis illa pax, aut deditio, ex qua ad Iugurtham scelerum impunitas, ad paucos potentis maxumae diuitiae, in rempublicam damna, dedecora peruenerint. Nisi forte nondum etiam vos dominationis eorum satietas tenet, et illa, quam haec tempora, magis placent, cum regna, prouinciae, leges, iura, iudicia, bella, paces; postremo diuina et humana omnia penes paucos erant: vos autem, hoc est, populus Romanus, inuicti ab hostibus, imperatores omnium gentium, satis habebatis animam retinere. nam seruitutem quidem quis vestrum recusare audebat? Atque ego tametsi viro flagitiosissumum existumo impune iniuriam ac-

cepisse; tamen vos hominibus sceleratissumis ignoscere, quoniam ciues sunt, aequo animo paterer, nisi misericordia in perniciem casura esset. Nam et illis, quantum importunitatis habent, parum est, impune male fecisse, nisi deinde faciundi licentia eripitur: et vobis aeterna sollicitudo remanebit, cum intellegetis, aut seruiundum esse, aut per manus libertatem retinendam. Nam fidei quidem, aut concordiae quae spes? Dominari illi volunt; vos liberi esse: facere illi iniurias; vos prohibere: postremo sociis vestris veluti hostibus, hostibus pro sociis vtuntur. Potestne in tam diuorsis mentibus pax, aut amicitia esse? Quare moneo hortorque, ne tantum scelus impunitum omittatis. Non peculatus aerarii factus est, neque per vim sociis ereptae pecuniae; quae quamquam grauia, tamen consuetudine iam pro nihilo habentur. Hosti acerrumo prodita Senati auctoritas, proditum imperium vestrum: domi militiaeque respublica venalis fuit. Quae nisi quaesita erunt, ni vindicatum in noxios: quid reliquum, nisi vt illis, qui ea fecere, obedientes viuamus? nam impune quae libet facere, id est Regem esse. Neque ego, Quirites, hortor, vt malitis ciuis vestros perperam, quam recte fecisse; sed ne, ignoscendo malis, bonos perditum eatis. Ad hoc in republica multo praestat beneficii, quam maleficii immemorem esse. bonus tantummodo segnior fit, vbi neglegas; at malus improbior. Ad hoc si iniuriae non sint, haud saepe auxilii egeas.

CAP. XXVIII.

Haec atque alia huiuscemodi saepe dicundo, Memmius populo persuadet, vti L. Cassius, qui tum Praetor erat, ad Iugurtham mitteretur, interposita fide publica, Romam duceret; quo facilius indicio regis, Scauri et reliquorum, quos pecuniae captae arcessebant, delicta patefierent. Dum haec Romae geruntur, qui in Numidia relicti a Bestia exercitui praeerant; secuti morem imperatoris, plurima et flagitiosissuma facinora fecere. Fuere, qui auro corrupti elephantos Iugurthae traderent; alii perfugas vendere; pars ex pacatis praedas agebant. tanta vis auaritiae in animos eorum, veluti tabes, inuaserat. At Cassius, perlata rogatione a C. Memmio, ac perculsa omni nobilitate, ad Iugurtham proficiscitur; ei timido et ex conscientia diffidenti rebus suis persuadet: *quo se populo Romano dedidisset, ne vim, quam misericordiam, experiri mallet.* Priuatim praeterea fidem suam interponit, quam ille non minoris, quam publicam ducebat. talis ea tempestate fama de Cassio.

CAP. XXIX.

Igitur Iugurtha, contra decus regium, cultu quam maxume miserabili, cum Cassio Romam venit. Ac tametsi in ipso magna vis animi erat, confirmatus ab omnibus, quorum potentia aut scelere cuncta gesserat; C. Baebium tribunum plebis magna mercede parat, cuius impudentia contra ius et iniurias omnis munitus foret. At C. Memmius, aduocata concione, quamquam regi infesta plebes erat, et pars in vin-

cula duci iubebat, pars *ni socios sceleris aperiret, more maiorum, de hoste supplicium sumi;* dignitati, quam irae, magis consulens, sedare motus, et animos mollire; postremo confirmare, *fidem publicam per sese inuiolatam fore.* post, vbi silentium coepit, producto Iugurtha, verba facit: *Romae Numidiaeque facinora eius* memorat; *scelera in patrem fratresque* ostendit; *quibus iuuantibus quibusque ministris egerit, quamquam intelligat populus Romanus: tamen velle manifesta magis ex illo habere. si vera aperiret, in fide et clementia populi Romani magnam spem illi sitam: sin reticeat, non sociis saluti fore; sese suasque spes corrupturum.*

CAP. XXX.

Dein, vbi Memmius dicundi finem fecit, et Iugurtha respondere iussus est, C. Baebius tribunus plebis, quem pecunia corruptum supra diximus, regem tacere iubet; ac tametsi multitudo, quae in concione aderat, vehementer accensa, terrebat eum clamore, voltu, saepe impetu atque aliis omnibus, quae ira fieri amat: vicit tamen impudentia. Ita populus ludibrio habitus ex concione discessit; Iugurthae Bestiaeque et ceteris, quos illa quaestio exagitabat, animi augescunt.

CAP. XXXI.

Erat ea tempestate Romae Numida quidam, nomine Massiua, Gulussae filius, Masinissae nepos; qui, quia, in dissensione regum, Iugurthae aduorsus fuerat; dedita Cirta et Adherbale im-

terfecto, profugus ex Africa abierat. Huic Sp. Albinus, qui proxumo anno post Bestiam cum Q. Minucio Rufo consulatum gerebat, persuadet, quoniam ex stirpe Masinissae sit, Iugurtham ob scelera inuidia cum metu vrgueat; regnum Numidiae ab Senatu petat. Auidus Consul belli gerundi mouere, quam senescere omnia malebat. ipsi prouincia Numidia; Minucio Macedonia euenerat. Quae postquam Massiua agitare coepit, neque Iugurthae in amicis satis praesidii est: quod eorum alium conscientia, alium mala fama et timor impediebat; Bomilcari, proxumo ac maxume fido sibi, imperat, *pretio, sicuti multa confecerat, insidiatores Massiuae paret, ac maxume occulte: sin id parum procedat, quouis modo Numidam interficiat.* Bomilcar mature regis mandata exsequitur; et per homines talis negotii artifices itinera egressusque eius, postremo loca atque tempora cuncta explorat: deinde, vbi res postulabat, insidias tendit. Igitur vnus ex eo numero, qui ad caedem parati, paullo inconsultius Massiuam adgreditur, illum obtruncat: sed ipse deprehensus, multis hortantibus et inprimis Albino consule, indicium profitetur. Fit reus magis ex aequo bonoque, quam ex iure gentium, Bomilcar; comes eius, qui Romam fide publica venerat. At Iugurtha manifestus tanti sceleris, non prius omisit contra verum niti, quam animum aduortit, supra gratiam atque pecuniam suam inuidiam facti esse. Igitur, quamquam in priore actione ex amicis quinquaginta vades dederat; regno magis, quam

vadibus consulens, clam in Numidiam Bomilcarem dimittit: veritus, ne reliquos popularis metus inuaderet parendi sibi, si de illo supplicium sumtum foret. Et ipse paucis diebus profectus est, iussus ab Senatu Italia decedere. Sed postquam Roma egressus est, fertur saepe eo tacitus respiciens, postremo dixisse: VRBEM VENALEM ET MATVRE PERITVRAM, SI EMTOREM INVENERIT.

CAP. XXXII.

Interim Albinus, renouato bello, commeatum, stipendium, alia, quae militibus vsui forent, maturat in Africam portare; ac statim ipse profectus, vti ante comitia, quod tempus haud longe aberat, armis, aut deditione, aut quouis modo bellum conficeret. At contra Iugurtha trahere omnia, et alias, deinde alias morae caussas facere; polliceri deditionem, ac deinde metum simulare; instanti cedere, et paullo post, ne sui diffiderent, instare: ita belli modo, modo pacis mora Consulem ludificare. Ac fuere, qui tum Albinum haud ignarum consilii regis existumarent; neque ex tanta properantia tam facile tractum bellum secordia magis, quam dolo crederent. Sed postquam, dilapso tempore, comitiorum dies aduentabat; Albinus, Aulo fratre in castris pro Praetore relicto, Romam decessit.

CAP. XXXIII.

Ea tempestate Romae seditionibus tribuniciis atrociter res publica agitabatur. P. Lucullus

et L. Annius, tribuni plebis, resistentibus collegis, continuare magistratum nitebantur; quae dissensio totius anni comitia impediebat. Ea mora in spem adductus Aulus, quem pro Praetore in castris relictum supra diximus, aut conficiundi belli, aut terrore exercitus ab rege pecuniae capiundae, milites mense Ianuario ex hibernis in expeditionem euocat; magnis itineribus, hieme aspera, peruenit ad oppidum Suthul, vbi regis thesauri erant. Quod quamquam et saeuitia temporis, et opportunitate loci neque capi, neque obsideri poterat: (nam circum murum, situm in praerupti montis extremo, planicies limosa hiemalibus aquis paludem fecerat) tamen aut simulandi gratia, quo regi formidinem adderet; aut cupidine caecus, vineas agere, aggerem iacere, alia, quae incepto vsui forent, properare.

CAP. XXXIV.

At Iugurtha, cognita vanitate atque imperitia legati, subdolus augere amentiam, missitare supplicantis legatos; ipse, quasi vitabundus, per saltuosa loca et tramites exercitum ductare. Denique Aulum spe pactionis perpulit, vti, relicto Suthule, in abditas regiones sese, veluti cedentem, insequeretur. Interea per homines callidos die noctuque exercitum tentabat: centuriones ducesque turmarum, partim vti transfugerent, alii, signo dato, locum vti desererent. ita delicta occultiora fore. Quae postquam ex sententia instruit; intempesta nocte, de improuiso multitudine

Numidarum Auli castra circumuenit. Milites Romani, tumultu perculsi insolito, arma capere alii, alii se abdere, pars territos confirmare, trepidare omnibus locis; vis magna hostium; coelum nocte atque nubibus obscuratum; periculum anceps: postremo fugere, an manere, tutius foret, in incerto erat. Sed ex eo numero, quos paullo ante corruptos diximus, cohors vna Ligurum, cum duabus turmis Thracum, et paucis gregariis militibus, transiere ad regem: et centurio primi pili tertiae legionis per munitionem, quam, vti defenderet, acceperat, locum hostibus introeundi dedit: eaque Numidae cuncti irrupere. Nostri foeda fuga, plerique abiectis armis, proxumum collem occupauere. Nox atque praeda castrorum hostes, quo minus victoria vterentur, remorata sunt. Dein Iugurtha postero die cum Aulo in colloquio verba facit: *tametsi ipsum cum exercitu fame, ferro clausum tenet, tamen se humanarum rerum memorem; si secum foedus faceret, incolumis omnis sub iugum missurum: praeterea, vti diebus decem Numidia decederet.* Quae quamquam grauia et flagitii plena erant: tamen, quia mortis metu mutabant, sicuti regi libuerat, pax conuenit.

CAP. XXXV.

Sed vbi ea Romae comperta sunt, metus atque moeror ciuitatem inuasere; pars dolere pro gloria imperii, pars insolita rerum bellicarum timere libertati; Aulo omnes infesti, ac maxume, qui bello saepe praeclari fuerant:

quod armatus dedecore potius, quam manu, salutem quaesiuerat. Ob ea Consul Albinus ex delicto fratris inuidiam, ac deinde periculum timens, Senatum de foedere consulebat. et tamen interim exercitui supplementum scribere; ab sociis et nomine Latino auxilia arcessere; denique modis omnibus festinare. Senatus ita, vti par fuerat, decernit, SVO ATQVE POPVLI INIVSSV NVLLVM POTVISSE FOEDVS FIERI. Consul impeditus a tribunis plebis ne, quas parauerat copias, secum portaret, paucis diebus in Africam proficiscitur. nam omnis exercitus, vti conuenerat, Numidia deductus, in prouincia hiemabat. Postquam eo venit, quamquam persequi Iugurtham et mederi fraternae inuidiae animus ardebat: cognitis militibus, quos praeter fugam, soluto imperio, licentia atque lasciuia corruperat, ex copia rerum statuit, nihil sibi agitandum.

CAP. XXXVI.

Interea Romae C. Mamilius Limetanus tribunus plebis rogationem ad populum promulgat, *vti quaereretur in eos, quorum consilio Iugurtha Senati decreta neglegisset; quique ab eo in legationibus, aut imperiis pecunias accepissent; qui elephantos, quique perfugas tradidissent; item qui de pace, aut bello cum hostibus pactiones fecissent.* Huic rogationi partim conscii sibi, alii ex partium inuidia pericula metuentes, quoniam aperte resistere non poterant, quin illa et alia talia placere sibi faterentur: occulte per amicos, ac maxume per

homines nominis Latini et socios Italicos impedimenta parabant. Sed plebes, incredibile memoratu est, quam intenta fuerit, quantaque vi rogationem iusserit, decreuerit, voluerit: magis odio nobilitatis, cui mala illa parabantur, quam cura reipublicae. tanta lubido in partibus. Igitur ceteris metu perculsis, M. Scaurus, quem legatum Bestiae supra docuimus, inter laetitiam plebis, et suorum fugam, trepida etiam tum ciuitate, cum ex Mamilia rogatione tres quaesitores rogarentur, effecerat, vti ipse in eo numero crearetur. Sed quaestio exercita aspere violenterque ex rumore, et lubidine plebis. vt saepe nobilitatem, sic ea tempestate plebem ex secundis rebus insolentia ceperat.

CAP. XXXVII.

Ceterum mos partium popularium et Senati factionum, ac deinde omnium malarum artium paucis ante annis Romae ortus, otio et abundantia earum rerum, quae prima mortales ducunt. Nam ante Carthaginem deletam populus et Senatus Romanus placide modesteque inter se rempublicam tractabant; neque gloriae, neque dominationis certamen inter ciuis erat: metus hostilis in bonis artibus ciuitatem retinebat. Sed vbi illa formido mentibus discessit, scilicet ea, quae secundae res amant, lascivia atque superbia incessere. Ita, quod in advorsis rebus optauerant otium, postquam adepti sunt, asperius, acerbiusque fuit. Namque coepere nobilitas dignitatem, populus libertatem in lubidinem vertere; sibi quisque ducere, tra-

here, rapere. Ita omnia in duas partis abstracta sunt; respublica, quae media fuerat, dilacerata. Ceterum nobilitas factione magis pollebat: plebis vis soluta atque dispersa, in multitudine, minus poterat; paucorum arbitrio belli domique agitabatur; penes eosdem aerarium, prouinciae, magistratus, gloriae triumphique erant: populus militia atque inopia vrguebatur; praedas bellicas imperatores cum paucis diripiebant. Interea parentes, aut parui liberi militum, vt quisque potentiori confinis erat, sedibus pellebantur. Ita cum potentia auaritia, sine modo modestiaque inuadere; polluere et vastare omnia; nihil pensi, neque sancti habere; quoad semet ipsa praecipitauit. Nam vbi primum (ex nobilitate) reperti sunt, qui veram gloriam iniustae potentiae anteponerent: moueri ciuitas, et permixtio ciuilis, quasi discessio terrae, oriri coepit.

CAP. XXXVIII.

Nam postquam Tiberius et C. Graccus, quorum maiores Punico atque aliis bellis multum reipublicae addiderant, vindicare plebem in libertatem et paucorum scelera patefacere coepere: nobilitas noxia, atque eo perculsa, modo per socios ac nomen Latinum, interdum per equites Romanos, quos spes societatis a plebe dimouerat, Graccorum actionibus obuiam ierat: et primo Tiberium, dein paucos post annos eadem ingredientem Caium, Tribunum alterum, alterum Triumuirum coloniis deducendis, cum M. Fuluio Flacco ferro necauerant. Et sane Graccis, cupidine victoriae, haud satis mode-

ratus animus fuit. Sed bono vinci satius est, quam malo more iniuriam vincere. Igitur ea victoria nobilitas ex lubidine sua vsa, multos mortalis ferro, aut fuga exstinxit; plusque in reliquum sibi timoris, quam potentiae, addidit. Quae res plerumque magnas ciuitatis pessum dedit; dum alteri alteros vincere quouis modo, et victos acerbius vlcisci volunt. Sed de studiis partium et omnibus ciuitatis moribus si singulatim, aut pro magnitudine parem disserere, tempus, quam res, maturius deserat. Quamobrem ad inceptum redeo.

CAP. XXXIX.

Post Auli foedus exercitusque nostri foedam fugam, Q. Metellus et M. Silanus Consules designati (prouincias) inter se parauerunt; Metelloque Numidia euenerat, acri viro, et quamquam aduorso populi partium, fama tamen aequabili et inuiolata. Is vbi primum magistratum ingressus est, alia omnia sibi cum collega ratus, ad bellum, quod gesturus erat, animum intendit. Igitur diffidens veteri exercitui, milites scribere, praesidia vndique arcessere: arma, tela, equos, cetera instrumenta militiae parare; ad hoc commeatum affatim; denique omnia, quae bello vario et multarum rerum egenti vsui esse solent. Ceterum ad ea patranda Senati auctoritate socii nomenque Latinum, reges vltro auxilia mittere; postremo omnis ciuitas summo studio adnitebatur. Itaque, ex sententia omnibus rebus paratis compositisque, in Numidiam proficiscitur, magna spe ciuium, cum pro-

pter bonas artis, tum maxume, quod aduorsum diuitias animum inuictum gerebat; et auaritia magistratuum ante id tempus in Numidia nostrae opes contusae, hostiumque auctae erant.

CAP. XL.

Sed vbi in Africam venit, exercitus ei traditur Sp. Albini pro Consule iners, imbellis, neque periculi, neque laboris patiens, lingua, quam manu, promtior, praedator ex sociis, et ipse praeda hostium, sine imperio et modestia habitus. Ita imperatori nouo plus ex malis moribus sollicitudinis, quam ex copia militum auxilii, aut spei bonae accedebat. Statuit tamen Metellus, quamquam et aestiuorum tempus comitiorum mora imminuerat, et exspectatione euenti ciuium animos intentos putabat; non prius bellum adtingere, quam, maiorum disciplina, milites laborare coegisset. Nam Albinus, Auli fratris exercitusque clade perculsus, postquam decreuerat non egredi prouincia, quantum temporis aestiuorum in imperio fuit, plerumque milites statiuis castris habebat: nisi cum odos, aut pabuli egestas locum mutare subegerat. Sed neque more militari vigiliae deducebantur; vti cuique lubebat, ab signis aberat. Lixae permixti cum militibus die noctuque vagabantur, et palantes agros vastare, villas expugnare, pecoris et mancipiorum praedas certantes agere; eaque mutare cum mercatoribus vino aduectitio, et aliis talibus: praeterea, frumentum publice datum vendere, panem in dies mercari; postremo, quaecumque dici aut fingi

queunt ignauiae luxuriaeque probra, in illo exercitu cuncta fuere, et alia amplius.

CAP. XLI.

Sed in ea difficultate Metellum non minus, quam in rebus hostilibus, magnum et sapientem virum fuisse comperior. tanta temperantia inter ambitionem saeuitiamque moderatum. Namque edicto primum adiumenta ignauiae sustulisse, *ne quisquam in castris panem, aut quem alium coctum cibum venderet; ne lixae exercitum sequerentur; ne miles gregarius in castris, neue in agmine seruum aut iumentum haberet;* ceteris arte modum statuisse. praeterea transuorsis itineribus quotidie castra mouere, iuxta, as si hostes adessent, vallo atque fossa munire, vigilias crebras ponere, et ipse cum legatis circumire: item in agmine in primis modo, modo in postremis, saepe in medio adesse, ne quispiam ordine egrederetur, vti cum signis frequentes incederent; miles cibum et arma portaret. Ita prohibendo a delictis magis, quam vindicando, exercitum breui confirmauit.

CAP. XLII.

Interea Iugurtha, vbi, quae Metellus agebat, ex nunciis accepit; simul de innocentia eius certior Romae factus; diffidere suis rebus, ac tum demum veram deditionem facere conatus est. Igitur legatos ad consulem cum suppliciis mittit, qui tantummodo ipsi liberisque vitam peterent, alia omnia dederent populo Romano.

Sed Metello iam antea experimentis cognitum erat genus Numidarum infidum, ingenio mobili, nouarum rerum auidum. Itaque legatos alium ab alio diuorsos adgreditur; ac paullatim tentando, postquam opportunos cognouit, multa pollicendo persuadet, *vti Iugurtham maxume viuum, sin id parum procedat, necatum sibi traderent:* ceterum palam, quae ex voluntate forent, regi nunciari iubet. Deinde ipse paucis diebus, intento atque infesto exercitu, in Numidiam procedit; vbi, contra belli faciem, tuguria plena hominum, pecora cultoresque in agris: ex oppidis et mapalibus praefecti Regis obuii procedebant, parati, frumentum dare, commeatum portare, postremo omnia, quae imperarentur, facere. Neque Metellus idcirco minus, sed pariter, ac si hostes adessent, munito agmine incedere, late explorare omnia, illa deditionis signa ostentui credere, et insidiis locum tentare. Itaque ipse cum expeditis cohortibus, item funditorum et sagittariorum delecta manu apud primos erat; in postremo C. Marius legatus cum equitibus curabat; in vtrumque latus auxiliarios equites tribunis legionum et praefectis cohortium dispertiuerat, vti cum his permixti velites, quacumque accederent, equitatus hostium propulsarent. Nam in Iugurtha tantus dolus, tantaque peritia locorum et militiae erat, vti, absens, an praesens, pacem, an bellum gerens perniciosior esset, in incerto haberetur.

CAP. XLIII.

Erat haud longe ab eo itinere, quo Metellus pergebat, oppidum Numidarum, nomine Vaga, forum rerum venalium totius regni maxume celebratum; vbi et incolere, et mercari consueuerant Italici generis multi mortales. Huc Consul, simul tentandi gratia, si paterent opportunitates loci, praesidium imposuit; praeterea imperauit frumentum, et alia, quae bello vsui forent: ratus id, quod res monebat, frequentiam negotiatorum et commeatum (iuuaturum exercitum) etiam paratis rebus munimento fore. Inter haec negotia Iugurtha impensius modo legatos supplices mittere, pacem orare; praeter suam liberorumque vitam, omnia Metello dedere. Quos item, vti priores, Consul illectos ad proditionem domum dimittebat; regi pacem, quam postulabat, neque abnuere, neque polliceri, et inter eas moras promissa legatorum exspectare.

CAP. XLIV.

Iugurtha vbi Metelli dicta cum factis composuit, ac se suis artibus tentari animaduortit; quippe cui verbis pax nunciabatur, ceterum re bellum asperrumum erat; vrbs maxuma alienata, ager hostibus cognitus, animi popularium tentati, coactus rerum necessitudine, statuit armis certare. Igitur explorato hostium itinere, in spem victoriae adductus ex opportunitate loci, quas maxumas copias potest omnium generum parat, ac per tramites occultos exercitum Metelli anteuenit. Erat in ea parte Nu-

midiae, quam Adherbal in diuisione possederat, flumen oriens a meridie, nomine Muthul; a quo aberat mons ferme millia passuum xx. tractu pari, vastus ab natura et humano cultu: sed ex eo medio quasi collis oriebatur, in immensum pertinens, vestitus oleastro ac mirtetis, aliisque generibus arborum, quae humi arido atque arenoso gignuntur. Media autem planicies deserta, praeter flumini propinqua loca: ea consita arbustis pecore atque cultoribus frequentabantur.

CAP. XLV.

Igitur in eo colle, quem, transuorso itinere, porrectum docuimus, Iugurtha, extenuata suorum acie, consedit; elephantis et parti copiarum pedestrium Bomilcarem praefecit, eumque edocet, quae ageret; ipse propior montem cum omni equitatu pedites dilectos collocat: dein singulas turmas atque manipulos circumiens monet atque obtestatur, *vti memores pristinae virtutis et victoriae seque regnumque suum ab Romanorum auaritia defendant; cum his certamen fore, quos antea victos sub iugum miserint; ducem illis, non animum mutatum; quae ab imperatore decuerint, omnia suis prouisa: locum superiorem, vti prudentes cum imperitis, ne pauciores cum pluribus, aut rudes cum bello melioribus manum consererent. proinde parati intentique essent, signo dato, Romanos inuadere: illum diem aut omnis labores et victorias confirmaturum, aut maxumarum aerumnarum initium fore.* Ad hoc viritim, vti quemque, ob militare facinus, pecunia aut honore extulerat,

commonefacere beneficii sui, et eum ipsum aliis ostentare; postremo, pro cuiusque ingenio, pollicendo, minitando, obtestando, alium alio modo excitare: cum interim Metellus, ignarus hostium, monte degrediens cum exercitu conspicitur. primo dubius, quidnam insolita facies ostenderet, (nam inter virgulta equi Numidaeque consederant, neque plane occultati humilitate arborum, et tamen incerti, quidnam esset: cum natura loci, tum dolo ipsi atque signa militaria obscurati) dein, breui cognitis insidiis, paullisper agmen constitit. ibi commutatis ordinibus, in dextero latere, quod proxumum hostis erat, triplicibus subsidiis aciem instruxit; inter manipulos funditores et sagittarios dispertit; equitatum in cornibus locat, ac pauca pro tempore milites hortatus, aciem, sicuti instruxerat, transvorsis principiis, in planum deducit.

CAP. XLVI.

Sed vbi Numidas quietos, neque colle degredi animaduortit, veritus ex anni tempore et inopia aquae, ne siti conficeretur exercitus, Rutilium legatum cum expeditis cohortibus et parte equitum praemisit ad flumen, vti locum castris antecaperet: existumans, hostis crebro impetu et transuorsis praeliis iter suum remoraturos, et quoniam armis diffiderent, lassitudinem et sitim militum tentaturos. Dein ipse pro re atque loco, sicuti monte descenderat, paullatim procedere; Marium post principia habere; ipse cum sinistrae alae equitibus esse, qui in agmine principes facti erant. At Iugurtha, vbi ex-

tremum agmen Metelli primos suos praetergressum videt, praesidio quasi duum millium peditum montem occupat, qua Metellus descenderat; ne forte cedentibus aduorsariis receptui, ac post munimento foret. dein, repente signo dato, hostis inuadit. Numidae alii postremos caedere; pars a sinistra ac dextera tentare; infensi adesse atque instare; omnibus locis Romanorum ordines conturbare; quorum etiam qui firmioribus animis obuii hostibus fuerant, ludificati incerto praelio, ipsi modo eminus sauciabantur, neque contra feriundi, aut manum conserendi copia erat. antea iam docti ab Iugurtha equites, vbicumque Romanorum turba insequi coeperat, non consertim, neque in vnum sese recipiebant, sed alius alio quam maxume diuorsi. Ita numero priores, si ab persequendo hostis deterrere nequiuerant, disiectos ab tergo, aut lateribus circumueniebant; sin opportunior fugae collis, quam campi fuerant, ea vero consueti Numidarum equi facile inter virgulta euadere: nostros asperitas et insolentia loci retinebat.

CAP. XLVII.

Ceterum facies totius negotii varia, incerta, foeda atque miserabilis. dispersi a suis pars cedere, alii insequi; neque signa, neque ordines obseruare; vbi quemque periculum ceperat, ibi resistere ac propulsare: arma, tela, equi, viri, hostes, ciues permixti; nihil consilio, neque imperio agi: fors omnia regere. Itaque multum die processerat, cum etiam tum euentus in incerto erat. Denique omnibus labore

et aestu languidis, Metellus, vbi videt Numidas minus instare, paullatim milites in vnum conducit, ordines restituit, et cohortes legionarias IIII. aduorsum pedites hostium collocat. eorum magna pars superioribus locis fessa consederat. Simul orare, hortari milites, *ne deficerent, neu paterentur hostis fugientes vincere; neque illis castra esse, neque munimentum vllum, quo cedentes tenderent: in armis omnia sita.* Sed ne Iugurtha quidem interea quietus: circumire, hortari, renouare praelium, et ipse cum dilectis tentare omnia; subuenire suis, hostibus dubiis instare, quos firmos cognouerat, eminus pugnando retinere.

CAP. XLVIII.

Eo modo inter se duo imperatores summi viri, certabant; ipsi pares, ceterum opibus disparibus. Nam Metello virtus militum erat, locus aduorsus; Iugurthae alia omnia, praeter milites, opportuna. Denique Romani, vbi intellegunt, neque sibi perfugium esse, neque ab hoste copiam pugnandi fieri; et iam die vesper erat: aduorso colle, sicuti praeceptum fuerat, euadunt. Amisso loco, Numidae fusi fugatique, pauci interiere; plerosque velocitas et regio hostibus ignara tutata sunt. Interea Bomilcar, quem elephantis et parti copiarum pedestrium praefectum ab Iugurtha supra diximus, vbi eum Rutilius praetergressus est, paullatim suos in aequum locum deducit, ac, dum legatus ad flumen, quo praemissus erat, festinans pergit, quietus, vti res postulabat, aciem exornat: ne-

que remittit, quid vbique hostis ageret, explorare. Postquam Rutilium consedisse iam, et animo vacuum accepit, simulque ex Iugurthae praelio clamorem augeri: veritus, ne legatus, cognita re, laborantibus suis auxilio foret, aciem, quam diffidens virtuti militum arte statuerat, quo hostium itineri obficeret, latius porrigit; eoque modo ad Rutilii castra procedit.

CAP. XLIX.

Romani ex improuiso pulueris vim magnam animaduortunt; nam prospectum ager arbustis consitus prohibebat. Et primo rati humum aridam vento agitari; post vbi aequabilem manere, et, sicuti acies mouebatur, magis magisque adpropinquare vident, cognita re, properantes arma capiunt, ac pro castris, sicuti imperabàtur, consistunt. Deinde, vbi propius ventum, vtrimque magno clamore concurrunt. Numidae tantummodo remorati, dum in elephantis auxilium putant; postquam impeditos ramis arborum, atque ita disiectos circumueniri vident, fugam faciunt: ac plerique, abiectis armis, collis, aut noctis, quae iam aderat, auxilio integri abeunt. Elephanti quatuor capti, reliqui omnes, numero quadraginta, interfecti. At Romani, quamquam itinere atque opere castrorum et praelio fessi lassique erant: tamen, quod Metellus amplius opinione morabatur, instructi intentique obuiam procedunt. Nam dolus Numidarum nihil languidi, neque remissi patiebatur. Ac primo, obscura nocte, postquam haud procul inter se erant, strepitu, vel-

vt hostes aduentare, alteri apud alteros formidinem simul, et tumultum facere; et paene imprudentia admissum facinus miserabile, ni vtrimque praemissi equites rem explorauissent. Igitur, pro metu, repente gaudium exortum, milites alius alium laeti adpellant, acta edocent atque audiunt: sua quisque fortia facta ad coelum ferre. Quippe res humanae ita sese habent: in victoria vel ignauis gloriari licet; advorsae res etiam bonos detractant.

CAP. L.

Metellus in isdem castris quatriduo moratus, saucios cum cura reficit, meritos in praeliis more militiae donat, vniuersos in concione laudat atque agit gratias; hortatur, *ad cetera, quae leuia sunt, parem animum gerant: pro victoria satis iam pugnatum, reliquos labores pro praeda fore.* Tamen interim transfugas et alios opportunos, Iugurtha vbi gentium, aut quid agitaret, exploratum misit. At ille sese in loca saltuosa et natura munita receperat; ibique cogebat exercitum numero hominum ampliorem, sed hebetem infirmumque, agri ac pecoris magis, quam belli, cultorem. Id ea gratia eueniebat, quod praeter regios equites nemo omnium Numidarum ex fuga regem sequitur. quo cuiusque animus fert, eo discedunt, neque id flagitium militiae ducitur: ita se mores habent. Igitur Metellus vbi videt regis etiam tum animum ferocem; bellum renouari, quod, nisi ex illius lubidine, geri posset; praeterea iniquum certamen sibi cum hos-

tibus; minore detrimento illos vinci, quam suos vincere: statuit non praeliis, neque acie, sed alio more bellum gerundum. Itaque in Numidiae loca opulentissima pergit, agros vastat, multa castella et oppida temere munita, aut sine praesidio, capit incenditque, puberes interficit; alia omnia militum praeda esse. Ea formidine multi mortales Romanis dediti obsides, frumentum et alia, quae vsui forent, adfatim praebita; vbicumque res postulabat, praesidium impositum. Quae negotia multo magis, quam praelium male pugnatum (ab suis) regem terrebant. quippe cui spes omnis in fuga sita, sequi cogebatur; et qui sua loca defendere nequiuerat, in alienis bellum gerere. Tamen ex copia, quod optumum videbatur, consilium capit. exercitum plerumque in isdem locis opperiri iubet; ipse cum delectis equitibus Metellum sequitur, nocturnis et auiis itineribus ignoratus Romanos palantis repente adgreditur. Eorum plerique inermes cadunt, multi capiuntur: nemo omnium intactus profugit; et Numidae, priusquam ex castris subveniretur, sicuti iussi erant, in proxumos collis discedunt.

CAP. LI.

Interim Romae gaudium ingens ortum, cognitis Metelli rebus: vt seque et exercitum more maiorum gereret; in aduorso loco, victor tamen virtute fuisset; hostium agro potiretur; Iugurtham magnificum ex Auli secordia, spem salutis in solitudine, aut fuga coegisset habere.

Itaque Senatus OB EA FELICITER ACTA DIS IMMORTALIBVS SVPPLICIA DECERNERE; ciuitas trepida antea et sollicita de belli euentu, laeta agere; fama de Metello praeclara esse. Igitur eo intentior ad victoriam niti, omnibus modis festinare, cauere tamen, necubi hosti opportunus fieret: meminisse, post gloriam inuidiam sequi. Ita quo clarior erat, eo magis animi anxius; neque post insidias Iugurthae effuso exercitu praedari: vbi frumento, aut pabulo opus erat, cohortes cum omni equitatu praesidium agitabant; exercitus partim ipse, reliquos Marius ducebat. Sed igni magis, quam praeda, ager vastabatur. Duobus locis, haud longe inter se, castra faciebant. vbi vi opus erat, cuncti aderant: ceterum, quo fuga atque formido latius crescerent, diuorsi agebant. Eo tempore Iugurtha per collis sequi; tempus, aut locum pugnae quaerere; qua venturum hostem audierat, pabulum et aquarum fontis, quorum penuria erat, corrumpere; modo se Metello, interdum Mario ostendere; postremos in agmine tentare, ac statim in collis regredi, rursus aliis, post aliis minitari: neque praelium facere, neque otium pati; tantummodo hostem ab incepto retinere.

CAP. LII.

Romanus imperator vbi se dolis fatigari videt, neque ab hoste copiam pugnandi fieri; vrbem magnam, et in ea parte, qua sita erat, arcem regni, nomine Zamam, statuit obpugnare; ratus id, quod negotium poscebat, Iugur-

tham laborantibus suis auxilio venturum, ibique praelium fore. At ille, quae parabantur, a perfugis edoctus, magnis itineribus Metellum anteuenit; oppidanos hortatur, moenia defendant, additis auxilio perfugis; quod genus ex copiis regis, quia fallere nequibant, firmissumum. Praeterea pollicetur, in tempore semet cum exercitu adfore. Ita compositis rebus, in loca quam maxume occulta discedit, ac post paullo cognoscit, Marium ex itinere frumentatum cum paucis cohortibus Siccam missum: quod oppidum primum omnium post malam pugnam ab rege defecerat. Eo cum dilectis equitibus noctu pergit, et iam egredientibus Romanis in porta pugnam facit; simul magna voce Siccenses hortatur, *vti cohortis ab tergo circumueniant: fortunam praeclari facinoris casum dare; si id fecerint, postea sese in regno, illos in libertate sine metu aetatem acturos.* Ac ni Marius signa inferre atque euadere oppido properauisset, profecto cuncti, aut magna pars Siccensium fidem mutauissent. tanta mobilitate sese Numidae agunt. Sed milites Iugurthini paullisper ab rege sustentati, postquam maiore vi hostes vrguent, paucis amissis, profugi discedunt.

CAP. LIII.

Marius ad Zamam peruenit. id oppidum in campo situm, magis opere, quam natura munitum erat: nullius idoneae rei egens, armis virisque opulentum. Igitur Metellus, pro tempore atque loco paratis rebus, cuncta moenia exercitu circumuenit. legatis imperat, vbi quis-

que curaret; dein, signo dato, vndique simul clamor ingens oritur. neque ea res Numidas terret; infensi intentique sine tumultu manent: praelium incipitur. Romani, pro ingenio quisque, pars eminus glande, aut lapidibus pugnare; alii succedere, ac murum modo subfodere, modo scalis adgredi; cupere praelium manibus facere. Contra ea oppidani in proxumos saxa voluere; sudes, pila, praeterea picem sulphure et taeda mixtam ardentia mittere. Sed nec illos, qui procul manserant, timor animi satis muniuerat. nam plerosque iacula tormentis, aut manu emissa volnerabant: parique periculo, sed fama impari, boni atque ignaui erant.

CAP. LIV.

Cum apud Zamam sic certatur, Iugurtha ex improuiso castra hostium cum magna manu invadit; remissis, qui in praesidio erant, et omnia magis, quam bellum exspectantibus, portam irrumpit. At nostri, repentino metu perculsi, sibi quisque pro moribus consulunt: alii fugere, alii arma capere; magna pars volnerati, aut occisi. Ceterum ex omni multitudine non amplius quadraginta, memores nominis Romani, grege facto, locum cepere, paullo, quam alii, editiorem, neque inde maxuma vi depelli quiverunt; sed tela eminus missa remittere, pauci in pluribus minus frustrati: sin Numidae propius accessissent, ibi vero virtutem ostendere et eos maxuma vi caedere, fundere atque fugare. Interim Metellus cum acerrume rem gereret, clamorem hostilem ab tergo accepit;

dein, conuerso equo, animaduortit, fugam ad se vorsum fieri: quae res indicabat popularis esse. Igitur equitatum omnem ad castra propere mittit, ac statim C. Marium cum cohortibus sociorum; eumque lacrumans *per amicitiam perque rempublicam obsecrat, ne quam contumeliam remanere in exercitu victore, neue hostis inultos abire sinat:* ille breui mandata efficit. At Iugurtha munimento castrorum impeditus, cum alii super vallum praecipitarentur, alii in angustiis ipsi sibi properantes obficerent, multis amissis, in loca munita sese recepit. Metellus, infecto negotio, postquam nox aderat, in castra cum exercitu reuortitur.

CAP. LV.

Igitur postero die, prius quam ad oppugnandum egrederetur, equitatum omnem in ea parte, qua regis aduentus erat, pro castris agitare iubet; portas et proxuma loca tribunis dispertit: deinde ipse pergit ad oppidum, atque, vt superiore die, murum adgreditur. Interim Iugurtha ex occulto repente nostros inuadit. qui in proximo locati fuerant, paullisper territi perturbantur; reliqui cito subueniunt. Neque diutius Numidae resistere quiuissent, ni pedites cum equitibus permixti magnam cladem in congressu facerent. quibus illi freti, non, vt equestri praelio solet, sequi, dein cedere; sed aduorsis equis concurrere, implicare ac perturbare aciem: ita expeditis peditibus suis, hostis paene victos dare.

CAP. LVI.

Eodem tempore apud Zamam magna vi certabatur. Vbi quisque legatus, aut tribunus curabat, eo acerrume niti; neque alius in alio magis, quam in sese spem habere: pariter oppidani agere. oppugnare, aut parare omnibus locis; auidius alteri alteros sauciare, quam semet tegere; clamor permixtus hortatione, laetitia, gemitu; item strepitus armorum ad coelum ferri; tela vtrimque volare. Sed illi, qui moenia defensabant, vbi hostes paullulum modo pugnam remiserant, intenti praelium equestre prospectabant. eos, vti quaeque Iugurthae res erat, laetos modo, modo pauidos animaduorteres; ac, sicubi audiri a suis, aut cerni possent, monere alii, alii hortari, aut manu significare, aut niti corporibus, et huc, illuc, quasi vitabundi, aut iacientes tela, agitare. Quod vbi Mario cognitum est (nam is in ea parte curabat) consulto lenius agere, ac diffidentiam rei simulare; pati Numidas sine tumultu regis praelium visere. Ita, illis studio suorum adstrictis, repente magna vi murum adgreditur; et iam scalis egressi milites prope summa ceperant, cum oppidani concurrunt, lapides, ignem, alia praeterea tela ingerunt. Nostri primo resistere: deinde, vbi vnae atque alterae scalae comminutae, qui supersteterant, adflicti sunt: ceteri quoquo modo potuere, pauci integri, magna pars confecti volneribus abeunt. Denique vtrimque praelium nox diremit.

CAP. LVII.

Metellus, postquam videt frustra inceptum; neque oppidum capi, neque Iugurtham, nisi ex insidiis, aut suo loco pugnam facere, et iam aestatem exactam esse, ab Zama discedit; et in his vrbibus, quae ad se defecerant, satisque munitae loco, aut moenibus erant, praesidium imponit. Ceterum exercitum in prouinciam (quae proxuma est Numidiae) hiemandi gratia collocat. Neque id tempus, ex aliorum more, quieti, aut luxuriae concedit; sed, quoniam armis bellum parum procedebat, insidias regi per amicos tendere, et eorum perfidia pro armis vti parat. Igitur Bomilcarem, qui Romae cum Iugurtha fuerat, et inde, vadibus datis, clam Massiuae de nece iudicium fugerat, quod ei per maxumam amicitiam, maxuma copia fallendi erat, multis pollicitationibus adgreditur; ac primo efficit, vti ad se colloquendi gratia occultus veniat: dein fide data, *si Iugurtham viuum aut necatum tradidisset, fore, vt illi Senatus impunitatem, et sua omnia concederet,* facile Numidae persuadet, cum ingenio infido, tum metuenti, ne, si pax cum Romanis fieret, ipse per conditiones ad supplicium traderetur.

CAP. LVIII.

Is, vbi primum opportunum, Iugurtham anxium ac miserantem fortunas suas accedit: monet atque lacrumans obtestatur, *vti aliquando sibi liberisque et genti Numidarum, optume merenti, prouideat; omnibus praeliis sese victos, agrum vastatum, multos mortalis captos aut oc-*

cisos, regni opes comminutas esse; satis saepe iam et virtutem militum, et fortunam tentatam: caueret, ne, illo cunctante, Numidae sibi consulant. His atque talibus aliis ad deditionem regis animum impellit. Mittuntur ad imperatorem legati: *Iugurtham imperata facturum, ac sine vlla pactione sese regnumque suum in illius fidem tradere.* Metellus propere cunctos Senatorii ordinis ex hibernis arcessiri iubet; eorum atque aliorum, quos idoneos ducebat, consilium habet. Ita more maiorum, ex consilii decreto, per legatos Iugurthae imperat, argenti pondo ducenta millia, elephantos omnis, equorum et armorum aliquantum. Quae postquam sine mora facta sunt, iubet omnis perfugas vinctos adduci. eorum magna pars, vt iussum erat, adducti; pauci, cum primum deditio coepit, ad regem Bocchum in Mauretaniam abierant. Igitur Iugurtha, vbi armis virisque et pecunia spoliatus, cum ipse ad imperandum Tisidium vocaretur, rursus coepit flectere animum suum, et ex mala conscientia digna timere. Denique multis diebus per dubitationem consumtis, cum modo taedio rerum aduorsarum omnia bello potiora duceret; interdum secum ipse reputaret, quam grauis casus in seruitium ex regno foret. multis magnisque praesidiis nequidquam perditis de integro bellum sumit. Romae Senatus de prouinciis consultus Numidiam Metello decreverat.

CAP. LIX.

Per idem tempus Vticae forte C. Mario per hostias dis supplicante, *magna atque mirabilia*

portendi haruspex dixerat: *proinde, quae animo agitabat, fretus dis ageret; fortunam quam saepissume experiretur: cuncta prospera euentura.* At illum iam antea consulatus ingens cupido exagitabat; ad quem capiundum, praeter vetustatem familiae, alia omnia abunde erant: industria, probitas, militiae magna scientia, animus belli ingens, domi modicus, lubidinis et diuitiarum victor, tantummodo gloriae auidus. Sed is natus et omnem pueritiam Arpini altus, vbi primum aetas militiae patiens fuit, stipendiis faciundis, non Graeca facundia, neque vrbanis munditiis sese exercuit: ita inter artis bonas integrum ingenium breui adoleuit. Ergo vbi primum tribunatum militarem a populo petit, plerisque faciem eius ignorantibus, facile notus per omnis tribus declaratur. Deinde ab eo magistratu alium post alium sibi peperit; semperque in potestatibus eo modo agitabat, vt maiore, quam gerebat, dignus haberetur. Tamen is ad id locorum talis vir (nam postea ambitione praeceps datus est) petere non audebat. Etiam tum alios magistratus plebes, consulatum nobilitas inter se per manus tradebat. Nouus nemo tam clarus, neque tam egregiis factis erat, quin is indignus illo honore et quasi pollutus haberetur.

CAP. LX.

Igitur vbi Marius haruspicis dicta eodem intendere videt, quo cupido animi hortabatur; ab Metello petundi gratia missionem rogat; cui quamquam virtus, gloria atque alia optanda bo-

nis superabant, tamen inerat contemtor animus et superbia, commune nobilitatis malum. Itaque primum commotus insolita re, mirari eius consilium, et quasi per amicitiam monere, *ne tam praua inciperet, neu super fortunam animum gereret: non omnia omnibus cupiunda esse; debere illi res suas satis placere; postremo caueret id petere a populo Romano, quod illi iure negaretur.* Postquam haec atque talia dixit, neque animus Marii flectitur: respondit, *vbi primum potuisset per negotia publica, facturum sese, quae peteret.* Ac postea saepius eadem postulanti, fertur dixisse, *ne festinaret abire: satis mature illum cum filio suo consulatum petiturum.* Is eo tempore contubernio patris ibidem militabat, annos natus circiter xx. quae res Marium cum pro honore, quem adfectabat, tum contra Metellum vehementer accenderat. Ita cupidine atque ira, pessumis consultoribus, grassari; neque facto vllo, neque dicto abstinere, quod modo ambitiosum foret; milites, quibus in hibernis praeerat, laxiore imperio, quam antea, habere; apud negotiatores, quorum magna multitudo Vticae erat, criminose simul, et magnifice de bello loqui: *dimidia pars exercitus sibi permitteretur, paucis diebus Iugurtham in catenis habiturum; ab imperatore consulto trahi, quod homo inanis et regiae superbiae imperio nimis gauderet.* Quae omnia illis eo firmiora videbantur, quod diuturnitate belli res familiaris corruperant; et animo cupienti nihil satis festinatur.

CAP. LXI.

Erat praeterea in exercitu nostro Numida quidam, nomine Gauda, Mastanabalis filius, Masinissae nepos, quem Micipsa testamento secundum heredem scripserat, morbis confectus, et ob eam caussam mente paullum imminuta. Cui Metellus petenti, more regum vti sellam iuxta poneret, item postea custodiae causa turmam equitum Romanorum, vtrumque negauerat: honorem, quod eorum modo foret, quos populus Romanos reges adpellauisset; praesidium, quod contumeliosum in eos foret, si equites Romani satellites Numidae traderentur. Hunc Marius anxium adgreditur atque hortatur, vti contumeliarum imperatoris cum suo auxilio poenas petat. hominem ob morbos animo parum valido secunda oratione extollit: *illum regem, ingentem virum, Masinissae nepotem esse; si Iugurtha captus, aut occisus, imperium Numidiae sine mora habiturum: id adeo mature posse euenire, si ipse consul ad id bellum missus foret.* Itaque et illum, et equites Romanos, milites et negotiatores alios ipse, plerosque spes pacis impellit, vti Romam ad suos necessarios aspere in Metellum de bello scribant, Marium imperatorem poscant. Sic illi a multis mortalibus honestissuma suffragatione consulatus petebatur. simul ea tempestate plebes, nobilitate fusa per legem Mamiliam, nouos extollebat. Ita Mario cuncta procedere.

CAP. LXII.

Interim Iugurtha postquam, omissa deditione, bellum incipit, cum magna cura parare

omnia, festinare, cogere exercitum; ciuitates, quae ab se defecerant, formidine, aut ostentando praemia adfectare; communire suos locos; arma, tela, alia, quae spe pacis amiserat, reficere, aut commercari; seruitia Romanorum adlicere, et eos ipsos, qui in praesidiis erant, pecunia tentare; prorsus nihil intactum, neque quietum pati: cuncta agitare. Igitur Vagenses, quo Metellus initio, Iugurtha pacificante, praesidium imposuerat, fatigati regis suppliciis, neque antea voluntate alienati, principes ciuitatis inter se coniurant: nam volgus, vti plerumque solet, et maxume Numidarum, ingenio mobili, seditiosum atque discordiosum erat, cupidum nouarum rerum, quieti et otio adversum. dein, compositis inter se rebus, diem tertium constituunt; quod is festus celebratusque per omnem Africam ludum et lasciuiam magis, quam formidinem ostentabat. Sed vbi tempus fuit, centuriones tribunosque militares, et ipsum praefectum oppidi T. Turpilium Silanum, alius alium domos suas inuitant; eos omnis, praeter Turpilium, inter epulas obtruncant: postea milites palantis, inermos, quippe in tali die ac sine imperio, adgrediuntur. Idem plebes facit, pars edocti ab nobilitate, alii studio talium rerum incitati; quis acta consiliumque ignorantibus tumultus ipse et res nouae satis placebant.

CAP. LXIII.

Romani milites, improuiso metu, incerti ignarique, quid potissumum facerent, trepidare

ad arcem oppidi, vbi signa et scuta erant; praesidium hostium, portae ante clausae fugam prohibebant: ad hoc mulieres puerique pro tectis aedificiorum saxa, et alia, quae locus praebebat, certatim mittere. Ita neque caueri anceps malum, neque a fortissumis infirmissumo generi resisti posse; iuxta boni malique, strenui et imbelles inulti obtruncati. In ea tanta asperitate, saeuissumis Numidis et oppido vndique clauso, Turpilius vnus ex omnibus Italicis profugit intactus. id misericordiane hospitis, an pactione, an casu ita euenerit, parum comperimus; nisi, quia illi in tanto malo turpis vita fama integra potior, improbus intestabilisque videtur.

CAP. LXIV.

Metellus, postquam de rebus Vagae actis comperit, paullisper moestus e conspectu abit; deinde, vbi ira et aegritudo permixta, cum maxuma cura vltum ire iniurias festinat. Legionem, cum qua hiemabat, et, quam plurimos potest, Numidas equites pariter cum occasu solis expeditos educit; et postera die circiter horam tertiam peruenit in quamdam planitiem, locis paullo superioribus circumuentam. Ibi milites fessos itineris magnitudine, et iam abnuentis omnia docet, *oppidum Vagam non amplius mille passuum abesse; decere illos reliquum laborem aequo animo pati, dum pro ciuibus suis, viris fortissumis atque miserrumis, poenas caperent.* praeterea praedam benigne ostentat. Ita animis eorum arrectis, equites

in primo latere, pedites quam artissume ire, signa occultare iubet.

CAP. LXV.

Vagenses vbi animum aduortere, ad se vorsum exercitum pergere: primo, vti erat res, Metellum rati, portas clausere; deinde, vbi neque agros vastari, et eos, qui primi aderant, Numidas equites vident; rursum Iugurtham arbitrati, cum magno gaudio obuii procedunt. Equites peditesque, repente signo dato, alii volgum effusum oppido caedere; alii ad portas festinare; pars turris capere: ira atque praedae spes amplius, quam lassitudo posse. Ita Vagenses biduum modo ex perfidia laetati; ciuitas magna et opulens poenae cuncta, aut praedae fuit. Turpilius, quem praefectum oppidi vnum ex omnibus profugisse, supra ostendimus, iussus a Metello caussam dicere, postquam sese parum expurgat, condemnatus, verberatusque capite poenas soluit. nam is ciuis ex Latio erat.

CAP. LXVI.

Per idem tempus Bomilcar, cuius impulsu Iugurtha deditionem, quam metu deseruit, inceperat, suspectus regi, et ipse eum suspiciens, nouas res cupere; ad perniciem eius dolum quaerere; diu noctuque fatigare animum. denique, omnia tentando, socium sibi adiungit Nabdalsam, hominem nobilem, magnis opibus, carum acceptumque popularibus suis: qui plerumque seorsum ab rege exercitum ductare, et

omnes res exsequi solitus erat, quae Iugurthae fesso, aut maioribus adstricto superauerant; ex quo illi gloria opesque inuentae. Igitur vtriusque consilio dies insidiis statuitur: cetera, vti res posceret, ex tempore parari placuit. Nabdalsa ad exercitum profectus, quem inter hiberna Romanorum iussus habebat, ne ager, inultis hostibus, vastaretur. Is postquam, magnitudine facinoris perculsus, ad tempus non venit, metusque rem impediebat: Bomilcar simul cupidus incepta patrandi, et timore socii anxius, ne, omisso vetere consilio, nouum quaereret, litteras ad eum per homines fidelis mittit, *mollitiem secordiamque viri accusare, testari deos, per quos iurauisset: praemia Metelli in pestem ne conuerteret; Iugurthae exitium adesse, ceterum suane, an virtute Metelli periret, id modo agitari: proinde reputaret cum animo suo, praemia, an cruciatum mallet.*

CAP. LXVII.

Sed cum hae litterae adlatae, forte Nabdalsa, exercito corpore fessus, in lecto quiescebat. vbi, cognitis Bomilcaris verbis, primo cura, deinde, vti aegrum animum solet, somnus cepit. Erat ei Numida quidam negotiorum curator, fidus acceptusque, et omnium consiliorum, nisi nouissumi, particeps. Qui postquam adlatas litteras audiuit, ex consuetudine ratus opera aut ingenio suo opus esse, in tabernaculum introiuit; dormiente illo epistolam, super caput in puluino temere positam, sumit ac perlegit; dein propere, cognitis insidiis, ad re-

gem pergit. Nabdalsa, post paullo experrectus, vbi neque epistolam reperit, et rem omnem, vti acta, cognouit: primo indicem persequi conatus, postquam id frustra fuit, Iugurtham placandi gratia accedit, *quae ipse parauisset, perfidia clientis sui praeuenta*; lacrumans obtestatur *per amicitiam, perque sua antea fideliter acta, ne super tali scelere suspectum sese haberet.*

CAP. LXVIII.

Ad ea rex aliter, atque animo gerebat, placide respondit. Bomilcare aliisque multis, quos socios insidiarum cognouerat, interfectis, iram oppresserat: ne qua ex eo negotio seditio oriretur. Neque post id locorum Iugurthae dies, aut nox vlla quieta fuere; neque loco, neque mortali cuiquam, aut tempori satis credere; ciuis, hostis iuxta metuere; circumspectare omnia, et omni strepitu pauescere; alio atque alio loco, saepe contra decus regium noctu requiescere: interdum somno excitus, arreptis armis tumultum facere. ita formidine, quasi vecordia, exagitari.

CAP. LXIX.

Igitur Metellus, vbi de casu Bomilcaris et indicio patefacto ex perfugis cognouit, rursus, tamquam ad integrum bellum, cuncta parat festinatque. Marium, fatigantem de profectione, simul et inuitum, et offensum sibi, parum idoneum ratus, domum dimittit. Et Romae plebes, litteris, quae de Metello ac Mario missae erant, cognitis, volenti animo de ambo-

bus acceperant. Imperatori nobilitas, quae antea decori, inuidiae esse; at illi alteri generis humilitas fauorem addiderat. ceterum in vtroque magis studia partium, quam bona, aut mala sua moderata. Praeterea seditiosi magistratus volgum exagitare, Metellum omnibus concionibus capitis arcessere, Marii virtutem in maius celebrare. Denique plebes sic accensa, vti opifices agrestesque omnes, quorum res fidesque in manibus sitae erant, relictis operibus, frequentarent Marium, et sua necessaria post illius honorem ducerent. Ita, perculsa nobilitate, post multas tempestates nouo homini consulatus mandatur. et postea populus a Tribuno plebis Manilio Mancino rogatus: QVEM VELLET CVM IVGVRTHA BELLVM GERERE? frequens Marium iussit. Senatus paullo ante Metello decreuerat. ea res frustra fuit.

CAP. LXX.

Eodem tempore Iugurtha, amissis amicis, quorum plerosque ipse necauerat, ceteri formidine, pars ad Romanos, alii ad regem Bocchum profugerant; cum neque bellum geri sine administris posset, et nouorum fidem in tanta perfidia veterum experiri periculosum duceret, varius incertusque agitabat. Neque illi res, neque consilium aut quisquam hominum satis placebat; itinera praefectosque in dies mutare; modo aduorsum hostes, interdum in solitudines pergere; saepe in fuga, ac post paullo spem in armis habere: dubitare, virtuti popularium, an fide minus crederet. ita, quocum-

que intenderat, res aduorsae erant. Sed inter eas moras repente sese Metellus cum exercitu ostendit. Numidae ab Iugurtha pro tempore parati instructique; dein praelium incipitur. Qua in parte rex adfuit, ibi aliquamdiu certatum; ceteri omnes (eius milites) primo concursu pulsi fugatique. Romani signorum et armorum aliquanto numero, hostium paucorum potiti. nam ferme Numidas in omnibus praeliis pedes magis, quam arma tuta sunt.

CAP. LXXI.

Ea fuga Iugurtha impensius modo rebus suis diffidens cum perfugis et parte equitatus in solitudines, dein Thalam peruenit, in oppidum magnum et opulentum, vbi plerique thesauri, filiorumque eius multus pueritiae cultus erat. Quae postquam Metello comperta, quamquam inter Thalam flumenque proximum, spatio millium quinquaginta, loca arida atque vasta esse cognouerat; tamen spe patrandi belli, (si eius oppidi potitus foret) omnis asperitates superuadere, ac naturam etiam vincere adgreditur. Igitur omnia iumenta sarcinis leuari iubet, nisi frumento dierum decem; ceterum vtres modo, et alia aquae idonea portari. Praeterea conquirit ex agris, quam plurimum potest, domiti pecoris; eoque imponit vasa cuiusque generis, pleraque lignea, collecta ex tuguriis Numidarum. Ad hoc finitumis imperat, qui se post regis fugam Metello dederant, quam plurimum quisque aquae portarent, diem locumque, *vbi praesto fuerint, prae*dicit. Ipse ex flu-

mine, quam proxumam oppido aquam supra diximus, iumenta onerat. eo modo instructus ad Thalam proficiscitur. Deinde vbi ad id loci ventum, quo Numidis praeceperat, tanta repente coelo missa vis aquae dicitur, vt ea modo exercitui satis superque foret. Praeterea commeatus spe amplior: quia Numidae, sicuti plerique in noua deditione, officia intenderant. Ceterum milites religione pluuia magis vsi; eaque res multum animis eorum addidit. nam rati sese dis immortalibus curae esse. Dein postero die, contra opinionem Iugurthae, ad Thalam perueniunt. Oppidani, qui se locorum asperitate munitos crediderant, magna atque insolita re perculsi, nihilo segnius bellum parare: idem nostri facere.

CAP. LXXII.

Sed rex nihil iam infectum Metello credens, quippe qui omnia — arma, tela, locos, tempora, denique naturam ipsam ceteris imperitantem — industria vicerat, cum liberis et magna parte pecuniae ex oppido noctu profugit; neque postea in vllo loco amplius vna die, aut vna nocte moratus, simulabat sese negotii gratia properare. Ceterum proditionem timebat, quam vitare posse celeritate putabat. nam talia consilia per otium, et ex opportunitate capi. At Metellus vbi oppidanos praelio intentos, simul oppidum et operibus, et loco munitum videt, vallo fossaque moenia circumvenit. Dein locis ex copia maxume idoneis vineas agere, aggerem iacere, et super aggerem

impositis turribus opus et administros tutari. Contra haec oppidani festinare, parare: prorsus ab vtrisque nihil reliquum fieri. Denique Romani, multo ante labore praeliisque fatigati, post dies quadraginta, quam eo ventum erat, oppido modo potiti: praeda omnis ab perfugis corrupta. Ii postquam murum arietibus feriri, resque suas adflictas vident, aurum atque argentum, et alia, quae prima ducuntur, domum regiam comportant: ibi vino et epulis onerati, illaque, et domum, et semet igni corrumpunt; et quas victi ab hostibus poenas metuerent, eas ipsi volentes pependere.

CAP. LXXIII.

Sed pariter cum capta Thala legati ex oppido Lepti ad Metellum venerant, orantes, *vti praesidium praefectumque eo mitteret. Hamilcarem quemdam, hominem nobilem, factiosum, nouis rebus studere; aduorsum quem neque imperia magistratuum, neque leges valerent: ni id festinaret, in summo periculo suam salutem, illorum socios fore.* Nam Leptitani iam inde principio belli Iugurthini ad Bestiam consulem, et postea Romam miserant, amicitiam societatemque rogatum. Dein, vbi ea impetrata, semper boni fidelesque mansere, et cuncta a Bestia, Albino Metelloque imperata naui fecerant. Itaque ab imperatore facile, quae petebant, adepti. Emissae eo cohortes Ligurum quatuor, et C. Annius praefectus.

CAP. LXXIV.

Id oppidum ab Sidoniis conditum, quos accepimus profugos ob discordias ciuilis, nauibus

in eos locos venisse; ceterum situm inter duas Syrtis, quibus nomen ex re inditum. Nam duo sunt sinus prope in extrema Africa, impares magnitudine, pari natura; quorum proxuma terrae praealta sunt. cetera, vti fors tulit, alta; alia in tempestate vadosa. Nam vbi mare magnum esse, et saeuire ventis coepit, limum arenamque et saxa ingentia fluctus trahunt: ita facies locorum cum ventis simul mutatur. Eius ciuitatis lingua modo conuersa connubio Numidarum; legum, cultusque pleraque Sidonica. quae eo facilius retinebant, quod procul ab imperio regis aetatem agebant. Inter illos et frequentem Numidiam multi vastique loci erant.

CAP. LXXV.

Sed quoniam in has regiones per Lepitanorum negotia venimus: non indignum videtur egregium atque mirabile facinus duorum Carthaginiensium memorare. eam rem locus admonuit. Qua tempestate Carthaginienses pleraeque Africae imperitabant, Cyrenenses quoque magni atque opulenti fuere. Ager in medio arenosus, vna specie; neque flumen, neque mons erat, qui finis eorum discerneret: quae res eos in magno diuturno bello inter se habuit. Postquam vtrimque legiones, item classes fusae fugataeque, et alteri alteros aliquantum adtriuerant: veriti, ne mox victos victoresque defessos alius adgrederetur, per inducias sponsionem faciunt, *vti certo die legati domo proficiscerentur; quo in loco inter se obuii fuissent, is communis vtriusque populi finis haberetur.*

Igitur Carthagine duo fratres missi, quibus nomen Philaenis erat, maturauere iter pergere: Cyrenenses tardius iere. Id secordiane, an casu acciderit, parum cognoui. Ceterum solet in illis locis tempestas haud secus, atque in mari retinere. Nam vbi per loca aequalia et nuda gignentium ventus coortus arenam humo excitauit, ea magna vi agitata, ora oculosque implere solet: ita prospectu impedito, morari iter. Postquam Cyrenenses aliquanto posteriores se vident, et ob rem corruptam domi poenas metuunt: criminari, Carthaginienses ante tempus domo digressos, conturbare rem; denique omnia malle, quam victi abire. Sed cum Poeni aliam conditionem, tantummodo aequam, peterent, Graeci optionem Carthaginiensium faciunt, *vel illi, quos finis populo suo peterent, ibi viui obruerentur; vel eadem conditione sese, quem in locum vellent, processuros.* Philaeni, conditione probata, seque vitamque reipublicae condonauere. ita viui obruti. Carthaginienses in eo loco Philaenis fratribus aras consecrauere; aliique illis domi honores instituti. Nunc ad rem redeo.

CAP. LXXVI.

Iugurtha postquam, amissa Thala, nihil satis firmum contra Metellum putat, per magnas solitudines cum paucis profectus, peruenit ad Gaetulos, genus hominum ferum incultumque, et eo tempore ignarum nominis Romani. Eorum multitudinem in vnum cogit; ac paullatim consuefacit ordines habere, signa sequi, imperium obseruare, item alia militaria facere.

Praeterea regis Bocchi proxumos magnis muneribus, et maioribus promissis ad studium sui perducit. quis adiutoribus regem adgressus, impellit, vti aduorsum Romanos bellum suscipiat. Id ea gratia facilius proniusque fuit, quod Bocchus initio huiusce belli legatos Romam miserat, foedus et amicitiam petitum. quam rem opportunissumam incepto bello pauci impediuerant, caeci auaritia, quis omnia honesta atque inhonesta vendere mos erat. Etiam antea Iugurthae filia Bocchi nupserat. Verum ea necessitudo apud Numidas Maurosque leuis ducitur: quod singuli, pro opibus quisque, quam plurimas vxores, denas alii, alii plures habent; sed reges eo amplius. Ita animus multitudine distrahitur; nulla pro socia obtinet: pariter omnes viles sunt.

CAP. LXXVII.

Igitur in locum ambobus placitum exercitus conueniunt. ibi, fide data et accepta, Iugurtha Bocchi animum oratione accendit: *Romanos iniustos, profunda auaritia, communis omnium hostis esse; eamdem illos caussam belli cum Boccho habere, quam secum et cum aliis gentibus, lubidinem imperitandi: quis omnia regna aduorsa sint: tum sese, paullo ante Carthagienses, item regem Persen, post, vti quisque opulentissumus videatur, ita Romanis hostem fore.* His atque aliis talibus dictis ad Cirtam oppidum iter constituunt; quod ibi Metellus praedam captiuosque et impedimenta locauerat. Ita Iugurtha ratus, aut, capta vrbe, operae pre-

tium fore; aut, si Romanus auxilio suis venisset, praelio sese certaturós. Nam callidus id modo festinabat, Bocchi pacem imminuere; ne moras agitando, aliud, quam bellum, mallet.

CAP. LXXVIII.

Imperator postquam de regum societate cognouit, non temere, neque, vti saepe iam victo Iugurtha consueuerat, omnibus locis pugnandi copiam facit; ceterum haud procul ab Cirta, castris munitis, regis opperitur: melius ratus, cognitis Mauris, quoniam is nouus hostis accesserat, ex commodo pugnam facere. Interim Roma per litteras certior fit, prouinciam Numidiam Mario datam. nam consulem factum, iam antea acceperat. Quis rebus supra bonum atque honestum perculsus, neque lacrumas tenere, neque moderari linguam; vir egregius in aliis artibus, nimis molliter aegritudinem pati. Quam rem alii in superbiam vortebant; alii bonum ingenium contumelia accensum esse; multi, quod iam parta victoria ex manibus eriperetur. nobis satis cognitum, illum magis honore Marii, quam iniuria sua excruciatum, neque tam anxie laturum fuisse, si ademta prouincia alii, quam Mario, traderetur.

CAP. LXXIX.

Igitur eo dolore impeditus, et quia stultitiae videbatur alienam rem periculo suo curare, legatos ad Bocchum mittit, postulatum, *ne sine caussa hostis populo Romano fieret. habere eum*

magnam copiam societatis amicitiaeque coniungendae, quae potior bello esset; quamquam opibus confideret, non debere incerta pro certis mutare: omne bellum sumi facile, ceterum aegerrume desinere; non in eiusdem potestate initium eius et finem esse: incipere cuiuis, etiam ignauo licere; deponi, cum victores velint. proinde sibi regnoque consuleret; neu florentis res suas cum Iugurthae perditis misceret. Ad ea rex satis placide verba facit: *sese pacem cupere, sed Iugurthae fortunarum misereri. si eadem illi copia fieret, omnia conuentura.* Rursus imperator contra postulata Bocchi nuncios mittit. ille probare, partim abnuere. Eo modo saepe ab vtroque missis remissisque nunciis tempus procedere, et, ex Metelli voluntate, bellum intactum trahi.

CAP. LXXX.

At Marius, vt supra diximus, cupientissuma plebe Consul factus, postquam ei prouinciam Numidiam populus iussit: antea iam infestus nobilitati, tum vero multus atque ferox instare; singulos modo, modo vniuersos laedere; dictitare, *sese consulatum ex victis illis spolia cepisse;* alia praeterea magnifica pro se, et illis dolentia. Interim, quae bello opus erant, prima habere; postulare legionibus supplementum, auxilia a populis et regibus sociisque arcessere; praeterea ex Latio fortissumum quemque, plerosque militiae, paucos fama cognitos accire, et ambiendo cogere homines emeritis stipendiis (secum proficisci.) Neque illi senatus,

quamquam aduorsus erat, de vllo negotio abnuere audebat; ceterum supplementum etiam laetus decreuerat: quia, neque plebe militiam volente putabatur Marius aut belli vsum, aut studium volgi amissurus. Sed ea res frustra sperata. tanta lubido cum Mario eundi plerosque inuaserat. Sese quisque praeda locupletem, victorem domum rediturum, alia huiuscemodi animis trahebant. et eos non paullum oratione sua Marius arrexerat. Nam postquam, omnibus, quae postulauerat, decretis, milites scribere volt, hortandi caussa, simul et nobilitatem, vti consueuerat, exagitandi, concionem populi aduocauit. Deinde hoc modo disseruit.

CAP. LXXXI.

Scio ego, Quirites, plerosque non isdem artibus imperium a vobis petere, et, postquam adepti sunt, gerere: primo industrios, supplicis, modicos esse; dehinc per ignauiam et superbiam aetatem agere. sed mihi contra ea videtur. Nam quo vniuersa respublica pluris est, quam consulatus aut praetura, eo maiore cura administrari, quam haec peti debere. Neque me fallit, quantum cum maxumo beneficio vestro negotii sustineam. Bellum parare, simul et aerario parcere; cogere ad militiam, quos nolis offendere; domi forisque omnia curare; et ea agere inter inuidos, occursantis, factiosos: opinione, Quirites, asperius est. Ad hoc, alii si deliquere, vetus nobilitas, maiorum facta fortia, cognatorum et adfinium opes, multae clientelae — omnia haec praesidio adsunt: mihi spes omnes in me-

met sitae, quas necesse est et virtute, et innocentia tutari. nam alia infirma sunt. Et illud intellego, Quirites: omnium ora in me conuersa esse; aequos bonosque fauere, quippe benefacta mea reipublicae procedunt: nobilitatem locum inuadendi quaerere. Quo mihi acrius adnitendum est, vt neque vos capiamini, et illi frustra sint. Ita ad hoc aetatis a pueritia fui, vt omnis labores, pericula consueta habeam. Quae ante vestra beneficia gratuito faciebam, ea vti, accepta mercede, deseram, non est consilium, Quirites. Illis difficile est in potestatibus temperare, qui per ambitionem sese probos simulauere; mihi, qui omnem aetatem in optimis artibus egi, benefacere iam ex consuetudine in naturam vertit. Bellum me gerere cum Iugurtha iussistis; quam rem nobilitas aegerrume tulit. Quaeso, reputate cum animis vestris, num id mutare melius sit, si quem ex illo globo nobilitatis ad hoc, aut aliud tale negotium mittatis, hominem veteris prosapiae ac multarum imaginum, et nullius stipendii: scilicet vt in tanta re, ignarus omnium, trepidet, festinet, sumat aliquem ex populo monitorem officii. Ita plerumque euenit, vt quem vos imperare iussistis, is imperatorem alium quaerat. Ac ego scio, Quirites, qui postquam Consules facti sunt, acta maiorum et Graecorum militaria praecepta legere coeperint: homines praeposteri. Nam gerere, quam fieri posterius, re atque vsu prius est. Comparate nunc, Quirites, cum illorum superbia me hominem nouum. Quae illi audire et legere solent eorum partim vidi, alia egomet gessi;

quae illi litteris, ego militando didici. Nunc vos existumate, facta an dicta pluris sint. Contemnunt nouitatem meam; ego illorum ignauiam: mihi fortuna, illis probra obiectantur. quamquam ego naturam vnam et communem omnium existimo, sed fortissumum quemque generosissumum. Ac si iam ex patribus Albini, aut Bestiae quaeri posset, mene, an illos ex se gigni maluerint: quid responsuros creditis, nisi, sese liberos quam optumos voluisse? Quod si iure me despiciunt, faciunt idem maioribus suis, quibus, vti mihi, ex virtute nobilitas coepit. Inuident honori meo; ergo inuideant et labori, innocentiae, periculis etiam meis, quoniam per haec illum cepi. Verum homines corrupti superbia ita aetatem agunt, quasi vestros honores contemnant; ita hos petunt, quasi honeste vixerint. Ne illi falsi sunt, qui diuorsissimas res pariter exspectant, ignauiae voluptatem, et praemia virtutis. Atque etiam cum apud vos, aut in senatu verba faciunt, pleraque oratione maiores suos extollunt; eorum fortia facta memorando clariores sese putant: quod contra. Nam quantum vita illorum praeclarior, tanto horum secordia flagitiosior. Et profecto ita se res habet. maiorum gloria posteris lumen est, neque bona neque mala in occulto patitur. Huiusce rei ego inopiam patior, Quirites; verum id, quod multo praeclarius est, meamet facta dicere licet. Nunc videte, quam iniqui sint. Quod ex aliena virtute sibi adrogant, id mihi ex mea non concedunt: scilicet, quia imagines non habeo, et quia mihi noua nobilitas est;

quam certe peperisse melius est, quam acceptam corrupisse. Equidem ego non ignoro, si iam respondere velint, abunde illis facundam et compositam orationem fore. Sed in maxumo vestro beneficio, cum omnibus locis me vosque maledictis lacerent, non placuit reticere: ne quis modestiam in conscientiam duceret. Nam me quidem, ex animi sententia, nulla oratio laedere potest. quippe vera necesse est bene praedicet; falsam vita moresque mei superant. Sed quoniam vestra consilia accusantur, qui mihi summum honorem, et maxumum negotium imposuistis: etiam atque etiam reputate, num id poenitundum sit. Non possum fidei caussa imagines, neque triumphos, aut consulatus maiorum meorum ostentare; at, si res postulet, hastas, vexillum, phaleras, alia militaria dona; praeterea cicatrices aduorso corpore. Hae sunt meae imagines, haec nobilitas, non haereditate relicta, vt illa illis, sed quae ego plurimis laboribus et periculis quaesiui. Non sunt composita verba mea: parum id facio; ipse se virtus satis ostendit: illis artificio opus est, vti turpia facta oratione tegant. Neque litteras Graecas didici: parum placebat eas discere, quippe quae ad virtutem doctoribus nihil profuerunt. At illa multo optuma reipublicae doctus sum: hostem ferire, praesidia agitare; nihil metuere, nisi turpem famam; hiemem et aestatem iuxta pati; humi requiescere; eodem tempore inopiam et laborem tolerare. His ego praeceptis milites hortabor: neque illos arte colam, me opulenter; neque gloriam meam laborem illorum faciam. Hoc

est vtile, hoc ciuile imperium. Namque cum tute per mollitiem agas, exercitum supplicio cogere, id est, dominum, non imperatorem esse. Haec atque talia maiores vestri faciundo seque remque publicam celebrauere. Quis nobilitas freta, ipsa dissimilis moribus, nos illorum aemulos contemnit; et omnis honores non ex merito, sed quasi debitos a vobis repetit. Ceterum homines superbissumi procul errant. Maiores eorum omnia, quae licebat, illis reliquere, diuitias, imagines, memoriam sui praeclaram; virtutem non reliquere: neque poterant. ea sola neque datur dono, neque accipitur. Sordidum me et incultis moribus aiunt; quia parum scite conuiuium exorno, neque histrionem vllum, neque pluris pretii coquum, quam villicum, habeo. quae mihi lubet confiteri. Nam ex parente meo, et ex sanctis viris ita accepi, munditias mulieribus, viris laborem conuenire, omnibusque bonis oportere plus gloriae, quam diuitiarum esse; arma, non supellectilem decori esse. Quin ergo quod iuvat, quod carum aestumant, id semper faciant: ament, potent; vbi adolescentiam habuere, ibi senectutem agant, in conuiuiis, dediti ventri et turpissimae parti corporis: sudorem, puluerem et alia talia relinquant nobis, quibus illa epulis iucundiora sunt. Verum non est ita. Nam vbi se omnibus flagitiis dedecorauere, turpissumi viri, bonorum praemia ereptum eunt. Ita iniustissume luxuria et ignauia, pessumae artes, illis, qui coluere eas, nihil obficiunt; reipublicae innoxiae cladi sunt. Nunc quoniam illis, quantum mores mei, non illorum flagitia, pos-

cebant, respondi: pauca de republica loquar. Primum omnium de Numidia bonum habetote animum, Quirites. Nam quae ad hoc tempus Iugurtham tuta sunt, omnia remouistis, auaritiam, imperitiam, superbiam. Dein exercitus ibi est, locorum sciens; sed mehercule magis strenuus, quam felix. Nam magna pars auaritia, aut temeritate ducum adtrita est. Quamobrem vos, quibus militaris aetas, adnitimini mecum et capessite rempublicam; neque quemquam ex calamitate aliorum, aut imperatorum superbia metus ceperit. Egomet in agmine, in praelio consultor idem, et socius periculi vobiscum adero; meque vosque in omnibus rebus iuxta geram. Et profecto, dis iuuantibus, omnia matura sunt — victoria, praeda, laus; quae si dubia aut procul essent, tamen omnis bonos reipublicae subuenire decebat. Etenim ignauia nemo immortalis factus: neque quisquam parens liberis, vti aeterni forent, optauit; magis, vti boni honestique vitam exigerent. Plura dicerem, Quirites, si timidis virtutem verba adderent; nam strenuis abunde dictum puto.

CAP. LXXXII.

Huiuscemodi oratione habita, Marius postquam plebis animos arrectos videt, propere commeatu, stipendio, armis, aliis vtilibus nauis onerat. cum his A. Manlium legatum proficisci iubet. Ipse interea milites scribere non more maiorum, neque ex classibus, sed vti cuiusque lubido erat, capite censos plerosque. Id factum alii inopia bonorum, alii per ambitionem con-

sulis memorabant: quod ab eo genere celebratus auctusque erat, et homini potentiam quaerenti egentissumus quisque opportunissumus; cui neque sua curae, quippe quae nulla sunt, et omnia cum pretio honesta videntur. Igitur Marius cum maiore aliquanto numero, quam decretum erat, in Africam profectus, diebus paucis Vticam aduehitur. Exercitus ei traditur a P. Rutilio legato. nam Metellus conspectum Marii fugerat; ne videret ea, quae audita animus tolerare nequiuerat.

CAP. LXXXIII.

Sed consul, expletis legionibus cohortibusque auxiliariis, in agrum fertilem et praeda onustum proficiscitur. omnia ibi capta militibus donat. dein castella et oppida natura et viris parum munita adgreditur; praelia multa, ceterum alia leuia aliis locis facere. Interim noui milites sine metu pugnae adesse, videre fugientis capi, occidi; fortissumum quemque tutissumum: armis libertatem, patriam parentesque et alia omnia tegi; gloriam atque diuitias quaeri. Sic breui spatio noui veteresque coaluere, et virtus omnium aequalis facta. At reges, vbi de aduentu Marii cognouerunt, diuorsi in locos difficilis abeunt. Ita Iugurthae placuerat, speranti, mox effusos hostis inuadi posse; Romanos, sicvti plerosque, remoto metu, laxius licentiusque futuros.

CAP. LXXXIV.

Metellus interea Romam profectus, contra spem suam, laetissumis animis excipitur; plebi

patribusque, postquam inuidia decesserat, iuxta carus. Sed Marius impigre prudenterque suorum et hostium res pariter adtendere; cognoscere quid boni vtrisque, aut contra esset; explorare itinera regum, consilia et insidias antevenire: nihil apud se remissum, neque apud illos tutum pati. Itaque Gaetulos, et Iugurtham ex sociis nostris praedam agentes, saepe adgressus in itinere fuderat, ipsumque regem haud procul ab oppido Cirta armis exuerat. Quae postquam gloriosa modo, neque belli patrandi cognouit: statuit vrbis, quae viris aut loco pro hostibus, et aduorsum se opportunissumae erant, singulas circumuenire. ita Iugurtham aut praesidiis nudatum, si ea pateretur, aut praelio certaturum. Nam Bocchus nuncios ad eum saepe miserat: *velle populi Romani amicitiam; ne quid ab se hostile timeret.* Id simulaueritne, quo improuisus grauius accideret, an mobilitate ingenii pacem atque bellum mutare solitus, parum exploratum.

CAP. LXXXV.

Sed Consul, vti statuerat, oppida castellaque munita adire; partim vi, alia metu, aut praemia ostentando auortere ab hostibus. Ac primo mediocria gerebat, existumans, Iugurtham ob suos tutandos in manus venturum. Sed vbi procul abesse, et aliis negotiis intentum accepit: maiora et aspera adgredi tempus visum. Erat inter ingentis solitudines oppidum magnum atque valens, nomine Capsa; cuius conditor Hercules Libys memorabatur. Eius ciues apud Iu-

gurtham immunes, leui imperio, et ob ea fidelissumi habebantur; muniti aduorsum hostis non moenibus modo et armis atque viris, multo magis locorum asperitate. Nam, praeter oppido propinqua, alia omnia vasta, inculta, egentia aquae, infesta serpentibus; quarum vis, sicvti omnium ferarum, inopia cibi acrior. ad hoc natura serpentium ipsa perniciosa siti magis, quam alia re, accenditur. Eius potiundi Marium maxuma cupido inuaserat; cum propter vsum belli, tum quia res aspera videbatur; et Metellus oppidum Thalam magna gloria ceperat, haud dissimiliter situm munitumque: nisi quod apud Thalam haud longe a moenibus aliquot fontes erant; Capsenses vna modo, atque ea intra oppidum, iugi aqua, cetera pluuia vtebantur. Id ibique, et in omni Africa, quae procul a mari incultius agebat, eo facilius tolerabatur, quia Numidae plerumque lacte et ferina carne vescebantur, neque salem, neque alia irritamenta gulae quaerebant. Cibus illis aduorsum famam atque sitim, non lubidini, neque luxuriae erat.

CAP. LXXXVI.

Igitur Consul, omnibus exploratis, credo, dis fretus: nam contra tantas difficultates consilio satis prouidere non poterat: quippe etiam frumenti inopia tentabatur, quod Numidae pabulo pecoris magis, quam aruo student, et quodcumque natum fuerat, iussu regis in loca munita contulerant, ager autem aridus et frugum vacuus ea tempestate: nam aestatis extremum

erat; tamen pro rei copia satis prouidenter exornat: pecus omne, quod superioribus diebus praedae fuerat, equitibus auxiliariis agendum adtribuit; A. Manlium legatum cum cohortibus expeditis ad oppidum Laris, vbi stipendium et commeatum locauerat, ire iubet (dicitque) se praedabundum post paucos dies eodem venturum. Sic incepto suo occulto pergit ad flumen Tanam.

CAP. LXXXVII.

Ceterum in itinere quotidie pecus exercitui per centurias, item turmas aequaliter distribuerat, et, ex coriis vtres vti fierent, curabat; simul et inopiam frumenti lenire, et, ignaris omnibus, parare, quae mox vsui forent. denique sexto die, cum ad flumen ventum est, maxima vis vtrium effecta. Ibi castris leui munimento positis, milites cibum capere, atque, vti simul cum occasu solis egrederentur, paratos esse iubet; omnibus sarcinis abiectis, aqua modo seque et iumenta onerare. Dein, postquam tempus visum, castris egreditur, noctemque totam itinere facto, consedit. idem proxuma facit. dein tertia, multo ante lucis aduentum, peruenit in locum tumulosum, ab Capsa non amplius duum millium interuallo; ibique, quam occultissume potest, cum omnibus copiis opperitur. Sed, vbi dies coepit et Numidae nihil hostile metuentes multi oppido egressi: repente omnem equitatum, et cum his velocissumos pedites cursu tendere ad Capsam, et portas obsidere iubet; deinde ipse intentus propere sequi, neque milites praedari sinere. Quae postquam

oppidani cognouere: res trepidae, metus ingens, malum improuisum, ad hoc pars ciuium extra moenia in hostium potestate, coegere, vti deditionem facerent. Ceterum oppidum incensum; Numidae puberes interfecti; alii omnes venum dati; praeda militibus diuisa. Id facinus contra ius belli, non auaritia, neque scelere Consulis admissum; sed quia locus Iugurthae opportunus, nobis aditu difficilis, genus hominum mobile, infidum, neque beneficio, neque metu coercitum.

CAP. LXXXVIII.

Postquam tantam rem Marius, sine vllo suorum incommodo patrauit: magnus et clarus antea, maior et clarior haberi coepit. Omnia non bene consulta in virtutem trahebantur. Milites modesto imperio habiti, simul et locupletes ad coelum ferre; Numidae magis, quam mortalem timere; postremo omnes socii atque hostes credere illi aut mentem diuinam, aut deorum nutu cuncta portendi. Sed Consul, vbi ea res bene euenit, ad alia oppida pergit. pauca, repugnantibus Numidis, capit; plura deserta, propter Capsensium miserias, igni corrumpit: luctu atque caede omnia complentur. Denique multis locis potitus, ac plerisque exercitu incruento, ad aliam rem adgreditur, non eadem asperitate, qua Capsensium, ceterum haud secus difficilem. Namque haud longe a flumine Mulucha, quod Iugurthae Bocchique regnum disiungebat, erat inter ceteram planiciem mons saxeus, mediocri castello satis pa-

tens, in immensum editus, vno perangusto aditu relicto: nam omnis natura, velut opere atque consulto praeceps. Quem locum Marius, quod ibi regis thesauri erant, summa vi capere intendit. Sed ea res forte, quam consilio melius gesta. Nam castello virorum atque armorum satis; magna vis frumenti et fons aquae; aggeribus turribusque et aliis machinationibus locus importunus: iter castellanorum angustum admodum, vtrimque praecisum. Vineae cum ingenti periculo frustra agebantur. nam cum eae paullum processerant, igni, aut lapidibus corrumpebantur: milites neque pro opere consistere, propter iniquitatem loci; neque inter vineas sine periculo administrare: optumus quisque cadere, aut sauciari, ceteris metus augeri.

CAP. LXXXIX.

At Marius, multis diebus et laboribus consumtis, anxius trahere cum animo, omitteretne inceptum, quoniam frustra erat; an fortunam opperiretur, qua saepe prospere vsus. Quae cum multos dies, noctes aestuans agitaret, forte quidam Ligus, ex cohortibus auxiliariis miles gregarius, castris aquatum egressus, haud procul ab latere castelli, quod auorsum praelianti-bus erat, animum aduortit inter saxa repentis cochleas: quarum cum vnam atque alteram, dein plures peteret, studio legundi paullatim prope ad summum montis egressus est. Vbi postquam solitudinem intellexit, more humani ingenii, cupido ignara visundi inuadit. Et forte in eo loco grandis ilex coaluerat inter saxa, paullulum modo prona, dein flexa atque aucta

in altitudinem, quo cuncta gignentium natura fert; cuius ramis modo, modo eminentibus saxis nisus Ligus, castelli planiciem perscribit: quod cuncti Numidae intenti praeliantibus aderant. Exploratis omnibus, quae mox vsui fore ducebat, eadem regreditur, non temere, vti escenderat, sed tentans omnia et circumspiciens. Itaque Marium propere adit; acta edocet, hortatur, ab ea parte, qua ipse escenderat, castellum tentet: pollicetur sese itineris periculique ducem. Marius cum Ligure, promissa cognitum, ex praesentibus misit; quorum vti cuiusque ingenium erat, ita rem difficilem aut facilem nunciauere. Consulis animus tamen paullum arrectus. Itaque ex copia tubicinum et cornicinum, numero quinque quam velocissumos delegit, et cum his, praesidio qui forent, quatuor centuriones; omnis Liguri parere iubet, et ei negotio proxumum diem constituit.

CAP. LXXXX.

Sed vbi ex praecepto tempus visum; paratis compositisque omnibus ad locum pergit. Ceterum illi, qui centuriis praeerant, praedocti ab duce, arma ornatumque mutauerant, capite atque pedibus nudis, vti prospectus nisusque per saxa facilius foret; super terga gladii et scuta; verum ea Numidica ex coriis, ponderis gratia, simul et offensa quo leuius streperent. Igitur praegrediens Ligus saxa, et si quae vetustate radices eminebant, laqueis vinciebat, quibus adleuati facilius escenderent. interdum timidos insolentia itineris leuare manu; vbi paullo aspe-

rior adscensu, singulos prae se inermos mittere; dein ipse cum illorum armis sequi: quae dubia nisu videbantur potissumus tentare, ac saepius eadem adscendens descendensque, dein statim digrediens, ceteris audaciam addere. Igitur diu multumque fatigati, tandem in castellum peruenerunt, desertum ab ea parte: quod omnes, sicuti aliis diebus, aduorsum hostis aderant. Marius, vbi ex nunciis, quae Ligus egerat, cognouit, quamquam toto die intentos praelio Numidas habuerat, tum vero cohortatus milites et ipse extra vineas egressus, testudine acta succedere, et simul hostem tormentis sagittariisque et funditoribus eminus terrere. At Numidae saepe antea vineis Romanorum subuorsis, item incensis, non castelli moenibus sese tutabantur, sed pro muro dies noctesque agitare; maledicere Romanis ac Mario vecordiam obiectare; militibus nostris Iugurthae seruitium minari; secundis rebus feroces esse. Interim omnibus Romanis hostibusque praelio intentis, magna vtrimque vi pro gloria atque imperio his, illis pro salute certantibus, repente a tergo signa canere: ac primo mulieres et pueri, qui visum processerant, fugere; deinde, vti quisque muro proxumus erat, postremo cuncti armati inermesque. Quod vbi accidit, eo acrius Romani instare, fundere, ac plerosque tantummodo sauciare, dein super occisorum corpora vadere, auidi gloriae certantes murum petere, neque quemquam omnium praeda morari. Sic forte correcta Marii temeritas, gloriam ex culpa inuenit.

CAP. LXXXXI.

Ceterum dum ea res geritur, L. Sulla Quaestor cum magno equitatu in castra venit; quos vti ex Latio et a sociis cogeret, Romae relictus erat. Sed quoniam tanti viri res admonuit: idoneum visum est, de natura cultuque eius paucis dicere. neque enim alio loco de Sullae rebus dicturi sumus; et L. Sisenna optume et diligentissume omnium, qui eas res dixere, persecutus, parum mihi libero ore locutus videtur. Igitur Sulla gentis patriciae, familia prope iam exstincta maiorum ignauia, litteris Graecis atque Latinis iuxta atque doctissume eruditus, animo ingenti, cupidus voluptatum, sed gloriae cupidior: otio luxurioso, tamen ab negotiis numquam voluptas remorata, nisi quod de vxore potuit honestius consuli; facundus, callidus, et amicitia facilis; ad simulanda negotia altitudo ingenii incredibilis: multarum rerum, ac maxume pecuniae largitor. Atque felicissumo omnium ante ciuilem victoriam, numquam super industriam fortuna fuit; multique dubitavere, fortior, an felicior esset. nam postea quae fecerit, incertum habeo, pudeat magis, an pigeat disserere.

CAP. LXXXXII.

Igitur Sulla, vt supra dictum, postquam in Africam atque in castra Marii cum equitatu venit, rudis antea et ignarus belli, sollertissumus omnium in paucis tempestatibus factus est. Ad hoc milites benigne adpellare; multis rogantibus, aliis per se ipse dare beneficia,

inuitus accipere: sed ea properantius, quam aes mutuum, reddere, ipse ab nullo repetere; magis id laborare, vt illi quam plurimi deberent: ioca atque seria cum humillumis agere; in operibus, in agmine atque ad vigilias multus adesse: neque interim, quod praua ambitio solet, Consulis, aut cuiusquam boni famam laedere; tantummodo neque consilio, neque manu priorem alium pati, plerosque anteuenire. Quis rebus breui Mario militibusque carissumus factus.

CAP. LXXXXIII.

At Iugurtha, postquam oppidum Capsam aliosque locos munitos et sibi vtilis, simul et magnam pecuniam amiserat, ad Bocchum nuncios mittit, *quam primum in Numidiam copias adduceret; praelii faciundi tempus adesse.* Quem vbi cunctari accepit, dubium belli atque pacis rationes trahere: rursus, vti antea, proxumos donis corrumpit, ipsique Mauro pollicetur Numidiae partem tertiam, si aut Romani Africa expulsi, aut, integris suis finibus, bellum compositum foret. Eo praemio illectus Bocchus, cum magna multitudine Iugurtham accedit. Ita, amborum exercitu coniuncto, Marium iam in hiberna proficiscentem, vix decima parte die reliqua, inuadunt: rati noctem, quae iam aderat, victis sibi munimento fore; et, si vicissent, nullo impedimento, quia locorum scientes erant: contra Romanis vtrumque casum in tenebris difficiliorem. Igitur simul Consul ex multis de hostium aduentu cognouit, et ipsi

hostes aderant, et priusquam exercitus aut instrui, aut sarcinas colligere, denique antequam signum, aut imperium vllum accipere quiuit, equites Mauri atque Gaetuli, non acie, neque vllo more praelii, sed cateruatim, vti quosque fors conglobauerat, in nostros concurrunt. qui omnes trepidi improuiso metu, ac tamen virtutis memores, aut arma capiebant, aut capientis alios ab hostibus defensabant; pars equos escendere, obuiam ire hostibus; pugna latrocinio magis, quam praelio similis fieri: sine signis, sine ordinibus equites pedites permixti, caedere alios, alios obtruncare, multos, contra aduorsos acerrume pugnantis, ab tergo circumvenire; neque virtus, neque arma satis tegere: quod hostes numero plures et vndique circumfusi. denique Romani veteres, nouique, et ob ea scientes belli, si quos locus, aut casus coniunxerat, orbes facere; atque ita ab omnibus partibus simul tecti et instructi hostium vim sustentabant.

CAP. LXXXXIV.

Neque in eo tam aspero negotio territus Marius, aut magis, quam antea, demisso animo fuit: sed cum turma sua, quam ex fortissumis magis, quam familiarissumis, parauerat, vagari passim; ac modo laborantibus suis succurrere, modo hostis, vbi confertissumi obstiterant, invadere: manu consulere militibus, quoniam imperare, conturbatis omnibus non poterat. Iamque dies consumtus erat, cum tamen barbari nihil remittere; atque, vti reges praece-

perant, noctem pro se rati, acrius instare. Tum Marius ex copia rerum consilium trahit; atque, vti suis receptui locus esset, collis duos propinquos inter se occupat. quorum in vno, castris parum amplo, fons aquae magnus erat; alter vsui opportunus, quia magna parte editus et praeceps pauca munimento quaerebat. Ceterum apud aquam Sullam cum equitibus noctem agitare iubet. Ipse paullatim dispersos milites, neque minus hostibus conturbatis, in vnum contrahit; dein cunctos pleno gradu in collem subducit. Ita reges, loci difficultate coacti, praelio deterrentur. neque tamen suos longius abire sinunt, sed, vtroque colle multitudine circumdato, effusi consedere. Dein crebris ignibus factis, plerumque noctis barbari suo more laetari, exsultare, strepere vocibus; ipsi duces feroces, quia non fugerent, pro victoribus agere. Sed ea cuncta Romanis ex tenebris et editioribus locis facilia visu magnoque hortamento erant.

CAP. LXXXXV.

Plurimum vero Marius imperitia hostium confirmatus, quam maxumum silentium haberi iubet; ne signa quidem, vti per vigilias solebant, canere: dein, vbi lux aduentabat, defessis iam hostibus et paullo ante somno captis, de improuiso vigiles, item cohortium, turmarum, legionum tubicines simul omnis signa canere, milites clamorem tollere atque portis erumpere. Mauri atque Gaetuli ignoto et horribili sonitu repente exciti, neque fugere, neque arma capere, neque omnino facere aut pro-

videre quidquam poterant. ita cunctos strepitu, clamore, nullo subueniente, nostris instantibus tumultu, terrore, formido, quasi vecordia, ceperat. Denique omnes fusi fugatique; arma et signa militaria pleraque capta; pluresque eo praelio, quam omnibus superioribus interemti. Nam somno et metu insolito impedita fuga.

CAP. LXXXXVI.

Dein Marius, vti coeperat, in hiberna: quae, propter commeatum, in oppidis maritumis agere decreuerat. neque tamen secors victoria, aut insolens factus; sed pariter, ac in conspectu hostium, quadrato agmine incedere. Sulla cum equitatu apud dextumos, in sinistra A. Manlius cum funditoribus et sagittariis, praeterea cohortes Ligurum curabat; primos et extremos cum expeditis manipulis tribunos locauerat. Perfugae, minume cari et regionum scientissumi, hostium iter explorabant. simul Consul, quasi nullo imposito, omnia prouidere; apud omnes adesse; laudare, increpare merentis. Ipse armatus intentusque, item milites cogebat; neque secus, atque iter facere, castra munire; excubitum in portas cohortis ex legionibus, pro castris equites auxiliarios mittere. praeterea alios super vallum in munimentis locare, vigilias ipse circumire, non diffidentia futuri, quae imperauisset, quam vti militibus exaequatus cum imperatore labos volentibus esset. Et sane Marius illo et aliis temporibus belli pudore magis, quam malo, exercitum coercebat: quod multi per ambitionem fieri aiebant; pars quod a pue-

ritia consuetam duritiam, et alia, quae ceteri miserias vocant, voluptati habuisset. Nisi tamen res publica pariter, ac aequissumo imperio, bene atque decore gesta.

CAP. LXXXXVII.

Igitur quarto denique die, haud longe ab oppido Cirta vndique simul speculatores citi sese ostendunt; qua re hostis adesse intellegitur. Sed quia diuorsi redeuntes, alius ab alia parte, atque omnes idem significabant: Consul incertus, quonam modo aciem instrueret, nullo ordine commutato, aduorsum omnia paratus, ibidem opperitur. Ita Iugurtham spes frustrata, qui copias in quatuor partis distribuerat: ratus ex omnibus aeque aliquos ab tergo hostibus venturos. Interim Sulla, quem primum adtigerant, cohortatus suos, turmatim et, quam maxume confertis equis, ipse aliique Mauros inuadunt; ceteri in loco manentes ab iaculis eminus emissis corpora tegere, et, si qui in manus venerant, obtruncare. Dum eo modo equites praeliantur, Bocchus cum peditibus, quos Volux filius eius adduxerat, neque in priore pugna, in itinere morati, adfuerant, postremam Romanorum aciem inuadunt. Tum Marius apud primos agebat, quod ibi Iugurtha cum plurimis. Dein Numida, cognito Bocchi aduentu, clam cum paucis ad pedites conuortit: ibi Latine (nam apud Numantiam loqui didicerat) exclamat: *nostros frustra pugnare; paullo ante Marium sua manu interfectum*: simul gladium *sanguine* oblitum ostendere, quem in

pugna, satis impigre occiso pedite nostro, cruentauerat. Quod vbi milites accepere, magis atrocitate rei, quam fide nuncii terrentur; simulque barbari animos tollere et in perculsos acrius incedere. Iamque paullum ab fuga aberant, cum Sulla, profligatis, quos aduorsum ierat, Mauris ab latere incurrit. Bocchus statim auortitur. At Iugurtha, dum sustentare suos, et prope iam adeptam victoriam retinere cupit, circumuentus ab equitibus, dextra, sinistra omnibus occisis, solus inter tela hostium vitabundus erumpit. Atque interim Marius, fugatis equitibus, occurrit auxilio suis, quos pelli iam acceperat. Denique hostes vndique fusi. Tum spectaculum horribile campis patentibus; sequi, fugere; occidi, capi; equi, viri adflicti: ac multi, volneribus acceptis, neque fugere posse, neque quietem pati; niti modo, ac statim concidere: postremo omnia, qua visus erat, constrata telis, armis, cadaueribus; et inter ea humus infecta sanguine.

CAP. LXXXXVIII.

Postea loci Consul, haud dubie iam victor, peruenit in oppidum Cirtam, quo initio profectus intenderat. Eo post diem quintum, quam iterum barbari male pugnauerant, legati a Boccho veniunt, qui regis verbis ab Mario petivere: *duo quam fidissumos ad eum mitteret; velle de se, et de populi Romani commodo cum is disserere.* Ille statim L. Sullam et A. Manlium ire iubet. Qui quamquam acciti ibant, tamen placuit verba apud regem facere; inge-

nium aut quorsum vti flecterent, aut cupidum pacis vehementius accenderent. Itaque Sulla, cuius facundiae, non aetati a Manlio concessum, pauca verba huiuscemodi locutus.

Rex Bocche, magna nobis laetitia, cum te talem virum di monuere, vti aliquando pacem, quam bellum, malles; neu te optumum cum pessumo omnium Iugurtha miscendo commaculares; simul nobis demeres acerbam necessitudinem, pariter te errantem et illum sceleratissumum persequi. Ad hoc populo Romano iam inopi visum, amicos, quam seruos quaerere; tutius rati, volentibus, quam coactis imperitare. Tibi vero nulla opportunior nostra amicitia: primum, quod procul absumus, in quo offensae minimum, gratia par, ac si prope adessemus; dein quod parentes abunde habemus, amicorum neque nobis, neque cuiquam omnium satis. Atque hoc vtinam a principio tibi placuisset! profecto ex populo Romano multo plura bona accepisses, quam mala perpessus esses. Sed quoniam humanarum rerum fortuna pleraque regit; cui scilicet placuisse et vim, et gratiam nostram experiri: nunc, quando per illam licet, festina; atque, vt coepisti, perge. Multa atque opportuna habes, quo facilius errata officiis superes. Postremo hoc in pectus tuum demitte, numquam populum Romanum beneficiis victum. nam bello quid valeat, tute scis.

Ad ea Bocchus placide et benigne, simul pauca pro delicto verba facit: *se non hostili animo, sed regnum tutatum arma cepisse: nam Numidiae partem, vnde vi Iugurtham expule-*

rat, iure belli suam factam; eam vastari ab Mario pati nequiuisse: praeterea missis antea Romam legatis, repulsum ab amicitia. Ceterum vetera omittere, ac tum, si per Marium liceret, legatos ad Senatum missurum. Dein, copia facta, animus barbari ab amicis flexus, quos Iugurtha, cognita legatione Sullae et Manlii, metuens id, quod parabatur, donis corruperat.

CAP. LXXXXIX.

Marius interea, exercitu in hibernis composito, cum expeditis cohortibus et parte equitatus proficiscitur in loca sola, obsessum turrim regiam, quo Iugurtha perfugas omnis praesidium imposuerat. Tum rursus Bocchus, seu reputando, quae sibi duobus praeliis venerant, seu admonitus ab amicis, quos incorruptos Iugurtha reliquerat, ex omni copia necessariorum quinque delegit, quorum et fides cognita, et ingenia validissuma erant. Eos ad Marium, ac dein, si placeat, Romam legatos ire iubet; agendarum rerum, et quocumque modo belli componendi licentiam permittit. Illi mature ad hiberna Romanorum proficiscuntur. deinde itinere a Gaetulis latronibus circumuenti spoliatique, pauidi, sine decore ad Sullam perfugiunt; quem Consul in expeditionem proficiscens pro Praetore reliquerat. Eos ille non pro vanis hostibus, vt meriti erant, sed adcurate ac liberaliter habuit. qua re barbari et famam Romanorum auaritiae falsam, et Sullam, ob munificentiam in sese, amicum rati. Nam etiam tum largitio multis ignara; munificus nemo

putabatur, nisi pariter volens: dona omnia in benignitate habebantur. Igitur Quaestori mandata Bocchi patefaciunt; simul ab eo petunt, vti fautor consultorque sibi adsit; copias, fidem, magnitudinem regis sui, et alia, quae aut vtilia, aut beneuolentiae credebant oratione extollunt. dein Sulla omnia pollicito, docti, quo modo apud Marium, item apud Senatum verba facerent, circiter dies xxxx. ibidem opperiuntur.

CAP. C.

Marius postquam infecto, quo intenderat, negotio Cirtam redit; de aduentu legatorum certior factus, illosque et Sullam venire iubet, item L. Bellienum Praetorem Vtica, praeterea omnis vndique Senatorii ordinis, quibuscum mandata Bocchi cognoscit. Legatis potestas eundi Romam fit ab Consule; interea induciae postulabantur. Ea Sullae et plerisque placuere; pauci ferocius decernunt, scilicet ignari humanarum rerum, quae fluxae et mobiles semper in aduorsa mutant. Ceterum Mauri, impetratis omnibus rebus, tres Romam profecti cum Cn. Octauio Rufo, qui Quaestor stipendium in Africam portauerat: duo ad regem redeunt. Ex his Bocchus cum cetera, tum maxume benignitatem et studium Sullae lubens accepit. Romae legatis eius, postquam, errasse regem et Iugurthae scelere lapsum, deprecati sunt, amicitiam et foedus petentibus, hoc modo respondetur.

Senatus et populus Romanus beneficii et iniuriae memor esse solet. Ceterum Boccho, quo-

niam poenitet, delicti gratiam facit. foedus et amicitia dabuntur, cum meruerit.

CAP. CI.

Quis rebus cognitis, Bocchus per litteras a Mario petiuit, vti Sullam ad se mitteret; cuius arbitratu de communibus negotiis consuleretur. Is missus cum praesidio equitum atque peditum, funditorum Balearium; praeterea sagittarii et cohors Peligna cum velitaribus armis, itineris properandi caussa: neque his secus, atque aliis armis, aduorsum tela hostium, quod ea leuia sunt, muniti. Sed itinere, quinto denique die, Volux filius Bocchi, repente in campis patentibus cum mille non amplius equitibus sese ostendit; qui temere et effuse euntes Sullae aliisque omnibus et numerum ampliorem vero, et hostilem metum efficiebant. Igitur sese quisque expedire, arma atque tela tentare, intendere; timor aliquantus, sed spes amplior, quippe victoribus, et aduorsum eos, quos saepe vicerant. Interim equites, exploratum praemissi, rem, vti erat, quietam nunciant.

CAP. CII.

Volux aduenieus Quaestorem adpellat: *se a patre Boccho obuiam illis simul, et praesidio missum.* Deinde eum et proxumum diem sine metu coniuncti eunt. Post, vbi castra locata, et die vesper erat, repente Maurus incerto voltu ad Sullam adcurrit: *sibi ex speculatoribus cognitum, Iugurtham haud procul abesse;* simul, vti noctu clam secum profugeret, rogat

atque hortatur. Ille animo feroci negat *se toties fusum Numidam pertimescere; virtuti suorum satis credere; etiam si certa pestis adesset, mansurum potius, quam proditis, quos ducebat, turpi fuga incertae ac forsitan post paullo morbo interiturae vitae parceret.* Ceterum ab eodem monitus, *vti noctu proficiscerentur*, consilium adprobat; ac statim milites caenatos esse, in castris ignis quam creberrimos fieri, dein prima vigilia silentio egredi iubet. Iamque nocturno itinere fessis omnibus, Sulla pariter cum ortu solis castra metabatur, cum equites Mauri nunciant, *Iugurtham circiter duum millium intervallo ante consedisse.* Quod postquam auditum, tum vero ingens metus nostros inuadit; credere proditos a Voluce et insidiis circumuentos. Ac fuere, qui dicerent, manu vindicandum, neque apud illum tantum scelus inultum relinquendum.

CAP. CIII.

At Sulla, quamquam eadem aestumabat, tamen ab iniuria Maurum prohibet, suos hortatur, *vti fortem animum gererent: saepe antea paucis strenuis aduorsum multitudinem bene pugnatum; quanto sibi in praelio minus pepercissent, tanto tutiores fore: nec quemquam decere, qui manus armauerit, ab inermis pedibus auxilium petere, in maxumo metu nudum et caecum corpus ad hostis vortere.* Deinde Volucem, quoniam hostilia faceret, maxumum Iouem obtestatus, vt sceleris atque perfidiae Bocchi testis adesset, castris abire iubet. Ille lacrumans

orare, *ne ea crederet; nihil dolo factum, magis calliditate Iugurthae, cui speculanti iter suum cognitum esset. Ceterum, quoniam neque ingentem multitudinem haberet, et spes opesque eius ex patre suo penderent: illum nihil palam ausurum, cum ipse filius testis adesset. Quare optumum faotum videri, per media eius castra palam transire; sese, vel praemissis, vel ibidem relictis Mauris, solum cum Sulla iturum.* Ea res, vt in tali negotio, probata, ac statim profecti, quia de improuiso acciderant, dubio atque haesitante Iugurtha, incolumes transeunt. Deinde paucis diebus, quo ire intenderant, perventum.

CAP. CIV.

Ibi cum Boccho Numida quidam, Aspar nomine, multum et familiariter agebat: praemissus ab Iugurtha, postquam Sullam accitum audierat, orator, et subdole speculatum Bocchi consilia; praeterea Dabar, Massugradae filius, ex gente Masinissae, ceterum materno genere impar — pater eius ex concubina ortus erat — Mauro ob ingenii multa bona carus acceptusque. Quem Bocchus fidum Romanis multis antea tempestatibus expertus, illico ad Sullam nunciatum mittit, *paratum sese facere, quae populus Romanus vellet; colloquio diem, locum, tempus ipse dilegeret: consulta sese omnia cum illo integra habere; neu Iugurthae legatum pertimesceret, quo res communis licentius gereretur: nam ab insidiis eius aliter caueri nequiuisse.* Sed ego comperior, Bocchum magis Punica fide, quam ob quae praedicabat, simul Romanos et

Numidam spe pacis adtinuisse, multumque cum animo suo voluere solitum, Iugurtham Romanis, an illi Sullam traderet: lubidinem aduorsum nos, metum pro nobis suasisse.

CAP. CV.

Igitur Sulla: *pauca coram Aspare locuturum; cetera occulte, aut nullo, aut quam paucissimis praesentibus;* simul edocet, quae responderentur. Postquam, sicuti voluerat, congressi, dicit: *se missum a Consule venisse quaesitum ab eo, pacem, an bellum agitaturus foret.* Tum rex, vti praeceptum, *post diem decimum redire* iubet; *ac nihil etiam nunc decreuisse, sed illo die responsurum.* deinde ambo in sua castra digressi. Sed vbi plerumque noctis processit, Sulla a Boccho occulte arcessitur; ab vtroque tantummodo fidi interpretes adhibentur: praeterea Dabar internuncius, sanctus vir et ex sententia ambobus. Ac statim sic rex incipit.

CAP. CVI.

Numquam ego ratus sum fore, vti rex maximus in hac terra, et omnium, quos noui, priuato homini gratiam deberem. Et hercle, Sulla, ante te cognitum, multis orantibus, aliis vltro egomet opem tuli, nullius indigui. Id imminutum, quod ceteri dolere solent, ego laetor. fuerit mihi eguisse aliquando amicitiae tuae, qua apud animum meum nihil carius habeo. Id adeo experiri licet: arma, viros, pecuniam, postremo quidquid animo lubet, sume, vtere; et, quoad viues, numquam redditam gra-

tiam putaueris; semper apud me integra erit: denique nihil, me sciente, frustra voles. Nam, vt ego aestumo, regem armis, quam munificentia, vinci, minus flagitiosum. Ceterum de re publica vestra, cuius curator huc missus es, paucis accipe. Bellum ego populo Romano neque feci, neque factum vmquam volui; finis meos aduorsum armatos armis tutus sum. Id omitto, quando vobis ita placet: gerite, vti voltis cum Iugurtha bellum. Ego flumen Mulucham, quod inter me et Micipsam fuit, non egrediar, neque Iugurtham id intrare sinam. Praeterea, si quid meque vobisque dignum petiueris, haud repulsus abibis.

CAP. CVII.

Ad ea Sulla pro se breuiter et modice; de pace et de communibus rebus multis disseruit. Denique regi patefacit, *quod polliceatur, Senatum et populum Romanum, quoniam amplius armis valuissent, non in gratiam habituros; faciundum aliquid, quod illorum magis, quam sua, retulisse videretur: id adeo in promptu esse, quoniam Iugurthae copiam haberet, quem si Romanis tradidisset, fore, vti illi plurimum deberetur; amicitiam, foedus, Numidiae partem, quam nunc peteret, vltro aduenturam.* Rex primo negitare: *adfinitatem, cognationem, praeterea foedus interuenisse; ad hoc metuere, ne fluxa fide vsus, popularium animos auorteret, quis et Iugurtha carus, et Romani inuisi erant.* Denique saepius fatigatus, leniter et ex voluntate Sullae omnia se facturum promittit. Ce-

terum ad simulandam pacem, cuius Numida, defessus bello, auidissumus, quae vtilia visa, constituunt. Ita, composito dolo, digrediuntur.

CAP. CVIII.

At rex postero die Asparem, Iugurthae legatum, adpellat: *sibi per Dabarem ex Sulla cognitum, posse conditionibus bellum poni: quamobrem regis sui sententiam exquireret.* Ille laetus in castra Iugurthae venit. Deinde ab illo cuncta edoctus, properato itinere, post diem octauum redit ad Bocchum, et ei nunciat: *Iugurtham cupere omnia, quae imperarentur, facere; sed Mario parum confidere: saepe antea cum imperatoribus Romanis pacem conuentam frustra fuisse. Ceterum si ambobus consultum et ratam pacem vellet, daret operam, vt vna ab omnibus, quasi de pace, in colloquium veniretur; ibique sibi Sullam traderet. cum talem virum in potestatem haberet, fore, vti iussu Senatus atque populi Romani foedus fieret; neque hominem nobilem, non sua ignauia, sed ob rempublicam in hostium potestate relictum iri.*

CAP. CIX.

Haec Maurus secum ipse diu voluens tandem promisit. ceterum dolo, an vere (cunctatus), parum comperimus. Sed plerumque regiae voluntates, vt vehementes, sic mobiles, saepe ipsae sibi aduorsae. Postea tempore et loco constituto, (in colloquium vti de pace veniretur) Bocchus Sullam modo, modo Iugurthae legatum adpel-

lare, benigne habere, idem ambobus polliceri. Illi pariter laeti, ac spei bonae pleni. Sed nocte ea, quae proxuma fuit ante diem colloquio decretum, Maurus adhibitis amicis, ac statim, immutata voluntate, remotis, dicitur secum ipse multa agitauisse, voltu corporis pariter, atque animo varius: quae scilicet, tacente ipso, occulta pectoris patefecisse. Tamen postremo Sullam arcessiri iubet, et ex eius sententia Numidae insidias tendit. Deinde, vbi dies aduenit, et ei nunciatum est, Iugurtham haud procul abesse: cum paucis amicis et Quaestore nostro, quasi obuius honoris caussa, procedit in tumulum, facillumum visu insidiantibus. Eodem Numida cum plerisque necessariis suis, inermus, vt dictum, accedit; ac statim, signo dato, vndique simul ex insidiis inuaditur. Ceteri obtruncati: Iugurtha Sullae vinctus traditur, et ab eo ad Marium deductus.

CAP. CX.

Per idem tempus aduorsum Gallos ab ducibus nostris, Q. Caepione et M. Manlio male pugnatum. quo metu Italia omnis contremuerat. Illique et inde ad nostram memoriam Romani sic habuere; alia omnia virtuti suae prona esse; cum Gallis pro salute, non pro gloria certare. Sed postquam bellum in Numidia confectum, et Iugurtham vinctum adduci Romam nunciatum est; Marius Consul absens factus, et ei decreta prouincia Gallia, isque Kalendis Ianuariis magna gloria Consul triumphauit. Ea tempestate spes atque opes ciuitatis in illo sitae.

RECENSIO
VERSIONIS HISPANICAE
NOVISSIMAE.

Operae pretium me facturum esse arbitror, auspicando meas in Sallustium curas, cum vberiore descriptione *Versionis hispanicae*, cuius vsum mihi perbenigne concessit Illustrissimus Comes de Herzberg. Nam vti ea, vel in ipsa Hispania, non in manus priuatorum hominum peruenit et tamen in sequentibus saepius ad eam recurrendum erit: ita ipsa per se omnium aliarum, quae vnquam scriptoribus antiquis contigerunt, longe excellit, tum ornatum atque splendorem externum, tum vniuersum apparatum, tum maxime auctoritatem fidemque; tanquam opus Celsissimi Principis Gabriel de Borbon, Infantis Hispaniae.

Prodiit itaque anno huius seculi LXXII in forma quarta maxima, impressa Chartae membranae simili latissimi marginis formis litterarum elegantissimis, varieque ornata, ex officina *Ioannis Ibarrae* praeclari admodum artis suae magistri in vrbe regia Madrid. Praefixus ei est vnus index breuis eleganti simplicitate se commendans

CAYO
SALVSTIO CRISPO
EN ESPAÑOL

alter primarius hic:

LA CONIVRACION
de Catilina
y
LA GVERRA
de Jugurtha
por
CAIO SALVSTIO
CRISPO

vndequaque cinctus sculptis figuris. Hunc mox excipit *Prologus*, cuius praecipuum argumentum hoc est. Incipit cum laude Sallustii, quoad scribendi genus, cuius virtutes, cum sit grauis et sublimis in sententiis, breuis atque numerosus in verbis, difficulter conuertendo assequi possis, si tamen in vlla, in hispanica lingua, quae et ipsa sit diues, dulcis, auribus concentu quodam suauis (harmoniosa), breuitate, concisione, numeroque ad latinam proxime accedat. Vnde principes scriptores hispanici, historici inprimis, quemadmodum Diego de Mendoza, Juan de Mariana, Don Carlos Coloma, D. Antonio Solis, Sallustium sibi proposuerint imitandum. *) Sequitur declaratio textum latinum, Versioni subiectum, esse Elzeuirianum editionis de 1634, nisi in manifestis vitiis, eumque comparatum cum duobus MSS. bibliothecae regiae Escurialis, tertio ex bibliotheca Principis, variisque editionibus antiquis, inprimis vna de 1475. sine nomine loci et Impressoris. **) De Versione ipsa, post enumerationem trium superioris temporis, quae nimis incultae sint, etsi media cuiusdam *Vidal y Noya* (antecedenti *Vasconis de Guzman* imprimis in Iugurtha presse inhaerens) intra triginta fere annos ter impressa sit, dicitur, linguae hispanicae rationem in ea cum cura habitam

*) Nostris hominibus, qui genium linguae hispanicae pernoscere atque Scriptorum, qui classici in ea habentur, notitiam sibi comparare velint, magno vsui erit Cel. *Maiansii, Rhetorica* duobus tomis edita 1757. Idem antea iam ediderat *Origenes* de la lengua Española 1737.

**) Ea quidem ignoratur a Fabricio, neque in amplissimis librorum indicibus, vt ducis de Valliere, deprehenditur. Nam duae aliae eiusdem anni nomen loci additum habent.

esse, vt vestigia premerentur Scriptorum Sec. XVI. de communi consensu praeceptorum linguae, adeoque puritas eius conseruaretur, fugiendo peregrina verba a recentioribus introducta, reuocandoque alia deserta et antiquata; quod etiam optabile sit, a pluribus fieri, si quidem sint propria, apta et quibus plenum quiddam insit atque sonans. Monetur deinceps prouisum esse, vt ob mentionem linguae Leptitanorum in Iugurtha, amicus (sugeto de mi satisfaccion) versatus in hoc genere doctrinae, commentarium de lingua Phoenicum pararet huncque dignum iudicatum esse, qui in fine operis adiungeretur. Tandem his additur in latinitate Sallustii declaranda illustrandaque diligenter eum secum ipso, tum cum coaeuis, Caesare, Cicerone, Nepote, denique cum proxime insecutis Liuio, Valerio Maximo, Velleio Paterculo, Asconio, Plinio maiore, Tacito, Floro, Suetonio comparatum esse.

Huic nunc Prologo proxime adiuncta est enarratio vitae scriptorumque Sallustii, quam, cum Clerici atque aliorum aberrationibus opposita sit, mox conversam a nobis dabimus. Ita enim prius perlustrandae sunt reliquae huius versionis diuitiae. Sequitur nimirum ea ipsa per paginas 288, sine omni distinctione capitum, vt in Elzeuiriana editione, cum textu latino in inferiore margine, qui tamen in singulis paginis in duas columnas diuisus est. Finita hac operis parte exhibentur notae ad Catilinam 98 ad Iugurtham 176, cum praefamine;

NOTAS

PARA LA MEIOR INTELLIGENCIA

y iustificacion de la Version Española

DE

CAYO SALUSTIO CRISPO

Catilina

1. pag. 1. et sic porro vsque ad pag. 307, vbi interposito nomine

Ivgvrtha

notae in hunc rursus numero 1. incipiuntur et absoluuntur pag. 334. Earum quaenam sit ratio poterit cognosci ex his, quae deinceps hinc inde in nostris animadversionibus proferemus. In hoc loco dixisse sufficiat, quod adeo in augusto opere per se intelligitur, eas varia doctrina latinitatis, historiae, legum, gentium, locorum, vrbium, instrumentorum bellicorum abundare. Vnam tamen non possum non hic quasi praecipere, tanquam ex qua vere magnus Celsissimi Principis animus plane perspiciatur. Pertinet ea ad regis Bocchi in Iug. c. CVI verba eundem animum spirantia — *nam, vt ego aestumo, regem armis quam munificentia vinci, minus flagitiosum,* — ad quae nunc nota 172 haec est: Esto es un sentimiento natural en un Rei, y que nò necesita de aprenderse: Nace con todos (est hic animi sensus Regibus natura insitus, neque primnm disciplina institutioneque comparandus: cum omnibus nascitur.) Vt hic non dicam clausulam — *Nace con todos* — proxime accedere ad Sallustianam periodum toties cum pondere cadentem atque aures vti animum ferientem: quam non digna haec vox cum primum chartae inscribebatur, Principe vno iuuentutis magni imperii! Vt si etiam morosus aliquis censor dubitare velit de hac quasi ex lege naturae communi Regum Principumque indole, tamen idem cum insigni voluptate sentiat, eam certe talia scribenti connatam esse.

Sequitur nunc porro a pag. 335 vsque ad pag. 378 promissus in Prologo Commentarius praecedente titulo:

Del Alfabeto y Lengua
De los Fenices
y
De sus Colonias

cum monito in altera pagina sine dubio a manu auctoris: El siguiente Escrito aclara el lugar de Salustio en que habla de la Lengua de los Leptitanos, y a él se refiere la Nota 103 pag. 325 col. 2. Compusose en obsequio del AUTOR DE LA TRADUCCIÓN, y para satisfacer sus deseos de instruirse en lo mas arcano de esta Literatura: el qual haviendolo leido fue seruido mandar, que se pusiese a continuacion de su Obra (Destinatum est sequens Scriptum illustrando loco Sallustii de lingua Leptitanorum atque respicit ad illud Nota — — Compositum est in obsequium erga AVCTOREM TRADVCTIONIS et quo satisfieret Eius desiderio in comparanda sibi cognitione partis huius generis litterarum maxime a communi intelligentia remotae. Vnde etiam eo perlecto placuit ipsi mandare, vt Versioni suae iungeretur). Iam satis vero inter nos constat commentarium hunc exaratum esse a Cel. Ferd. Perez *Bayero*, Canonico, et postea singulari libello defensum contra doctissimum *Tychsen*, Professorem Buzouiensem, quem aduersarium nactus erat. Itaque omitto plura de eo addere, ne etiam fines eiusmodi recensionis transeam. Est enim adhuc dicendum, praeter hunc Commentarium addi in fine indices quatuor, primum, diuersitatum textus Sallustii Versioni subiecti a textu Elzeuiriano; secundum, rerum praecipuarum; tertium, magistratuum vrbanorum et militarium; quartum, legum et Senatus-consultorum in Sallustio occurrentium. His denique omnibus absolutis in pagina extrema additur;

RECENSIO
EN MADRID

por IOACHIN IBARRA Impresor de Camara *del Rei Nuestro Señor*

MDCCLXXII.

Index primus lectionis varietatum in hunc modum dispositus est:

Textus Elzeuirianus	Textus huius editionis
pag. 3.	pag. 5.

Eum vero totum adscribemus, citatis tamen in latere dextero paginis ex hac nostra editione, quo vtriusque comparatio Lectoribus facilior reddatur.

CATILINA

pag. 3. putet	pag. 5. putat
- 3. strictim	- 5. carptim
- 4. ex pulcherruma pessuma	- 6. ex pulcherrima *et optuma* pessuma
- 15. pollicere	- 20. polliceri
- 18. per M. Porcium Laecam	- 23. penes M. Porcium Laecam
- 19. quibus pro reip. magnitudine	- 25. quibus rei pro magnitudine
- 26. ex sociis caussa cognita	- ex S. C. caussa cognita
- 28. Volturio *)	- 35. Volturtio
- 28. occupauere: coniuratione patefacta	- 36. occupauere: *laetabatur intelligens*, coniuratione patefacta
- 31. seu animi mobilitate impulsi	- 39. seu animi nobilitate impulsi
- 32. praesidiis abditis	- 40. praesidiis additis

*) Mirum hoc mendum in meo exemplo edit. Elzeu. de 1634 non reperiri.

pag. 42. alienum suis rationibus videri	pag. 52. alienum suis rationibus *existimans* videri
- 44. optume quemque armatum	- 54. optumum quemque armatum
- 45. et calonibus	- 55. et colonis

IVGVRTHA

pag. 47. actores	pag. 59. auctores
- 56. agitaram	- 69. agitarem
- 77. aduentabant	- 94. aduentabat
- 78. fuere	- 95. fore
- 87 praemiserat	- 106. praemisit
- 89. tuta sunt	- 108. tutata sunt
- 89 remorari *)	- 109. remorati
- 99. ab imperatore consulto trahi	- 120. ab imperatore consulto *bellum* trahi
- 103. rem omnem vt acta erat, *ex perfugis* cognovit	- 126. rem omnem, vt acta erat, cognouit.
- 115. aut praesidiis nudatum si ea	- 143. aut praesidiis nudatum iri, si ea
- 119. ad flumenTanaim	- 145. ad flumen Tanam
- 120. postremo socii	- 146. postremo *omnes* socii
- 121. nam omnia natura	- 147. nam omnis natura
- 125. pars equos escendere	- 152. pars equos ascendere
- 126. de improuiso vectigalis	- 153. de improuiso vigiles
- 127. perfugae regionum	- 154 perfugae, minime chari et regionum
- 127. atque iter faceret	- 154. atque iter facere

*) Abest hoc quoque vitium a meo exemplo.

pag. 131. in aduorsa mutant	pag. 159. in aduorsa mutantur
- 134. pertimesceret, quo res communis	- 159. pertimesceret, *accitum*, quo res communis
- 135. sanctus vir, ex sententia ambobus iurat	- 167. sancte iurat ex sententia ambobus
- - fuerit mihi pretium, eguisse aliquando tuae amicitiae	- 168. fuerit mihi eguisse aliquando pretium tuae amicitiae,
- 136. leniter, et ex voluntate Sullae	- - lenitur, et ex voluntate Sullae
- - et Rex postero die	- 169. At Rex postero die
- 137. varius: quae scilicet tacente	- 169. varius: scilicet tacente

Ita se habet index ille. Sed, vti iam indicaui duo ex his erratis in exemplo, quo ego vtor, non deprehendi, ita contra alia plura ei insunt, vt p. 19. v*b*i pro v*t*i (familiae); p. 20. i*t*a commo. pro i*r*a commo. p. 65. seque illi*us*que, pro illisque; p. 79. *orationem* pro *rogationem*; p. 86 ben*i*ficii pro ben*e*ficii et hoc saepius; pag. 119. occas*o* solis pro occas*u* solis; p. 126. de improuis*a*, pro de improuiso (vectigales); p. 130. accepisse*t* pro accepisse*s*; p. 171. Romaeque legat*u*s pro Romaeque legat*is*. Et amplius desiderantur in antecedente indice tres varietates vtriusque textus non meris vitiis typographicis adnumerandae; nimirum p. 131. est in Elzeuiriano beneuolentia esse; in nostro beneuolentia*e* esse; p. 135. in illo tutus sum, in hoc tu*ta*tus sum; p. 137. in priore accersi, in posteriore accersi*ri*. Mutatur etiam aliquando orthographia illius, vt *artius* in arctius etc. quemadmodum interpunctio sensui aptior hinc inde constitu-

ta est. In ipsa verba hispanica scribendi ratione, cum ea, vti nostra Germanorum, nondum satis fixa sit, possit simul haec Versio verioris esse exemplar. Ita constanter sine *h* legitur *reusar* non *rehusar*, *veemente* non *vehemente*, *echar* non *hechar*; vbi ab aliis consonans duplicatur simplex tantum adhibetur, *tasa* pro *tassa*, *pasiones* pro *passiones*; scribitur per *y* non per *j*, *veyez* non *vejez*, cum aliis huius formae; pro litera *ç* semper adhibetur *z* vt sit *detrozar* non *detroçar*, *rezelo* non *reçelo* — quemadmodum pro *u* litera *b*, *escribir* non *escriuir* rell.

Restat, vt dicamus etiam superbire quasi hoc totum opus multis artis sculptoriae ornamentis formae minoris (Vignetten) et maioris (Kupferstiche): inque his primo effigie capitis Sallustii descriptioni vitae eius praeposita ex numo contorniato Musei Principis — tum ab initio Catilinae adumbratione campi, in quo sec. cap. LVII. Catilina caesus repertus est, Maella inuentore, incisore Carmona — porro iisdem Auctoribus delineatio traditi in vinculis captiui Iugurthae ad introitum narrationis de bello Iug.; alia rursus exhibens aciem vtriusque exercitus capp. XXXXV – VI. memoratam; tandem mappa geographica Africae et inprimis Numidiae antiquae per Iuan de la Cruz, Geographum regium, destinatam illustrationi capp. XIII – XV. Omnes vero hae picturae ea elaboratae sunt arte, vt neque ingenio in inueniendo neque studio elegantiaque in exequendo facile superari possint; atque sic splendeat totum nunquam ab alio obscurandum, et in quo bis tantum imprimendo aberratum est p. 72 ex mea editione in amissi pro amisi et 107 in *sors* pro *fors*.

Ita spero satisfecisse propositae recensioni operis praeclari. Sequatur nunc vitae Sallustii descriptio, cuius iam in Prologo mentio facta est.

Caivs Sallvstivs Crispvs *) vita quemadmodum scriptis famam consecutus est. Horum permanebit memoria, quamdiu literis pretium suum constet. Illa omnis est praetereunda imo potius plane sepelienda obliuione. **) Dicam tamen paucis eum natum fuisse anno V. C. 668 aut 669 *Amiterni*, oppido Sabinorum in confiniis Abrussi haud procul ab vrbe Aquila, quae, secundum Cellarium, ex illius ruinis creuit. Ibi ortus ex familia illustri ***) cum a puero litteris operam dedisset, delatus deinde Romam et ad fori negotia, ambitione se abripi patiebatur; cuius vitii hactenus eum non puduit, vt ipse fateretur: siue quod erat commune illorum temporum, siue quoniam, vt ipse obseruat, propius ad virtutem est. ****) Igitur anno

*) Ita not. 1. ad p. 1. Catilinae cognomen nomini postponendum esse censetur ex vsu veterum contra Cortium rationibusque firmatur. Cum tamen sibi in eo non satis constiterint, neque res tanti sit, communem nostrorum Editorum Sallustii in titulo meae editionis morem seruaui.

**) Verissime, vt puto, etsi nactus sit paucos defensores et recentissimum inter nos Cel. Wieland ad Horatii Satyras P. 1. p. 69 vers. germ. Eius certe violentae exactiones in Numidia vix negari possint. Sed vtcunque sit, ea profecto, quod et nobis sufficere debet, laus ipsi debetur, quod turpis ingenii nulla scribendo reliquerit ad posteritatem inficiendam monumenta, atque potius multis salutaribus praeceptis de ea meruerit.

***) Clericus frustra contendit eum ex plebeia fuisse familia, vt ita perpetuo in nobilitatem inuehatur. Nam *Cornelius* expresse dicit eum illustri loco natum fuisse, quo non impediebatur, pro more suae aetatis, a Patribus ad plebem transire, siue odio nobilitatis, siue aliis de caussis, et omnium minime laesus ab ordine suo toties eum increpare.

****) Referuntur hic Lectores ad not. 11. in qua dicitur verba haec non nimis premenda esse eum, proprie le-

aetatis 34. V. C. 702 adeptus est Tribunatum plebis. In quo magistratu pessime se gessit, rebusque anno commemorato et duobus insequentibus actis effecit, vt non sine ignominia ex Senatu eiiceretur. Sed restitutus paullo post per I. Caesarem, qui ei impense fauebat, loco atque dignitati suae, *) ab eodem deinceps Quaestura, Praetura, tandem Praefectura Numidiae ornatus est, in qua, expilando prouinciam, modum prodendi ingenii sui expleuit. **) Fastidio deinde negotiorum, quae fortassis etiam non ex sententia procedere sentiebat, reliquum vitae priuatus agere constituit. Mortuus est, anno aetatis non, vt Io. Clericus vult, LXX verum L. si quidem certum sumitur id, quod ipse affirmat, communem opinionem secutus, natum eum esse V. C. 669 tertium consule L. Cornelio Cinna et Sexto (siue Lucio) Cornificio, quadriennio ante pugnam Actiacam.

Quod ad Opera eius attinet, variae sunt de tempore, quo ea composuit, opiniones. Clericus suspicatur, vtrumque Catilinam atque Iugurtham scriptum esse breui post exactum Tribunatus tempus. Enimuero admodum infirmae videntur rationes allatae: *quod nimirum Sallustius id temporis vacuus a negotiis vixerit, atque etiam non amplius Ciceronis inimicus fuerit.* Nam non minus post depositam Numidiae praefecturam in secessu viuebat cessauerantque in extremo vitae, quo mihi videtur ad historiam scriben-

quendo, nullum vitium magis altero ad virtutem accedere possit, omnia, ex stoicorum disciplina, aequalia sint; ipsum tamen Ciceronem ambitioni molliorem interpretationem dedisse *Paradox.* V, 3: — *iam illa cupiditas, quae videtur esse liberalior, honoris, imperii, prouinciarum* etc. Vide quae addemus in *interpr. locorum.*

*) Nimirum, *Senatoriae.*

**) Acabo de darse a conocer.

dam se contulisse, inimicitiae cum Cicerone; si hunc ponamus aliquot annos ante 711. V. C. vita decessisse. Ipse praeterea Clericus suam destruit coniecturam, quando addit: *scripta illa non esse hominis adolescentis.* Nam quatenus tamen ante dixerat Eum natum esse 669 si ita calculos ponas, anno 702 *tricesimum tertium* vitae non multum superasset. *)

Itaque Ego existimo, vtramque enarrationem scriptam esse post mortem I. Caesaris, siue post Idus Martii a. V. C. 710. Id de Catilina ipse Sallustius aperte indicat, **) in comparatione Caesaris cum Catone — *Memoria mea* — — diuersi moribus fuere Viri duo M. Cato et C. Caesar, qua profecto dicendi ratione, Caesare adhuc tum viuente, minime vti potuisset. Cum itaque constet, scriptum esse Catilinam ante Iugurtham in eoque non modo consentiant VV. DD. verum quoque idem cogatur ex fine prooemii — *sed a quo incepto* — *statui res gestas populi Romani* — *carptim* perscribere: sequitur, aeque huius exarationem morte I. Caesaris posteriorem fuisse.

His addo, videri Sallustium adeo aliquot annorum moram inter prioris et posterioris narrationis editionem interposuisse, idque satis declarare quando, posteaquam in exordio ***) dixerat: *Verum ex his magistratus* — — — *minime mihi hac tempestate capiunda videntur* — aduersus eos, qui secretum eius desidiae atque ignauiae tribuebant, in hunc

*) Adeoque annus, quo tribunitiam potestatem receperat, non in annum aetatis eius XLI. incidisset, vt verbis expressis Clericus affirmat. Sed, hoc calculi errore semel admisso, mirum non sit V. D. Catilinam, finito Tribunatu scriptum, virile tamen aetatis opus iudicasse.

**) p. huius editionis 49. 50.

***) *Iugurthae*, p. 60. 61.

modum pergit: *qui si reputauerint* — — — — — — — — — — — — — *iudicium animi mei mutauisse.* Hic nimirum verba: *hac tempestate; quibus ego temporibus magistratus adeptus sum;* et, *quae genera hominum in senatum postea venerint* — haec, inquam, perspicuum faciunt, multum temporis elapsum fuisse, ex quo Sallustius magistratus obtinuisset, hoc est, a postremis annis I. C. vsque ad operis huius executionem.

Sed idem apertius adhuc in eodem praefamine indicatur. In quo enim loco dixerat, neque tutiores neque honestiores esse, qui administrationem reipublicae fraude assecuti sint, argumentum hoc ita prosequitur: *Nam vi quidem* rell. (vsque ad *gratificari.*) Quibus, meo iudicio, Sallustius quasi digito monstrat, tum mutationem reipublicae in Monarchiam, per illud: *omnes rerum mutationes;* tum in proximis: *portendunt caedes, fugam aliaque hostilia,* mortem Caesaris et proscriptiones cum ea connexas; tum denique proxime insequentibus: Frustra *autem niti* rell. (vsque ad finem periodi) temeritatem vecordiamque Bruti et Cassii, qui restitutionem reipublicae per interfectionem Caesaris quaerendo, nihil aliud efficiebant praeter hoc, vt imperium in manus Triumvirorum veniret. Id abunde probat scripsisse Sallustium Iugurtham Triumuiratu viribus aucto; id est, post annum V. C. 711. Non poterat alia vti verborum comprehensione, in Caesare, ne ingratus in eum videretur, neque sine periculo tum illum nominare, tum expressam Triumuirorum mentionem facere; vnde satis habebat hac orationis circuitione rem omnem subindicare.

Ipse autem contextus Iugurthae planum facit Sallustium totum non perfecisse, quatenus vltima pars quoad varia momenta manca est atque imperfecta. Ita enim ne-

que vrbem Ligurum virtute captam, neque regium palatium nominat, in quo occupando aberat Marius, cum legati Bocchi in campo Romanorum adueniebant; et praeterea captiuitatem Iugurthae, eius in manus Marii traditionem, triumphum de eo actum — haec omnia incuriosius enarrat, vt qui ea modo tangit, et, vt ita dicam, summatim delineat, quae deinceps copiosius tractanda sibi proponit. *) Nihil tandem dicit de exitu Iugurthae, quem quidam existimant periisse fame atque frigore in loco subterraneo, alii praecipitatum fuisse de monte Tarpeio, rursus alii strangulatum in carcere. **)

*) Nescio an non ipse etiam finis totius — ea *tempestate* — — *in illo sitae* — nimis abruptus sit, vt amplius quid animus intentus operi expectet.

**) Antecedentia omnia verissime dicta mihi esse videntur, vt si non indecorum tamen non necesse sit iudicium meum qualecunque interponere. Vtar itaque solum huius loci opportunitate, quasi praecipere quaedam, quae ad illustrandum contextum Sallustii maxime pertinere videntur. Primo itaque communis sententiae ratio, ex qua Catilina ante Iugurtham scriptus esse censetur, non inde modo patet, quod in *praef.* p. 5. *statuisse* se dicit romanam historiam per partes describere, tanquam de proposito nunc primum exequendo, verum etiam quod initio Iugurthae excusationem studio suo parare susceperit p. 60. 61. vt sumendum sit ipsi post editum Catilinam hoc a multis exprobratum fuisse. Sumto vero hoc porro mirari possis, quomodo in priore Catilina dicere potuerit, *se regredi ad inceptum* et quasi per aliquot tempus intermissum studium; atque praeterea, vnde euenerit, vt in praef. ad Iugurtham plane nulla scripti iam Catilinae mentio facta reperiatur. Vnus Cortius priori difficultati remouendae id agit, vt dicat sensum esse: ab suscepto *in hoc loco* studio, cum praua ambitio me hactenus detinuisset, *nunc* ad idem regredior. Sed non docet, quomodo dici possit aliquis *regredi* ad id, quod nunc primum *suscipit.* Neque ipse vero neque alius interpretum vidit posterius quo-

Io. Albertus Fabricius bibliothecae suae I. 1, 9. refert Caro. Patinum edidisse numum Sallustii caput exhibentem cum epigraphe AVTOR; eumque putare eundem pertinere non ad scriptorem s. Historiarum, sed ad alium qui fuerit Consul cum Leontio a. V. C. 1096 Christi 344. Sed iste numus diuer-

que quaeri posse, contra omnes se torquent in verbis praefationis ad Iugurtham — *nunc ad inceptum redeo;* vbi expectasses dici: *venio, accedo ad propositum* aut simile quid. Conferunt quidem locos, in quibus verbum *redire* simplici sensu adhibeatur etiam in re, quam quis nondum attigerit. Sed frustra id faciunt, maxime in Scriptore, qui constanter, sensu proprio siue vulgari, hac formula transitus vtitur, cum argumentum paullisper sepositum resumit, vt p. hui. edit. 100. 132. Atque praeterea non sentiunt, etiam hic illud — *inceptum* premere, quo poneretur ipsam narrationem iam ante inchoatam fuisse, atque hoc magis, cum mox dicat: *scripturus sum,* quod certe illius tantum est, qui eo ipso in loco aliquam rem primum ingreditur.

Itaque mihi quidem valde probabile est Sallustium his verbis ad Catilinam respexisse, a cuius coniuratione inceperat primaria capita hist. rom. perscribere; quasi plene dixisset: ad inceptum *a Catilina* studium redeo. Sed poterat etiam id lectoribus sui temporis subintelligendum relinquere, quibus pars illa prior iam in manibus erat.

Quod nunc ad priorem in Catilina locum attinet, aeque probabile est, eum consilium quidem scribendae historiae statim post missionem ex Senatu cepisse atque primaria eius capita ordinasse, reuocatum autem a Iulio Caesare et ambitiose se reuocari passum, iterum abiecisse. Vt tunc, cum resumeret, omnino dicere poterat, *se regredi ad inceptum studium.* Ceterum Catilinam quoque post mortem I. Caesaris non tam adfectum, quam confectum fuisse, vincitur etiam ex eo, quod clare dicit: *se requieuisse ex multis miseriis decreuisseque reliquam aetatem procul a republica* agere.

sus est ab eo, quem huic vitae descriptioni praemisimus; et, si recte animaduertas, Fabricius dicit suum exhibere caput barbatum; cuiusmodi aeque ille est ad quem suum exprimi curauit Dn. *Guasco* in litteris ad illustrissimum Stephanum Borgiam de 16. Nov. 1760 adnexis suae Italicae versioni Catilinae p. 149.

Addit idem Fabricius l. c. extitisse alium Crispum Sallustium, quem *Iuniorem* appellat et ad hunc pertinere existimat subscriptionem, quam in antiquis Taciti et Apuleii Codd. deprehendi audiuerit, in hunc modum: *Ego Crispus Sallustius legi et emendaui Romae foelix Olibrio et Probino Coss. in foro Martis controuersias declamans Oratori Enlebechio.* His deinde pergit: *non intelligo, quid haec sibi velint,* frustraque laborat in exquirendis istis Consulibus, cum duo fuerint Olibrii, Flauius et Anicius, quorum vterque solus, sine collega, Consulatum gessit; vnus a. C. 491. alter a. 526. Enimuero illa subcriptio est merus ingenii lusus (capricho) descriptorum seu calligraphorum, ad maiorem exemplis suis comparandam auctoritatem. Alibi aliis nominibus vtuntur. Ita in vno T. Liuii, bibliothecae regiae Escurialis G. Plut. II, n. 2. scripto per Ioa. de Colonia in extremo cuiusque libri similis legitur subscriptio.

Lib. V. *Titi Liuii Tincomachus dexterum emendaui ad exemplar Parentis mei Clementiani, ab vrbe condita* (forte: *viri consularis.* male intellecto compendio scribendi V. C. in Codice, ad quem suum describebat) *Victorianus emendabam dominis Symmachis.*

Lib. VII. Nicomachus Fabianus Titi Liuii tertius praefectus Vrbis.

In fine aliorum librorum paullo aliter se habent. In Codice *Palladii de re rustica* eiusdem bibliothecae

regiae Q. Plut. III. n. 9. ad extremum operis *Vegetii*, illi Codici inserti, leguntur haec:

Flauius Eutropius emendaui sine exemplario Constantinopoli. Consule Valentiniano Augusto VII. et Auieno.

Aliquando etiam in principio librorum occurrit: *Calliopus recensui; Calliopus recitaui;* vt in antiquis editt. Terentii.

Ceterum *Crinitus*, *Vossius* aliique Scriptores vitae Sallustii varios eiusdem nominis recensent, quibus plures alii addi possent. In Actis Martyrum Ruinarti tres reperiuntur, vnus Consul, alter Praefectus pp. 385 not. 515 col. n. et 522 not. et praeterea alius in rescripto quodam Diocletiani, cuius mentionem fecit Baronius ad annum 390. Sed hoc parum attinet. Id plus iuuet animaduertisse, *Crispum Sallustium*, ad quem Horatius scripsit Oden 2. l. 11. non esse hunc nostrum, sed filium sororis eius, cui maxime fauebat Augustus, et a quo metallum Sallustianum nomen traxit referente Vossio, auctore Plinio XXXIV. 2.

EXAMEN
VARIARUM LECTIONUM
MAIORIS MOMENTI.

Ingredienti mihi hunc locum, qui est de varietate lectionis textus Sallustiani, propositum non est omnes repetere diuersitates, quas industria superiorum editorum, inprimis *Wassii Cortii*que, collegit; verum iis modo inhaerere, quae non siue aperta vitia librariorum, siue glossae Grammaticorum, siue tandem coniecturae eruditorum sint, aut de quibus amplius disputari possit. Vnde etiam acquiesco *Cortii* doctrinae in plurimis, quae ex textu eiecit, tamquam breuitati Sallustii eiusque abrupto sermoni contraria, quatenus non plane deseritur ab auctoritate Codd. aut obscuritati ambiguitatique locum facit; quam vtramque, indicante *Quintiliano* X. 1. ab Sallustio, quamuis presso atque conciso, longe abfuisse, magna cum ceteris eius laus est. Et seruabimus etiam ea, quae mere ad antiquiorem scripturam pertinent, indici latinitatis. Itaque ad rem.

CATILINA

p. 3. ne *transeant:* pauci alii *transigant*, quemadmodum mox p. 5. Sed hoc male et contra sententiam atque studium Sallustii in proprietate verborum seruanda; cum *transire* vitam, sit semper eorum qui nihil homine dignum agant, vt pecora; *transigere*, etiam multa s. bene agendo eam consumere significare possit, et sit verbum *μέσον*: cf. mox ad p. 5. Contulerunt vero iam alii quoad sensum *Senecam* ep. 93.

p. ead. *veget* pro viget, vim atque robur accipit, adiuuatur corroboraturque. Alii plures *eget*, ac si dixisset *indigens — indiget;* quod quis ferat inprimis in Sallustio? Fert tamen et tuetur adeo in singulari excursu Cortius, primum ob consensum plurium codd.

deinde quoniam alterum intransitiue alterum transitiue sumatur et praeterea Horatius A. P. 410. dixerit.

alterius sic

altera poscit opem res et coniurat amice.

alius; *alter alterius auxilio semper eguit.* Crederes dubitasse aliquem, an per se satis latine dici possit, *alterius auxilio egere*, aut eum voluisse illustrare loquendi modum per similem aliquem, *alterius poscere opem*, aut denique plane deesse lectioni veget MSS. auctoritatem. Sed ita omnes ad Hispanicam Versionem collati libri scripti vt editio de 1475. exhibent *veget* et locus afferendus erat ex probato Scriptore in quo *indigens egere ope alicuius*, in vno contextu dicatur. Contra notum est *Lucretii veget* V, 533 et *Horatii*, ex alia tantum scriptura,

— — florent modo nata vigentque

vbi etiam adiunctum *florere* explicationi inseruit. Nam illud mihi probabile non est in prisca lingua *vegere* atque *vigere* diuersae significationis fuisse, vt hoc statum significaret, sensu *valere*, illud actionem sensu *vegetare;* quod quidem *Gifanius* ad Lucretii locum affirmat. Itaque bene seruauit *veget* etiam Havercampius in sua edit. In mea antiquiore (cf. praefationem) est, *eget*.

p. ead. *etiam* tum — *Cortius*, *et iam* tum, paucis libris praeeuntibus, contra omnem vim orationis sensumque, quemadmodum vsum Sallustii in periodis ita per *etiam* flectendis; vt p. 4. *etiam benedicere* — inprimis 119: *Etiam tum alios magistratus*, vt plane in hoc quoque loco maior antecedenti verbo adponi possit distinctio: *exercebant. Etiam tum* etc. Quid vero per *et iam tum* dixisset illis temporibus cum suis, praeter expectationem, commune, quod tamen hoc posito expectandum erat? Vnde cap. XV. proprium suum locum habet.

p. 4. *transegere:* alii *transiere*, quod praefero; etsi ex ante dictis etiam prius retineri possit.

p. 5. *carptim:* editiones quaedam, vt Elzeuiriana, ex citatione Nonii, *strictim*, quod plane non conuenit proposito Sallustii, cuius non erat perpetuam aliquam historiam, breuem tamen per summaque capita perscribere, sed euentus primarios rerum romanarum quasi decerpendo sibi enarrandos sumere. Atque hoc est *carptim*, per partes, vti Quintilianus dicit X. 11. non frequenter quidem occurrens in latinis Auctoribus, vsurpatum tamen a *Tacito* H. IV. 46. *dimissi carptim* ac *singuli*, *Plinio* ep. VI. 22. egit carptim et κατα κεφαλαια et *Suetonio* in *Domitiano* c. 9. *quae — carptim superfuerunt*. Taciti *carptim* vti vsus verbi per se egregie illustratur per haec *Ciceronis* pro Cluentio c. 46. vt non animaduertas in omnes, sed *carpas*, vt velis, et *paucos ex multis ad ignominiam sortiare*. *Strictim* autem saepius cum breviter ab optimis Scriptt. coniunctum legitur, vt in eadem Ciceronis oratione c. 10 — *breuiter strictimque*, et ita coniunctum posterius plus est et ad rei, vt ita dicam, contractionem, prius ad sermonis concisionem pertinet; sed per se positum et in oratione verbo breuiter aequipollet, vt *adstrictior* sermo apud Cic. in Bruto.

p. 6. ex *pulcherruma*, addunt libri quidam atque ex editis antiquioribus etiam meus *et optuma*; sine dubio ex nota marginali, vt hic duo praedicata responderent duobus mox oppositis quemadmodum extremo capitis VI. Sed id non necesse, cum illud optimum in pulcherrimo simul cogitetur, vt in oratione Catonis omnia eo comprehenduntur (p. 47.) vti apud Ciceronem saepissime; et optimi Scriptores sibi in eo non constent. Non ipse Sallustius, vt p. 59. naturae hominum industriam, quam vim aut tempus deesse; et contra p. 25. ex summa *laetitia* atque *la-*

sciuit — — repente omnis *tristitia* inuasit, non addendo post — tristitia — per oppositionem, et *luctus* aut aliud eiusmodi verbum.

p. 7. metu *percussi*, pro quo alii scripti atque editi habent *perculsi*. Hauercampius, qui etiam posterius in textum recepit, plane de hac varietate in notis silet; quod profecto in tanta eius luxurie mireris. Nunc procliue erat librariis in hoc quoque loco, *perculsi*, intrudere, cum non modo perpetuo alias et toties eo vtatur Sallustius p. 34. 96. 98. 99. 101. 125. 127. 129. 134. 156, verum etiam cum adiuncto, *metu*, p. 98. 114. Sed nollem tamen prius hic ipsi eripi. Nam primo verum non est, *percellere* de animo dici, *percutere* de corpore solum; deinde, quod huic proximum, ipse Sallustius in simili argumento p. 20. verbo, *concusserat*, vsus est; tandem idem adhibent optimi quique Scriptores, etsi raro id fiat. In quam rem locis a *Cortio* allatis, sed non aeque ad rem pertinentibus, addo Terentii Andria I. 1, 98 percussit illico animum; Lucretii I. 13. percussa corda tua vi, 292. menteis percussa; Iuuenalis, IV. 123. fanaticus oestro percussus; Sil. Ital. V. 587. praesago percussus pectora luctu; Cicero, in Bruto, 89 me — dolor percussit; pro Aul. Cluentio 38. suspicione aliqua percussi; Curtius, etsi alibi saepius pauore, metu, percelli dixerit, tamen semel VIII, 13. habet, improuiso percusserant. Apud Caesarem, Liuium, Tacitum et reliquos omnes est terrore, pauore, metu percelli. Ponitur itaque vtrumque in vehemente commotione animi vti corporis, explicante id hoc modo Lucretio III, 146. 153.

p. 8. simul *ac belli* — — in castris *per laborem* — discebat. Cortius sic: *simul laboris* ac b. — in castris *per vsum* etc. Alii: — simul l. a. b. — in castris *etc.* mea antiqua s. a. b. — i. c. per lab. *et vsum* — *Sic* variant codices. Cortius in membro

posteriori Battologiam obseruat, quam vix sibi concesserit Sallustius, si legas, vti ego textum exhibui; neque adeo repugnem. Sed tunc eius, *laboris ac belli*, eandem fere reprehensionem incurrat, nisi dictum putes pro *laboris bellici*; neque deest alius locus p. 24.

L. Saenius Senator in Senatu

in quo ad illam βαττολογιαν porro κακοφωνια quaedam accedit. Ipse tamen Sallustius p. 101. c. XL. *laboris patiens* dixit, sine addito *belli*; vnde hic contra vno forte *belli* verbo contentus fuit. Quod si praeterea sumseris per *laborem* glossema alterius *per vsum*, s. *vsu* fuisse, totus contextus ita constituendus foret:

Simul ac belli patiens erat, in castris

vsu — —

aut plane etiam sine *ac*.

p. ead. c. IV. *aestumo*; alii *existimo*, quod vtrumque frequenter in MSS. Scriptt. veterum et in ipso Sallustio permutatur. Sed prius h. l. seruandum: cf. *Indicem latinitatis*.

p. ead. *Scriptorum* magna ingenia. Prius aliqui codd. omittunt, aut post — ingenia, ponunt, vt haec inconstantia in loco ei assignato multis suspicionem mouerit illud plane non Sallustii esse. Sed tuendum est cum Cortio, cum ad sensum pertineat neque de quibusuis in arte aliqua excellentibus ingeniis sermo sit. Alii etiam in simili contextu, addunt, vt *Aur. Victor* Epitome XIII. qualem vix exprimere voluerunt summorum *scriptorum* miranda ingenia. cf. *miscell. Obss.* in Auct. Veteres Vol. VI. Tom. I. p. 304.

p. 9. c. V. in *amicis* — alii in *amicos*. Sed prius elegantius et de consuetudine Sallustii; cf. *Indicem*.

— — beneficiis, quam metu. Omisi cum Cortio *magis*, ante *quam*, cum neque sensum laedat, neque abhorreat ab vsu Sallustii (cf. c. XVI. in fine) aliorumque scriptorum. Pluries tamen solet addere, quemadmodum mox cap. VII.

p. 12. maria *constructa;* alii, *constrata*, amplius alii *contracta*. Sed hoc esset nimis poeticum neque ipse Horatius ita simpliciter *contracta aequora* dixit (Ode III. 1) verum addito: iactis in altum molibus. Idem fere valet de *constrata;* et *Iuuenalis* (quem, quantum scio, nullus intt. hactenus ad h. l. contulit) de fabula, Xerxen Asiam et Europam iunxisse nauium pontibus, loquens, addit *classibus* —

— — constratum classibus isdem.

X. 175. Itaque prius omnino retinendum est etiam ob sequens p. 18 *exstruere*. Nam vt hic subuersis montibus adponit mare constructum, ita ibi coaequandis montibus, exstruendum mare. Quoad rem cf. Val. Max. II. 33 de luxu Luculli. Ceterum *constrata* etiam mea editio antiquior habet.

p. 15. c. XIV. de *qua* sc. coniuratione, verbo abstrahendo ab antecedente, coniurauere, quod bene latinum est. Inde extrema p. 16. de super. coniurat. satis dictum. Scriptum erat in libris per compendium q̄. quod deinde vnus in *qua* alius in *quo* resoluebat.

— — c. XV. *infestum inimicum*. Scripti omnes verbum vtrumque exhibent, vt itaque alterutrum non temere cum quibusdam extrudendum sit. Interponunt tamen quidam libri *et*, alii adiungunt vltimo *que;* vnde mox apparet neutrum Sallustii esse, et nostram lectionem veram. Contulit iam Cortius Liuii *infestos hostes* XXXVII. 32. pro quo alibi (II. 21) dixit *infensus hostis*. Nunc quidem fatendum est *hostem* potius sine tautologia infestum dici posse quam inimicum, cum ille non mox infestus intelligatur, quatenus tantum sua defendit, aut alterum ex ratione status, vti loquuntur, adgreditur: contra vero inimicus semper vt infensus aut infestus cogitandus sit, et nihil egerit Cortius dicendo, eum inimicum maximum esse, *qui alterum odio habeat*. Quasi non

quisque propterea inimicus habeatur, sitque alia res in *aduersario*. Itaque infestus inimicus hic idem, quod *acerrimus*.

Ceterum apud *Florum* II. 2 verbum *infestum* — infestum et insessum tumulum — eodem modo infestum ac inuisum fuit interpretibus, vt eiici vellent. Tuendum tamen ibidem, verissime monente *Salmasio*, illum tumulum non modo occupatum ab hostibus, sed etiam iniquum atque infestum Romanis fuisse.

p. 17. eadem, *quae* mihi, bona malaque. His addunt fere omnes libri *esse* et retinent *quae*. Cortius vtrumque, vt solet, imperiosius eiecit. Primum itaque seruaui, quoniam *eadem mihi* nimis duriter dictum videbatur.

— — nosmet *ipsi* vin. Hoc, pro *ipsos* aliorum, tanquam elegantius atque Sallustio vsitatum (XIX. suamet ipse) retinui.

— — repul*sas* nobis reliquere — alii repul*sis* — et vtrumque ordine mutato vel, nobis reliquere repulsas, vel, nobis repulsis reliquere. Quicquid statuatur de hoc verborum ordine, mallem, repul*sas*. Nam in hoc quoque numero et casu satis latinum est, vt Liuius quoque XXXIX. 56. *post duas repulsas* non dubitauerit scribere. Possit quidem aliquis existimare verbum *relinquere* magis postulare repulsis; quasi dixisset: postquam nobis magistratum petentibus repulsas dederunt, nihil reliquum fecerunt praeter pericula etc. Sed *reliquere* patet optime cohaerere cum antecedentibus — sibi suisque gratiam, potentiam etc. tribuerunt, nobis reliquere rel. Plura vide in interpretatione.

p. 17. in *paucorum* ius. Ante *ius* inserunt quidam *potentium*, vti mea quoque editio, de 1495. Sed faciunt contra vsum linguae et Sallustii (cf. *Indicem latinit.*), neque Graecis ignotum aut potius ab Graecis ad latinos translatum. Ita Thucydides III. 47.

in vno contextu ὀλίγους paullo post per δυνατοὺς explicat.

p. 18. *noua* diruunt, alia — Hic, qui ex paucis MSS. dederunt, *vetera* diruunt, omnem vim orationis infregere. Describere enim vult, summam luxus quasi insaniam, ex qua vix exstructa ab aliis aut ab ipsis aedificia, taedio operis, mox rursus destruunt, aliis denuo superstructis. Est locus egregius in hanc rem, apud *Suetonium* in Caesare 46. quem, etsi ad interpretationem magis pertineat, tamen hic praecerpere libet. Villam, inquit, in Nemorensi a fundamentis inchoatam magnoque sumtu absolutam, quia non tota ad animum ipsi responderat, totam *diruisse* (en! idem verbum Sallustii) *quanquam tenuem adhuc et obaeratum.* Vt adeo non dicere possis, haec non pertinere ad Sallustium illustrandum, vbi de priuatorum sumtibus sermo sit. Nam dicuntur et haec de priuato adhuc Caesare. Itaque plane mihi persuasum habeo, hic Caesarem inprimis tangi, (quamvis ei non defuerint imitatores) neque in eo Sallustium siue modestiam laesisse siue ingratum in Patronum animum prodidisse, cum Catilinam talia dixisse fingat. Sed ita quoque hoc nouo documento sit, mortuo Caesare demum haec scripta esse. Hauercampius ita voluminosus etiam hic totus fere silet. Sed id more suo facit, vt cum Sallustio loquar.

p. 19. Cum eo *se* consulem — Ita contra Cortii maxime contortum, *eo consulem,* vett. librorum auctoritatem secutus sum. Vterque consulatum petebat; ipse itaque consul creatus cum eo consule aeque creato rem adgredi volebat. cf. *miscell. obseru.* Vol. ante citato p. 305. vbi aliis de caussis lectio nostra defenditur.

p. 20. Sed in ea *conuentione.* Restitutum hoc a Cortio ex MSS. ex prisco vsu, pro vulgari *conuentus*, sed idem significans, retinui. Nisi contradicere ve-

lis *Varronem*, cuius firmandae significationis caussa, vtitur loco ex libris de LL. V. 9., ibi verbum bis ex vetere formula iudiciali repetere, vnde non probabile sit Sallustium eam seruare voluisse aut recte scribendo potuisse; inprimis cum ex eius fragmentis apud Donatum pateat ipsi etiam alteram significationem, in qua nobis remansit, in vsu fuisse, dum dicit: *quae, pacta in* conuentione, *non praestitissent.* Sed cf. in Indice dicenda ad *bellum facere*, et, *necessitudo.*

p. 23. *per* M. Porcium Laecam: *penes* M. alii, quod multis praeplacet, tum vt intelligatur eos in domum eius conuocatos fuisse, tum quoniam indignum fuisset Senatore Catilinae quasi apparitorem esse; denique sequens *ibi* nullum antecedens habeat, ad quod referri possit; consentiente in hoc Auctore Versionis hispanicae in notis. Sed propter haec omnia procliue erat glossatori illi *per* suum adscribere *penes*, explicationis caussa, quo tamen vis illius non exhauritur. Dicere enim volebat non modo in domo Leccae conuentum fuisse, verum etiam ab hoc eundem indictum, non tanquam ministro, sed instrumento, cuius iussu, Catilina suasore s. auctore primario, conuocarentur. Id nunc vtrumque est *per* et prius amplius declaratur, dum pergit: *ibique*, i. e. *apud quem*. cf. Indicem.

p. 25. praemium seruo, interponunt quidam libri *decreuere*, quod Cortius pro spurio habet, cum ex Senati *decreto* in antecedentibus adsumendum sit; vti alterum vncinis propterea ab ipso inclusum. Sed hoc omnes exhibent Codices; et cf. p. 29. c. XXXII.

p. ead. c. XXVII. pro *reipublicae* magnitudine: Alii pro *rei* m. siue, *rei pro*; mea antiqua editio, *rei p. pro m.* – hispanica a. 1475 *rem p.* – duo Escuriales *reipublicae*, Principis *rei p.* His diuersitatibus inuicem collatis manifestum fit ex lectione *reipublicae*,

scripta *rei p.* in reliquas omnes aberratum fuisse. Et praeterea, *pro rei magnitudine*, quis sensus foret, cui non iam sufficeret sequens *b. t. ins.* Contra lectione altera indicare volebat, quare timor belli mulieribus insolitus fuerit, cum nimirum in summo reip. fastigio nihil minus expectassent. Non ignoro *Ciceronem* etiam in Catil. IV. 4. dixisse: *pro rerum magnitudine*, item *Caesarem* de B. G. III. 9. *pro magnitudine periculi*. Sed vterque profecto in plane alio contextu. Et Sallustius non modo alibi p. 49. c. XXXXIX. de magnitudine reipublicae, iis ipsis verbis, loquitur, verum quoque p. 83. extr. in simili argumento dixit: confisi, propter magnitudinem populi Romani inuiolatos sese fore.

p. 27. maiores *vestrum*, sc. Senatus. Et ita, pro aliorum *nostri*, aut *vestri*, bene illud a recentioribus Sallustio restitutum est, auctoritate Gellii N. A. XX. 6. Vide *Perizonium* in Animadu. Historicis c. X. p. 447. seq.

p. 29. c. XXXIII. Id *adeo* — Pro eo vitiose vnus apud Cortium Codex legebat *ab eo*; vti contra ab illo in hoc, etsi non aeque manifesto errore, aberratum esse censeo, apud Velleium II. 57 in his: et libelli coniurationem nunciantes dati, ab eo neque protinus lecti erant. Torsit hic interpretes illud, *ab eo*, vt nouissimus *Ruhnkenius* coniecturam fecerit legendum et interpungendum esse, *delati ad eum*. Quin itaque potius multo leniore mutatione legamus: — dati *adeo*, neque etc. Nam non tam ad eum delati, quam ipsi dati fuerant, et hoc erat maximum (vt, *adeo*, dicere poterat), cum vxor monita nocturno visu eum iam ante retinere voluisset.

p. 30. praetuler*ant*, non praetuler*at* bene; etsi *iuuentus* praecedat, cum et mox sequatur, *eos*.

dubiis rebus nouand*is*. Ita Codices quidam, plures nouand*i*. Et fatendum est, cum ex priore lectio-

ne, *dubiis rebus.*, Datiui essent, vix probari posse, verbum spei cum his apud alios Scriptores coniungi.

p. 32. quod modo (*bello*) *vsui* foret; alii, *vsui bello* aut plane, vsui *foret bello.* Itaque propter hanc vagationem verbum Gortio eiiciendum videtur, quod nollem ob constantiam Sallustii in eo loquendi modo. cf. *Indicem*, et *Obseru. misc.* Vol. cit. p. 306.

p. 35. c. XXXVIII. *cuncta simul* contra omnes Codices Cortius loco mouere vult; ridet, qui hoc dementiam esse indicent et non moueri se patitur ante iam dictum c. XXIII. multa simul moliri. Quorsum tamen haec omnia? cum ne quidem id, *cuncta simul agere*, ex antecedente huc translatum suspicari possit, quoniam ibi est: *multa* simul.

— — *ex Senati Consultu* pro vulgari *ex sociis* etiam duo Escuriales habent.

p. 35. ita agant, permittit: Addunt Codices plurimi, *illis* — vnde totum, *permittit illis*, multi post Gruterum trahere voluerunt ad sequentia atque iungere cum, *homines militares.* Mea antiqua editio eandem orationis iuncturam sequitur addito praeterea *et* ante, permittit. Sed inde durissima exit constructio. Vt tamen propterea nolim, *illis* plane ablegare cum Cortio. Muto potius cum Wassio, ob locum, si quis alius, parallelum, p. 158. c. LXXXXIX. in *illi*, nouam cum eo periodum incipiendo: Illi, homines militares — Neque dixerit alter Cortius, non esse locum pronomini, cum nomen circumscribatur, per: *homines militares.* Sunt enim haec per adpositionem dicta, si statuas comma post *illi*, ac si dixisset: Illi, tanquam homines militares etc. Abundat vero Sallustius eiusmodi adpositionibus.

Easdem fere turbas dedit hoc, *illis*, apud Caesarem de B. C. I. 32, (defugiant, illis se non oneri futurum) vbi etiam in *illi* mutatum ad *defugiant* antecedens traxerunt interpretes multi.

p. 36. nam laetabatur *intelligens*. Ita omnes libri scripti editique, contra quos omnes Cortius vltimum tanquam apertam Glossam eiecit. Id non ausus fuissem. Sed, en! in notis ad Vers. hispan. praeter Codd. Escur. et Principis etiam edit. de 1475 illud omittere dicuntur. Igitur horum auctoritatem, ingenio Cortii fauentem, hoc magis libenter secutus sum. Mox

ibid. fore *credebat*, omissum est hoc, incuria operarum; etsi abesse possit, vti *dubitans* post *anxius*, iam a Cortio omissum, et totus contextus pendeat a verbo, anxius.

— — *ex vrbe* profugerat. Hic Cortio non credo sensu saluo, *ex vrbe*, abesse posse atque id per Sallustii consuetudinem ex locis allatis satis firmari. Nam in Iugurtha c. L. p. 111. quid opus erat de profugis *ex acie* hoc addere in sermone de praelio commisso aut LXIII *ex oppido*, verbo hoc antecedente et in eodem adeo casu. Sed hic, si *ex vrbe* desit, dubitatio oriri potest, vtrum ex domo iam ante fugae caussa egressus tamen in vrbe abditus remanserit; an intelligendum sit, eum, qui iam ante domo egressus fuisset, post plane etiam ex vrbe profugisse. Igitur cum Sallustius hoc indicare voluerit, erat diligentiae scriptoris, quae ipsi profecto nunquam defuit, illud *ex vrbe* addere. Quorsum pertineat ablegatio Cortii ad illud p. 37. *ex fuga* retractus, id vero non intelligo. Nam quis non *ex fuga retractum* in itinere fuisse sine interprete intelligat, si ante audierit, eum *ex vrbe* profugisse? — Conferas potius *Iug.* c. IX. illud — *victus ex praelio profugit*, vt nouo hoc experimento cognoscas, quam caute agendum sit, ne cum damno sensus Sallustio aliquid demas. Cum enim dicere vellet, durante adhuc praelio Adherbalem profugisse, aut certe eo vix finito, *victus profugit* dixisse ipsi non satis videbatur, sed addendo, *ex praelio*, tempus accuratius definiebat.

p. 37. *abdicato* Magistratu. Deserui hic quoque Cortii *abdicatus* ex caussis in Indice afferendis, atque in hoc loco illud solum animaduerto, in edit. 1495. legi mira varietate, *vt abdicatus esset a* magistratu.

p. 38. *ex itinere* retractum. Mirum Cortium hoc *ex itinere* intactum reliquisse, in textu quidem; nam in notis vere sollicitat. Sed fortassis neque hic plane otiosum est, neque in superiore loco p. 31. c. XXXV. etsi in vtroque iam profecti dicantur, vt tamen intelligatur, eos medio fere itinere emissarios insecutos fuisse. Quando Caesar dicit B. G. V. 7. missos ad insequendum iussos esse Dumnoricem retrahere, sine addito *ex itinere*, alia res est. Nam ita in mandatis habebant quouis loco eum comprehendere etiam domi, si iam ad suos rediisset, atque magnus propterea equitatus vniuersae rei destinabatur. Neque adeo Sallustius cum Caesare comparari potest. Habet vterque proprium sibi scribendi genus, formam operis diuersam.

p. 39. animi *no*bilitate. Facilis hic erat Codicum quorundam aberratio in *mo*bilitate, tum per se, tum propter frequentiorem huius vsum in Sallustio. Atque opportune in notis ad V. Hisp. monetur contrariam permutationem τοῦ *mo*bilium in *no*bilium Horatio accidisse Odarum I. 1.

Hunc si mobilium turba Quiritium.

Exhibent tamen etiam tres Codd. Hispanici, cum edit. de 1475 mobilitate. Sed omnino sequens — quo studium — — esset — postulat alterum. Et Wassius iam contulit Taciti, *nobilitas ingenii*, in Galba.

p. 41. in *illis*, pro vulgari, in *illos*. Vide *Indicem latin.*

p. 50. eo magis sequebatur. Alii *ad*sequebatur, in quibusdam antecedente mox, *illum*, (vti legitur in Hauercampi editione) mox *illam* s. *eam*. Legendum puto, aut quemadmodum cum Cortio dedi, aut

librorum et vel sic remanente aliqua orationis ambiguitate, vulgari vero quasi expeditiore hanc retinendam censeo. Expeditus refert ad Antonium, vt dicatur tum in planitie (locis *aequioribus*, quemadmodum hoc explicandum est) tum sine impedimentis iter fecisse. Atque hactenus bene. Sed nunc illud *in fuga sequeretur*, pro, *fugientes insequeretur*, minus placet sine addito *hostes*. Contra, *expeditos* in fugam, pro, *paratos*, facilem, vt puto, sensum exhibet: cf. *Indicem*.

p. 53. verba virtutem non addere. Eiicit Cortius viriliter verbum *viris* post *verba* plurium Codd. auctoritate, quod etiam in mea antiqua non apparet. Vtitur vero vno hoc argumento, quod verbum, addere, etiam alias ex vsu linguae omisso datiuo obiecti adhibeatur. Et potuisset porro prouocare ad Taciti IV. 33. *is error Romanis addidit animos*, vbi meliores Codices, *Romanis*, quoque omittunt. — Sed alia cogunt adeo vt eiiciatur. Compertum habeo, viris non addere verba virtutem: quis ferat ita loquentem, qua si viris ea non per se iam insit, vt addi debeat? Ferrem, si dixisset: Scio viris non opus esse verbis virtutem addere; aut simili modo. Volebat itaque potius subintelligi, *timidis*, vti vere in tali contextu expressit: *Si timidis virtutem verba adderent* (p. 141) et in hoc loco pergit: *neque* fortem ex timido *oratione Imperatoris fieri*. Deinde contra euphoniam fuisset dicere:

verba viris virtutem,

quale vitium semel admissum, in loco ante allato

L. Saenius in Senatu Senator

fertur, vti ferendum est in Scriptore tali tantoque; sed aliquoties recurrens tanquam studium inane mediocris ingenii fastidio est. De ipso loquendi modo v. *Indicem*.

p. 54. Licuit *nobis*. Ob sequens, *potuistis*, quidam libri habent *vobis*. Sed male. Nam prius omnibus expectandum erat, posterius in *nonnullos* tantum cadebat.

— — hortantur, sine quorundam *me*, adsumtum ex antecedente — *me spes tenet* — et absonum, puto, in hoc loco. Non enim dicere vult, *me hortantur*, vt optima quaeque sperem; verum: Spes ista me tenet, quoniam vos ipsos hortantur, impellere debent (cf. *Indicem* in *hortari*, et p. 18. res, tempus, — *vos* hortentur) animus etc.

p. 56. cap. LVII. quem quisque pugnando, sine *viuus* ante *pugnando* Cortius, credo, recte. Id modo non video, quomodo addere potuerit, firmare hanc omissionem locum Iustini III. 9. *loca, quae tuenda a ducibus acceperant, morientes corporibus texerunt*. Quasi hic, *morientes*, non aeque superfluum videri posset, ac in nostro quorundam, viuus.

— — quos cohors — Ita Cortius pro q. *medios* c. Sed si intelligas *in media acie positos*, ob additum etiam *disiecerat*, quod est nostrum, auseinandersprengen (cf. *Indicem*) nulla est ratio, quare repugnantibus MSS. eiicere velis.

IVGVRTHA.

p. 60. studium *meum*, laud. ext. Cortius vult legi et distingui, studium laudando, extollere sc. *me*, sensu: ne videar, dum studium meum laudo, me ipsum extollere velle. Sed tamen Codd. omnes, *meum*, seruant, vt dicere voluerit: ne quis existimet me amore studii mei id facere. Si vero Cortio displicebat *laudando extollere*, tanquam minus latinum aut Sallustianum, meminisse tamen debuisset *illius laudibus* extollere (p. 75) et loci ab Wassio ad-

ducti: cf. *Obseru. miscell.* tom. II. Vol. cit. p. 318. et *Indicem*. Mox

p. 61. idem in, labori *meo*, hoc rursus tentat, quod ei, qui post eum iugulare velit, magis permitti possit.

p. 66. et egregia tua. Hic, quod alii addunt, *facta* alii, *facinora*, neutrum agnoscit Cortius. Et omnino potest vel absolute sic dici, vel *tua* ad antecedens *beneficia* referri.

p. 67. (quia materno genere impar erat) ita vncinis inclusi cum Cortio, quoniam tamen modeste id fecit. Nam, quod etiam putat eiiciendum esse totum, cum iam ante (p. 62) eum ex concubina ortum dixerit, sitque in hoc loco sine dubio glossa ex c. CIV, id me non mouet. In mea antiqua edit. vitiose est pro praecedente *minumus*, *minus*, cui aliquis superscripsit *minor*, ipse minumus correctorum.

p. 68. promissis onerat. In textu meo parando ad Cortianum, non obseruaueram V. D. hic violenter iterum extrusisse post, onerat, *impellitque*, cum suam, vt in tali viro audeam dicere, quasi barbariem, multis blandimentis hominis latinitatis expertae in explicando modo loquendi inuoluisset. Quod, cum nunc demum deprehendo, meae editioni restituo, tum propter Codd. in eo consensum, tum, quoniam, meo iudicio et de sententia Sallustii non abesse potest, cum non tam conatum persuadendi, quam effectum hic indicet. Et ita non modo verbo *impellere*, in tali loco, saepius vtitur, sed etiam tempore praesenti pro perfecto. cf. *Indicem*.

p. 69, *auctoritas*, sine addito aut praecedente *in Senatu* cum Cortio omisi, quoniam Codices in loco his verbis statuendo, variant, sensus et locus parallelus p. 83 (qu. auctorit. Romae pollere) vti post sequens *ex Senatu* patitur; denique, mox rursus recurrens *Senatus*, adeo suadet. In *obseru. miscell.*

(p. 319) ad *potens in Senatu* p. 74 c. XII. prouocatur tuendae lectionis caussa. Sed eiusmodi parallelismus magis illustrat lectionem aliunde iam satis probatam, quam defensioni eius aptus est.

p. 69. magna *munera* misere. Medium seruaui contra Cortium, cui sufficiebat ex antecedentibus subintelligere. Sed Codices obstant, dura esset locutio et, si vnus eius Codex, inducere iubebat, forte laesit descriptorem aut correctorem consonantium syllabarum concursus. Sed iam ante similem notauimus c. XXVI. Cat.

— — regni habere; alii: *me habiturum*, aut vltimum sine, *me*.

— — (praecepta parentis mei). Laudat Cortius Gruterum, qui haec in exilium mittere iusserit et quidem omnium, vti sperat, consensu, qui Sallustio bene velint. Sed ne permittamus adeo ipsis hoc exilium si forte effugerint aliquando manus oculosque imprimentium. Ita eleganter ac decenter simul pius filius iis vtebatur, quoniam *praecepta patris erant*, quae, tanquam talia, saepius animo *agitasset*, quod et ipsum magnam sermoni vim addit, vti robur lectioni. Ceterum, mea editio antiqua, *cum* transponit post *mei*.

p. 70. prohi. iniuriam, neque - - - cresc*ere*. C. neque - - - cresc*eret*: Alii neque *pati* - - - cresce*re*. Hic *pati* cum Cortio omisi, cum in eo non destituatur Codd. et reliqua pendeant a verbo prohibere. Sed, cresceret suum mihi non persuasit.

— — beneficia, — *tua* aliorum cum absit in Cod. Guelf. cum Cortio quoque omisi.

p. 71. qui v. amicitiam colerent. Hic ante, *colerent*, quidam libri habent *diligenter*, de quo adhuc disputari possit, an non retineri debeat. Vtitur quidem mox p. 72 eodem verbo absolute; sed nimirum in alio contextu. Nam sequente in hoc loco — eos

multum laborem suscipere — consentaneum erat, eum non de qualicunque studio loqui.

p. 71. ferox atque *praeclarus*. Testatur Cortius etsi non suo loco, sed ad c. XXXV. (bello saepe praeclari) hic in duobus MSS. *clarus* legi; vnde coniecturam facit V. D. in *obseru. miscell.* p. 319 id *clarus* ex *elatus* ortum esse; vnde hoc tanquam aptius praefert alteri, *praeclarus*. Nunc etsi descriptores saepe vtrumque inter se permutauerint, vt apud Quintilianum X. 1. tamen vix intelligi potest, quonam modo rursus in *praeclarus* aberrassent.

— — *praecipitatus ex patrio regno*. Verbum *pulsus* paucorum librorum ante *ex* iure iam ante Cortium expulerat Wassius. Perit enim omnis orationis vis atque numerus; et inest iam illud pulsus in verbis *in tanta mala*, in quibus fugam, exilium ipse iam numerauerat. Etiam mea editio antiquior non habet. cf. *Indicem*.

— — nunc neque viuere libet, *mihi* addit commemorata editio, minus profecto opportuno loco.

p. 75. vti fam*a*, fid*e*: Ita C. pro aliorum fam*ae*, fid*ei*, vt sint Ablatiui. Reprehenditur propterea in *obseru*. p. cit. quasi inficiens Sallustium barbarismo nullius exempli. Quod miror cum Ciceronis auctoritate hanc quorundam librorum lectionem muniuerit.

p. 76. *plerosque* obtinet. Dubitanti Auctori *obseru. miscell.* an satis latine hoc dictum sit, pro, *apud plerosque valet*, legendum videtur, siue, *apud plerosque*, siue, *plerumque*. Sed cf. *Indicem*.

p. 82. memoria aui mei. Intrusum *remanet* ante, *aui*, bene, vt puto, ex Codd. auctoritate, reiecit Cortius. Inest iam, quoad sensum, verbis, *apud vos*.

p. 83. *ni paruisset legatis* Cortius eiici vult tanquam adsumtum explicationis caussa ex initio capitis, *in quo totidem* verbis legatur. Sed illa totidem *verba cum mihi non appareant*, vncinis tamen ea in-

elusi, vt lectores de hoc quoque eum Cortii admonerem.

p. 87. multa dehortantur; sine *me* ante *multa* Cortius, quoniam alii Codices post, dehortantur, exhibent et in simili contextu Sallustius omittere soleat. Sed retinendum puto ob Catonis apud Gellium, XIII. 24. haec: multa *me* dehortata sunt huc prodire, aetas, vox, vires, senectus; verumenimuero quum tantam rem publicam agier arbitrarer — Quicquid sit, vniversam tamen hanc orationis seriem imitari voluisse Sallustium, plane non dubitari potest, vt mirer Interpretes hanc comparationem neglexisse: cf. Indicem in, *agitur*.

p. 89. s. h. i. b. amicitia - - factio *est*. Ita, est, ad extremum periodi reieci, cum Hauercampio; quod in Cortii textu legitur, post, amicitia. Sed si vero hoc ordine scripsisset Sallustius ambiguum reliquisset, quorsum referendum sit, vtrum ad antecedens an consequens, inter. Et ita quoque tum breuitati Sallustianae, pro, haec quae inter bonos amicitia etc. tum numero orationis aptius est: cf. *Interpret.*

— — quis vestrum recusare. Vestram apud Cortium mendum sine dubio typographicum.

— — *veluti tabes*, etiam irrepsisse putat Cortius. Sed male: cf. in Interpret. dicenda. ad p. 10.

p. 92. c. XXXI. *Erat ea* tempestate. Sic immutaui malesonans et profecto non Sallustii — *Ea erat* temp. Ita ille p. 7. *Sed ea* temp. (non, ea vero) p. 19. c. XVIII. *fuere ea* temp. p. 104. *Erat* haud longe. Et si vel maxime periodum cum, *ea tempestate*, incipiat, vti mox 94 et ante aliquoties, tamen nunquam ita vtrumque separat: cf. *Indicem* de periodis Sallustii.

p. 93. ipsi *prouincia* Numi. Mallet Cortius *prouincia* abesse, et ita posse conceditur in notis ad *V*ers. *hisp.* monendo tamen simul omnes Codices hisp. 1A

seruare. Sed quid non quisque in huiusmodi quoque argumento malle potest, nisi sibi ipsi modum praescribat.

p. 95. c. XXXIV. vti transfugerent. Huic additum *corrumpere*, quod Cortius etiam in textum non sine nota recepit, tanquam glossema ad *tentabat* omisi. Forte etiam librarius aliquis intrusit, ob sequens paullo post: quos ante corruptos diximus.

— — ita *delicta occultiora fure*. Mutant haec locum in omnibus libris et leguntur post, *insequerentur*. Vnus et primus Cortius ea, vti post eum fecimus, transposuit. Neque ibi commodum sensum habent, nisi, cum quibusdam libris scriptis legas, *fuere*, quod etiam mea editio antiqua exhibet.

pp. 96. *trepidare* omnibus locis. Auctor *obseru. miscell.* in hunc locum, si per Codd. liceret, *trepida res* mallet legere. Itaque cf. Interpret. et *Indicem.*

— — mortis metu *mutabant*. Magna hic lectionis varietas, vt, velis, possis, optionem facere, inter hoc, et *nutabant*, *mutabantur*, *minitabantur*, *multabantur*, *cogebantur*, *vrguebantur* et Anonymi in *Obseru.* *mussabant*, verbo Plautino. Equidem haesito inter tria priora; quatenus non dixit, *morte*, sed *mortis metu* mutabant, siue mutabantur, prius tamen potius dicendum fuisset; et contra *nutabant*, vt in Taciti, *his pauoribus nutantem* (H. II. 76) incertum in constituendo, quid agendum sit, animum adeoque deliberantem indicat, illi vero mox pacem decreuisse videntur.

p. 98. quaestio *exercita*. Cortius, pro aliorum quaestione *exercita*, s. *exercitata*. Vtcunque leges sensus idem manet; sumto vero posteriore, post *plebis* maior distinctio tollenda est, et duobus punctis intercidenda oratio.

— — mentibus *discessit*. Gronouius volebat *decessit*, repugnante tamen Cortio, et prouocante ad

initium cap. XVI. Sed qui magis huc pertinet locus est initio c. LXXXIV. Plura vide in *Indice*.

p. 99, dispersa, in multitudine. Ita lectionem et interpunctionem textus Cortiani, MSS et etiam mea antiqua edit. addicentibus, contra Elzeuiriani, in multitudine*m* *dispersa*, secutus sum. Sed, cum nunc omnia ad sensum redeant, discedo a Cortio existimante, dicere voluisse Sallustium, *quamuis* multitudine superarent. Nam quid hoc addere opus erat non adeo per se ipsum, in plebe, intelligendum? Et sensit ipse Cortius ambiguitatis euitandae caussa sequi solere alias *tamen* (tamen minus poterat). Itaque puto Scriptorem accuratissimum rationem his reddidisse, quare soluta atque dispersa fuerit, *quoniam* nempe multitudine distrahebatur, haec impediebat, quo minus vi vnita agere poterat, vti res est in omni plebis factione. Atque inde etiam illud — in multitudinem dispersa, — tanquam Scholion natum mihi videtur.

— — (ex nobilitate). Mitti haec vult Cortius sola, vt solet, coniectura vsus, cum Graccos, etsi nobiles, tamen semper in hoc argumento nobilitati opponat. Sed vbi quandoque opponit? Nimirum cap. demum sequente, postquam in extremo huius primum monuisset, illos, quasi secessisse ad plebem ob iura eius tuenda, aduersus iniustam ordinis sui potentiam. Deinde ipsum, *ex* nobilitate reperti, plane Sallustianum est, vt: p. 26. *ex* suo numero — mittit; p. 38 alii *ex* coniuratione *deprehensi*; aliquoties, *ex* omni copia; p. 123. vnus *ex* omnibus Italicis profugit.

— — permixtio ciu. q. discessio terrae. Ita magno ausu Cortius, cum vulgaris et omnium Codicum lectio sit, *permixtio* terrae, varientque tantum in priore, vel *dissensio* vel *discessio* ciuilis exhibentes. Sed fatendum etiam est illud, permixtio

terrae, nunquam, alterum, permixtio ciuilis in aliis auctoribus latinis occurrere. Itaque modestiae esse censeo in neutram partem aliquid constituere.

p. 100. c. XXXIX. inter se *parauerunt*, pro aliorum, *partiuerunt* aut partiuerant et pro *comparauerunt* dictum, Gronouius *obseruat.* I. 10. Scriptorum optimorum auctoritate satis munit. Et ita, *parare* hoc sensu perpetuo Sallustii vsu amplius confirmatur; cf. *Indicem.*

— — aduorso populi *partium*, C. multis probatis Codd. vsus, fingens etiam aduersarum populo partium, vno Codice *adversum* legente. Sed non necesse est. Vt tamen ei iniuriam fecerit Anonymus in *obseru. misc.* tomo cit. p. 322. dum ei affingit lectionem — quamquam *aduorso populo* partibus. Ceterum non reticendum est lectioni *partium* non ita fauere consuetudinem Sallustii, qui ad*uersus*, significatione aduersarii, semper alias cum datiuo obiecti coniungit.

p. 101. vigiliae *de*ducebantur. Cum quibusdam mea quoque antiqua editio habet *ducebantur*.

p. 102. c. XCI. alterum ne *quispiam* pro plurium *quisquam* cum Cortio dedi, vti expressum est in mea quoque edit. ant.

p. 103. postq. *opportunos* cogn. *Sibi* quorundam post *opportunos* omittit Cortius, et ex addito *cognovit* per se intelligitur. Conferre potuisset c. L. p. 110. transfu. e. alios opportunos.

p. 104. Huc Consul - - - - - munimento fore. Ita de lectione, vti sensu, huius periodi desperarunt Viri docti, etiam ex nota 61. *vers. hisp.* vt ipse Cortius post longum Excursum in extrema verborum parte explicanda sibi non satisfaceret. Hactenus itaque acquiesco eius in textu constituendo doctrinae; vt sit: paterent, pro pater*entur* aliorum, opportuni*tates* pro opportunit*ate*, comme*at*um pro comme*atu um*,

paratis pro paratis; omittatur porro comportare post usui forent; omitti denique possit iuuaturum exercitum. Reliqua ad interpretationem et latinitatem pertinent; vbi vide.

p. 105. pedites dilectos collocat. Lectio vulgata est: cum peditibus dilectis (delectis) suos collocat; quam cum Cortio minus sanam existimat Anon. in Obseru. misc. p. cit. propter illud suos, neque tamen illius emendationem probans, sed suspicans legendum esse, se collocat. Enimuero valde dubito an hoc se collocare satis latine dici possit de Imperatore aciem instruente: vti contra simplex c. LVII. occurrit. Et si suos intelligas de iis, quos secum retinebat, vulgaris etiam lectio possit ferri.

p. 106. constitit, sensu, fecit consistere, pro constituit bene tuetur Cortius. Liuius tamen etiam dixit, non modo agmen constituere XXVII. 16. verum alias quoque IX. 24. vbi constituisset Romanos.

p. 107. c. XLVII. multum die proc. et mox c. XLVIII. die vesper. pro diei ex antiqua genitiui forma, cum Cortio seruandum.

p. 109. c. XLIX. fessi lassique, nostrum müd und matt. Sed post Gruterum, Wassium, Cortium, Hauercampius in textum ex quibusdam Codd. recepit, laetique. Volunt nimirum primo, omne discrimen inter vtrumque fingi neque adeo eiusmodi ταυτολογίαν in Sallustio ferendam esse. Felices profecto, qui hoc discrimen non ipsi aegrotando alioue modo experti sint? aut potius mirandi, qui non meminerint, non ita fessum ad animum transferri, vti lassum, et quae dicebat apud Terentium Hec. II. 1. 41; — Enim lassam oppido tum esse aiebant — fessam dicere neque voluisse neque potuisse. Prouocant tamen porro ad ipsum Sallustium; qui mox (p. 110) milites laetos dixerit; quasi id quaeratur, an Scriptores antiqui verbum hoc in militibus posuer

rint, vt ex multis vel vnus Velleius II. 113. Sallustii quem credunt imitatorem, sufficere posset. Id potius docendum erat, quomodo quis ita vno quasi halitu fessi laeti*que*, dicere possit aut non saltem dicere debuerit, fessi *sed* laeti — fessi, laeti *tamen*. — Sed vrgent ita locutum esse Liuium XXII. 60 — cum *fessis pugnando* hostibus tum *victoria laetis*. Atqui hoc credo in plane alio contextu, non ita cohaerenter et varias vtriusque tum animi tum corporis conditionis caussas addens. In vna vero narrationis serie, et in hac inprimis, vbi aduersatiuum *quanquam* praecedit, et sequens *tamen* alterum illi priori per se repugnans nihilo minus euenisse docet: quis non sensu intimo percipiat, vtrumque in tali narratione non magis cohaerere, quam in homine vno? Et cum laetitia animo simul inferat promtitudinem ad aliquid suscipiendum, vt *laeti* et ipsi sint *alacres*; finge eum dixisse vere: *quanquam* — — *fessi alacres*que *erant*, *tamen instructi* — — *procedunt* — vt ita efficacius sentias, somnolenti hominis esse haec talia scribere, non Scriptoris Sallustii.

Quam denique ipse suum *fessi lassique* muniuit, dum non modo paullo ante c. XLVI. verbo lassitudinis vsus est, vt ostenderet se illud neque ignorare neque spernere, verum etiam in hoc loco reliqua vtrique aptauerit — *itinere*, fessi (vt c. LXIV. *itinere* fessos dixit); *opere* et *praelio*, lassi — *instructi*, etsi fessi; *intenti* etsi lassi — nihil *languidi*, quod lassorum maxime est, nihil *remissi*, vt fessorum.

p. 111. (ab suis). Non adeo video, quare hoc Cortius expelli voluerit.

— — *ex copia*, quod: Vnus Cortius ita immutauit reliquorum, ex *inopia*, scripturam Codicis alicuius, ambiguam tamen, secutus; sensu, quo alibi dicit, ex copia *rerum* (p. 153). Firmare potuisset lectionem consuetudine Sallustii, ita simpliciter etiam

ex copia ponere, vti: p. 129. c. LXXII. Fortassis tamen neque hic tentanda fuisset communis lectio, si sumas, eum aeque, ex inopia, absolute dicere voluisse, quemadmodum l. c. ex copia; dixit, et vt ibi ex contextu *locorum* suppleri debet, ita hic a sequente, *consilium*, abstrahendum esse, *consilii alius est Iudicem.*

p. 112. *animi* anxius, Cortius. Alii *animus* anxius; plures simpliciter, *anxius*; et sic solet Sallustius alias sine additamento verbo, anxius, vti. Est tamen vsus aliorum scriptorum, *animus anxius* s. etiam *conturbatus*, quemadmodum Terentius Heaut. I. 1. 70. Curtius, VII. 1. extr. Praetuli vero prius tanquam elegantius, etsi Graecismus insit, et ipsum quoque Sallustianum lib. IV. 1. Fragmentorum, eiusdemque ibidem *animi atrox*, II. 2. *ingens animi* III. 13. Atque sic Velleius *laetus animi* II. 95. Horatius, ex Bentleii emendatione: laetus in praesens animi; Od. II. 16. p. 113. c. LII, et in ea *parte*, qua — Recte tuetur, *parte*, contra Gruterum Cortius, vt mirum sit, cum idem mox recurrens p. 115. c. LV. et vbi Codd. omnes exhibent, tolli voluisse.

p. 114. pugnare; alii succedere. — Hic libri quidam inserunt post, pugnare, *euadere alii*, pro quo mea antiqua ed. habet, *alii inuadere*, plane omisso altero, *alii succedere*; quemadmodum vtrumque in Codd. etiam permutatur p. 108. c. XLVIII. Sed *inuadere* in tali argumento plane absonum, *euadere* non aeque; etsi Cortio displicet argumentisque eius ex re ipsa, vti ex significatione verborum, *euadere*, *succedere*, sumtis, addi potest ex Caesaris B. G. II. 6. — portas succedunt, murumque subruunt — *Euadere* est, sensu rariore, qui huius loci foret, *peruenire ad aliquem locum non sine difficultate nisuque maiore*, et, si sint montes, siue murus, nostrum fere ersteigen; et est *Curtio* familiare. Vide itaque, an non tamen et-

iam hoc, *alii euadere* sc. murum, tueri possis, vt voluerit dicere, alios euasisse in murum scalas admouendo, alios successisse eum subfodiendo. Vbi tunc conferendus foret locus Curtii IX. 4. — admoueri iubet scalas — et euadit in murum — et nostri c. LXXXIX *egressus* est, eiusdem c. euasit significationis.

p. 116. sic*ubi* audiri. Prius ex Elzeueriana cum doctiss. Editoribus Bipontinis retinui pro sic*uti*, quam varietatem Cortium plane omisisse mirum est: cf. *Indicem.*

p. 117. quae *ad se* def. scilicet Metellum, vnde aberratum est in quibusdam Codd. in *ab se*, aut assumtum hoc ex p. 122; in aliis explicationis caussa margini additum, *a rege*, post plane in textum receptum.

— — (qu. pr. est Num.) haec etiam abesse possunt, vti volebat Cortius. Non aeque paullo post

ne, post, *metuenti* cum desint exempla huius omissionis et recte monente Anon. in *obseru. miscell.* vsus eiusdem omissionis post *cauere* nihil probet. Abest tamen a mea quoque edit. ant.

p. 118. Iug. imp. fact. Cortius, sine *qui* ante *Iug.* et *dicerent* post *fact.* contra Codices quidem, non tamen aliis rationibus destitutus.

— — Sen. ordinis *ex hibernis arcessiri.* Hoc Cortius bene pro aliorum *accersi* aut *arcessi;* sed duo antecedentia verba sine dubio exciderunt per operarum incuriam ex textu eius.

— — con*s*ilium — ex con*s*ilii. Vtrumque vt saepe alibi in Sallustio aliisque cum con*c*ilium, con*c*ilii, permutatum est.

— — ad *imperandum* Tisidium. Bipontini ex coniectura a. *oppidum Tisdrum*, in hoc posteriore Cortio duce, etsi ad Codd. auctoritatem nescio quorum, prouocent. *Oppidum* probabilitate non caret propter varietatem MSS. in verbo *imperandum*: et consuetudinem Sallustii nominibus locorum illud prae-

ponere aut descriptioni eorundem addere. Id mihi certum est, neque, *imperantium*, hic commodum sensum exhibere, vt sit ad parendum, siue, ex Versione hispanica, (para oir lo, que deberia hazer) vt imperata acciperet. Nam his iam paruerat timebatque ipse, ex sequentibus, perpetuam custodiam aut tristius quid. Hactenus itaque mallem: *ad imperatorem*.

p. 119. Sed *is* natus — Pro *is* ex Aldina edit. in Bipontinam receptum est *his;* sensu his virtutibus, hoc animo. Sed dubito an sic satis latine demonstratiuum cum verbis *nasci* et ali, educari, coniungi possit: Mihi potius persuasum est, *is* h. l. ex ratione scribendi antiqua Sallustii, esse contractum *iis* et sensum *ad ea*, ad eiusmodi virtutes comparandas natus altusque. Ita etiam minus laedat mox recurrens *is* in casu recto.

— — *petere* non aud. Hoc modo Cortius pro quorundam *consulatum appetere*. Sed id quomodo non repugnaret antecedenti: — *iam antea consulatus ingens cupido exagitabat*. Itaque omnino, etsi cupidissimus, eum honorem non ausus erat petere vsque ad id locorum. Consulatum vero subintelligendum esse, ex antecedentibus satis intelligitur et Codd. auctoritate firmatur, vti consuetudine Sallustii, qui supra Cat. c. XXII. *petitio* aeque simpliciter dixit, mentione consulatus ante facta.

— — egregiis factis — Anonymus in *obs. m.* p. 529. mauult cum Riuio contra Cortium, egregius factis, tanquam gratius accidens auribus. Illud tamen non male vindicauit Cortius ex vsu Sallustii, nisi quod hic proxime antecedit in casu recto, *clarus*, in aliis locis non aeque. Ceterum notum est apud Terentium quoque in casu sexto dici: egregia facie, forma; egregio animo.

p. 121. contum. imperatoris h. e. ab imperatore sibi illatarum. Plurimi habent *in imperatorem*, alii *in* imperator*e*, s. *ab* imperator*e*, sensu impeditiore, sed tamen facile expediendo, si ordinem verborum ita immutes: vt cont. in imperatorem poenas c. s. a. p. Atque huic si conferas Velleii II. 126 — poena *in* malos sera — fere praeferendum censeas hoc, tanquam exquisitius, sic deinde in margine varie explicatum.

p. 122. diem tortium const. — *In* ante diem, cum Cortio eieci, quod ex loco Ciceronis Agraria I. 11. auctionem constit. *in mensem* Ianuarium vix tueri possis, cum hic addatur rei peragendae accusatiuus.

p. 125. litteras — mittit, mollitiem —, accusare, testari — praemia etc. Sequitur hic Cortius Codicem suum, qui post, mittit, aliorum, *in quibus*, s. *in quis*, non agnoscit, firmatque hanc omissionem per aliam eiusmodi Cat. c. XXX. cf. etiam ante dicta ad p. 118. Atque sic non minus assentior V. D. dum porro, monere, ante, *praemia*, Codd. addicentibus eiicit.

p. 126. vti acta cogn. Hic inserunt post *acta* Codd. mox *ex perfugis* (quod etiam in plurimis impressis legitur), mox *profugis*, vt Escur. 1. et Principis, mox ex *seruis* aut plane, scurris; vt haec talis varietas eo maiori indicio sit, omnes glossas esse et cum semel ex c. LXIX. ad marginem quis adscripsisset, *ex perfugis*, exinde reliquas ortas. Itaque etiam Versio hispanica nihil eiusmodi expressit.

— — c. LXIX. inui*tum* e. off. Alii inui*sum*, contra sententiam Sallustii. Nam inuisum fuisse Marium Metello intelligitur iam ex altero offensum. Itaque aliud quid addere volebat, ex quo amplius pateret, quare eum Metellus minus idoneum iudicauerit, quem diutius apud se retineret; atque hoc illud in*uitum*. Et vere inuitus haetenus remanserat, si conferas narrationem c. LX.

p. 126. volenti animo; Cortius, sed vt sint datiui, ac si dixisset: quae erant animo eorum volenti. Assentior lectioni etsi non interpretationi, verba sumendo in casu sexto. Satis latina vero altera quoque lectio est, *volentia* animo aut simpliciter *volentia*, sine addito, *animo*. Nam id nihil est, quod existimabat Cortius *volentia* significare, *quae quis ante optauerit*, contra, *volenti animo* ea, quae *tum nobis placent, cum primum* audiuntur, leguntur. Imo *volentia*, sunt qualiacunque *grata*; quod hoc sensu etiam de litteris acceptis Tacitum vsurpasse atque esse hoc Ammiani Marc. *placentia* monuit iam Wassius addiditque ex ipsis fragmentis Sallustii Hist. IV. Sed is locus ipse adhuc ambiguae auctoritatis est, cum et ibi, Lipsio affirmante, Codd. quidam volenti plebi legant.

p. 127. agitabat: Cortius pro aliorum agitaba*tur* dedit non sine librorum auctoritate; quod multo elegantius puto. Vult enim dicere, Iugurtham variis cogitationibus iactatum multa secum egisse incertum, quid potissimum sibi exequendum proponeret. Ita *vagos* agitare dixit c. XV. qui incerte loca varia peruagantur; vnde fortassis in h. l. Codices quidam pro *varius* assumserunt *vagus;* quod ἄτοπον, plane vero absurdum aliis *vanus:* cf. Taciti in Agric. c. 15.

— Britanni agitare inter se mala seruitutis —

p. 128. rex adfuit. Medium hic, *pugnae*, post Cortium, tanquam Scholion male otiosi, ablegaui.

— — hostium *paucorum*. Vt hoc cum quibusdam libris omittatur non patitur sensus.

— — *tuta*, pro tuta*ta* aliorum, libri plurimi scripti editique bene seruant.

— — c. LXXI. (si ei. op. pot. fo.) Decretum Cortii — nihil verius, quam haec a Glossa esse profecta — mihi quidem non placet. Nam neque Codices suspicionem aliquam mouent, neque per se super-

flua sunt, cum rationem spei commemoratae reddant.

p. 128. *vbi praesto fuerint, praedicit.* Ita notavit haec Cortius quoque tanquam intrusa, vt Sallustius scripserit: *diem locumque dicit.* Illud PRAE in, *dicit*, ortum ex *praesto* oculo descriptoris in id aberrante, ipse haud aegre dimitto, et confer *Indicem.* Vt reliqua, in omnibus Codd. leui diuersitate seruata, loco moueam non audeo. Ipsum non modo verbum *praesto* rarioris vsus priscique, vt apud Terentium, manum Scriptoris potius quam librarii agnoscere cogit; verum etiam inest in illo, *praesto esse*, vis quaedam singularis, promtum paratumque studium, quo quis apparet, simul indicans. Id euincitur ex Terentii in Heautont. I. 1. 120. — Dudum domi praesto apud me esse aiunt — vbi, nisi germanice vertas: er erwarte meiner zu Hause schon lange — inanes optimo Scriptori sonos affingeres. Vnde hic vertendum est: wo sie *unausbleiblich* sich einfinden sollten; vt sic seueritas Imperatoris in iubendo simul indicetur. Atque ita Curtii eodem modo intelligendum VII. 1. — edicit, vt omnes in vestibulo regiae praesto adforent.

p. 131. leg*es* cultusque pleraque; h. e. pro parte potiore, vt non necesse sit cum aliis legere, leg*um* c. pl. et *pleraque* ad cultus solum pertineat.

— — *Syrtes ab tractu nominatae.* Manifestum hoc Scholion, ad antecedens — *quibus nom.* e. r. *inditum* — pertinens et post verba — *simul mutatur* — in textum male receptum, reiicitur quoque not. 99. Vers. hisp. Omittit etiam antiqua mea edit.

— — ab imp. *regis.* Id abesse debere, cum Leptitani nunquam regi paruerint, in notis ad Vers. hisp. monetur; vtcunque Cortius argutuli hominis

esse dixerit id loco mouere velle. Sed, puto, Cortium, dum remittit ad Caesaris B. G. I. 1. — a cultu prouinciae *longissime* absunt — sumsisse, procul, hic non *loci* esse, sed *status*, vt dicere voluerit: eos propterea αὐτονόμους diutius mansisse, quoniam nullis regibus subiecti fuerint, quorum maxime sit, sub iisdem legibus vniuersos subditos habere et quasi impatientes esse eiusmodi in quibusdam αὐτονομίας. Hac itaque de caussa atque latinitati non repugnante hac interpretatione etiam retinui: cf. *Interpr.*

p. 132. *seque* vitamque reip. Illud *seque* bene monet Cortius non cum quibusdam libris omitti posse; contra, *suam*, post *vitamque* adeo debere omitti de more Sallustii, Cat. p. 46. mihi atque animo — Sed ibid. omnes Codd. *meo* addunt, quibuscum retinui, et ipse in textu seruauit. Vtrumque tamen aeque latine dictum; vnde hactenus V. D. secutus sum. Sed quando nunc mox etiam verba, *ita viui obruti*, vult tolli, quoniam id ob antecedens, *conditione probata*, per se intelligatur, mirum, eum non vidisse maxime ad rem pertinere, vt pateret Carthaginenses ex pacto vere cum iis egisse; tum, si vel maxime ob sequentia iis ad sensum carere possimus, tamen hoc additamentum per, *ita*, cum praecedentibus connexum et totum ita abruptum, plane Sallustianum quid spirare. cf. c. XXXIV. Ita delicta occultiora fore --- c. XLI. Ita prohibendo a. — p. 116. — Ita, illis studio — et plura in *Indice*.

p. 133. filia *Bocchi* nupserat. Medium *Escur.* Cod. 1. plane omittit, quod non potest abesse. Sed maior diuersitas est, ex qua quidam libri *Bocho* exhibent, quasi Iugurtha socer Bocchi fuisset, quem tamen contra huius generum fuisse Florus atque Plutarchus memorant. Ex horum itaque auctoritate *Bocchi* praeferendum.

p. 133. *oratione* accendit. Vno Codice praeeunte tollere vult Cortius, *oratione* quod recte tanquam friuolum reprehenditur in *obseru. miscell.* p. 326. imprimis cum in *Cat.* p. 41. eadem verborum coniunctione vsus sit.

p. 134. peric. *suo curare.* Nescio vnde hic in textum Cortii, crasso vitio, *succurrere* irrepserit.

p. 135. probare, partim abn. — omisso altero *partim,* post probare et ad illud pertinens, cum melioribus MSS. et editione prima. Quorundam pr. *partim, alia* abnuere etiam non abhorret ab consuetudine Sallustii; cf. c. LXXXV.

— — c. LXXX. magnif. *pro se* e. i. d. Dum Cortius hic rursus, *pro se,* superuacuum esse censet, nouum iustae reprehensioni locum fecit, cui quoque eum non euadere permisit Auct. obseru. miscell. l. c. ostendens, quomodo Tacitus haec imitatus sit H. III. 9. et 73. Addo nihil iuuari Cortium prouocando ad locum Sallustii superiorem p. 120 — *criminose* simul et *magnifice de bello* loqui — nam illud, simul, docet *de bello* ad vtrumque praedicatum pertinere — *criminose* de bello, qua ratione eum Metellus gessisset hactenus, omnia trahendo; magnifice de bello vti eum gesturus esset. Et si adeo verum sit hic post, criminose, *in Metellum,* Sallustium subintelligi voluisse — tamen in nostro loco *pro se,* (quod etiam cum *de se,* in nota oscitanter permutat) multo significantius atque etiam numerosius planeque Sallustianum etiam sic postpositum est: cf. *Interpret.* et *Indicem.* Fere idem color orationis Sallustianae apparet in his c. LXXIII — in summo periculo *suam salutem, illorum socios* fore; vbi etiam *Zinzerlingus,* ab Hauercampio saepius laudatus coniiciebat: *suam sociorum* (nimirum) salutem fore; cuius tamen coniecturae in loco suo meminisse non tanti videbatur.

p. 136. *militiae*, paucos *fama*. Ita Cortius ex Codd. auctoritate pro abl. *militia*; cf. p. 27. — patriae s. o. fama atque fortunis exp. — ibid. pro *accire* antiqua mea editio vitiose habet *accipere*.

p. 140. et ex sanctis viris. Quidam ex *aliis* s. u. sine dubio ex glossa non dubitantis, filium parentem reliquis sanctis viris adnumerari voluisse. Sed iam honoris caussa eum sigillatim commemorasse sufficiebat ipsi, vt etiam modestiam seruaret; et ita solet alibi p. 61. Q. Maximum P. Scipionem, praeterea — praeclaros viros — sine addito, *alios*. — Ceterum haec tota oratio in mea antiqua edit. scatet vitiis operarum.

p. 143. inuidia *de*cesserat: Alii *dis*cesserat. Vtrumque confunditur saepe in MSS. et in ipsis auctoribus, vt videtur, promiscui vsus fuit; vt in Caesare G. II, 7. spes — *dis*cessit — in Liuio. IV. 3. in quo vtroque loco cum Gronouio, Dauisius, Clarkius, Drakenburgius praeferunt, decessit. Supra c. XXXVII. dixerat — formido mentibus *dis*cesserat, consentientibus in eo omnibus Codd. Itaque quoniam hic discrepant et Curtius VIII. 2. etiam dixit — ira *de*cessit, id in hoc loco cum Cortio recepi. Addo Velleium II. 62. pro vtroque vsum esse, *re*cessit (metus). Ceterum hunc totum locum conferemus ad *interpret*. cap. cit.

p. 144. multo magis lo. asp. Ante, multo, eiecit Cortius, *verum, etiam;* quod etsi vsus linguae ferat tamen contra Codices factum, qui tantum variant in *etiam*, aut, *multo magis*. Vellem itaque potius: *verum* m. m. —

— — procul *a* mare: alii, procul mari. Sed Sallustius constanter praepositionem adhibet; vt ante p. 131.

p. 145. (dicitque). An hic contra omnes Codd.

cum Cortio dimittendum sit, quoniam c. CV. neque post, *iubet*, in MSS. deest, dubito.

p. 147. c. LXXXIX. *auorsum* prael. — Codices plurimi *aduorsum*, habent, consentientibus tribus hispanicis. Frequens est in libris scriptis etiam huius vtriusque permutatio. Sed miror neque Cortium, qui prius (sensu *a postica* parte) tuetur et longum propterea sermonem explicat, neque, qui ei contradixerunt, animaduertisse *auorsum* omnino veram lectionem esse, cum ipse Sallustius deinde p. 149. explicet per, *a tergo* (nim. praeliantium) repente signa canere.

— — more hum. *ingenii*, cup. *ignara visundi*. Illud *ingenii* ex Codd. vti postrema duo verba ex Gellio bene restituit Cortius.

p. 148. *escenderent*, et mox iterum pro aliorum *ascenderent*; vt supra, et post 152.

— — c. LXXXX. quibus allcuati: additum huic Codicum omnium, hispanicorum quoque, *milites*, pro auctoritate Cortius eiecit et adeo in sequens *allcuati*, s. secundum Codd. alios *eleuati* idem iuris aliis concedit. Eo tamen ego quidem non vtar; de quo plura in interpretatione. Prius *milites* apud Caesarem etiam B. G. I. 40. male libri quidam omittunt.

p. 150. c. LXXXXI. *quos* vti e. L. e. a sociis cogeret, Cortius pro vulgata lectione: *qui* (Sulla), vti - - - sociis *exercitum* cogeret; vbi tamen Codices quidam tum, exercitum, omittunt, tum *qui* in *quod* mutant; vnde V. D. probabili coniectura, *quos* legendum existimat referendumque ad verbum equitatus, tanquam verbum collectiuum. In quo tamen video eum parum sibi constitisse, dum supra p. 52. recte defendisset, *cuius* antecedente *seruitia*, vt sit subintelligendam *seruitii*. Quae si itaque transferas ad huius loci *quod*, sc. *genus copiarum*, nihil mutandum

erit. At neque vulgata contemnenda est. Itaque lectoribus optionem relinquo.

p. 152. in eo tam asp. — Elzeuiriana tam*que;* de quo Cortius Hauercampiusque plane silent, etsi fortassis praeferendum est tanquam familiare Sallustio. Contra mox, Carrionis imper*i*tare pro imperare, plane non ferendum.

p. 153. pauca munimen*to qua*erebat. Alii p. m. *eg*ebat quos Hauercampius sequitur; pauciores, p. munimen*ta ger*ebat quod, etiam in mea antiqua edit. expressum, plane absonum est. Sed inter vtrumque alterum haesito. Dicitur quidem eleganter *quaerere*, sensu *egere*, *desiderare*, et ab ipso Sallustio paullo ante p. 137. prouocante etiam ad h. l. *Cortio*. Afferendus vero erat locus, in quo de rebus inanimatis aeque adhibetur, et quidem in prosa oratione. Vnde mihi non sufficit Lucani IV. 294.

Iamque inopes vndae - - - -
occultos latices - - - - quaerunt.

— — — cap. LXXXXV. de improuiso *vigiles*. Ita optime hunc locum restituit Cortius, quem ante maxime turbabat verbum *vectigales*. Nihil puto verius. Quare etiam in textum, versioni hisp. subditum, iure receptum est. Et hic saltem Cortii acumen laudare debuisset Hauercampius, cuius semel et obiter tantum in praef. mentionem facit. Ita vero ineptum *vectigales* non modo in textu retinuit, verum etiam inanes aliorum de sensu eius coniecturas repetiit.

p. 154. c. LXXXXVI. in hib. *proficiscitur*. Hoc extrudendum esse mihi Cortius non probauit; cf. c. LXXXXIX.

— — — — neque, secus at. it. face*re* pro aliorum, face*ret*, bene tuetur Idem. cf. *Interpret.*

p. 156. ierat Mauris ab l. *Rediens* ante ierat, vt glossam, omisi cum Cortio, cui etiam assentior in tuendo mox sequente *oc*currit pro aliorum *ac*currit.

p. 157. s. regnum *tutatum* arma — Codices quidam post, sed, habent *ob* aut *ad* et iidem post *tutandum*. Vnus Cortii, tutatum, sensu eodem, et lectione ipsa a consuetudine Sallustii non abhorrente.

p. 158. c. LXXXXIX. rur. Bocchus, seu — *Feliciter* quorundam post Bocchus, quomodo ex *flectitur* aliorum, explicationis caussa ab antecedente *flexus* adsumtum, sit ortum, probabili coniectura explicauit Cortius. In mea antiqua editione est, nouo errore, *scilicet*.

— — multis *ignara*; Alii *ignota* vtroque in Sallustio aliisque scriptoribus saepe permutato: cf. *Indicem*.

p. 159. vtilia a. beneuolentiae. Ita omnino cum pluribus libris legendum, etiam propter additum *extollunt*, pro, beneuolenti*a* (in plurium numero); vt sit sensus: *vtilia* Romanis, *beneuolentiae* regis sui. Atque exhibet hoc mea quoque antiqua editio, vti mox

p. 160. c. CI, arbitra*tu* pro arbi*trio* aliorum.

p. 166. penderent: illum nihil palam — Inserunt libri quidam ante, illum, *credere*, al. *crederet* aut plane, *vt* crederet. Propter hanc varietatem non male opinatur Cortius illud plane abesse debere tanquam a Glossatore ex antecedente, *ne ea crederet*, desumtum. Sed forte is potius *credere proditos* in extr. c. CII. in mente habuit.

— — c. CIV. Sullam *accitum* audierat — *orator* — — consilia. Mutant *accitum* libri partim in *admissum*, partim in *adhibitum*, siue, vt Principis co-

dex, in *aduocatum*. Sed ante iam c. LXXXXVIII. Sullam accitam dixerat. — Pro, *orator*, in multis est *oratum*, sensu quidem eodem, vt tamen prius praeferendum sit, librariis existimantibus posterius sequenti *speculatum* melius conuenire. Tandem quorundam librorum *ierat* post, consilia, videtur, vt particula proximi *audierat*, errante oculo huc denuo adscriptum fuisse. Pendent enim omnia a verbo, *praemissus*. Ante dixerat (p. 156) qu. aduorsum ierat. Sed in h. l. *qui* ante, subdole, addendum fuisset.

p. 167. c. CV. Igitur Sulla: *respondit* omisi cum Cortio, vti *se* ante pauca; cum in vtroque Codd. varietas reperiatur et possit prius facile subintelligi.

— — sanctus vir et ex sententia am*bobus*. Pro his quidam: s. v. *iurat* ex s. am*borum*; alii: s. v. ex sent. *iurat* ambobus; rursus alii, quos sequitur edit. de 1475 *iurat sancte* et ex s. a. — Nunc, etsi Cortiana lectio mihi praeferenda esse videtur, quoniam facilis erat aberratio a *vir et* in *iurat* et semel hac admissa, emendatio antecedentis sanct*us* in sanct*e*; tamen ferri possunt etiam reliquae. Nam formula, *sancte iurare*, aliquoties apud Terentium occurrit: Hec. I. 1, 3. Hec. II. 2, 26.

— — c. CVI. fu. m. eg. al. am. tuae. Satis hanc lectionem defendit Cortius, vt non opus sit interponere *pretium* vel ante *eguisse*, vel post *aliquando*, quod praeterea quidam tum in pre*tio* tum in pre*tii* mutant; nouo scilicet documento, ipsum verbum pro glossa habendum esse.

p. 168. c. CVIII. leni*ter* et ex volunt. Aliorum leni*tur* huic contextui mihi non conuenire videtur, neque adeo sensu *permoueri* satis latinum esse.

p. 169. c. CIX. (cunctatus). Hoc *cunctatus* quovis modo in textum irrepsisse certum mihi est. Nam illud dubitanter positum — *dolo an vere* — de promissis intelligendum est, etiam ob sequens: *sed plerumque* rell. ac si dixisset: vtcunque vero hoc sit, tamen maxime etiam seriis regum propositis parum fidendum, cum eorum voluntates sint mobiles, atque secum ipsis pugnantes. — Fortassis aliquis *cunctatus* adscripsit margini ad superius c. CVIII. *cuncta edoctus*.

INTERPRETATIO
LOCORVM SENTENTIARVM
ET ELEGANTIARVM.

Praeter ea, quae iam in antecedente examine VV. LL. ad constituendam lectionem textus Sallustii interpretationis caussa dicta sunt, multa alia restant, in quibus explicandis illustrandisque studium interpretis desideretur. Est enim aliquando aut sensus paullo intricatior, aut in sententia vel maxime aperta latens quoddam narrationis decus atque venustas, aut denique huius fides ex moribus, institutis, indole personarum temporumque aliisque scriptoribus stabilienda ac confirmanda. His igitur omnibus destinaui hanc operis partem, ita tamen, vt vel in his modus seruetur, contrahatur oratio. Itaque abstinebo etiam ab iis, quae in locorum, legum, magistratuum ratione cognoscenda aliorum doctrina iam satis effecta sunt, aut quae potius ad Indicem latinitatis pertinent; agnoscendo tamen cum laude, vt in antecedentibus, superiorum interpretum SALLVSTII merita, inprimis *Laur. Vallae*, cum commentarius eius perpetuus Brixiensi editioni (cf. praefationem) additus in paucorum manibus sit et fere ab omnibus Editoribus, ipso Cortio, hactenus neglectus fuerit. Atque breuitati paucitatique, vt dixi, studens, relinquo Lectorum arbitrio, etiam me non monente, ad Examen antecedens recurrere aut Indicem consulere in his, quae in interpretatione neglexisse videri possim.

CATILINA.

p. 3. vitam silentio ne transeant: Sil. Ital. III. 145.

Quantum enim distant a morte silentia vitae et V. 13. ignaua silentia.

p. 3. n. om. vel *in animo et corpore* sita. Expectasses ex ante dictis eum dicturum esse, omnem hominis praestantiam, ab animo repetendam s. in eo positam esse. Itaque sensus: in animo *cum corpore coniuncto*.

— — mature facto opus. Hoc, *mature*, posset intelligi, de eo, quod in tempore fit atque loco; wenn es Zeit ist. Sed illud iam in, *consulto*, simul cogitatur. Itaque idem est, quod *cito, alacriter*.

— — *sua cuique satis placebant*: i. e. suis quisque bonis contentus erat neque aliena appetebat. Ita *Valla*; cf. p. 120. 122. et 127. c. LXX.

p. 4. *ad opt. quem. a min. bo. transfertur*. Haesitarunt in his intt. proptereaque mutarunt, in: *a min. bono ad opt.* quemq. aut, *ab* opt. *quoq. ad min. bonum*. Valla tamen in comm. veriorem nostram lectionem retinuit. Nam omnis profecto mutatio imperii, de qua nimirum Sallustio sermo erat, fit eo consilio, vt rei communi melius consulatur; et nulla gens ita stupida cogitari potest, vt serio velit eripiendo imperium principi bono illud minus bono tradere. Alia res est, si quis potentior illud vi occupet. Vult itaque dicere: mores corruptos sequuntur mutationes status rei publicae, vt, malis imperantibus remotis, ei praeficiatur optimus quisque, qui inter tot perditos reperiri potest. Atque fortassis hic quoque Caesaris tempora in mente habuit. Vide p. 186—7.

indocti incultique. Intt. prius transferunt ad *animum*, posterius ad *corpus*. Mallem illud ad studia rerum diuinarum humanarumque, hoc ad artes, mores, atque instituta trahere. Et ita *incultus* ipse etiam de ingenio dixit p. 60.

— — *vitam mortemque iuxta aestumo*: i. e. pariter nihili facio, nullius pretii aestimo. Ita bene Valla et Cortius. Ratio mox additur, *qu.* — *siletur*,

ignaua eorum vita morte aeque ignaua (ex φρασει Silii Ital.) finitur.

p. 4. Sed in magn. - - - - ostendit. Transitum facit per, *sed*, vt obuiam iret excusationi ignavorum, sibi opportunitatem atque occasiones ad praeclara facienda, negotia suscipienda deesse. *Iuuenalis* VII. 172.

— — vitae diuersum iter ingredietur.

— — qui *fecere*, et qui *facta al. scripsere* — laudantur. Ita fere *Plinius* epp. VI. 16. beati, quibus — datum est, aut facere scribenda, aut scribere legenda.

— — facta dictis sunt exaequanda: cf. *Indicem*.

— — maliuolentia et inuidia putant: sc. reprehendi.

p. 5. supra ea, vel. ficta, pro falsis ducit. *Cicero* in Verrina II. libr. III. 78. non me fugit vetera exempla pro fictis fabulis iam audiri atque haberi. Tota vero sententia a verbis, *quia plerique* — desumta videtur ex his Thucydidis II. 35. ἐστιν ἃ τις νομισειε και πλεοναζεσθαι, δια φθονον, ει τι ὑπερ την ἑαυτου φυσιν ἀκουοι (de aliorum nimirum laudibus). μεχρι γαρ τουδε ἀνεκτοι οἱ ἐπαινοι εισι παρα ἑτερων λεγομενοι ες ὁσον και αὐτος ἑκαστος οιοιτο ἱκανος ειναι δρασαι τι ὧν ηκουσε· τῳ δε ὑπερβαλλοντι αὐτων φθονουντες, ηδη και ἀπιστουσιν.

ibique; nim. in illo studio; cf. mox p. 6.

— — fama atque inuidia vexabat. Vult dicere, *mala* fama, vti Cortius etiam monuit. Ex vna parte animum torquebat honoris cupido, ex altera, fama maligna mihi propterea ab aliis inuidentibus quaesita. — Clarum, eum his atque proxime antecedentibus culpam scelerum a se remouere voluisse, quod profecto non sine magna impudentia facere potuisset, nisi sumas, eam a multis in maius auctam fuisse. cf. tamen p. 182.

— — neque v. agr. col. a. ven. *seruilibus* off.

ctum, *tum prorsus periisse et nullam amplius remansisse rempublicam.*

p. 7. sine *legibus* atq. *imperio* — Itaque non quidem *extra societatem*, sed tantum *extra ciuitatem* viuebant; quod vtrumque in quaestione, de primo statu hominum, superioribus temporibus non satis distincte traditum est. Idem vero repetit p. 76. c. XIV.

— — ann. imp. bin. imper. — sc. *consules. Binos reges* dicit Eutropius I. 8. qui conferendus est etiam ob sequens — p. lic. *insolescere* — iisdem fere verbis vtens: cf. etiam *Florus* I. 9.

p. 8. c. IV. Sed prof. - - - - - dominatur: cf. p. 43. 157. et *Curtii* III. 8. extr. — omni ratione potentior fortuna.

p. 9. c. V. saep. vind. e. — sc. *in bello*, cui respondet sequens *in pace*.

— c. VI. Carth. aem. imp. Romani ab stirpe interiit. His quoque vtitur Aug. l. c. III. 21. quoad rem ipsam etiam comparandus cum Sall. vti Velleius II, 1. Carthaginis metu *sublataque imperii aemula* non gradu, sed praecipiti casu a virtute descitum. Et ita totus hic locus fere communis est Scriptoribus hist. rom.

— — diu. optandae al. Hic primum verbum, *optandae* ad vtrumque antecedens est referendum cf. p. 29. (domi *otium* atque *diuitiae* quae prima mortalis putant) 98. (quod in a. r. optauerant otium). Deinde ad sensum animaduertendum eum p. 119. distinguere, haec *aliis* optanda, ab his, quae optanda sint *bonis*, vt virtus, gloria; et mox p. 10. c. VII. de diuitiis dicere, neminem sapientem eas concupisse. Itaque vult dicere, *quae, vt magnum quid, optantur a multitudine* — vt fere, *alii*, hic respondeat Graecorum οἱ πολλοί.

p. 10. al. clausum. i. pectore. al. in lingua pr.

hab. — Ita *Herodianus* II, 35 in Seuero: δια τι γλωττης προΐετο, ὁσα μη ἐφερεν ἐπι γνωμης.

— p. 10. contagio, quasi pestil. inu. — Cortius male distinxit, contagio quasi, pest. inu. vt sit, *contagio*, casus sextus pro *contactu* positum; atque hoc ne quidem satis docte, vtrumque vero contra consuetudinem Sallustii. Nam is semper in tali comparatione ordinem verborum ita construere solet, vt p. 29 vis morbi, vti tabes, 91. idem 99. permixtio ciuilis, quasi disc. terrae; 154. formido, quasi vecordia. Deinde etsi, *contagium*, nominandi casu bene latinum sit, tamen plane abhorret ab vsu linguae atque scriptorum, verbo, *pestilentia*, de morbis animi morumque corruptione vti, etsi alterum *pestis* ab omnibus hoc sensu frequentatur; ex verissimo monito in notis ad versionem Hisp.

— — c. VII. qu. tam. vitium propius virtutem e. — In notis laudatis dicitur haec non nimis premenda esse cum, proprie loquendo, nullum vitium ad virtutem accedere possit. Sed puto eum dicere voluisse: huic vitio vicinam esse virtutem, laudis gloriaeque studium honestum, quae cum illo non permutanda sit. Ita ipse explicat —

— — ille *vera via* nititur. Comparare possis *Terentii* Heaut. I, 1, 102. vbi *vere* viuitur; et Adelph. V. 9, 30. id non fieri ex *vera* vita.

— — neque copia neque *inopia* min. Fateor hoc posterius me vti plures ante me offendere. Nam quomodo mirandum sit auiditatem pecuniae inopia non minui, quin potius augeri atque incendi. Itaque dicendum, verbum, *copia*, hic ex vsu Sallustii in aliis locis, vbi dicit, *ex copia*, addito etiam *rerum*, de opportunitate aliquid perficiendi atque occasionibus diuitias comparandi intelligi debere, *inopia* contra de deficientibus eiusmodi occasionibus, vt sensus foret: *eadem* stimulantur cupiditate, siue habeant

vnde rapiant, siue non. Foret praeterea vitiosa tautologia, si, post, *infinita*, *insatiabilis*, denuo dixisset, in priore membro: numquam satis habent: cf. dicta ad p. 111 in *Examine* de varia lect. *inopia* pr. *copia*.

p. 10. bonis initiis malos eu. hab. — Priora dandi casu cum Cortio accipio, et quoad sensum Velleii II. 18. comparo: bene coepta ei male cedebant.

p. 11. sec. res sapi. ani. *fatigant*; h. e. corrumpunt; sine exemplo tamen hac significatione, quatenus mihi constat. Nam Curtii, *indulgentiam alicuius fatigare*, a Cortio comparatum, huc non pertinet. Idem tamen, quoad sententiam ipsam, conferendus, vbi dicit, III. 2, 17. — nisi naturam plerumque fortuna corrumperet; et X. 1, 40. — *Scilicet res secundae valent commutare* naturam etc. Ceterum similis in contrarium sententia apud ipsum Sall. occurrit p. 110. advorsae res etc. vti de ipsis rebus secundis in fragmentis l. 1. in orat. *Lepidi* dicit — plerosque in miserationem ex ira vertunt.

— — c. VIII. inno. p. maliuolentia duci c. — Sensus: malos integritatem aliorum reputare pro tacita reprehensione vitiorum suorum. Vnde versio hispanica bene: tuuose la innocencia de costumbres por odio y mala voluntad.

— — religiosissimi mortales — Haec per adpositionem dicta per comma distinguenda sunt, quod a Cortio omissum meam etiam diligentiam effugit; vti mox.

p. 12. c. IX. dormire prius quam - - non fa. a. sit - - - - antecapere: Hoc idem *Vell.* II, 41. suo — somno et cibo in vitam non in voluptatem vti — etsi in alio argumento bene expressit. Sallustius, more suo, hanc luxuriam vt antecedentia omnia non memorat sed pingit.

— — c. X. In tanta tamque corrupta ciuitate — Ita redit ad primarium argumentum atque id cum

emphasi, qua nihil ad aures animumque feriendum atque totum quasi percellendum efficacius est, vti antecedenti descriptioni plane corruptae ciuitatis aptius. Neque mihi succurrit ex alio scriptore locus, qui cum huius transitionis vi atque elegantia comparari possit. Vtitur quidem Thucydides (II. 41) in oratione Periclis simili circuitu verborum — περι τοιαυτης ουν πολεως — Sed facile quiuis sentiat eum ab huius grauitate longe superari. Ad quam inprimis accedit eum non dixisse, in *tali*, sed in *tanta* etc. nimirum, in eam magnitudinem elata, ita finibus opibusque aucta et simul tot vitiis infecta. Ad φρασιν Sallustianam cf. p. 60. extr. 61.

p. 13. Sed ex al. reb. - - - - - haec fa. val. Ex his et similibus locis, v. g. mox p. 15. *fuere item* ea temp. rel. p. 16. c. XV. 19. 20. 76. in quibus comperta sibi a minus compertis diligenter distinguit, patet, non audiendum esse *Vopiscum* in Aureliano, qui Sallustium etiam mendacii in quibusdam arguit; contra potius iis credendum esse, qui, vt *Vibius Sequester*, *Lactantius*, ei laudem *auctoris certissimi* tribuant.

— — c. XI. Namque animus - - - - - inerat. Ita ad viuum expressa est, vt antecedentia omnia, imago Catilinae, mente animoque vti factis insanientis; et inprimis illud *vastabat* multo significantius, quam *vexabat* aliorum, notandum propterea tanquam gemma latinitatis ab vno Sallustio in translatione hac seruata; si non propria ipsi fuit. Reliqua Indici seruabimus.

p. 15. incerta p. certis: Mox explicat ipse.

p. 17. n. idem velle atq. nolle, ea rell. cf. p. 89. eadem cupere eadem odisse — amicitia — et Sil. Ital. IX. 406. Velle ac nolle ambobus idem; verissimo tamen per se Persii V. 53. Velle suum cuique est, nec voto viuitur vno. in quo etiam VELLE, it. ac *cupere*.

p. 17. repulsas n. rel. — sc. in magistratibus petendis.

p. 18. Quae in his de luxurie in aedibus comparandis dicuntur, *Velleius* II. 10. suo more ita tradit, vt, postquam narrasset, Lepid. Aemilium olim aedes sex millibus conduxisse, addat: at nunc, si quis tanti habitet, vix senator agnoscitur.

p. 19. qu. bellum a. lubido victorum fert: Ita p. 41. quae victoribus collibuissent.

p. 21. Saltare elegantius, quam necesse est probae. Hoc *necesse est*, inuoluit indecorum, sed adhuc plus valet, quam *decet*. Indicat enim studium atque propositum placendi alliciendique incautos, quo non opus erit castae.

p. 24. Ea potestas per Senatum - - - - - consuli ius est. Caesar B. C. I. 5. hoc appellat *extremum atque vltimum* S. C. in quod nunquam ante Sullae tempora discessum sit, nisi in ipso vrbis incendio atque desperatione omnium salutis.

— — c. XXVI. L. Saen. sen. in Sen. – Medium *Senator* ob dissonantiam notatur in notis ad Vers. hisp. non tamen vt eiiciendum, cum etiam Codd. Escurr. retineant; etsi mirandum sit Cortium magnum illum circumcisorem (cercenador) illud intactum reliquisse.

p. 26. M. T. inquilinus ciuis vrbis Rom. Haec cum antecedd. valde acerbe in Ciceronem dicta esse patet per se et ipse innuit Sall. addens: ad hoc maled. *alia* — In mea Brixiensi ed. contra omnes Codd. legitur, pro, *inq. ci. v. R.*, *homo nouus*, quod hactenus nemo obseruauit et *Valla* in comm. praefert. Sed manifesta est glossa ad receptam lectionem illustrandam; vnde in *Examine* mentionem eius omisi.

— — incendium *meum* ruina restinguam. Haec per se actiue possent intelligi, vt homo furiosus dixisset: se incendium excitare velle, quod omnia consu-

meret, vsque dum nulla materies amplius superesit. Sed vero passiue intelligenda sunt ex auctoritate Ciceronis, qui pro *Muraena* c. 25. ea, quasi circumscribendo, ita recitat: *si quod esset in suas fortunas incendium excitatum, id se non aqua, sed ruina restincturum.* Excusari tamen potest contra Cortium *Valerius Max.* qui IX. 11, 3. dicit Catilinam haec opposuisse actioni Ciceronis de incendio a Catilina parato. Nam poterat tamen hac inculpatione, homo perfrictae frontis vti, vt nunc perniciem sibi comminatam cum incendio compararet diceretque: sentio de incendio agi; sed nimirum non quod per me vrbi inferatur, verum a vobis mihi meisque fortunis paratur: quod si itaque eueniat en! vestra omnium ruina restinguam: cf. Florus IV. 1.

— — c. XXVIII. *se e. c. proripuit.* Cicero l. c. *erupit* e senatu. Sed illud Sallustii sine dubio ad totum hominis furorem sentiendum intuendumque aptius; nostrum, er stürzte sich heraus. cf. *Valerii Max.* IV. 1, 12 in publicum se proripuit; et *Plinii* epp. VI. 20. non *moratus* se proripit, vbi etiam, *non moratus*, ad explicationem huius loci trahi potest.

p. 28. c. XXXI. comm. meae tribuit: h. e. in me meisque tibi commendandis.

— — statum dignitatis: sc. *consulatum*, meae, hominis patricii, dignitati debitum, a quo etiam deinde se *alienatum* dicit, vt *reliquae suae dignitatis* conseruandae spem sumserit. Ita ad sensum apte versio hisp. — sin el grado de honor correspondiente a mi dignidad. Sed Cortius difficultates nescio quas sibi fingit; neque *Valla* satis recte explicat per: *quoniam non ex dignitate mea viuere possum.*

p. 29. 30. Id adeo more - - - vsque ad verba: qu. eg. fac. hab. s. damno. Viuida iterum atque eleganter expressa simul descriptio ingenii multitudinis tali tempore. Vltimum nos dicimus: der arme hat nichts zu

verliepen. Cf. p. 142. cui non sua curae, quippe quae nulla sunt. Ceterum *Herodianus* de hoc plebis vitio bene obseruat, VII. 15. illud quidem vbique ei commune esse, Romae tamen maxime regnare ob variam ex peregrinis coactam magnamque multitudinem.

p. 30. reip. *iuxta ac sibi* consulu. — h. e. aeque minus suam ac reipublicae salutem serio curasse: cf. similem loquendi modum p. 56. c. LVII. cuncti suae hostiumque vitae iuxta pepercerant.

p. 32. neque *aliena consilii;* quoniam nimirum Bruti domus conscia erat coniurationis.

p. 34. Cethegus semper querebatur, rell. cf. *Plut.* in Cat. — Paullo ante in *optimo* consuli, notandum etiam hoc praedicatum tribuere consuli moris fuisse. Ita *Cicero* Philipp. VII. 2. in consule Pansa coniungit *optimum* et *praestantissimum*, vti Plinius in Paneg. 2. *senatorium id esse atque ciuile* dicit.

p. 36. c. XXXXII. Interea plebes - - - mutata mente: cf. ante p. 29. 30.

p. 40. supplicium sum. censuerat — nempe, supplicium *vltimum:* Sed cf. mox dicenda.

— — c. XXXXVII. ab odio am. a. mis. v. e. decet. Haud fac. - - - - et vsui paruit. Id paucis enunciat p. 120. *cupidine atque ira, pessimis consultoribus.*

— — *recte atque ordine:* Senatorium dictum, cui etiam addebant, *e republica fecisse* vt *Cicero* Philipp. III. 15. Verr. II. 3, 84 — Contrarium huius *contra rempublicam* p. 24. 45.

p. 42. qui m. i. pr. in excelso aet. ag. e facta - - nouere: *Plinius* Paneg. 83. magna fortuna nihil tectum nihil occultum esse patitur: cf. p. 138. maiorum gloria posteris lumen etc.

— — *clarissimi viri consuli* — Hoc honoris praefamine aut, *praeclarissimi*, Senatores vtebantur coram Consule et in eo.

p. 43. quia *lex Porcia* vetat — eadem haec ad quam Paulus prouocabat. Act. XXII. 15.

— — Omn. mala exempla ex. bo. etc. Alio sensu Velleius dicit; II. 3. non ibi consistunt exempla, vnde coeperunt.

— — Hanc ego caussam etc. Negandum non est valde speciose haec a Caesare perorata esse iisdem de caussis, quibus *Vell.* dicit, II. 20. haec iniuria homine, quam exemplo dignior; et 47. exemplo inutili (pessimo), facto salutari reipublicae (nim. *pro tempore*) quod accuratus scriptor addidisset.

p. 45. c. XXXXVIII. ceteri *verbo* (*ita censeo*, aut simili) alius *alii* (Silano, aut Neroni aut Caesari) *varie* vel in hanc vel illam sententiam ads. Sed vt accurate cognoscamus rem, vti acta, conferendus est cum his Plutarchus in *Catone*, atque *Velleius* II. 35. Ex prioris nimirum narratione apparet, plurimos Silano accessisse, antequam Caesar sententiam suam dixisset; hac vero accepta rursus inclinasse in Caesaris partes, ipso Silano retractante cum excusatione, se non de poena capitali sed de carcere sensisse, cum hoc pro ciue romano sit vltimum supplicium; vsque dum Cato flagrante, quae sequitur, oratione effecit, vt omnes in suam sententiam transirent. Eam nunc percurremus, seponendo quaestionem, an vere Catonis sicuti Caesaris antecedens, ad extremum totius interpretationis. Nam semper certum hoc eam totam ingenium moresque Catonis spirare.

— — longe mihi alia mens est — Ita, vehementis ingenii vir, rapitur mox in mediam rem, et nemini parcens, omnibus, sine praefatione honorifica, suum dissensum annunciat.

— — Illi mihi disser. vid. Hoc, *illi*, per contemtum dictum videtur.

— — vos ego adpello, rell. vsque, *ad rempu-*

blicam. Patet, quam rigidum morum censorem se in his gerat.

p. 46. qui mihi - - - - *delicti gratiam fecissem,* haud facile - - condonabam -- Contrarium fere eius quod *Velleius* II. 30. obseruat: familiare hominibus, omnia sibi *ignoscere*, nihil aliis remittere.

— — respub. *firma* (cum esset) *opulentia* (opibus, viris, armis) negl. toler.

— — nostra, an *nobiscum vna* – ita vt nos ipsi simul in hostium potestatem veniamus) hostium f. - s.

— — *Hic mihi quisquam* – Neronem intelligit. Eadem transitionis formula *Cicero* vtitur Philipp. VIII. 4. *Hic mihi* Q. Fufius - - commemorat; et pro ea, *dicet aliquis*, Memmius p. 89. Iterum vero puto, per contemtum eum non nominatim adpellabat, vti contra mox Caesarem.

— — nos vera rer. vocabula am. - - - - vocatur -- Eodem modo *Thucydides* III. 82. *την ειωθυιαν αξιωσιν των ονοματων αντηλλαξαν -- τολμα μεν γαρ αλογιστος, ανδρεια -- ενομισθη, - - το δε σωφρον, του ανανδρου προσχημα.*

— — falsa, credo, existimans. - - formid. habere. Vide, quam acerbe, sed vt in eum, quem iam illo tempore inprimis abhorrebat.

— — sin in tanto omnium - - *eo magis* – *timere*, nempe, ipsum Caesarem, sperantem summam reipublicae perturbationem suis de occupanda ea consiliis fautricem fore. Quoad summam rei *Velleius* l. c. consentit, vbi dicit *lenitatem* suadentium *orationem*, *societate consilii* suspectam fecit.

— — Nolite exist. mai. n. *armis* s. e. *parua magnam* fec. – Tangit et his Caesaris *virtute* (*militari* nim.) imperium Rom. creuisse (p. 44. extr.)

— — *publice egestatem* – sc. propter fures aerarii, ex antedictis.

— — in *vacuam* remp. — *consilii* nimirum, siue viris, qui eam tueantur, foueant, conseruent.

p. 47. Misereamini cens. del. h. e. p. a. Atque -- dimittatis? Ita, puto, distinguendum esse, post verba; *ambitionem* et *dimittatis*. - In priore periodo ex aliorum sententia loquitur, qui ita censebant, et hac de caussa - *deliquere*, etc. Itaque in posteriore pergit eos premere quaerendo, an etiam armatos dimitti velint, vt nimirum possint vti armis contra rempublicam? Vnde etiam addit: *si illi arma ceperint*.

p. 48. ne ista vobis mansuetudo, rell. cf. ad p. 90.

— — scil. res asp. e. sed vos non - - - Immo vero maxime — Ita eos porro irridet increpatque simul qui in iudicando misericordiam suaserant - ac si inuerso ordine atque magis amplificata oratione dixisset: *Sed enim, etsi ipsi sentiatis, esse rem periculi plenam, tamen vos, vt dicitis, non timetis eam in perniciem vestram euasuram esse. At hoc alius vobis credat! certo scio, vos maxime timere;* sed inertia et moll. etc.

— — Non votis, neque suppl. - - - - - infestique sunt. Eodem fere modo in *fragm*. l. 1. loquentem Lepidum contra Sullam introducit; *agendum atque obuiam eundum est - - - neque votis* paranda auxilia. Sed hoc parum. Id potius monendum, quam aurea tota sententia sit, et illa nunc etiam tam apte enunciata cadensque cum pondere -- *irati infestique sunt*.

— — si mehercule peccato locus — *Peccatum* h. l. est error in iudicando, consulendo, quo sensu etiam Graeci suo ἁμαρτανειν, ἁμαρτια, ἁμαρτημα toties vtuntur, addito etiam γνωμης s. δοξης. Atque ita *Cicero* Philipp. XI. 13 quo in bello (sc. decernendo) si fuit *error* senatus.

— — intra moen. in *sinu* vrbis: h. e. in *Senatu* ipso, ipso nostro consessu, vt nunc sequatur: neque parari n. consuli quidquam occulte potest. *Quod miror* etiam neminem interpretum obseruasse.

p. 49. c. XXXXIX. Cato magnus atque clarus habetur: cf. p. 146. Marius magnus et clarus antea, maior et clarior haberi coepit.

— — facundia Graecos gl. b. Gallos — fuisse. Haec vt non pugnent cum antecedd. volunt interpretes per subintellectum *etsi* cum iis coniungere, vt fit etiam in notis ad vers. hisp. Atque sensus omnino eo redit. Sed mihi videtur ipse Sallustius iam satis cohaerenter haec scripsisse, aut quasi praeparasse per *ad hoc*. Secum agitauerat, vnde tot ac tanta negocia Romani potuerint conficere, cum tamen saepius etiam valde tristia experti sint, et tum facundia a Graecis (vt itaque haec nihil iuuare posset) tum gloria belli a Gallis *superati* (cf. Indicem in *ante*) fuerint, vt et hos tamen vincere potuerint, antequam populis ob id terrori essent.

— — ac, veluti effoeta parentum, - - - - virtute magnus fuit. Valde se vexari putarunt interpretes, verbis, *effoeta parentum*. Sed ipsi profecto misere ea vexarunt. Cortius, effoeta, in nominatiuo sumit, gen. *parentum* explicat per, *inter parentes*, et nunc παραφράζει: sicut effoeta parens, inter parentes se habere solet, vt nullos amplius liberos proferat: sic Roma se habuit, vbi multis tempestatibus nemo virtute magnus fuit. Sed frustra probare nititur illam vim genit. Itaque Gronouius Obs. I. 2. malebat aliquando post, *effoeta*, tanquam ablatiuum, supplere ex sequentibus *tempestate*, postea vero ab hac inaudita latinitate, *effoeta tempestate parentum*, incidebat in aeque insolentem, vt sequens alterum *virtute* huc traheret, quasi dixisset: *effoeta virtute par*. Alii aliter, sed omnes, vt mireris neminem vidisse id, quod in aperto est; nempe, abstrahendum esse, ex antecedente, *republica* casu sexto; *effoeta parentum*, in eodem casu, esse aliis verbis effoeta *matre*, quasi plene et plane legeretur — ac republica, veluti effoeta matre,

multis — etc. Ita verbum, *effoeta*, in hoc genere, cum *parentum* coniunctum per se admonere debuisset interpretes, matrem intelligendam esse; quoniam nunquam in maribus ponitur, semper de mulieribus adhibetur, vt simplex *foeta*, contrarium, *foecunda*. Deinde rempublicam cum eiusmodi matre comparari, quae nullos amplius foetus edere potest, quomodo non aeque eleganter fieret, ac si Plinius epp. V. 17. seculum suum optat, ne sit sterile et *effoetum* viris egregiis. Atque en! apud hunc ipsum VI. 21. habes comparationem quoad summam rei eandem, quasi hunc Sallustii locum in mente habuisset: non despicio, inquit, temporum nostrorum ingenia; neque enim *quasi lassa et effoeta natura* (tanquam omnium nostrum *mater*, quod de meo addo), vt nihil iam laudabile pariat. — Ad sensum itaque bene versio hisp. sin hauer dado a luz en muchos años, como *madre ya* (iam) *infecunda* varon (virum) alguno deseñalada virtud. Extat singularis Fabri dissertatio I. Semestr. 9. in qua multitudine exemplorum docet, quomodo Scriptores antiqui vtriusque linguae ciuitatibus matrem tribuerint, vti natiuitatem, varias aetates atque mortem.

p. 50. c. L. Haec tota comparatio inter Caesarem et Catonem vti magna arte composita est, ita ipsius Sallustii animum in scribendo demonstrat probiorem fuisse, quam antea in agendo. Nam primum ex historia illorum temporum atque consensu aliorum scriptorum, vt *Plutarchi*, *Velleii* patet, vtriusque characterem ad veritatem expressum esse: deinde, si quis non ab interpretibus seruiliter pendeat, sed in tempore sibi etiam sapiat, cum voluptate sentiet, Sallustium simul in hac descriptione modestiae pietatique in Caesarem Patronum egregie paruisse. Cum enim is cupidissimus laudis gloriaeque fuerit, vt adeo Euripideum illud, solius imperii caussa *ius violandum esse*,

in reliquis pietatem colendam a Suetonio dicatur saepius repetiisse: tamen id non aperte dicit, sed magis relinquit cogitandum; et ne tamen hoc silentio veritas plane opprimeretur totum subinnuit, dum dicit, de Caesare *gloriam* adeptus (sc. quam quaesiuerat) de Catone vero, ita quo *minus gloriam petebat* (vti contra Caesar) eo magis sequebatur. Inde igitur etiam discant nostri iuniores scriptores aut provecta aetate nimis vehementes, quid sit vel in tali argumento *parcere personis*, vt ille ait, *dicere de vitiis*.

p. 50. c. L. ita, quo minus - - eo magis sequ. Ad sensum comparanda Scipionis vox p. 65 - - *vltro illi gloriam et regnum venturum.*

p. 52. seruitia repudiabat. Id non pugnat cum superioribus, vbi dixerat (p. 21) eum *seruitia vrbana* sollicitare voluisse, et (p. 36) emisisse, qui in Apulia *seruitia* concitarent. Nam ex ratione a Sallustio allata apparet, eum postea mentem in eo mutasse, ne odium ciuium sibi augeret.

p. 53. ferro iter aperiundum: *Tacitus* H. IV. 20. ferro viam inuenturos; *Velleius* II. 120. ferro sibi ad suos peperere reditum.

— — qu. arma non texerint: p. 152. neque virtus neque arma satis tegere. Quoad sensum idem quod p. 108. *in armis omnia sita.*

p. 54. Si relinquere voltis; sc. illa foeda atque intoleranda. Contrarium ante p. 45. in or. Cat. si - - - retinere voltis.

— — aud. *pro muro habetur:* Idem aliis verbis effert p. 88. pro *munimento* hab.

— — c. LV. exaequato periculo. De Caesare idem memoriae proditum: omnium ex *conspectu remotis* equis, *aequato omnium periculo*, spem fugae *tolleret: B. G.* I. 25.

p. 55. c. LVI. pila omittunt, gladiis res geritur.

Iterum *Caesar* B. G. VII. 88. omissis pilis, gladiis rem gerunt; cui loco a Cortio iam laudato addi potest ex eiusd. B. C. III. 93 *pila miserunt* celeriterque gladios strinxerunt. Atque hoc, *miserunt*, possis etiam in priore Caesaris loco lectionem omissis s. missis pro emissis amplius tueri.

p. 55. — strenui milit. e. boni imperatoris off. sim. ex. Vtrumque paucis bene expressit *Appianus* de B. P. p. 39. edit. Steph. και στρατηγων, και μαχομενος: Et cf. p. 64. praelio strenuus - bonus consilio.

p. 56. c. LVII. Haec, loco non cedere, aduorso vulnere cadere, constat apud omnes maxime ad gloriam militarem pertinere.

— — — — qu. coh. praet. disiecerat; ea nimirum ex proxime antecedd. in medios hostes impressionem fecerat.

— — — — in voltu retinens. Contulit iam Cortius Sil. Ital. V. 674.

Fronte minae durant et stant in vultibus irae

cui addo Flori I. 18. relictae in vultibus minae et in ipsa morte ira viuebat — Iuuenalis item X. 288.

— — et iacuit Catilina cadauere toto.

— — iuxta pepercerant: h. e. *aeque minus*; cf. ante ad p. 4. 30.

Liceat his de morte Catilinae iudicium meum qualecunque de mendoso Velleii loco II, 35. interponere. *At Catilina*, ille inquit, *non segnius* nota *obiit*, *quam sceleris conandi consilia inierat*; quippe fortissime dimicans, *quem spiritum supplicio debuerat*, proelio reddidit. Hic aperte satis illud *nota* contextum turbat. Voluerunt itaque legere, *vota*, aut *mota* aut etiam *conata*, quod *Ruhnkenius* in textum recepit, contra quem tamen Bipontini editores Vulgatum tuentur. Sed valde dubito, an satis latine dici possit *obire s. nota*, s. *vota*, s. *conata* consilia, vti hoc ad singula subintelligendum foret; etsi non ignoro eius

praeturam obire II. 43. Neque mihi persuasit cel. Ruhnkenius suum, conata, prouocans ad II. 29. — magna *ausus*, magnifice conata executus. Etenim hic, conata, proprium suum locum occupare videtur propter antecedens *ausus*; et praeterea *executus*, non est, *obiit* et non minus proprie in l. c. adhibetur, vbi dicere volebat, eum ausa etiam *perfecisse*. Vndecunque itaque lectio, *nota*, orta sit, puto legendum esse aut simpliciter *obiit*, aut *mortem obiit*, vtrumque ex vsu Vell. II. 22. 47. 59. 61. 91. — Cui porro accedit, quod II. 87 in eodem argumento de morte fortiter quaesita, illud, *non segniter* dixit; et plane ad rem I. 9 quam tergiuersanter reip. pugnam *inierat*, *tam fortiter* in ea *mortem obierat*. Denique transitus ad sequentia per, *quippe*, cogit credere eum non de vniuersa executione consilii scelesti, sed de mortis contemtu, quo illud persecutus sit, voluisse intelligi.

IVGVRTHA.

p. 59. dux a. imperator - - animus est. Ita mox *rector* hum. gen. et p. 3. animi *imperio* vtimur.

— — suam qu. culpam auct. ad neg. transferunt. Vell. Pat. II. 30. familiare est — inuidiam rerum non ad caussam, sed ad voluntatem personasque dirigere.

p. 60. pr. cum tam mult. var. sint artis an qu. — supra in Cat. p. 4. — in *magna copia rerum* aliud alii *natura iter* ost.

— — Verum ex his — sc. artibus animi, quibus nominis celebritas paratur.

— — hac tempestate *ca*piunda; vitio irrepsit hoc pro *cu*piunda. Nunc etsi illud etiam Sallustii sit (p. 119); tamen in hoc loco, vbi plus dicere vult, posterius retinendum, recurrens in simili loco p. 120.

p. 60. et delicta corrigas – Quaenam? nempe *aliorum*, ex sententia omnium intt.; in quem sensum etiam versio hisp. habet: y se corrijan los abusos. Sed certum est mihi *eorum* intelligenda esse malefacta, qui vi atque tristia bella mouentes summam potestatem sibi rapiunt, vt sit sensus: Si vel maxime viribus animi ingeniique valeas ad imperandum (*possis*) et male parta bene administres compensesque quasi inuasionem in regnum violentam modestia imperii etc. Vt hic vnice verus sit sensus, cogitur primum inde, quod, historia docente, plures tyranni hunc morem secuti sunt et ita comparatum est humanum ingenium; deinde ex eo, quoniam haec (cf. supra dicta in *recens.* V. H.) in Caesarem dicta sunt isque legitur apud *Suetonium* valde miti ingenio in imperando fuisse, eademque laus ei a Cicerone tribuitur – Philipp. V. 18. omnes Caesar inimicitias reip. condonauit; hanc sibi moderatricem omnium constituit – nihil est illi rep. carius – ab eo nihil timere, sed maiora et meliora expectare debetis; quibuscum consentit Vell. II. 56 – non modo omnibus ignouit, verum etiam clementer admodum omnibus suis victoriis vsus est.

De seq. vide cit. *recensionem.*

p. 61. mai. commodum ex otio meo, q. e. al. neg. venturum. Vell. de Nerone II. 99 otium eius honoratius imperio suo.

p. 62. *post* magnit. nom. rom. Ital. op. – adtrin. Cortius quod miror, reprehendit Crispinum atque alios, qui priora interpretati sunt: *non contentus Romanorum gloriam proculcasse;* vultque intelligere simpliciter, *postquam Romani magni facti.* Sed quamuis in eo iam alios praeeuntes habuerit, tamen valde a sententia Sallustii aberrauit. Nam neque locis adductis probauit, *post* hunc sensum habere posse in tali contextu, neque res ipsa patitur. Constat nimirum initiis belli punici secundi, antequam Masinissa ex hoste

socius periculorum Romanis fieret et bello finito Carthaginenses tributarii facti essent, omnino rempublicam maxime adflictam fuisse — quod nunc Sallustius cum suo *adtritam,* verbo, ex sequente *adtriuerant* assumendo subintelligendoque ad verba *nominis romani,* dicere voluit.

p. 62. *Masinissa rex,* vsque ad verba, *regi dona dedit.* cf. *Liuius* XXXVII. 25. et 53. extr.

— — bona et honesta nobis perm. *Bona*, vtilis, *honesta*, honorifica. Ita intt. In priore consentit Cortius, posterius vero explicat, per: *quam Romani honorauerint.* Neutrum mihi placet. *Honesta* est amicitia, quae fide officiisque vtrinque paratur; qualis nunc fuit Romanorum cum Masinissa, hoc optime merito atque vsque ad exitum vitae merente de Romanis; illis constanti beneuolentia in remunerando erga Masinissam vsi — vt mox addit. Ceterum de Masinissae meritis atque virtutibus morte et diuiso inter tres eius filios legitimos imperio conferendus Appianus l. de B. P. fere extremo.

imp. vitaeque ei finis idem fuit; h. e. permansit in amicitia; vt neque sua Masinissa culpa a Romanis neque ex horum ipsorum lubidine in imperio detrimenti quid passus fuerit; sed id morte finierit. Ita optime V. H. ni se acabo (amistad) sino con su imperio y con su vida. Vnus Cortius φρασιν illustrat locis quibusdam, sed idem tamen maxime parallelum omisit. Is est apud *Curtium*, vbi Darium magno animo dicentem fingit: nec hoc imperium viuus omittam, *idemque erit regni mei, qui et spiritus finis.*

p. 65. vltro i. gl. et regn. venturum: cf. ante ad p. 50.

— — c. VI. in meum *regnum* — Versio hisp. *en mi casa,* cui in notis additur regnum pro *regia* hic accipiendum esse. — Nunc etsi certum est adoptione et testamento eum paullo ante demum adeoque

non a puero in societatem regni cum fratribus assumtum fuisse et praeterea ante p. 62. *domi* tantum educatus fuisse dicitur: tamen non adeo necesse videtur significationem propriam verbi illius, relinquere, si sumas ipsam hanc affirmationem pertinere ad ea, quae fingendo locutus esse c. seq. dicitur Micipsa; quasi animo saltem et proposito iam diu ei hunc honorem habuerit. Proxime ante, *paucos post annos*, intelligendum de *tribus*, ex c. VII.

p. 66. opulentior - - - iniuriam - - - facere videtur: Thucyd. δυνατα οι προυχοντες πρασσουσι.

p. 67. Dext. Adh. assedit, ne medius - - - Iugur. foret. Ita simili fere modo, etsi alio animo, Cato apud *Plutarchum* narratur, Iuba medium inter se et Scipionem locum barbari fastu occupante, suam transposuisse sellam ad alterum latus, sicque Scipionem in medium accepisse.

p. 68. in loca prop. *thesauris* alius alio — Itaque mirum non est, si in sequentibus p. 95. 128. 147. plurium locorum mentio fit, quibus thesauri regii asservabantur; neque ibi necesse cum intt. dicere eos pro fortuna belli ex vno in alterum transportatos fuisse.

— — prox. *lictor* Iug. — In notis ad V. H. sumitur Sallustium appellationem *lictoris* ex latina lingua retinuisse, vti ciues Cirtae post p. 79. *Togatos* nominauerit ex eodem vsu Romano; cui acquiesco.

— — ignarus loci; ad quem sc. pertineret et an ibi satis tutus foret.

p. 69. c. X. In sequente oratione patet omnia rursus ex persona Adherbalis dicta esse, atque artificiose efficta, tum ad captandam beneuolentiam Romanorum, tum ad odium Iugurthae excitandum.

p. 70 et iam ab *stirpe*; itaque non, vt aliis videtur, a *patre*, sed ab *auo*, qui primus ex maioribus Micipsae amicus Rom. fuerat: Inde mox, *pater* et *avus* vna.

p. 70. quo magis fides eius, quam fortuna petenda. — *Fides*, *fortuna*, nimirum populi Romani. Qui, vt plurimi fere, de fortuna Masinissae intelligunt, quoniam, Liuio referente cum ducentis tantum equitibus ad Romanos transierit et deinceps ab his finibus auctus fuerit, numerant, vt ita dicam, equos Liuii, non ponderant regis ipsius illo iam tempore magni virtutem. Atque iidem profecto non sentiunt vim orationis, dum non dicit, maiores suos *receptos* esse in amicitiam, vt tenues, sed eam *instituisse* cum Romanis, et *familiam suam* opponit iis, qui bello *victi* aut rebus suis dubiis illam amicitiam appetiuerint. Itaque *Cortius*, qui etiam ad Romanos haec refert, hactenus bene, sed non satis sibi constans, dum hic quidem recte monet, Romanorum res illo tempore *adflictissimas* fuisse, et tamen p. 62. in interpretandis verbis -- *post magnitudinem nom. Rom.* -- idem negauerat.

p. 71. Spes omnis in armis erat. Alio sensu p. 108 dicitur: *omnia* (sc. *praesidia* et fortunam belli, hic *spes*) in armis sita.' Et hoc Liuius suo modo dicit XXXIX. 1. viri omnem spem in armis habentes; Caesar B. G. III. 5. omnem spem salutis in virtute ponere.

— — *hostis* nul. ni. forte quem *iussisetis*. Ita solebant Romani, vt fit etiam nostris temporibus a potentioribus, quando per rationem, ita appellatam, status vicinis, quibus nullus est hostis, hostem tamen suum simul imponunt.

p. 72. En! quam omnia in tali Scriptore apte et momentis rerum conuenienter posita sunt? Proxime ante dixerat, *decet* vobis curae esse, nimirum *pro magnitudine imperii;* hic pergit, *licet*, quoniam ipsi vndequaque rem vestram quieti agitis, *omnia vobis sec. et obed.* sunt.

p. 73. ead. haec simulantem videam — sensus:

vtinam ea non vera essent et Iug. simularet tantum suum in me hostilem animum.

p. 73. non enim regnum - - - - amisisti — Plenius et mutato ordine verborum; non enim *tam* regnum cum anima simul amisisti qu. fugam exil. egest. e. o. h. q. m. pr. aerumnas — vt nunc in altero membro *amisisti* pro *effugisti* dictum sit.

p, 74. Aemilius Scaurus; praenomine, vt in notis V. H. monetur ex *Cic.* offic. I, 22. *Marcus:* cf. p. 83.

p. 76. neque mor. neque *lege* neque imp.; cf. monitum ad p. 7. Totum est deinde p. 78. *incultius* agere, cui vita in *tuguriis* opponitur, quae certe ad culturam ingenii morumque aptior est.

p. 78. c. XVI. *metuens* magis qu. *metuendus*. Contrarium Liuius II. 12. de *Mucio*, *metuendus* magis, quam *metuens*.

p. 82. illum supra, quam ego sum, petere, rell. Haec inuidiose admodum dicta, vt innueret, Iugurtham ipsum populum Rom. petere velle amicitiamque eorum spernere, si tantum regnum Adherbali eripere posset.

p. 85. Igit. Calpurnius initio, par. comm. Ita distinguendum neque verbum *initio* ad sequens, *paratis*, trahendum esse bene monuit Cortius. Nam illi respondet, *sed*, cap. XXV. mutationem propositi inferens.

p. 87. Memmii facundia cl. pollensq. fuit. Hunc C. Memmium cum altero L *Cicero* in Bruto 36. mediocribus adnumerat oratoribus, qui tamen accusatores acres atque acerbi fuerint. Eum itaque χαρακτηρα sequens quoque oratio seruat.

— — multa dehortantur -- cf. ad hoc initium ante dicta in *Examine* VV. LL. p. 213.

p. 88. nihil secessione opus: Allusio ad illum euentum superiorum temporum, de quo mox p. seq.

p. 88. inc. p. or. v. magnifice. Id, magnifice mox explicatur.

— — pro munim. (praesidio) habent; quoniam malefactis suis omnibus terrori sunt.

— — metum a scel. suo ad vest. ign. transtul. — Sensus: *metum, qui eorum esse deberet ob scelera tot atque tanta, vobis incusserunt, quos sciebant, ob ignauiam in contraagendo vlciscendoque, facile terreri posse.*

p. 89. ead. cup. ead. od. ead. met. — cf. ad p. 17. dicta.

p. 90. nisi mis. in pernic. casura esset. Supra: ne ista — misericordia — — in miseriam vertet.

— — impune q. l. facere — id est etc. Velleio II. 31. id est: modum in voluntate habere.

— — si ini. n. sint, h. s. *aux. egeas:* sc. bonorum, si improbi a malefaciendo deterreantur. Ita etiam V. H. sensum bene expressit.

p. 91. Haec at. al. ei. saepe dic. Itaque Memmius plures in hac causa orationes habuisse videtur; vnde forte dixit antea, se *vnam* perscribere velle.

p. 92. dignitati qu. irae magis consulere; ne sc. fides data violaretur, quod indecorum reipublicae fuisset.

p. 93. comes eius; nimirum Iugurthae.

p. 96. arma capere al. al. s. abdere — rell. vsq. *in incerto erat:* Tota haec rursus descriptio summae perturbationis in improuiso hostium impetu sic confecta est, vt interesse te putes. Sed fatendum turbare aliquatenus periodum verbum *trepidare.* Itaque Anonymus in *Obs. miscell.* Tom. cit. p. 321. vult legere, *trepida res* omn. locis; conferendo Liuii I. 27. Tullus in *re trepida*, duodecim vouit Salios et Hor. Od. III. 2. 5. Et ita omnino aptius cohaereret oratio. *Nam* etsi Sallustius verbo, et huius modi alibi etiam *vtitur; tamen* non minus adiectiuum et eodem casu

adhibet, imo hoc ipsum res trepidae p. 98 et inpr. 146.

p. 98. c. XXXVII. et XXXVIII. Et haec omnia de studiis partium cum tristi eorum euentu luculenta admodum narratione expressa sunt, inprimis illud p. 99 *resp.* quae media (inter duas partes) fuerat, *dilacerata*, vti a rabidis canibus pinguem praedam quisque sibi trahentibus.

p. 99. cf. Vell. II. 6. 7. cuius — *optimis ingeniis* — respondet Sall. *qui veram gloriam* etc. et, *vtrumque male vsum esse* — huius, cupidine victoriae non satis moderatus animus fuit.

p. 100. *Sed bono* (viro, qui reip. bene consulit, *satius* (melius) est *vinci* (impietati aliorum in tempore cedere) *quam malo more iniur. vincere* (pessimis remediis persequi.)

p. 101. tum maxime quod — Rara nimirum virtute, praesertim istis temporibus, de qua notum *Ciceronis: nihil tam sanctum, tam munitum, quod non expugnari pecunia* potest: cf. illud *diuitiarum victor* p. 119.

— — c. XL. Haec quoque disciplinae militaris corruptio per totum caput valde significanter descripta est. Similem deprauationem et correctionem Appianus lib. cit. memorat.

— — c. XLI. Similem restitutionem siue correctionem militaris disciplinae deprehendimus apud *Velleium* II. 125. Sed quam ille enarrat, hic noster quasi pingit.

— — ita prohibendo a delictis magis qu. vindicando — confirmauit. En! magnam illam sapientiam, quam toties iuris criminalis doctores nostrorum temporum, et ipsi in eo sapientes, deesse viderunt nostris legibus pro vniuersitate hominum scriptis, sed frustra hactenus quaesiuerunt; cum omnino difficilius *sit in magna ciuitate* delictis cauere, quam in exercitu.

p. 104. Huc consul - - - - munimento fore - Sic constituta cum Cortio lectione omnia plana: *Imposuit* praesidium, in *decernendo prius*, *tentandi* caussa, an aditus ad oppidum illud pateret, atque praeterea existimans possessionem illius oppidi propter frequentiam negotiatorum et commeatum, aliis modis *iuuaturum exercitum* — qua posteriore nimirum marginali nota aliquis explicare voluit vltima periodi verba: cf. ante in *Examine.*

p. 105. c. XLV. quae ab imp. potuerint — vsq. ad —. initium fore. Ita apud *Tacitum* Ciuilis: quae prouideri astu ducis oportuerit, prouisa: campos madentes (f. patentes cf. p. 160. c. CI.) et ipsis gnaros, paludes hostibus noxias - - - illum diem aut gloriosissimum inter maiores, aut ignominiosum apud posteros fore. H. V. 17. Longiore oratione Nicias apud *Thucydidem* VII. 62. exponit, quae proelio cum successu faciendo ante parauerit.

p. 107. 108. c. XLVII. Vix toties admonere deceat Lectores de luminibus quasi, quibus illustrauit narrationem suam Sallustius, vt in hoc quoque toto capite et initio capitis XLIX. vbi profecto sedulo cauit, ne, puluerem illum tractans, eum oculis Lectorum inspergeret.

-- -- in armis omnia sita: cf. ante ad p. 165. Alio sensu Galli apud Liuium II. 36. dicebant: *omnia fortium virorum esse.*

p. 109. nihil languidi neq. remissi pat. *Sallustius* alibi p. 122. nihil intactum neque quietum pati; p. 143. nihil apud se remissum et apud illos tutum pati. *Vell.* II. 6. nihil immotum, nihil tranquillum, nihil quietum — relinquebat: *Liuius* XXXIX. 1. nihil quietum aut securum esse sineret. Sed cf. *Indicem.*

p. 110. Igitur pro metu - - - - bonos detractant. Iterum vt tibi ipse videaris militem gloriosum audire. *Sed etiam* sententia ipsa, vti e re nata ita eleganter

enunciata. Fatendum tamen descriptionem hanc superari ab Appiani l. c. confabulatione militum Rom. prima nocte post Carthaginem deletam.

p. 116. c. LVI. Redit mihi et hic animus attinere Lectores in pulchritudine huius narrationis.

p. 118. quam *grauis casus* in seruitium ex regno; cf. ad sensum superius p. 73. in tanta mala *praecipitatus* ex patrio regno; et illud Africani apud *Liuium* XXXVII. 45. regum maiestatem difficilius ab summo fastigio ad medium detrahi, quam a mediis ad ima *praecipitari*. In quo loco vtroque verbum *praecipitatus* auribus fere accidentem facit illum *grauem* casum.

p. 119. praeter *vetustatem* fam. Pugnat in eo secum ipse Velleius II. 11. *natum equestri loco*, dicens, contra II. 128. *ignotae originis*. Sed iam satis puto Cel. *Ruhnkenius* ad priorem Velleii locum multitudine testimoniorum effecit mendosam esse lectionem *equestri*, mutandam forte in *extremo*. Roboratur certe fides Sallustii etiam Plutarcho affirmante eum filium parentum αυτουργων et πενητων fuisse quod et ipsa eius oratione et vitae morumque descriptione confirmari videas.

— — gloriae auidus: Vell. l. c. immodicus gloriae, insatiabilis; vbi Burmanus comma post *gloriae* reponere volebat ad immodicus idque trahere ad insatiabilis, vt post; immodicus, subintelligendum sit, *linguae*. Sed id magis sequens, *impotens*, cum reliquis impotentis animi vitiis includit. Multo minus placet, cum plane legere vult, *modicus*, omisso, *opum* seu *diuitiarum*, dum in eo est Velleius, vt vitia eius recenseat.

— — faciem ei. ignorantibus, *facile notus*, nimirum *fama militari;* quod bene expressit V. H. pues era notoria su reputacion y fama.

— — *Quoniam hic primum Marii ex instituto mentio fit, eiusque simul ambitio, ipsi Metello oneri,*

declaratur, remitto Lectores ad Velleii II. 9. 11. 12. et Plutarchum in *Mario*. Cap. 9. *Vell.* refert etiam Marium c. Iugurtha sub P. Africano equitem militasse.

p. 120. s. mat. e. c. *filio suo* etc. Sed cuius? *Metelli* aut *Marii*. Id ambiguum reliquit Sallustius et mittunt interpretes. Sed ex Plutarcho apparet Metellum suum ipsius intellexisse filium, dum refert l. c. eum dixisse — cum filio *meo* satis mature fies consul. Sentias acerbitatem, qua comparabat in consulatu adeundo admodum iuuenem et nullius meriti cum viro venerando et optime merito. Ita non mirum, quod sequitur:

— — cum *pro* honore — tum *contra* Met. — Vtrumque propter antecedens contumeliose dictum; quale, more ingenii humani, animum laesum acuit, tum ad persequendam eo vehementius rem exprobratam, tum in exprobrantis vltionem sumendam. De reliquis cf. *Examen*.

p. 120. comm. nobil. malum Vell. II, 11. naturalem nobilitatis superbiam.

p. 124. c. LXV. Plutarchus confirmat l. c. innocentem fuisse Turpilium atque malignitate Marii, inuito Metello, condemnatum detectumque paullo post falsum crimen. Ipse Sallustius eius culpam in incerto relinquit p. 123.

p. 125. c. LXVII. deinde, vti aegr. an. solet *somn. cepit*. Vltimum ad Nabdalsam referendum est, non cum Anonymo in Obs. miscell. p. 325. ad proxime antecedens *animum*; ac si vere dixisset: vbi eum, v. aegr. a. s. *somnus* c. Vnde sine dubio in Codd. quosdam hoc, *eum* — irrepsit, margini antea explicationis caussa additum. Sed possis etiam dicere, vti *aegr. an. solet*, dictum esse, pro: vti hominem aegrum animi solet.

p. 129. c. LXXII. nam talia cons. *per otium* et ex opp. capi. Ita Curtius VII. 1. seditiosae voces re-

ferebantur ad regem quis — motus satisque prudens *otii vitia negotio discuti*, edicit. Idem VI. 2. rumor, *otiosi militis vitium*.

p. 131. *procul* ab imp. regis vit. ag. Sed cuius regis? cf. in *Examine* p. 224—25. Est itaque imperium *regis*, dictum pro imperio *regio*. Et nouo documento *procul* hic non *loci*, sed *conditionis* esse illud praeterea esse potest, quod non dicit *aberant* (ab imp. regis), sed, *vitam agebant*, (quod ad vniversum ciuitatis statum pertinet) et tamen alibi toties *procul abesse* vsurpat.

p. 133. Ita animus - - - pariter omnes viles sunt. Non facile vnquam Scriptor alius omnia, quae aduersus Polygamiam per ipsam rei naturam dici possunt, in tam breuem summam coegit, quam Sallustius his tribus membris, eà conclusit et quasi compressit.

p. 134. c. LXXVIII. *nobis satis* cognitum etc. Confirmat hoc Plut. in *Mario* et additum – si ad pr. alii q. Mario traderetur – illustrat dicendo, auctam fuisse Metello animi aegritudinem ex Marii ingrato erga se animo.

p. 135. *neu* flor. res s. c. I, perditis misceret: cf. p. 157. *neu* te optimum c. pessumo miscendo commacules.

— — c. LXXX. magn. *pro se* e. ill. dol. Plut. in *Mario:* οι λογοι (Marii) θρασεις οντες υπερογιας (magn. pro se) και υβρει τους πρωτους ελυπει (illis *dolentia;* quae est vis verbi λυπειν in h. l. – Rell. ante in *Examine* dicta. Et ita idem ad totum caput, vti ad sequentem orationem est conferendus.

p. 137. ben. *gratuito* fac. h. e. *sine mercede*, cui mox opponitur *accepta*. *Vers. hisp.* de mi buen *grado*, (lubentissime) reuocando ita, vt in notis obseruatur, vocem fere antiquatam, *grado*.

p. 138. mai. gloria post. lumen - - - - patitur: cf. supra ad p. 42.

p. 139 ne quis mod. in conscientiam duceret. V. H. no haya, quien attribuya mi silencio a remordimiento o culpa.

— — *summum hon.* (consulatum) *maxumum nego.* (prou. Numidiae gubernandam bellumque Iug. administrandum.)

— — *cicatrices aduorso corpore.* Ita vera quidem prae se ferebat; sed probiore animo ille, de quo Liuius II. 23. ipse testes honestarum aliquot locis pugnarum, *cicatrices aduerso pectore* ostentabat.

— — His ego praeceptis — H. V. con este exemplo. Ad sensum bene, vti etiam Valla interpretatur: hortabor, vt me imitentur, faciant, vt ego facere consueui. Vt tamen non existimes cum Cortio, per se et ex sententia Marii vtrumque idem valere. Alludit nimirum hoc verbo, ad praecepta doctrinae Graecorum inprimis Philosophorum et in his Stoicorum, quibus multi inter Senatores istius temporis adhaerebant, et de quibus proxime cum contemtu dixerat ea nulli vsui esse, opponendo iis, quae ipse *doctus* sit. Itaque oratio circumscribenda foret: Non vobis obtundam aures illorum sententiis acutis, *sapientem nihil opinari, nullius rei poenitere, nulla in re falli, sententiam mutare nunquam;* sed potius his praeceptis, *hostem viriliter feriendum esse, praesidia atque vigilias diligenter agitari debere* (reliquis, quae ipse addidit) *militem impellam.*

p. 140. *neque histrionem vllum* (habeo, quo inter epulas conuiuales ad saltandum cantandumque vterer) neque *pluris pretii* (maiori sumtu comparatum) *coquum,* quam villicum (vti solent illi luxuriae magistri.)

— — turpiss. parti corp. — Eam cap. X. p. 12 non haesitauit suo nomine appellare, vt mirari possis, vnde idem hic suppresserit in oratione non tam sua quam hominis militaris, cuius non adeo erat ver-

ba curare,. quique gloriabatur adeo in ignorantia litterarum graecarum. Nam ita constat Graecos prius eam τα αισχιςα s. τα ἀσχημονα nominasse, vt Apostolum 1 Cor. XII. 23. — Itaque dicendum, Sall. tamen decorum orationis pro concione habitae seruare voluisse, a qua omnia turpia dictu abesse debere prima fere lex habetur."

-- -- *sudorem, puluerem* sc. bellicum.

p. 141. *auaritiam* (nobilitatis, quae pecunia corrupta Iugurtham tuebatur et imperatorum Calpurnii, Scauri, Bestiae) *imperitiam* (Auli atque Albini) *superbiam* (Metelli).

-- -- neque quisq. parens lib. *vt aeterni fierent*, optauit. Hoc fere illud est, quo magnus FRIDERICVS II. in mediam aciem suos rapuisse fertur: *Wollt ihr denn ewig leben?* --

-- -- c. LXXXII. milites scrib. non more maiorum - - - - censos plerosque. Idem refert Plutarchus l. c.

p. 142. neque suae curae, quippe - - sunt: cf. not. ad p. 30.

p. 144. c. LXXXVI. *magis, quam aruo* student. Itaque tamen non omnino agricultione abstinebant; vnde etiam mox dicit, agrum vacuum frugibus eo tempore fuisse.

p. 196. Id fac. *contra ius belli,* quoniam nimirum se dedidissent.

-- -- c. LXXXVIII. *modesto imperio* habiti -- Hoc igitur ex promisso p. 139. non illos arcte colam (duriter) me opulenter etc.

p. 147. c. LXXXIX. Videas hic iterum quasi oculis tuis hominem escendentem, vti totam montis naturam, et deinde porro cap. sequente eundem cum comitatu, difficultatibus omnibus superatis, ab imo ad summum peruenientem. Itaque etiam *alleuati*, quod

Cortius (cf. *Examen*) sollicitabat, totius descriptionis pulchritudinem auget.

p. 149. pr. glor. at. vict. his, illis pro salute cert. App. l. c. p. 75. Καρχηδονιοις μεν της σωτηριας, Ρωμαιοις δε της νικης εντελους.

p. 150. de *Sulla* iterum conferendus Plutarchus in vita eius: Velleius II. capp. 20—28. et Appianus de bellis ciuilibus l. 1.

— — et *amicitia facilis;* vnde etiam promtissimum eum ad misericordiam fuisse Plutarchus perhibet, ante dictaturam nimirum. Nam ea adsecuta ita egit, vt Cicero de *finibus* III. eum pestiferorum vitiorum, lubidinis, auaritiae et crudelitatis in dictatura magistrum appellauerit.

— — *nisi quod de vxore potuit honestius consuli.* Aemilia illa appellabatur, quam abductam prius in domum suam, a M. Glabrione, post praegnantem Pompeio, cupidus propinquitatis cum eo, in matrimonium dedit.

— — pudeat magis, an pigeat disserere. Innuit victoriam, quam crudelissime caedibus variis, contra fidem datam, exercuit, vti dictatoris deinde potestatem proscribendo, bona diuitum publicando et sic porro.

p. 152. pugna *latrocinio* m. qu. *praelio* similis. Ita Florus, II. 3. 4. ex occasione latrocinia magis quam bella faciebat; vbi vide *Duckerum:* Contrarium huius Velleii de piratis II. 31. belli more non latrociniorum.

p. 153. c. LXXXXV. Pingit et haec, vt Virgilii in mentem veniat. Aen. XI. 192.

it coelo clamorque virum clangorque tubarum
it coelo, dum, vti hic dictum, illum *extollunt.*

p. 154. c. LXXXXVI. quam, vti *militibus exaequatus* rel. Memor et in hoc promissi p. 141. socius

periculi vobiscum adero; meque vosque in omnibus rebus iuxta geram.

p. 155. c. LXXXXVII. Sed quia diuorsi red. alii ab alia parte, *atque* o. id. sign. — Hoc *atque* tanquam soloecam orationem efficiens Anon. in *obs. miscell.* p. 327. post Bongarsium, Gruterum, vult eiici et praeterea totum antecedens *al. ab. alia p.* Sed, vt hoc retineatur postulat narrationis perspicuitas, cui hoc additamento consulere volebat Sallustius, vt appareret illos, quo magis fides iis haberi potuerit, non modo seorsim sed etiam ex diuersis locis aduenisse. Deinde non minus, *atque* auget intenditque vim orationis - *diuorsi* — *alius* aliunde - *atque omnes idem nunciantes.*

p. 156. *Denique hostes vndique fusi*, vsque ad finem cap. Haec descriptio in narratione omnem laudem superat, vti ipse Sallustius in ea, post tot ante animaduersas et animaduersione dignas, se superasse videtur.

p. 157. neu te optimum cum — commaculares: cf. supra ad p. 135. Vell. II. 86. partibus eius se miscuisset.

— — fortuna pleraque regit: cf. ad p. 8.

— — *errata* officiis superes. Decorum obseruans Sallustius regis culpam, in legatorum oratione, *errata*, verbo molliore appellat; ipsius regis legatis eundem tribuit in deprecando verbi, *errasse*, vsum p. 159. c. C. contra S. et P. R. p. 160 *delicti* gratiam fecisse narrat.

p. 158. Dein, copia facta — Ita, ex prouinciis nemini licebat adire in tali negotio Senatum, nisi de consensu proconsulis, qui eam administrabat: cf. c. C.

— — c. LXXXXIX. si *placeat*, nempe Mario.

p. 160. c. CI. *funditorum Balearium* — cohors P. c. *velitaribus armis*: Videatur de illis *Florus* III.

8. de his *Liuius* XXVI. 4. XXVIII. 21. et Cortius ad h. l.

p. 165. c, CIII. ab inermis ped. — — ad hostes vortere — Sensus: fugere et terga dare: cf. *Indicem*.

p. 166. c. CIV. diem, locum, tempus. Latini scriptores alii nunquam, quantum memini, haec tria et hoc ordine coniungunt, semper, *diem locum*que, aut *tempus atque locum* et contra, constitutum fuisse dicunt. Vnde sine dubio etiam vnus Wassii codex omisit *diem*, Cortio tamen id retinente, quoniam in Catilina dixerat *tempus, dies*, fortuna — p. 43. Sed ibi vtrumque coniungit et inuerso ordine, vt, *dies*, temporis, tanquam totius, distinctiorem aliquam partem indicet; quemadmodum nos dicimus: wenn Zeit und Stunde kommt. Quare potius dicendum *tempus* hic notare partem diei, cuius praeter diei locique optionem, ad maiorem suam promptitudinem demonstrandam, Rex Sullae permittere voluerit. Atque sic apud Terentium legimus, *vt tempus est diei* Heaut. I, 2, 38 et nobis etiam in vsu est, die Tages-Zeit. Ceterum alibi p. 169. c. CIX. verbum *dies* abest.

— — consulta sese omn. c. illo *integra* habere — sensus: se cum nemine alio communicasse, quae cum Sulla agere vellet atque ipsi soli reseruasse. Ita etiam *Valla*.

p. 167. c CVI. et omnium (sc. regum) quos noui. Bene quod tamen hoc addebat et sine dubio non multos nouerat.

p. 168. c. CVI. Id omitto qu. vo. ita placet. Hic, *omitto*, aliam habet significationem, quam in superiore Bocchi oratione — *ceterum vetera omittere* (iis non amplius oratione inhaerere velle p. 158); et intelligendum est de bello deponendo. Mea antiqua editio pro *quando* exhibet *quoniam;* nescio vnde et quare, cum res doceat eum condinionate loqui voluisse.

— — *non in gratiam habituros*. Modus loquen-

di, vt puto, sine exemplo. Sed sensus est: S. P. que R. ipsi non pro magna gratia reputaturum esse, quod polliceatur, nisi fecerit aliquid etc. Itaque mox: tum fore, *vt illi plurimum deberetur.*

p. 169. c. CVIII. n. 8. ign. s. ob remp. in host. potest. rel. iri. Id, *in hostium potestate* ad antecedens vti consequens referendum est; ac si dixisset: qui non sua culpa sed in negotio reip. caussa suscepto in hostium pot. venisset, in ea non relictum iri.

p. 170. Iug. *Sullae* vinctus traditur. Pie Plutarchus monet: ita vindicasse vltionem diuinam in Mario iniuriam Metello ab ipso illatam, vt quam laudem confecti belli Iugurthini huic eripuisset, ipse postea cedere debuerit Sullae; aut, vt dicere mallem, vt eam non sua virtute, sed fraude aliena, turpi praeterea legati sui consilio quaesita, meruerit.

Ita, puto, satisfecimus interpretationi atque consilio eius; vt tantum breui aliquid addendum sit de interspersis *sententiis senatoriis*, et *orationibus* siue *pro concione*, siue *coram Senatu*, quando exteri aut ipsi aut per legatos hunc adibant. Atque vel hoc iam animaduersum est, in iis characterem personarum, locorum rationem, ipsam rerum atque materies indolem, vti in responsis imperatorum et principum, rescriptisque S. et P. R. constanter seruari; esseque eas, quemadmodum tot descriptiones euentuum praecipuorum, insigni narrationis ornamento, atque etiam pro lectoribus oblectamento. Est praeterea id quoque satis euictum Auctores historiae veteris aliquid in his fictioni dedisse, Latinos morem Graecorum in eo secutos esse, eumque *Sallustium* primum, forte ex imitatione Thucydidis, ad suos

Restat operis huius pars, ad quam in antecedentibus saepius iam Lectores ablegaui et quae pertinet ad *latinitatem* Sallustii. In cuius quidem Indice conficiendo, quas mihi ipse scripserim leges, quem modum seruauerim, mox dicam. Admonet enim locus ante omnia hic quaedam praefari de vniuersa scribendi ratione, quam secutus est Auctor clarissimus. Atque id eo magis operae pretium videtur, quo certius primum constet eum proprio sibi genere dicendi fuisse vsum inque eo etiam vnicum omnium remansisse, vel ipso Tacito non excepto, cui nimirum multum deesse sentias illius vigoris et quasi neruorum, quibus sermo Sallustii plane excellit. Auget porro interpreti tractandae huius, quae est de stylo Sallustii, quaestionis necessitatem varius de eo dissensus veterum Scriptorum. Itaque paucis in hoc loco ea comprehendam, quae mihi de *breuitate*, de *numero* atque aliis quibusdam *proprietatibus* Sallustianae latinitatis dici posse verissime videntur.

Consentiunt primum omnes in *breuitate* Scriptoris nostri, cuius adeo eum artificem subtilissimum appellauit *Gellius* III. 1. Cernitur vero ea non modo in tot asyndetis, vt, *dies, noctes, arma, tela, inermes, armati* — atque praeterea omissionibus verbi substantiui, pronominis demonstratiui ante sequens relativum, in conditionata narratione prioris *an*, s. *vtrum* — *pacem* an *bellum* et similibus; verum quam maxime etiam in abruptis, siue vt Seneca dicit Declam. III. amputatis sententiis verbisque ante expectatum cadentibus. Cuiusmodi sunt — p. 123. ita *viui obruti; alibi ita delicta occultiora fore; ita se mores habent;*

verum ingenium eius haud absurdum; 21. *tanta lubido in partibus;* 98. *tanta mobilitate sese Numidae agunt* 113. atque tot alia. Quibus accedit nullam fere eius periodum extare, in qua circuitu longiore incidatur et discindatur quasi oratio, vt propterea initio cap. CIV. manus vltima mihi defuisse videatur. Ita contorta omnia sunt atque implicata contra consuetudinem Sallustii facileque oriri possit suspicio, Scholion aliquod subesse. Ceterum in hoc breuitatis studio oculis atque sensui cuiusuis subiiciendo contulisse iuuabit vel vnam tantum enunciationem Sallustii hanc – *eadem, quae ceteros fama atque inuidia vexabat;* (p. 5), s. (17) *vobis eadem quae mihi bona malaque intellexi;* cum alia Curtii eiusdem modi, VII. 1, 29. *eosdem nos inimicos amicosque habituros esse, quos tu haberes.* Hic cum praecedat iam, *iurauimus*, Sallustius primum omisisset, *nos*, quod iam verbo inest, vt in priore sententia; deinde *esse* et ipsum *haberes*, atque totum sic protulisset, *eosdem tecum* (s. *quos tu*) *a. in.* hab. Egregius in hanc rem locus est apud *Senecam* Controu. IV, 24. vbi confert Thucydidis sententiam, Δειναι γαρ αι ευπραξιαι συγκρυψαι και συσκιασαι τα εκαστων αμαρτηματα cum interpretatione Sallustii hac: *res secundae mire sunt vitiis obtentui;* atque nunc addit: cum sit praecipua in Thucydide virtus breuitatis (*breuitas* Gron. vult legere sine necessitate) hac eum Sallustius vicit et in suis illum castris cecidit. Nam in sententia Graeca tam breui habes, quae saluo sensu detrahas. Deme vel συγκρυψαι, vel συσκιασαι, deme εκαστων, constabit sensus, etiamsi non aeque comptus, aeque tamen integer. *At ex Sallustii sententia nihil demi sine detrimento sensus potest.* Ita est profecto et bene etiam se habet, quod dixit: *aeque integer;* vt hoc magis mirum sit Eundem alio loco Sallustio *obscuram breuitatem* tribuisse, quae quomodo in lau-

dibus Scriptoris poni possit, non apparet. Vnde omnino magis audiendus sit *Quintilianus*, dum IV. 2. et X. 1. vitandam quidem esse censet oratori Sallustii dicendi genus abruptum, etsi in ipso virtutis locum obtineat, otiosum lectorem minus fallat, atque eius breuitate apud aures vacuas nihil possit esse perfectius.

Atque sic porro, etiamsi ita parcus verborum fuerit Scriptor egregius, sedulo tamen cauit, ne aut perspicuitatem laederet aut deesset aliquid, quod siue ad sensum siue ad narrationis vim ornatumque pertineret. Itaque ipsi non satis fuit dixisse p. 4. — *in pace vti in bello valeret* — 64. *magis magisque*, omisso, *in dies*, aut quemadmodum Cicero pro Milone, c. 9. *magis in dies*; — alibi 7: *satis prospera pollensque*; sed enunciabat sententiam vti nunc eam legimus, in priore loco, *ita*, vti, ad vim orationis augendam; in sequente *magis magisque*, vt significationem intenderet, et, *in dies*, vt plus, non merum incrementum, verum illud quotidianum etiam intelligeretur; tandem in tertio loco *satis* pr. *satisque* po. quoniam altero *satis* omisso dubium reliquisset lectori, an id semel positum ad vtrumque verbum trahendum sit. Quodsi in eo quoque comparet aliquis Sallustium cum aliis Scriptoribus, is profecto cum applausu sentiat eum aliorum breuitatem adeo spreuisse, vbi descriptionis vis atque venustas praeferenda erat. Vtar huius comparationis caussa vno illo loco *Velleii*, quem iam ad p. 12. alia de caussa attuli. Ibi itaque ille multo in aliis verbosior paucis dicit: *qui denique semper et somno et cibo in vitam*, non *in voluptatem vteretur*; pro quo alio tempore locoque Sallustius magis adhuc coegisset narrationem, omittendo vtrumque et — somno, cibo. Sed in hoc loco volebat primum totam imaginem illius luxuriae describere atque tum etiam eam quasi oculis subiicere. Itaque periodum facit, *dormire prius*, *quam* etc. vsque, *antecapere*.

Haec itaque de breuitate etiam propter hanc Scriptoris numerosissimi, ex Scaligeri verissimo iudicio; de qua eius virtute res admonet proxime quaedam addere. Eam vero, vt ita dicam, numerositatem primo animaduertas in enunciationibus, in quibus verbum verbo aeque respondet, vt extr. Cat. *laetitia, moeror; luctus atque gaudia* — tum in aequalitate membrorum; vt p. 133. ita *an. multitudine distrahitur, nulla pro socia obtinet; pariter omnes viles sunt;* rursus in formulis transitus ad id, quod maxime obseruari volebat, per: *tum demum, tum vero; is demum,* ea *demum;* tandem atque hoc inprimis in clausulis periodorum. Nam in his rarissime tantum monosyllabis vtitur, rarius bisyllabis, vt plurimum trisyllabis. Si monosyllabum adhibet, v. g. *sunt*, proxime antecedentia verba pondus addunt, quod huic per se deesset atque res postulabat, vt animus lectoris attineretur in illis e. g. *irati infestique sunt* p. 48. cf. Interpr. Quando in bisyllabis frequentat verbum *pati*, id non modo valde sonorum est propter vocalem *a* verum etiam aut antecedens mensuram complet, vt p. 134. *aegritudinem pati*, sique contrarium sit, praefert *patitur* (138 *in* occulto patitur) aut tamen *esse* eiicit. In trisyllabis porro amat vsum verbi *habetur, habere, habent*, vbi etiam *est, esse, sunt,* suffecisset — *virtus* clara aeternaque habetur — ita se mores habent — lubidinem dominandi caussam habere, multo numerosius profecto quam *Taciti* Agr. 15. auaritiam belli caussam *esse*. Tandem aliquando circumscriptione vtitur, vt in quadrisyllabum periodus exeat p. 93. profugus *abierat* pro *profugerat*; et quamuis alibi *profugit* in fine periodi admiserit, tamen huius caussa semper respuit numerum pluralem adeoque p. 109. non dixit, integri *profugere* aut *profugerunt*, verum, *abeunt*.

Sed de his omnibus admonere tantum possumus Lectores, vti nunc porro de reliquis styli Sallustiani proprietatibus. Ad eas vero maxime haec pertinere censeo: quod primum cum, *sed*, *igitur* plurimarum periodorum facit initium; deinde (idque et sequentia sine dubio maioris perspicuitatis caussa neque etiam sine elegantia) in enarrandis rebus praeteritis tamen vt plurimum adhibet verba temporis praesentis *videt*, *iubet*, *suadet*, alia, aut infinitiuos, itemque formam tertiae praeteriti pluralis in *ere* pro *unt*, *fuere* non *fuerunt* et semel tantum p. 139. *profuerunt;* porro arctius iungit, quae relationem inter se habent — *his*, *illis*, *alii*, *alia; alii*, *pars*, *alterum*, *alterum; modo*, *modo*, *facta dictis;* tandem toties repetit *tantum*, *talis* in quouis casu. Reliqua facile cuiuis ex Indice apparebunt, in quo nunc subsistam; monendo tamen vnicum hoc, me vix intelligere quomodo vnus *Gellius* I. 15. Sallustio potuerit opprobrium facere *nouatoris verborum* et contra dicere alius apud *Suetonium* in vita Augusti et *Quintilianum* VIII. 3. eum verba prisca Catonis exeerpsisse eaque adeo furatum esse. Vtrumque ego certe non reperire potui, nisi quod semel dixit *quietibus* et orthographiam antiquiorem sequitur in *is*, *is*dem, *dis*, *quis*, *vrguere*, *aduorsa*, *advorsum*, *volgus*, *plebes*, *secordia*, *maxume*, *optumus* aut formam rariorem cum genitiui *Senati;* tum nominatiui substantiuorum terminationis in *or*, *colos*, *labos*, rell. Itaque forte nouasse intelligendus est haec atque similia, quatenus ea iam tum missa revocauit.

Venio itaque ad Indicem. In eum recepi primum omnia verba, omnes particulas, omnes loquendi modos, quibus vsus est Sallustius, vt tamen de hoc ipso vsu constaret harum rerum curioso. Monui porro in iis, quae semel, vt verbum *com*memorare, aut bis tantum occurrunt, rem ita esse. In aliis plu-

ries recurrentibus sed obuiae significationis et communis ysus. vt nullus scriptor latinus in tali argumento iis carere possit, *bellum* v. g. hunc modum seruavi, vt in praedicatis tantum — *atrox* bellum, *facere, gerere* bellum — eorum mentio fieret. Rursus in illis, quae maxime familiaria sunt Sallustio, quemadmodum in initiis periodorum ante commemoratum *sed*, vt chartae et labori aliorum parcerem, satis habui, addere: *frequenter*, aut simile eiusmodi monitum. Contra singulas paginas adscripsi, tum, cum verbum siue forma loquendi rarioris vsus, aut significationis etiam excerpenda erat idque pertinere videbatur ad iudicium de charactere sermonis Sallustii faciendum. Tandem his talibus omnibus breues notas adieci, atque etiam auctoritates aliorum Scriptorum attuli, quatenus vtrumque necesse videbatur. — Sit ita in tenui labor, sed non magna gloria; tamen certum mihi est aut nos omnibus Indicibus veterum Auctorum carere posse sine magno adeo detrimento, aut esse eosdem ita conficiendos. Itaque etiam propositum, meum hoc modo absoluendi, non deserui, ne turpi laboris molestiaeque fuga mihi ipse pudori essem.

A.

mobo inde sequatur conclusio, ad hanc ablatiuorum *formam* aeque tum ignoratam; aut quomodo non, abdicato magistratu, bene dici possit vel de eo qui se abdicauit, siue, se abdicasse, dicitur:

Aberant a periculis, sc. belli; oppositum, *auxilio esse* 7. *-at* ab Roma 32. haud longe, 94. *-it* neque animus neque corpus a *vobis* h. e. non destituet vos, 18. *-esse* haud procul 160. 170. *-sens*, 170. *-sumus* procul 157.

Abeunt integri 109; *-ibis* haud repulsus, 168. ob numerum in clausula periodi; *-erat* praeceps, pro, *-ierat* etiam numeri caussa, 21. *profugus* profugerat ead. de caussa 93. *-ierant* in Mauritaniam 118. *-ire* sinat 115. sinunt, 153. iubet 165. *-it* e conspectu 123.

Abiectis armis; 96. 109. sarcinis 145.

Abiurauerat creditum 21. Pl. Curcul. IV. 2, 10.

Abnuere, denegare, (quod vide) 104. 135; *-de* vllo negotio 136.

Absoluam de coniur. paucis 5. paucis 31. quam paucissimis 75.

Abstinentia opp. largitioni 5. comparata c. innocentia 50. *-ere* facto dicto, 120.

Abstracta in duas partes 99. *-us* in prauum 86.

Absumtis morbo 62. Pro eo p. 65. *confectus* morbo.

Abundantia 98.

Abunde, satis, sufficienter, si illud iam praecedit; *erant* 119. 18. pollens 59. magna praesidia 72. -fore 139. dictum 141. habemus 157. Sed *satis* magis frequentat: v.

Abuti 12.

Ac, pro *et* saepe in initio periodi, vti intra periodum ante *maxume* inprimis, post *simul*, *iuxta* et significatione *quam* post *aliter*, *contra*: quae itaque vide.

Accedam quo potissimum? 71. Nostrum, wo soll ich mich hinwenden, *um Hülfe zu suchen*. Itaque cum emphasi hic ponitur non aeque mox 72, vbi

cepi auribus. Ceterum non memini illud hoc sensu occurrere apud Velleium, etiamsi imitator Sall. fuisse existimatur.

Acceptio frumenti 86.

Acceptus, um, pro, gratus, probatus, probatum 68. 124. antecedente *carus*, 125. ant. *fidus* 63. ant. *tam.*

Accepi, pro suscepi 65.

Accidat, acciderant, -erit, -erent, accidisse, accidit 45. 89. 132. coll. 93. pro, eueniat, euenerunt, etc. *-eret* siquid 72. noto Euphemismo de obitu — *grauius*, nostrum, einem hart fallen 143. Et frustra sunt, qui, vti Hauercampius cum agmine notarum suarum, et hic legere volunt *accederet.* Nam quis latinorum hoc cum grauius, ita componeret, quod contra Caesar B. G. III. 25. cum illo coniunxit Ferrem si mere dixisset, *improuisus accederet.* Quare Cortius hic conferre iusserit locum ex p. 166. aeque non video, cum ibi alius verbo sensus insit.

Accire, arcessere, euocare, aduocare 135. *-ti* 156. *-tum* 166.

Accurrit auxilio v. *occurrit* et cf. Exam. ad p. 156.

Accusare 32. mollitiem, reprehendere 125. *accusatur* nat. infirm. h. e. transfertur in eam culpa; vbi nos, beimessen die Schuld, *-antur*, consilia, repr. vt ante, 139.

Acer ipse 78. vir 84. *acri* ingenio 64. 85. - *viro* 100. *acrior* vis 144. *-ius* adnitendum 137. incedere 156. vrguear 81. instare 153. *acerrume* impugnauerat 86. exercuerat victor. 74. gereret rem 114. niti 116. pugnantes 152. - *rumo* hosti 90. *acriter* instare 55. ingressus prouin. 85.

Acerbam necessitudinem 157., *-um* nimis 43. *-ius* fuit 98. vlcisci 100.

Acies, *ei, e, ei* hinc inde — *prima*, quae proxime hostem est 55. *extenuata* v. hoc.

Fl. I. 8. fauorem 127. -*idere* sibi gloriam 77. -*idit* plus timoris 109.

Adducere. Primum proprie, *adductus* erat ad Sen. 38. *adduci* vinctum 170. vinctos 118. *adducti* pars 118. Translate *adduci* ad tale consilium 32. -*ctus* in spem 86. 95. 104. -*ci* in sp. 32.

Ademta, v. adimere.

Adeo 29. 121. 168. etc.

Adepta libertate, 8. -*ti* 130. victoriam 31. quae — petebant 130. — *sunt* otium 98. imper. 136. -*ptum* praemia 76. -*us* foret 20. gloriam 50. victoriam 156. sum 61.

Aderat in concione 95. nox 115. 109. iam 109. -*erant* hostes 152. aduorsum hostes (sc. praelio) praeliantibus 148. -*erant* cuncti 112. primi 124. -*esse* hostis 155. -*esse* infensi 107. vbi cum *instare* coniungitur, apud alios interdum pro hoc ipso positum, vt ap. Sen. ep. 53. (domina adest et iubet) multum, 151. exitium 125. pugnae 142. praelio 55. (in vtroque loco, pro, interesse) apud omnes 154. vt imperator consilio, adhortando, incitando; (cf. Vell. II. 85. Caesar — vbique aderat) -*ero* vobiscum 141. -*essent* hostes 102. vobis 71. -*sit* fautor consultorque 159. vbi itaque idem ac *patrocinari*, quemadmodum de caussarum patronis olim dicebatur, Ter. Phor. II. 1, 36. ad defendendum adest, Eun. IV. 6. 26. volo aduocatos adesse nobis — *sunt* praesidio 136.

Adferre iubet litteras 36. solet temeritatem ex audacia 64. Ter. res adferat aegritudinem, Heau. IV. 3, 23. senectus vitium hoc adfert Ad. V. 3, 47. vbi idem fere est ac, secum ferre.

Adfectabat honorem 120. conabatur eum consequi -*are* ciuitates, 122. allicere.

Adfines 71. *ium* 69. 136. -*initatem* 168.

Adflictare sese 25. luctus caussa se adfligere: Ter. Eun. I, 1, 31. -*as res* 130. perditas: Fl. II. 6. *ar*-

Adnitebatur summo studio 100. *-nitendum* est acrius 137. Itaque non plus valet quam simplex, *nitebatur*, v. *-adnitente* Crasso 16. *-itimini* 141.

Adolescens Catil. 13. nobilis 15. *-tem* hominem, *-tes* homines cf. hoc; *-tres* 80. *-tium* familiaritates 13.

Adolescentia ab 6. 26. 80.

Adolescentulus 5. *-tulo* Caesare 39.

Adoleuit Iug. 63. ingenium 119. respublica 44. res Persarum 77.

Adoptatione 67. *-tum* 80. *-uit* 65.

Adpellare, adloqui, nostrum *anreden*, ansprechen, singulos 14. vniuersos 17. in vtroque loco cum, hortari, cohortari, coniunctum, benigne 150. *-ens* quem? 72. *-at* nominans 55. acclamare, *-ant* laeti 110; nominare, *-ato* Crasso 38. *-ant* locum 75. *-antes* 77. *-auere* semet 76; adire colloquendi caussa, *-andi* cop. f. 80. proclamare, *-auisset* regem 121. Ita nimirum Romani neminem nisi ex decreto senatus populique pro Rege agnoscebant: cf. Liu. XXXI. 11. Curt. X. 7, 7. VIII. 10, 35.

Adpetebat familiaritates 13. *-tens* alieni 6. gloriae militaris 63. *-tiuere* societatem 70.

Adprobat consilium 165.

Adpropinquare 109.

Adpulsi Vticam 83.

Adquirant amicos 69.

Adrogant sibi 138.

Adscendere murum 8. *-ens* descendens 149. *-scensus* ibid. V. *escendere*.

Adscitum socium 37. cf. adiungit et mox adsumitur; *-sciuisse* 21.

Adsedit 25. 49. de Senatore oratione finita, - dextera Adherbalem 67.

Adsequeretur quibus modis 6. *-qui* 61. cf. Ex. 205.

Adsistit propter (prope) 55.

est *anxius* animi, vti pro proxime sequente *aegre* ferre, p. 134. *anxie* ferre. Vide tamen hoc, 125. -*rume*, difficulter, difficillime, 135. moleste admodum 137. -*itudo* et ira 123. -*inem* pati 134.

Aemula imperii Rom. 9. cf. Interpr. -*os* 140.

Aequabili fama; variae oppositum 100. -*lem* manere 109. -*ius* se haberent i. e. sine perturbatione 4.

Aequalia loca, plana, contrarium, montana 132. fuere 50. -*libus* 63. -*is* virtus 142. -*iter* distribuerat 51. 145.

Aequa manu, aliorum, aequo marte 31. -*uam* conditionem 132. -*uo* animo accipit 5, ita vt narrationi acquiescat; toleratis 288. paterer 90; dictum in vtroque pro, quieto, nostro fere gleichgültig; gravius, 42. *aequum* in locum deducit 108; propter *deducit*, de planitie intelligendum, etsi per se possit etiam locum commodum notare, vt apud *Curt.* VI. 1, 7. sibi quam hosti aequiorem locum capiunt — aequioribus locis 52 — — *Aequo* bonoque ex, 93 φρασις Terentiana Ad. V. 9, 30. -*uos* bonosque fauere 137. -*uum* et bonum carius diuitiis 74. Atque ita vtrumque optimi Scriptores ita coniungunt vt posterius sit, quod fit ex iure, vtrumque nostrum billig und recht.

Aeque ab tergo venturos 155. sibi exoptant 10. cf. iuxta, pariter magis; frequenter adhibita.

Aequitate pro 4. curabant remp. 9. et aliquoties alibi.

Aerarii furibus 46. - peculatus 90. - *rio* parcere, 136. -*um* expilari 88.

Aere alieno 32. bis, solutum est, 27, et hic pro pecunia dicitur; parati serui 88. emti; Ter. Ph. III. 2, 26. ancillam aere emtam suo — *ris* alieni magnitud. 27. -*aes* mutuum reddere 151. alien. foris ingens 14. 18. grande conflauerant 21. 50. soluere 28.

Aerumnas amisisti 73. cf. Interpr. deprecor 82. -*arum* initium fore 105. -*is* deformatus 70.

Aestatem pati 139. - exactam esse 117. -tis extremum 144. -*iuorum* tempus comit. 101. bis.

Agam consul vobiscum 18. - *at* cum populo 45. proprium in hac re, dum rogabatur populus iuberetne aut vetaret aliquid - *itur* non, non id 45. 46, - *untur* 39. Id sollenne in sententia senatoria aut orationibus pro concione Ci. Phil. V. 3. — Desperantis *Agam* quid? 71 — Ter. quid faciam, quid agam? Pro, *viuere*, simplex. *agebat* multum et familiariter cum 166. - *bant* incultius 144. cum additamento. - *ebant* aetatem proc. ab imp. 131. cf. Exa. et Int. - *ere* aetatem proc. a mari 136. proc. a rep. 5. *acturos* aet. 113. *agunt* aeta. 138. *egi* omn. aet. 137. (et ex alia lect. *agant* vitam in obscuro 42.) cf. *habere*. — Pro *transigere*, *agant* ibi senectutem 140. - *ere* hiberna in oppidis 154. tempora in venando 63. In quibus est fere nostrum zubringen. — Pro *regere*, curare, administrare. *agit* animus cuncta 60. et ita de imperio ducis, *agebat* apud primos 155. — Pro *se gerere*, - *agere* pro victoribus 153. *agunt* se tanta mobilitate 113. - *as* tute per mollitiem 48. Pro *conficere*, *agere* ea inter inuidos 136. - *etis* ea attentius 47. - *endi* initium 19. Pro simplici *esse*, *agere* laeta ciuitas 112. forte ob numerum periodi (cf. agitare). Pro *impellere*, *trudere*, deorsum *agor* praeceps 26. alio, *agat* transuorsos 72. cf. Fl. IV. 2, 9. Pro *struere* - *agere* vineas 95. 147. - Pro, militare opus quodcunque facere, *agebant* diuorsi 112. v. hoc - Nostrum treiben, forttreiben — in, *agendum* pecus adtrib. 145. In pugna facienda *agere* pariter 116. lenius ibid. Per circumscriptionem pro *praedari*, *agebant* praedas 91. - *ere* pr. 97. 101. - *entes* praedam 143. - sensu obuio - *agendo* 48. - *endarum* rerum 158. - *ere* cuncta simul; (cf. *moliri*) ioca 151. - *eret* hostis 109. - *it* gratias 110. - *ant* ita 35. - *Acta*, v. ante; et, *id agi* post.

Ager fertilis frugum, bonus pecori, arbori infecundus

in agmine extremo; constitit 106. *agmine* munito 153. - quadrato 154. in *agmine* (in itinere) adesse 102. 151. adero, opposito, in praelio, 141. postremos tentare 112. principes 106.

Agreste gen. hom. 7. *-stesque* 127. *-ium* aedificia 76.

Aiebant 38. bis 43. 88. 154. *- unt* 140.

Alacres animos 19.

Alae sinistrae 106.

Algoris patiens 6.

Alebat manus 12. malum publicum 30. *- untur* turba ibid.

Alia omnia, saepe coniunctim vt, 19. 119. 142. 144. 170. - amplius 102. - maiora 14. *- talia* Gr. *αλλα τοιαυτα* 97. 101. - alia -- alia 59. alii -- alii 24. 114. 115. 132. 134. aliis -- aliis 13. alios -- alios 14. 30. 68. 141. alios -- plerosque 121. aliud - aliud - ius -- ius 10. alium -- alium 19. - alii - pars 31. 38. 56. 77. 91. 107. aut inuerso ordine cf. *pars* -- postremum contra vsum Script. qui eum insecuti sunt, vt Liuii, Ciceronis. Sed idem, ex iam ante in proemio dictis, amat etiam extra recensionem varietatis in opinando agendoque in enarratione cuiusuis diuersitatis haec arctius sibi iungere - *alia alii* gloria 50. *aliis alia* licentia 42. *- ii os* increpantes 49. *aliud alii* iter 4. *- alio* ferri 4. *alium alio* dimittit 22. *alium ab alio* diuorsos 103. *- um alia* clades 72. *- us alii* conscii 19. varie 45. *- alio* more 7. *- ab alia* parte 155. cf. *Int.* *- us alium* expectantes 48. adpellant 110. *- alios alibi* resistentes 56. Bis tantum disiungit -- *alius* autem *alium* 34. numeri forte caussa, et *alia leuia aliis locis* 142. nisi hic transponere velis, *alia al. l. l.* aut *leuia*, vt glossam, plane eiicere. Pro aliorum *ex aliis* - *alias deinde alias* moras 94. *alium post alium* magistratum 119; *- aliis post aliis* minitari 112. *alio* atque alio loco 126. *alius* in *alio* spem habere 116.

pra adhibens — *Altitudo* ingenii 150. Nescio an recte contulerit summus olim Ernesti hoc Sallustii, ad altitudinem *animi* ap. Ta. A. III. 45. existimans, alterum *ingenii* cum eo vnum idemque neque intelligendum esse magnanimum sed callidum ad consilia sua celanda. Enimuero id ingenii est non animi et carere poterat Cortius sua interpretatione, etsi laudatus propterea ab Ernesti, cum ipse Sall. eam addiderit. Dictum itaque cum adiuncto *animi* indicare omnino mihi videtur siue *magnitudinem* huius in contemnendo diuitias, honores, famam etc. (*contemtor* Sallustii alio loco) vt apud Tacitum, siue *auiditatem* in cupiendo omnia, qui est Sal. animus *vastus* et Fl. *altior* animus IV. 12, 47. dum addit: non contenti libertatem suam defendere proximis etiam imperitare tentabant.

Alter – *alterius* 71. (in sinistra) parte (ex) *altera* parte 55. (in) altera parte – (in) altera 33. (vnae atque) *alterae* scalae 116. Iunctim vt *alius*, *alteri alteros* 109. 116. 131. *alterum* alterum 99. alterum, alterius 3. – – *alteri* apud *alteros* 110. *alterius* lubidini condonabam 46. (*illi* c. emph.) alteri 127. (*illum*) alterum 68.

Altus, nutritus et educatus 119. pro, alitus, vt, *sanctum* pro sancitum. Adde Pl. Rud. III, 4, 36. — Athenis natus altusque, educatusque Atticis.

Alueos nauium 76. mox, *carinae*: cf. Cort. et Ta. A. II. 23.

Amare potare 11. –*ent*, potent, 140. — *Amat* ita fieri 92. -*ant* res sec. 98. Inest Graecismus et notum in Gallica lingua *aimer* eodem sensu vsurpari.

Ambire singulos 72. -*undo* singulos 69. 135.

Ambitio definita, honoris cupido 5. - vitium propius virtutem 10. cf. Interpr. - mala, 5. - *ionem*, per, inter, et saeuit. 141. 102. 137. in quibus locis studium fauoris popularis est. Sensu priore saepius

numerum — annos triginta, supra 56. quadraginta 114. Ex vsu vulgari quo est nostrum weiter, *amplius* faciendam potest. 38. — morando 83. - quam, pro, plusquam 124. - hoc censeo, pr. praeterea — *amplo* parum loco 153.

Amplecti magis magisque 64. carum habere.

Amplexamini domos, villas etc., quae 45. Verbum Terentianum *amplexor*, — sensus, quae in deliciis habetis. cf. 140. quod carum aestumant.

An — an; in conditionata narratione prius aut plane omittit, — frustra an ob rem faciam 87. — aut permutat cum *ne* - nationesne an reges 72. tuasne iniurias — an 73. - *An* omisso antecedente *vtrum*, absens an praesens, pacem an bellum 103. bonis an malis moribus 46. fugere an manere, 96. — in quaerendo aliquoties, vt, *an* nobiscum vna 46 et sequente *quia*, *An* quia 43 bis in vna sententia etc.

Anceps periculum 96. malum 123. —*iti* malo 23.

Ancillae mulieris 68. cf. hoc et *homo*. Nam ita solet vtrumque addere nominibus aetatis aut status vtriusque sexus.

Angustiae, sc. loci, prohibent 64.

Angustum v. *perangustum* 147.

Anima et corpore 59. pro, animo et mox sicuti *anima*. pro vita, vt Graecorum ψυχη saepius 4, 27, 43, 45, 54, 56, 72, 73, 89.

Animaduertebant in ciues 44. nimirum condemnati ad mortem, si peregrini erant, prius virgis caedebantur etiam post legem Porciam publicatam. - *eretur* in eos sc. tanquam ciues 43. Itaque in his de supplicio extremo —

Animaduorteres, cerneres, 116. —*uortit* quietos 106, 115. - se tentari, 104. - *unt* pulueris vim 109. Alibi plene, animum *aduortit* 93. quod rectius.

Animalia malefici generis 75. — *ibus* 3.

postremo alibi vtitur, — sollicita ciuitas 112. *Anxium* Iugurtham 117. -*us* erat 36. 63. animi 112. (id additum per Pleonasmum. cf. *Examen*, et iudicium *animi*, lubido *animi*, timor *animi*, similia) — ob timorem socii (besorgt) 125. — trahere c. animo 147. —*Anxium* adgreditur 121. vbi indignantis est cum dolore atque pudore.

Aperiret si vera 92. socios coniurationis, ibid. -*erit* coniurationem 62. vti gesta erant 36. - rem omnem 35. -*iunt* rem 33. In his declarandi, patefaciendi significationem habet, Ciceroni aeque familiare. *Aperiundum* iter ferro 53. i. e. via facienda: Cu. V. 3, 22. aperuerat nouum iter mari. -*uisse* consilium 19. -- *Aperte* 79. et saepius alibi opp. *occulte* et permut. c. *palam*.

Appellare, appetere, approbare v. *ad*.

Apud illos, sunt gr. pot. 17. 15. primos erat sc. in agmine 103. illos, se, pati tutum 143. Ita fere idem quod *penes*, quo alibi (84) vtitur; — Numidas leue ducitur 133; vos oriatur cura 73, 51. memoria Patris 82. Pro, *in*, *apud* illum non inultum relinquendum 165.

Aqua v. in praedd.

Aquatum egressus 147.

Arae Philenon 77. (φιλαινων sc. fratrum) cf. mox.

Arant quae homines 4.

Aras consecrauere 132. —*is* atque focis bellum paravere 45. (pro) aris et focis cernere 55.

Arbitris amotis 17.

Arbitrati 124. Pro eo semper alibi, ratus, rati, permutatum forte cum illo hoc proxime antecedente -*tu* cuius 160. -*trio* paucorum 99. vtrumque itaque ipsi idem.

Arbori infecundus 75. -*ustis*. consita loca 105. consitus ager 109. Nostrum Buschwerk, Gebüsche.

Arcem oppidi 123; regni, die Hauptfestung des Landes, 112.

maiores 89. contra iniurias 87. -*tis* hominibus, 22. 23. obuius 84. -*tos* 47. 48. cf. Int. -*tum* optumum quemque 54. -*tus* 97. 154. -*armauerat* casus vti 51. cf. *militaribus;* -*auerit* manus 165.

Arreptis armis 126. contr. ante in *abiectis* v.

Arrectis animis 123. -*tos* animos 141. -*tus* animus 148. -*exerat* eos oratione 136. -*exit* animos 31.

Arrogant v. in *ad.*

Arte p. arcte per totum - modum statuisse 102. ceteris, quae aduersa erant disciplinae militari, limites angustos posuisse -- *arte* statuerat aciem 109. -*ius* collocat 54. -*issume* ire 124. Id est, quod alii dicunt, *denso agmine*, vt antecedens *densis ordinibus;* nostrum dicht, densiores siluae, ein dichter Wald -- (neque) vos *arte* colam, nostrum, einen knapp halten 139.

Artes animi 60. animi et corporis 85. *artes* easdem 80. ceteras 10. -*tibus* his (vt alibi *his temporibus, his moribus* v. his) 4. 6. in aliis 134. duabus his 9. suis in artibus permaneret 65. *Artes* bonae 4. 10. bonas 101. 119. bonis 98. optimis 137. -- *Artibus* malis imbutus 12. -*tium* malarum insolens 5. omnium 98. -*tibus* pessumis 140. -- *Bonae* sunt, *fides, probitas, industria, pudor, pudicitia, abstinentia, audacia* in bello, *aequitas* erga victos, domi *industria* foris *iustum imperium,* pietas in deos, beneuolentia atque iustitia erga ciues 9. 10. 59. 61. 119; his contrariae, *deos neglegere, luxuria, auaritia, desidia, ignauia, inertia* atque *secordia, lasciuia* et *superbia, maliuolentia,* omnia *scelera, flagitia* atque *facinora,* in iisque pessimae luxuria et auaritia, tanquam materies omnium malorum: cf. l. l. antec. - Ita ex bonorum complexu et quasi concentu nascitur *virtus*, virtus *animi* 3. 4. 47. ex malis *animi prauitas*; sunt illae proprietates animi ministerio corporis in vsum translatae

gua Italiana, in qua *auaro* est ein Habsüchtiger, *misero*, verbo aptissimo, ein Geiziger.

Aucta v. *augere.*

Auctor et socius 87. *-re* sublato 20. *-rem* rerum 4. *-es* (culpae) 59. *Auctoritas* maior 32. quorum pollebat in Senatu 69. Senati prodita 90.

Audacia. Vocabulum medium in ipso Sallustio vti *facinus* facinora et Gr. τολμή. Sensu *bono* nostrum Beherztheit, Kühnheit, *-in bello* 9. ex *audacia* temeritatem 64. pro muro habetur 54. opus est ibid. *-am* addere 149. *-ius* adgredimini 53. - malo, *audacia* pro virtute 5. non minor qu. van. 20. intoleranda 71. malarum rerum, fortitudo (falso) adpellatur 46. (cf. Int.) *-ae* plurimum 14. summae 15. *-am* promtam 26. *-cissumos* 89. *Audax* animus 6.

Audebat abnuere 136. non petere 119. recusare 89. *-si* erant 26. *-us* 17. *-urum* 166.

Audiebatur de praelio 80. *-dio* 72. *-ire* solitum 37. 137. *-isse* ex Volturcio 39. *-istis* 17. *-iri* 116. *-iui* dicere 61. *-iuerat* missos 80. etc. cf.. *acceperat.*

Augendae reip. 7. i. e. amplificandae, finibus, ciuibus, moribus, vt mox. *-ere* exercitum 26. animum 79. amentiam 95. *-eri* clamorem 109. metus 147. *-escunt* animi 92 (v. hoc). *Auxerat* 6. — *Aucta* 7. senescunt 60. *-ae* opes 101. (celebratus) *auctusque* 142. — v. *addere.*

Auro 69. 91.

Auida imperii 63. rerum nou. 77. 103. *-idi* laudis 8. *-ius* 116. vbi cf. Curt. IV, 16, 23. auidum certaminis, et extr. prudentius quam *auidius* persequutus est. *-issumus* pacis 169. *-o* ingenio 83. *-us* belli 93. potentiae, *gloriae* 119. — v. *cupidus.*

Auiis itineribus 111. Vell. auia itinerum II, 75. extr. Ap. auia montium.

Auorsum flecterent ingen. sc. a pace 157. praeliantibus 147. cf. Exa. 24. 228. — *Auortere* ab hostibus

B.

plebem 26. vestra, 70. 89. 137. dare, inuitus accipere 150. -*iis* dandis magis qu. accipiundis. 7. mea, maiorum - (neque) *beneficio*, neque metu 146. meo 66. Haec itaque de his intelligenda, quae per beneuolentiam in alios conferuntur, bonis; benefacta de illis, quae quouis modo iuste atque honeste agimus. Sed excipe *beneficii* opp. *maleficii* mem. 90. vbi pro benefacti ex prisco vsu, cuius etiam erat *beneficere* p. benefacere — — *bene* polliceantur 33. pro largiter, vt ap. Catonem R. R. 75. 77. addito oleum bene; praedicet 139. - *bene* parta 44. consulta 146. de imperatore; pugnatum 165. v. *male.*

Beneuolentiae 159. cf. Exa.

Benigne et placide 157. respondit 67. ostentat, 123. adpellare 150. polliceri 168. Cic. Verrinis, II, 2, 4. benignissime promittere; (in) *benignitate* habebantur 159. -*tem* et studium ibid.

Biduum 124.

Binas domos 18. - *nos* imperatores 7. bis, 89.

Bona malaque, desideranda deprecandaque 17. *sua*, hic sunt virtutes et vitia 127. vt 138 neque bona neque mala; omnia, nos, alles Gute 26; patria (Terentianum cf. *lacerauerat*) 12. - *arum* rerum cura 59. ingenii 166. -*orum* fortunae 60. bonam famam 8. - *um* animum (guten Muth) 141. ingenium i. e. probum animum 10. 134. otium, opp. desidiae atque ignauiae, 5. vultum 10. bonum publicum 31. 82. - et aequum 93. pro *bono* facturum 80. atque honestum 134. - *i* mores 9. - *is* initiis, faustis, et cf. Casus 10. bona honestaque amicitia 62. (a) bono honestoque abstr. 86. Cum his iunctum verbum bonum, significat; salutare; cf. Int. ad 62. - (ius) bonumque 9. (a *vero*) bonoque impediebat 87. In his bonum est rectum — In vniuersum *boni* sunt virtuti dediti (cf. ante *bonae* artes) in seqq. 16. - *i* honestique 141. - *i* cuiusque 151. - *is* omnibus

C.

maxu. vi 114. volgum 124. alios 152. etc. v. concidere.

Caelata vasa mirari, cf. hoc.

Caelo, terra penuria aquarum 75. nim. pluuiae de coelo, fluminum font. in terra. Totum Curt. eodem modo expressit IV. 7, 6. et cf. 129. -*um* obscuratum 96.

Caenatos esse 165.

Calamitas atq. clades 31. -*ate* in quanta sis 35. -*osum* putabat sibi maxume 37.

Callide occultans vitia 74. -*os* homines 95. -*us* 150. id festinabat 134. -*didate* 166.

Calorem ob 75.

Calonibus, seruis militum 55. Codd. quorundam pro veriore *colonis*.

Calumnia paucorum 24.

Camera 51.

Campi 107. -*is* patentibus 160. -*o* sc. Martio 22.

Canere signa iubet 54. 140. Liu. VII, 40. Fl. II. 7. Virg. Aen. X. 310.

Canes atque equos mercari 13. Hor. A. P. 165.

Gaudet equis canibusque — — —

Capere arma, vt in tali argumento saepius per omnia tempora. Pro *occupare*, de locis: turres 124. *capere* intendit 147. -*it* oppida 111. 146. *ceperat* oppidum 144. quem locum viuus 56. *cepere* locum editiorem 114. Cal. occupat montem 107; de rebus aliis: *capiundae* reip. lubido 6. -*undum* ad consulatum 119. *captae* pecuniae 91. -*tis* somno 153. *cepit* somnus 125. -*erat* insolentia 98. formido 155. v. hoc. periculum 107. -*erit* metus 141. Pro accipere, *caperet* ne quid resp. detrimenti 24. *capiundae* pecu. spem 95. Pro sumere, *capere* cibum 145. v. caenatos esse; consilia 129. sensu militari saepius; metaphorice: *capere* dolis nequit 71. -*iebantur* dolis 13. *capiamini* ne vos 137. *captus* amore, ibid. cupidinibus 59. *cepisse* consu. spolia ex iis 135.

nam facinoris 113. - victoriae se inuenturum 83. — *casura* miseri. in perniciem 90. cf. 48. ne ista miseri. in perni. vertet. -*urum* ipsum praecipitem 56.

Casus nominum permutati saepe v. *Enallage* et *in*. Hic tantum admonendi sunt LL. non modo de creberrimo Sallustii vsu *ablatiuorum consequentiae*, quorsum etiam *bonis initiis* mal. euentus habuit 10. pertinet, verum etiam horum aut genitiui per circumscriptionem post nomen simplex in nominatiuo, vt: hom. *nobilem, maxumis diuitiis, summa potentia* 38; *nobilem, magnis opibus* 124; *nobiles, amplis honoribus*, 82. *patiens* laborum, *acri ingenio*, satis prouidens 85. nemo tam *clarus* neque tam *egregiis factis* 119. cf. Exa. *eruditus*, animo ingenti 150. *infidum*, ingenio mobili, 103. sceleratissumi, cruentis manibus, immani auaritia, 88. — adol. *nobilis*, *summae audaciae* 15. etc. Idem imitatur Ta.

Cathabathmon gr. καταβαθμον, descensum 75.

Catenis in habiturum Iugurtham 120.

Cateruas stipatorum 12. cf. circum - *atim* 152.

Cauere ab illis magis 45. ne hosti fieret opp. 112. -*eret* id petere 120. -*eri* anceps malum 123. nequiuisse ab insidiis 166. -*ete*, ne inulti ani. amitt. 54. -*uendum* ad 22.

Caussa, v. gratia, *ea* 43. pr. *propterea*, omissum, vti additur 46. -*ob eam*, idem 121. dissimulandi 25. iniuriae 41. itineris 116. tumulti 55. fidei 86. 139. custodiae 121. praesidii quarum rerum 27. honoris 170. Pro *ratione; caussam* hanc magnum puto 44. consilii aperirem 63. *caussae* nihil haberem 70. *caussis* de multis 30; pro *praetextu; caussa* iniuriae 41. -*am* belli habere lubidinem 5. eandem 133. fore 79. -*as* facere morae 94; pro *occasione; caussa* peccandi minus suppetebat 14; sensu forensi:

gloriae inter eos 8; De ludis iuuenil: *certare c.* aequalibus 63.

Certe hinc inde; pro, saltem, *certe* ego — experiar 87. quibus — videtur 61.

Certo adu. aliquoties, vt, *certo* scio 65 (42 certe scio) adiectiue. *certo* die. 65. etc. cf. *creditur*, habetote.

Cetera ignarus 78. Adiectiue singularis — *cetera* multitudo 34. vita 48; pluralis *cetera*, *ceteri*, *ceteris* *ceteros* frequenter. *-a*, *ae* multitudini 29. aqua, 144. *-um* supplementum 136. Semel 31. simplex hoc pro, *ceterosque*, positum putat Cortius sine necessitate, cf. 43. — *Ceterum* aduerb. fere in omnibus paginis occurrit, vt 66. 68. 69. saepius quoque in initio periodorum — cum *cetera*, tum maxime 159.

Cibi inopia acrior vis 144. *-um* et arma 102. coctum 102. Curtii, cibaria cocta. *-us* quis caro ferina 76; aduorsus famem et sitim 144. vbi potus includitur. v. *capere*.

Cicatrices aduorso corpore 139. cf. adu. vulnera 56.

Circiter Kal. Iun. 14, dies XXXX, 159; aliquoties alibi.

Circum aedem 39. - que loca 24. murum 95. se 12. 22. et saepius alibi, nunquam circa.

Circumdat moenia vallo 81. *-dato* colle 153. exercitu 83. sc. moenibus; nostrum, einschlieſsen.

Circumfusi vndique 152. Verbis iisdem vtitur Fl. III, 11, 4. — Ta. A. II, 56. circumfusa multitudine.

Circumeundo singulatim 39; in re militari, *circumire* sc. castra 102. 108. vigilias 154. *-iens* equo (nim. vt ante, aeger pedibus) 55. Ita Fl. Iust. alii non *circuire* scribunt; Sueto. adeo non circuitus sed *circumitus* Caes. 25, 1.

Circumsedit oppidum 79. 80.

Circumspectare omnia 126.

Circumspiciens et tentans omnia 148.

Circumtulisse sanguinem in pateris 19.

Circumueniant ab tergo 113. *-nire* nequeat host.

Clam dimittit 94. fugerat 117. profugeret 160; opp. palam; v. *occulte*.

Clamor exortus vtrinque 36. oritur vndique 114. permixtus *hortatione*, *laetitia*, *gemitu* 116; -*re* terrebat 92. -*em* accepit 109. ab tergo 114. tollere 153.

Clara, magnifica 61. pollensque 87. virtus aeternaque 3. -*ri* potentesque fieri 31. - magis q. honesti 64. -*ior* quo erat 112. haberi 146. -*iores* se 138. -*ius* esset studium 39. -*os* homines 83. -*um* fieri licet 4. -*us* homo 74 antea 146. tam 117. -*issumi* Consulis 42. — *Claritudo* summa 60. -(in) *claritudinem* tantam peruenerat 64.

Classes 131; nihil cogit de equitatu intelligere et vsitatam nobis significationem deserere. -*ibus* ciuium Rom. 141.

Claues adulterinas 68.

Clausa loca 68. -*ae* portae 123. -*si* in tenebris (carceribus) 72. -*so* oppido 123. -*sum* in pectore 10. sese montibus 52. obsidet 82. tenet 96.

Clemens rumor, i. e. lenis 80. Fl. V. 3, 2. *clementior* alueus Ta. G. 1. clementer editum iugum, Apul. clemens cliuulus, imo, clemens sonus. -*entia* P. R. 92.

Clientes veteres fidosque 16. -*tibus* ex Lentulo 39. -*tium* praesidia 22. -*telae* multae 136.

Coacti v. coegerat.

Coaequandis montibus 18. cf. Exa.

Cochleas 147.

Coaluerat ilex inter saxa 147. -*uere* noui veteresque 142. -*uerint* facile 7.

Coarguunt sermonibus 37.

Coelo 129. v. *caelo*, *fert*.

Coeperat insequi 107. proficisci 154. -*ere* subigere 3. honori esse diuitiae 11. plebem exagitare 30. -*it* duci 11. (proxime ante, *coeperat*) cf. Int. saeuire fortuna 9. gerere bellum 79. requirere 32. tentare 86.

vt mox ante 103. commeatum portare. Itaque h. hoc et *parare*.

Compositis, ordinatis, rebus 113. (paratis) *compositisque* omnibus 100 (etiam loco antec. *paratis* paullo post sequitur) 148. *-to* dolo 169. exercitu 158. *-tum* bellum 151. gen. huma. ex ani. e. corp. 59. *-tus* exerci. ex var. gentibus. 76. *-ponendi* belli licentiam 158. *-posuit* dicta c. factis 104. — *Composita* verba *-tam* orationem 139. (ipsa Cic. verba Oratore I. 12.) *-te* et bene disseruit 46. atque magnifice 41. Ita Cic. iungit, composite et ornate, li. cit. 11. 15. Sall. *magnifice* per *ornate* explicat 21. *magnificentius* augere posse res et *ornare*, et prius *composite* non de mero ordine intelligit, vti volebat b. Ernesti in Ind. sed de omni, quod est iudicii et artis l. c. 31. — inventa non solum *ordine*, sed etiam *iudicio* dispensare atque componere, et, 12. *compositam* orationem et *ornatam* et *artificio* quodam et *expolitione* distinctam; vbi prius ad *compositam* posterius ad *ornatam* referendum est.

Comprobato eorum iudicio 39.

Conatus persequi 126. facere deditionem 102.

Concederet aetati 67. *-dit* tempus non luxuriae 117. *-ssere* alius alio 68. in ius 77. *-issem* iniuriae 73. *-essit* in ius 17. naturae 71. *-sum* non aetati sed facundiae 157. In his fere idem quod simplex. *Concederet* sua omnia 117. *-edunt* non mihi 138.

Conciderant 56. *-ere*, niti ac statim 156.

Concione in 87. 92. pro 65. ex discessit 92. aduocata 52. 91. habita 34. *-nem* aduocauit 136. *-ibus* hortari 87. arcessere capitis 127.

Concitanda seruitia 36. *-tatus* contumeliis 28. Nostrum aufgebracht, valde commotus. Cic. Bru. 55. *-commotis* tanquam plus adponit *concitatos*.

Conclamant, vna voce exclamant 38. Ita apud Fl. aliquoties et Ta. A. I. 8. conclamant patres.

-*isi* se inuiolatos fore 83. -*isum* simul 16. -*isus* amicis 14.

Confinis potentiori erat 99.

Confirmare fidem p. inuiolatam fore 92. -*territos* 96. -*rent* societatem 35. -*mat* eos. 81. *mato* animo 36. -*turum* omnes victorias 105. -*tus* ab omnibus 91. imperitia hostium 153. -*auit* exercitum 102. -*firment* opes factionis 26.

Conflauerat aes grande 12. -*ant* (idem) 21. pro, contrahere; -*conflauerant* illi inuidiam 39. pr. concitare.

Confligere cum Antonio 52.

Confluxerant sicut in sentinam 30. v. hoc.

Confodere imperatum 23. -*ditur* pugnans 56.

Confugi ad vos 70.

Conglobauerat vti quosque fors 152. Ap. Liu. saepe *conglobati* milites dicuntur, vt II, 47. V. 41. alibi V. 45. congregati agmine.

Congressi, sicut voluerant 167. -*gressu* in 115. primo 28. v. *concursu.*

Coniecerat in vincula 33.

Coniuncti eant 160. -*iuncto* exercitu 151. -*os* sanguine 66. -*um* fore nobis 71. -*iungendae* societatis 135. -*xerat* sibi amicitia 65. cf. adiungere. -*iunxerat* sibi amicitia multos 64.

Coniurare, coniuratio, pro argumento saepius, quatenus est hominum ad turbas excitandas coniunctorum, et v. praedd. vt, *conscius* etc. Itaque hic solum ex Iugurtha notandum – *coniurant* inter se 122.

Connubia per 76. -*o* 131.

Conscia caedis fuerat 21. -*scii* coniurationis 29. facinoris 19. sibi 97. -*scius* animus exagitabat 12. sceleris 28.

Conscientia mala: v. hoc – de culpa nulla 28. delicti 84. scelerum 6. impediebat alium 93. vastabat

Constabat mihi, certum erat 49. parum 86. -*antius* res hum. sese haberent 4.

Constituendae maiestatis sc. populi gratia, i. e. restituendo firmandae 89. Pro *statuere*, quod alibi occurrit; -*erant*, ex al. lectione -*at* 34. -*uere* 23. -*tui* fines 67. Pro *collocare* — *constituit* cohortes in fronte 54. et, ex varia lectione, agmen 106. v. consistere. Pro *decernere* — *constituit* diem proxim. 148. -*tuta* nocte 35. *to* die 64. 69. loco 169. -*unt* diem 122. (ita, decretum diem 170.) iter 133. vtilia visa 169.

Constrata - telis 156. Sil. It. IX, 39. — stratis deleto milite campis: Curt. IX. 9, 20. 10, 14. strati campi sarcinis, armis — cadaueribus.

Constructa maria 12. v. Exa.

Consuefacit ordi. habere 132. -*sueuerat* vti 134. 136. -*erant* vbi mercari 104. -*uit* fieri (pro eo alibi simpliciter, solet) 19. — *Consueta* habeam pericula 137. lubidine 74. -*tam* duritiam 155. -*ti* equi 107. — *Consuetudine* pro suscepi 28. pro nihilo habentur 90. ex ratus 125. benefacere 137. -*tudo* stupri 20.

Consul vobiscum agam 18. etc. et v. *designatum*; *consulare* imperium 61. -*laris* 83. etc. -*atum* ad mandandum 20 etc. — *Consulere* pro, *rogare* consilium Senatus. -*ebat* Senatum 93. -*ente* Cicerone 38. -*leretur* vti 82. -*litur* 74. -*sultus* 85. -*tu* 33. etc. pro, *prospicere* — *consulam* regno 73. -*latis* miseris 27. irae, famae 41. -*lens* regno 93. 95. -*eret* regno sibique 135. -*li* honestius de vxore 150. 114. -*luisse* sibi 30. -*unt* sibi quisque 114; pro *dare consilium*, — *consulere* militibus manu 152. -*li* quid non potest 28; pro, *consultare* — *consuleretur* de commu. neg. 160. *decernere*, statuere — *consuleretur* grauius quid in 69. -*ite* regno, vti lubet 82. — *consulta* et decreta 67. coniunctim, quod rarius; non bene 146. integra cum aliquo habere 166. v. Int. -*to*

recta virtute fortuna; -*igas* delicta 60. cf. Int. -*igi* ipsa re 48.

Correptis fascibus 16.

Corrumpebantur vineae igni 147. -*pere* opportunitates 34. -*pendum* se dedit inertiae 63. -*rumpit* igni 146. -*unt* se igni 130. Fl. φρασις II, 6. 6. -*ruperant* res familiares 120. -*turum* se suasque spes 92. -*ruptam* rem 132. In his idem quod *perdere*. Nostrum bestechen in — *corrumpit* donis 157. -*erat* donis 158. *corruptum* pecunia 92. -*ti* homines 138. simpliciter 96. auro 91. -*tis* plerisque 85; verderben, vernichten — *Corrumpere* pabulum 112. -*ruperat* lasciuia 97. -*rupta* aetas 5. ciuitate 12. praeda fuit 130. -*ti* mores civitatis 6. -*tis* moribus 11. -*tus* animus 87. -*corrupere* nomen 77. *entehren*, -*isse* nobilitatem 139.

Crearetur ipse 98.

Crebras vigilias ponere 102. -*ris* ignibus 153. -*bro* impetu 106. -*berrimos* ignis 165.

Credens optumum factum 26. -*debant* leniri inuidiam 20. -*bat* idoneos 32. -*dere* ostentui esse 133. illi portendi 146. -*ent* fuere qui 15. -*dibile* est 6. -*lia* sunt 12. -*di* pro vero 44. -*itur* pro certo 13. — pro *confidere* — *credere* ne cuiquam satis 25. se virtuti eorum satis 166. *creditum* abiurauerat 21. *Credo* eleganter intra periodum 48. 144.

Crescere intelligit 63. flammam in pectore 61. opes 15. scelus 70. -*erent* latius fuga, form. 112. -*unt* res paruae concord. 66. -*uerat* ciuitas 41. -*ant* malo reip. 43. cf. *dativus*. -*erit* quantum ciuitas 8. -*uit* cupido 10. potentia 31. resp. 9.

Criminando. 31. -*ari* 132. -*ose* loqui 120. -*ibus* falsis se circumuentum 27.

Crucem in acti 72.

Cruciatum mallet an praemia 125. -*tus* corporis deprecor 82. omnes minores 42.

Crudele fieri quid potest 42. incendium 37. -*lia* fa-

Debebat pecuniam 39. -*ere* illi placere res suas 120. -*em* gratiam 167. -*ent* ipsi quam plurimum sc. aes mutuum 151. -*tur* plurimum 168. -*ri* mihi a pop. 70. — *Debitos* honores 140. -*itis* ibid.

Decebat subuenire 141. -*ere* illos (vt viros strenuos) 123. existumaui 87. nec quemquam 165. -*et* ira vacuos esse 40. minume 42. te 66. terrori esse 87. -*uerint*, quae ab *imperatore* 105. cf. Int. -*uit* minime 71. 73. — *Decora* facie 63. -*abant* sua gloria 11. cf. Int. -*ore* a. bene 155. sine 158. -*ori* fuere 77. (fuerat) 127. arma esse 140. -*oris* armis 8. studium 50. — *Decus*, gloria 18. pietas 88. atque pudicitia 21. Fl. I. 1. 9. decus pudicitiae; regium 91. 126.

Decedere Italia 94. -*rent* Italia 85. -*et* Numidia 96. -*cessere* Africa, (ex Cortii textu *dis*cessere) 78. -*sit* Romam. De animi commotionibus: *decesserat* inuidia 143. -*sit* formido 98. ex varia lectione quam praefero vulgari. Elegans haec translatio et frequens ap. Scr. latt. vti contra in *incessit*. Ita T. ira haec decedet Hec. III. 5, 55. Fl. decesserat ira VIII. 2, 1. — Ceterum de prouincia, finita administratione non discedere sed decedere dicebantur: v. *de* et prius.

Decem (in) diebus 85. 96. dierum frumento 128. -*cima* parte 151. cf. *Die*. -*um* diem post 107.

Decernere de Senatu et senatoribus — nouum genus poenae 42. - supplicia 112. -*nit* 29. 37. 38. 97. -*nuntur* praemia 39. bello quae vsui 84. -*creuerat* supplementum 136. *Numi*. 118. -*uere* 24. *Decretae* prouinciae 84. -*is* 27. 29. -*tum* fit, fieret 49. 74. 82. -*to* 24. 118. De priuatis aliisque pro *statuere*, *constituere*. *Decerneres* haud facile 21. -*creui* procul a rep. aet. ag. 5. 60. proponere 28. -*isse* nihil 167. -*istis* haec sequi 54. -*uit* omnia pati 79. -*creta* et parata 34. -*tum* ante diem 170. De populo R. *decreuerit*, iusserit rogationem 98.

Deformatus aerumnis 70; nostrum: *entstellt* von Gram.

Degredi colle 100. ens monte. ibid. v. *digredi.*

Degustauissent cum 19.

Dehinc antecedente *primum* et *primo* pro *deinde* 4. (alii *dein*) 136. et ex varia lectione 69. *dehinc* Romam contendit. Sed meliores Codd. *deinde* exhibent; neque, ex vsu Veterum, erat particula loci, sed temporis, sensu, *ab hoc tempore; nostrum von da an, von Stund an: T. An. Prol. 23. Eun. II. 3, 5. V. 2, 33.

Dehortantur multa a vobis 87. *-atur* fortuna mea 81.

Dein saepius pro *deinde.* In conclusione membrorum post *praeterea* — *dein* — dimittit 33. In medio membro anteced. *primo* et sequente *postremo* (v. hoc) 35; omisso in primo particula temporis, sequente in tertio *ad hoc* et in quarto *postremo*, 105. 106. bis 145. in vna sententia 149. — *Deinde* in posteriore membro, vbi antecedens *postremo* ad prioris particulam alteram pertinet 93. in tertio membro antecedente *postea*, sequente *denique* 77. Initio periodi euentum rei indicans sensu *his peractis*, — vtrique — egrediuntur 74. consecutionem rei — *deinde* — disseruit 136. *deinde* ipse sequi 145. pro *porro*, amplius; nisi *deinde* fac. l. er. 90. pro *rursus*; alia *deinde* alia loca petiu. 76. alias *deinde* alias moras 94. v. *alia* — inuidiam ac *deinde* periculum timens pro, *ex ea* aut *porro* 97. vt ante 101.

Deinceps in secundo membro, sequente *dein* in tertio 77.

Delegit duo 81. quinque 148. 158. *-lecta* manu 103. *-ti* quibus 7. *-tis* equitibus 111.

Deleta Numantia 64. *-tam* Carthaginem 98.

Deliciis omissis 25.

Delicta quae repreh. 4. corrigas 60. cf. Int. patefecerent 91. occultiora 96. *-ti* conscien. 84. gratiam fa-

129. etc. postera 121. reliqua 151. vt, *decima parte* sit pro quoad decimam partem; sed potest etiam esse pro diei; *tali in* (festo nim.) 122; vna, vna nocte 129; noctuque 195. 101. (cf. mox) *-bus* multis 118. 47. paucis sc. interpositis, 67. vbi tamen Codd. quidam *post* inserunt 69. 94. -proxumis decem 85. *-em* statuit 29. constituunt 122. (cf. Exa.) constituit 148. praedicit 128. quintum post 156. decimum 167. locum, tempus 166. cf. Int. et adde Cic. p. Caecina II. constitutam diem tempusque *-erum* decem frumentum 128. *-es* paucos post 24. intra legitimos 15. tempus, fortuna 43. *-noctes*, noctesque 81. 147. 22. 149. etc. *in dies* simpliciter 21. 127. magis 17. magisque 64. comitiorum 22. paucos 29. post 24. XL quam eo ventum 130 etc. *Diu* noctuque 124. v. *diu*.

Difficile nihil tam asperumque 32. (supra 8. locus asper aut *arduus* et cf. mox) illis est 137. *-em* rem 148. haud secus non ead. asperitate 146. *-es* locos 142. *-iorem* fore casum 151. *-is* aditu ibid. *-illumum* quod inprimis 64. inter mortales 66. — Difficultate loci 153. rerum 52. in ea 102. *-tes* contra tantas 144. *-tibus* circumuentus — *difficulter* haud 13.

Diffidens virtuti militum 109. exercitui 100. vitae 36. rebus suis 128. *-ti* re. su. 91. *-tia* futuri 154. *-am* simulare 116. *-dere* sibi 25. rebus su. 102. *-rent* armis 106. ne sui 94.

Digna poena pro factis 41. memoria 1. timere 118. *-um* dono 50. meque vobisque 168. seque illisque 80. se quid 41. te 65. moribus exitium 51. (non) *dignos* pro indignos 28. — *Dignitatem* addiderat 50. v. hoc. in lubidinem vertere 98. *-tati* parcite 48; consulens 92. *-tis* statum - conseruandae 28. memor 56.

Digrediuntur vtrique 80. dolo compos. 169. *-gressi* a parentibus 77. in castra, vbi proxime ante congressi 167. *-sos* domo 132. Respondet itaque verbo disce-

cione 92. — *Discessio* terrae 99: cf. Exa. — et v. *decedere*.

Disceptare iure, quam bello 80. *-rent* inter se de cunctis 67. i. e. *decernerent*, vti saepe est *diiudicare*, eine Sache ausmachen.

Discernerent finis eorum 131.

Disciplina maiorum (in castris) 101.

Discordia (v. dilabi) 68. *-as* 9. ciuilis 130. *-osum* volgus a. seditiosum 122.

Disiecerat, quos medios 56. *-iectos* 107. 109. cf. circumuenire: Nostrum auseinander sprengen.

Disiungebat regnum Iug. Bocchique 146. v. *discernerent*.

Dispari genere 7. *-ribus* opibus 108. v. *impar*.

Dispersa vis a. soluta 99: cf. Exa. *-sos* milites 153. Gr. διεσπαρμένους, διεσκεδασμένους.

Dispertit inter manipulos funditores 106. portas et proxi. loca 115. *-iuerat* in vtrumque latus 103: cf. *distribuerat*.

Dispositis praesidiis 40. 51. sc. hinc inde, quod includit, diuersum propterea a, collocatis, quo alibi vtitur et de certo loco.

(*Dissensio* ciuilis 99. cf. Exa.) *Dissensione* in regum 92. *-nem* propter 67. *-tirem ab* reliquorum moribus 5. Cic. p. Fonteio 9. *a* ceterarum gentium more ac natura dissentiunt.

Disserere de timore 42. *de* studiis partium 100. de se velle 156. *-erent* de imperio *multa* 67. *-ruit* de vita et morte 46. pace *multis* 168. quae 87. *-ruisse* videntur de poena 45. — Pro, *enarrare*, paucis *disserere* instituta 6.

Dissimili lingua 7. *-lis* moribus, nim. *maioribus* suis 140. *-liter* haud 144.

Dissimulanda omnia — *di* caussa 25. *-lantem* coarguunt 36. *-re de* coniuratione 36. cf. 24. indicanis

Diuturna quies 25. -*nitate* belli res corruperant 120. -*no* bello 131.

Diuulgatur fama 68. -*uit* fama 86.

Docere praemia coniuratio... pro, ostendere 14. -*et*, monet, 23. 123. — *Docta* litteris gr. lat. 21. -*ti*, i. e. instructi, antea iam 107. quo modo verba facerent 159. -*tissume* 150. -*toribus* nihil profuerunt 139. -*tus* sum ibidem, vt erat 68. v. *edocere.*

Docuimus supra 98. quem 105. v. *diximus.*

Documenta maxima 9.

Dolendum puto casum tuum 73. -*lens* eius casum 32. -*lentia* illis 135. *dolere* pars 96. quod ceteri solent 167. *dolore* iniuriae 23. impeditus 134.

Dolis atque fallaciis 10. capiebantur 13. (interfecisset 63. sed omisi cum Cortio) isdem capere 71. insidiatum vitae suae 80. (per vim aut) *dolis* (63 neque per vim, neque *insidiis*) tentare 81. 83. fatigari 112. -*lo* tum 106. nihil factum 165. composito 169. an vere 169. -*lum* enunciat 23. per caperetur 67. -*lus* aut astutiae 22. tantus 103. Numidarum 109.

Domi militiaeque 6. 7. 9. 24. 49. 69. 90. etc. forisque in hoc loco idem ac, militiae 136; *domi* — hic 47. inopia, foris aes alienum 18. industria, foris iustum imperium 47. (belli) *domi*que 99. *Domi* modicus 119. v. posterius et mox parci; nobiles 15. parci 9. potentes 64. -*mo* exsul 72. -*mos* in vrbium modum 11. -*um* regiam 130. cupere 10. rell. in praedd. *Domi suae* p. in domo sua 23. *Domo* proficiscerentur 131.

Dominandi libidinem 3. studio 27. -*ari* illi volunt 90. cf. mox -*atur* in omni re fortuna 8. cf. Int. et add. Caes. B. C. III, 68. Sed fortuna, quae plurimum potest; Pli. epp. V. 20. fortuna dominatur in vtramque partem; Cic. p. Marcello 2. fortuna rerum humanarum domina. — lubido 40.

Dominatio [illegible] 17. -*one* Sullae [illegible] -*nam* post

rapere, sec. Cort. quam *callide* et per fraudem aliena ad se trahere esse puto, quoniam saepius significat *circumducere* aliquem – De imperatore, *ducebat* exercitum 112. – *Duce* Aenea 6. -*cem* itineris periculique 148. -*ces* turmarum 95. *Dux* at. imp. vitae animus, 59. hostium supra caput 47.

Ducenta millia 118.

Ductabat exercitum 15. equites 16. -*are* exerc. 95. 124. -*auerat* 10.

Dum, initio periodi, *haec* Romae geruntur 26. 91. -ea R. g. 51. *haec* in Sen. aguntur 39. – Pro, *quamdiu*, – *dum* Carthagin. incolumes fuere 71. pro, *dummodo* – *dum* sibi regn. pararet 6. ea res ciuitat. liberaret 32. pro ciuibus poenas caperent 123.

Duo exercitus 53. fratres 132. impp. summi 108. -*decim* loca 34. pro *duos* - familiares 85. fidissumos 156. – *Duobus* proeliis 158. -*orum* Cartha. -*os* colles 153. fratres 17. – *Duabus* turmis 96.

Duritiam voluptati habuisset 155. Contrarium in h. l. vitae mollioris.

E.

E conspectu abit 123. *e* periculo eriperentur 38. alibi semper *ex* et pluries in vna narrationis serie vt p. cit. v. hoc.

Ea init. perio. - cum 23. quasi 10. mansuetudine 27. potestas 24. sola 140. tempestate 21. 29. commemorando 55. postquam 83. Emphatice *ea* familia ortum 25. Intra perio. *ea* copia 8. nocte 23. tempestate saepius vt 7. 15. 69. 121. tanta asperitate 123. per emphasin (nam in antec. loco *tanta* vim addit) *ea* vero dementia e. 54. prorsus 14. -*ea* caussa pr. propterea 46. *gratia* 110. 133. sensu eod. -*eam* ob caussam 12. emph. *eam* bonam famam, *eas* diuitias putabant 8. *eam* modestiam 42. *Earum* exempl

Efferre, v. *ecferens*, *extollere*.
Effoeta parentum veluti 49. cf. Int.
Effringere clausa 68.
Effugi vix manus impias 71. -*atis* qua ratione 52.
Effuse euntes 160. -*so* exercitu praedari 112. -*sos* hostes 142. -*sum* volgum 124. Loco penultimo proxime post explicatur per *laxius licentiusque* futuros.
Egens simpl. 15. nullius rei 113. omnium rerum 72. auxilii 73. -*ti* bello multarum rerum 110. -*tia* aquae 144. -*tes* 27. homines 36. — *Eget* fortunae 59. -*uere* auxilii 44. -*uisse* amicitiae tuae 167. Semel c. ablatiuo — *Egerem quibus* non 70. cf. in Exa. 3. *veget* et 153. *quaerebat*. — — *Egestas* 12. 18. (ante, domi inopia) facile habetur sine damno 30. frumenti, pabuli, rariore vsu pro *penuria*, *inopia* 53. 101. -*tem* nobis reliquere 17. publice opp. *opulentia* 47. cf. Int. — -*te* cupidam 23. -*tis* admonere 19.
Egerat saepe multa 17. v. *agere*.
Ego etiam cum verbo primae personae saepissime. Ab init. perio. *Ego* sic existimabam 17. cum, equidem, 139. — Atque *ego*, verum *ego*, 70. ipse *ego* 71. eorum *ego* vit. mort. iuxta aestumo 4. Sed *ego* quae mente agitaui 17. Paruum *ego*, Iug. te 65. Ac *ego* scio 137. — *Egomet* ini. per. 141. intra per. — alia gessi 137. opem tuli 167.
Egrederetur ne quispiam in agmine 102. -*rentur* castris 145. — *Egredi* prouincia 101. v. *decedere*; iubet 165. -*diar* non flumen 168. -*dientibus* iam Siccam 113. -*tur* castris 145. -*untur* curia 74. — *Egressus* aquatum 147. domo 36. Roma 94. -*si* castris 145. scalis *prope summa ceperunt*, 116. sensu, fere *euaserant* ad summum montis *escendendo*: cf. vtrumque hoc verbum et locum parallelum eiusdem sensus 147. prope, ad summum montis egressus est. — *Egressus* (Subst.) eius explorat 93.
Egregia fides 28. liberalitate 39. facinora (v. hoc, et

lii 32. quid contra 143. *si ita res* 47. tanta cura 59. id demum imperio vti 11. cf. *fore*, *foret*. *Es* prior sapientia 66. – *Est* qua descensus 52. amicitia ea demum 17. dementia ea vero 54. finis vt init. bonorum fortunae 60. licentia minuma in maxuma fortuna 42. difficillumum 64. locus in carcere 51. in dubio 45. v. hoc. operae pretium 11. *opus incepto* 18. res aspera 48. supra caput hostis 47. *non ita* 41. 140. quis omnium, quin – 62. vti mos 63. carus nobis 65. comperta res 20. dictum abunde, satis 141. 16. formidolosa aliena virtus regibus 20. haud *absurdum* bene dicere 4: i. e. abhorrens ab communi vsu Ter. Ad. V. 8, 21. absurdum atque alienum a vita mea videtur — importunum 61. incredibile memoratu 7. 8. in manu vestra 71. ius earum rerum consuli 24. longe mihi alia mens 45. quam necesse 21. pulchrum 4. illis superuacaneum 53. (v. hoc) vsui 61. - *Estis* magni 72. nisi parati seruire 18. *Erant* complures 15. *cum telis* 39. haud procul 110. cui omnes copiae in vsu quotid. et cultu corp. 37. Sensus: cui tantum erant necessaria ad victum vestitumque – *hortamento* magno 153. – penes eosdem triumphi 99. vti gesta 36. vt iussi 68. 111. — *Erat* belli patiens 8. concordia maxuma 9. copia magna 23. crudelis animus 14. consuetudo vetus 20. deditus sumtui 12. factu facillimum ibid. in incerto i. e. incertum et inest Graecismus εν αδηλω ειναι 96. 106. maiestatis P. R. 70. cf. *tamen*; res in inuidia 83. quis cibus 76. spes omnis in armis 71. cf. *sita*; vt doctus 68. frustra 64. *Erit* fides penes auctores 76. -*tis* si boni 66. — *Fuerat* conseruandae libertatis 7. (genitiuus caussae finalis) conscia 21. praedae 19. Praetor 55. -*ere* aduorsa multa mihi 5. complures 19. cuncta 102. decori 77. oneri 9. quasi materies omn. malorum 10. qui dicerent 19. censerent 82. traderent 91. grata 6. res Atheniensium amplae 8. -*eris* si tuis hostis 66. -*erit*

nationeque, aut per loca inflexa et tortuosa, qualis erat illa Liguris et deinceps sociorum, aut saltem incuruatione corporis pedumque qua peruenimus in quemcunque paullo superiorem locum. Vnde in equis adhibitum est nostrum, sich hinaufschwingen. Ita *Liu.* III. 47. *in tribunal escendit* XXXVI. 24. escensurus in arcem. *Cic.* p. l. Manilia 18. non pudebat — in hunc ipsum locum *escendere.*

Et cum copula *que* saepe omissum, vt ante *ceteros*, quibus insi. parab. 34. porro in — agro, viris; coelo, terra, 75. huc illuc 116. dies, noctes 81. damna dedecora 89. arma, tela; equi, viri; hostes, ciues; 107. palantes, inermos 122. etc. — *Et* haec *et* multa alia ficta exist. 19. *Et* qui fecere, *et* qui scripsere laudantur 4. *Et* prius — consulto *et* — facto opus 3. *Et* animi *et* corporis magna vi 6. *et* virtute *et* innocentia tutari 137. et vim et gratiam 157. — *Et iam* ab stirpe 70. scalis egressi 116. abnuentes omnia 123. *Et iam tum* potentia P. formidolosa 16.

Etenim quis mortalium 18. ignauia nemo immortalis factus 141.

Etiam init. period. *tum* 5. (cf. Exa.) 119. benedicere h. abs. 4. *antea* expertus sum 81. nupserat 133. intra period. *etiam tum* obscuro lumine 79. vbi videt regis animum 110. res in incerto erat 107. multo magis 144. ex Codd. quorundam lectione. -*si* accipit iniuriam 66. *nunc* vos cunctamini 47. nihil decreuisse 167; pro, praeterea, porro — (atque) *etiam* 138; pro, adeo, (atque) etiam armatos 47. *etiam* atque *etiam*, semel 139.

Euadere facile inter virgulta 107. oppido 113. alii, alii succedere 114. cf. Exa. -*dunt* aduorso colle 108. -*sere* huccine tua beneficia; de euentu 70.

Euenerant quae tentauerat aspera 22. -*erat* vbi pax 9. prouincia Minucio 93. -*erit* quicquid illis, merito accidit 43. an casu ita 123. -*iebat* ea gratia 110. v.

turum maius 97. opibus alienis *pendet* potestas 73. patre suo *penderent* spes eius 166. patribus Alb. quaeri si posset 138. perfugis cognouit 52. 126. petitione odio incensus 39. properantia tanta bellum tractum 94. prouidentia timorem 64. qua (deditione) impunitas 89. quo illi *glo. opesq. inuentae* 125. rumore 98. sanctis viris accepi 140. secundis rebus ceperat insolentia 98. se gigni voluerint — sese genuit 138. 62. stirpe Masi. quoniam sit 93. Sulla 62. victoria talia sperabant 30. Volturcio audisse 39. virtute nobilitas coepit 138. — *materies* — coriis vtres 145.-148. copia militum auxilii 101. omni copia instituit 51. necessariorum delegit 158. pacatis praedam agebant 91. cf. mox. possessionibus quin soluere possem 28. prodigiis respondissent 37. sociorum fortunis liberales sint 46. sociis praedator 101.. praedam agentes 143. virtute aliena quod sibi adrogant 138. *re* nomen inditum 131. — *modi* — *ex* aequo bonoque fit reus, iure gentium 92. commodo aestimare amicitias non *ex* re 10. pugnam facere 134. lubidine res illustrat 8. plebis quaestio exercita 98. nisi (Iug.) bellum geri posset 110. sua victoria vsa 100. manibus eriperetur vict. 134. merito non honores repetit 140. more aliorum concedit tempus quieti 117. opportunitate, opportuno 104. 129. praecepto Cic. 34. regis 69. vbi tempus 148. consilii Senati decreto 118. 85. *sententia* instruit 95. rebus paratis 100. (Sullae) tendit insidias Iugurthae 170. ambobus 167. animi 139. tempore placuit cetera parari 125. alibi pro tempore et loco — vero res illustrat 8. voluntate se vsurum Antonio 22. quae forent 103. Sullae se facturum 168. Metelli trahi bellum 135. — *status* et *conditionis* — *ex* aetate flagrabat studium 13. aliis negotiis 60. amicis amicissumos fecisti 66. pauci auxilio 7. vades dederat 93. Colonis Sullanis nonnullos 23. Clientibus Luculli pauci 23. cohortibus auxiliariis miles 147. *copia* ca-

pente (somno) 153. -*tus* somno 126. nostrum aufgeschüttert.

Excitant quem non pericula 53. -*tare* alium alio modo 106. -*tauit* ventus arenam 132.

Exclamat latine 155.

Excruciatum necat 84. Cic. p. l. Manil. 5. vinculis ac verberibus atque omni supplicio excruciatum necavit. cf. mox *omn. mal.* — iniuria sua ec. animo 134. Pl. saepe de animo 2, addito etiam Trin. II. 2. haec sunt, quae me excruciant: Rud. II. 3, 57. 68. se excruciat hoc animi. -*tus* omnibus malis 73. Suet. Cali. 16. excruciata grauissimis tormentis.

Excubitum mittere cohortes 164.

Exempla mala ex *bonis* orta 43. -*plo* hoc 44. -*plum* litterarum infra scriptum 28. 34.

Exercebant — ingen. — corpus 3. iurgia, discordias 9. inimicitias 39. Liu. XXXVIII. 44. collega in alia caussa inimicitias exerceat. cf. Vell. 2. 45, 1. victoriam *crudeliter* 31. pro, vtebantur, vt mox et ap. Fl. III. 7, 6. eo infestior ius victoris in hostes exercuit. -*cebat* animos ambitio — auaritia, 10. i. e. stimulabat, vexabat. -*cere* inimicitias, gratiam 42. -*cuerat* victoriam acerrume in plebem 74. -*cuit* iuuentutem 9. in his cf. *ibi.* sese facundia 119. -*exercita* quaestio aspere 98. -*to* corpore fessus 125. -*tatos* in audaciam 40.

Exercitus per omnes casus, pro argumento saepius — (in) *exercitu* victore ne sinat contumeliam roman. 115. Suet. Iul. 28. dimitti deberet victor exercitus. Rell. v. in praedd. cogere, ducere, ductare, parare etc.

Exigerent — *gunt* vitam 141. 72. i. e. peragere. Locis ab *Cor.* adduct. Ter. vbi *aetatem* exigere dicit, adde ex Hec. III. 5, 40. vt reliquam vitam exigat cum eo viro.

Exilium v. exsilium.

Existumo 5. 89. et per omnia tempora frequenter sen-

Ferocem animum 110. -*ces* aderunt omnes 47. rebus secundis 149. duces 153. -*ci* animo 165. -*cis* animos 11. -*ciam* animi 56. -*cius* agitare, 20. decernunt 159. *ferox* animus 67. aetas animusque 30. natura 34. instare 135. sceleribus suis 73. Nostrum Übermuth, übermüthig.

Ferro an *fame* acrius *vrguear* 81. Id. fere modus loquendi Fl. l. proxime ante cita. – fuga in versabimur; aut fuga exstinxit 71. 100. – iter aperiundum 53. minari 20. cf. gladio – tenet clausum 96. necaverant 99; – aut bestiis interiere 75.

Fertilis frugum ager 75. -*lem* in agrum 142.

Fessa magna pars 108. -*si* lassique 109. cf. Exa. milites 123. -*so* Iugurthae 125. -*sus* Nabdalsa 125.

Festina atque perge 157. -*bat* id modo 134. -*nando*, agitando omnia 33. -*nans* dum pergit 108. -*are*, cogere exercitum 122. parare 7. 130. trepidare 25. omnibus modis 97. 112. -*ret* ni id 130. ne abire 120. -*nat* vltum ire 123. cuncta 126. -*natur* nihil satis cupienti 120. -*net*, trepidet 137.

Festus (dies) per omnem Africam 122.

Ficta veluti 5. et haec e. multa alia 19. locutum regem 66. – *fingere* alia 36. me verba 72. -*gi* quaec. a. dici queunt 101. *finxit* natura 3.

Fide sumtam pecuniam mutuam 21. nostrum *Credit*; et officio pariuntur (*amici*, in quibus constat saepius vtrumque adhiberi) 68. - Iugurthae omnia potiora rebatur 84. *Punica* 166. data 35. 117. 133. v. accepta – publica 36. 91. 92. vti fama 75. nuncii 156. minus crederet 127. *fidei* caussa 86. 139. -*dem*, probitatem subuertit 10. fortunas vilia habere 14. (amicorum) experiri 127. mutauissent 113. regis sui extollunt 159. prodiderat 21. per regni 66. per amicitiae 82. proh Deum atque hominum 18. -*des*, cognita 158. decus, quis quaestui sunt 88. sit penes auctorem 76. (res)

49. virtus tanta, quantam etc. 8. *Habetote* pro certo 47. Id vt, *scitote*, frequenter in oratt. Cic. occurrit, *-bituros* non in *gratiam* 168. v. hoc; *-buere* parum 88. in incerto 33. eas gratuius aequo 42. Pro *tractare, gubernare:* — *Habebantur* leui imperio 144. *-bere benigne* 170. *lauiore* imperio 120. *-buit modesto imperio* 146. *-tus* exercitus sine imperio 101. cf. *gerere* seque exercit. et *tractare*, vt 31. *-buerat* exercitum *luxuriose* 11. *-buerint* quomodo rempubl. 6. *-buit* (educauit) domi 62. eos liberaliter 58. — Pro *esse* numerosioris orationis caussa inprimis in clausula periodi. *Habebantur* fidelissumi 144. *-bent ita se* mores 46. 110. res humanae 110. *-tur* sicut pleraque mortalium 7. Nos: wie es geht. *-beo* maximum documentum hoc 9. *-re se* rem ita 76. *-rent* res humanae se aequabilius 4. *-retur* in incerto 103. *-bet* quod res *-tur* audacia pro muro 54. virtus clara aeternaque 3. Pro *tenere* — *habeant* manifestos 33. *-erentur* in liberis custodiis 37. *-buit* eos — in magno inter se bello 131. — Pro *seruare* — *habere* ordines 137. pudicitiam *parum honeste* 13. *exponere omnibus*, inuitare ad libidines — *habere* pudicitiam in propatulo 12. v. hoc. — Pro *exercere*: *habitae* sunt quaestiones 88. — *in se continere*: *habet* auaritia pecuniae studium 10. *inoolere*: *habere* malos loca tetra etc. 46. *capere: habuisse* non ea consilia 48. *-reuereri: habeat in animo* Deos immort. 81. Per circumscriptionem — pro *viuere*: *habendam* decreui vitam 5. cf. *agere* *-bent* qui vitam in obscuro 42. *-buere* vbi adolescentiam 140. — *sperare: haberet* in spe omnia bona 26. Gr. ἔχειν ἐν ἐλπίδι — *fallere*: *habuit* falsum 66. — *adsuefieri: habeam* consueta 37. — *curare*: *habere* animo ea 67. *-rent* curae petitionem suam 19. *-retis* si curam libertatis 89. Tandem de sermonibus et sollennitatibus: *habere* quos (sermones) solitus 37. *-bita* concione, oratione 33. 19. *-vis* comitiis

binos (de consilibus) dictum 7. duo summi viri 108. -*tore* ab quae decuerint 105. -*torum* superbia 141. etc. ad *imperandum* 118. cf. Exa.

Imperitabant Africae Carthagin. 131. -*tabat* Bocchus 79. -*tandi* lubidinem 133. -*tantem* naturam 129.

Imperitia legati cognita 95. hostium confirmatus 153. -*tiam* 141. cf. Int. -*tia* cum manum consererent 105. i. e. ignaris loci.

Impetrandum ad si nihil haberem caussae 70. -*trata* ea (amicitia) 130.

Impetu saepe terrebat 92. crebro 106. -*tum* in curiam se facturum 34. -*tus* vt fiat in rempublicam 47. cf. Int.

Impietatis in parentem — poenas reddet 73. *Impias* manus (fratris) vix effugi 71. -*piis* in hominibus disserunt de poena 42. -*pio* facinore cuius 72.

Impiger sc. in agendo 74. -*pigre* adtendere 143. Liu. II. 23. impigre exercitu scripto — satis cruentauerat i. e. fortiter 106. -*gro* vt erat ingenio 64. -*gros* duo maxime delegit 81.

Implere solet (arena) ora oculosque 132.

Implicare ac perturbare aciem 115.

Implorarem vos P. C. 72.

Imponant nomen 61. -*natis* neue necessitudinem 27. -*neret* inuidiam consuli 34. -*positam* sibi tantam contumeliam 38. -*tum* praesidium 111. -*posuerat* quo praesidium 122. -*ponit in* vrbibus — praesidium 117. -*posuit* huc praesidium 104. Sensu, *praeponere* — *imposito* quasi nullo 154. -*posuere* Atheniensibus XXX viros 43. Ta. hoc sensu familiare.

Importuosum mare 75. ante, ibid. *portuosior* pars.

Importunitatis quantum habent, parum est 90.

Importunum est 60.

Improbior malus (fit) 90. -*bus* intestabilisque 123. v. hoc.

Improuiso metu 122. v. *de*, *ex*.

Imprudentia paene admissum facinus 110.

vultu 56. 113. etc. Ad constructionem c. verbo pertinens: *in* animo, amicis, armis, aperto, dubio, incerto, manu *est, erat, fore habetur, habuere; in* spe *habere,* in manu *fuit; in* medio *relinquere: in* oculis, *in* armis sita, sitam spem v. verba haec, *in illis* maior sapientia fuit 44. quid fieri posit 41. eo praesidium putabant 16. impiis disserunt de poena 42. excelso, obscuro vitam habent 42. Tullio id non vereor 44. – (pro accusatiuo, non sine elegantia) *in* amicis fideles 9. amicitia receptus 62. ciuibus facinora fecere 10. furibus misericordes sint 46. *illis* quid statuamus 45. (ante 43. in *alios* quid statuatis) – vinculis coniecerat, Codd. quidam 33. *in* multitudine 99. cf. Exa.

Inanis homo 120. i. e. vanus: Gr. κενός.

Incedunt per ora vestra magnifice 88. sie gehen vor eurem Angesicht prächtig einher. De *militibus*, nostrum anrücken – *incedere* iubet cohortes 55. – marschiren: munito agmine 103. quadrato 154. *-rent* vt cum signis frequentes 102. – auf den Feind losgehen: *incedere* acrius in perculsos 156. *Metaphorice incesserat* cupido gloriae 8. lubido 12. *-cessere* lascivia et superbia, antec. *decessit* 98. *sit* commutatio 69. cf. *inuadit*, quocum in his significationem communicat; aeque frequens Liu. Caes. Curtio. – *Incessus* citus – tardus 13.

Incendebant ad facinora 12. *-re* magis largiundo 31. *-ret* morando 83. *-dit* oppida 111. aedificia 78. *-sus* odio 39. Sensu proprio: *incendere* vrbem 21. *-rent* loca vrbis 34. *-censis* vineis 149. *-so* ab Capitolio 37. *-sum* oppidum 46. *incendia*, caedem fieri 41. *parent* 26. caedem – *parauisse* 49. *-diis paratis* 38. *-dium* crudele 37. *meum* 26. cf. Int. et *Pronomina*.

Inceperat deditionem 124. *-cipias* prius quam 3. *-pere* facinus 17. *Incepta* probare 29. si *patrauissent* (mox, *perficere*) 52. *-ptis* Cat. fauebat 15. *-to* bello 133. ab quo studio me detinuerat 5. *ab* longius traheret 8.

hoc. sollertia 64. opibus glor. quaerere 3. egregia facinora 59. -*nio* impigro et acri 64. 85. validus 63. quae exercentur 60. -*nium validum* sapientia 7. eius haud absurdum 21. exercebant 3. nemo exercebat 9. sinunt torpescere 60. plurimum posse 4. vires vbi defluxere 59. vbi intenderis 40. In his aequipollet nostro *Kopf, Verstand*, Talente, Gallorum *Genie* eoque sensu cum verbo *animus*, in postremo loco, permutatur. In seqq. notat den *Character*, die Gemüthsart, Denk- und Handlungsart - *Ingenii* cuius de libertate supra diximus 87. (von dessen freimüthigen Character cf. 84.) bona 166. mobilitate 143. 87. -*nio* auido 83. malo prauoque 6. vbi *vis animi* opponitur sensu priore → mobili 86. 122. infido 117. -*nium* auorsum 157. bonum 10. integrum 119. v. hoc. — *Ingenia* vana 17. eitle Einfälle; omnium exsuperat, v. hoc -*nium*, die Gesinnung, vti flecterent 156.

Ingens aes alienum 14. v. *grande:* clamor 114. cupido 119. cura 36. gaudium 111. metus 146. 165. -*tem* gloriam 8. virum 121. -*tes* populi 9. solitudines 143. sumtus 21. -*ti* cum periculo 147. *virtute* 49. 50. ante, virtute magnus, virtutem *egregiam*. -*tia* saxa 131. Hactenus aeque familiare Curt. Tac. inprimis Cornel. Proprium Sall. — *ingens* belli animus 119. pr. bellicosus, dum addit, *modicus* domi, et, *ingenti* animo 150. non eodem cum *vastus* animus 6. sed explicandum ex Plut. in *Sulla*, vbi eum natura iracundum atque acerbum fuisse dicit, non longe ab initio; vt *vehemens* eius *spiritus* intelligendus sit. v. *altitudo*, *vastus*.

Ingenuus ciuis 56.

Ingerunt lapides, ignem → tela, 116. Curt. similiter non modo tela, iacula, missilia, sagittas, lapides ingerere dicit, verum etiam *faces* IV. 3, 4. et *ignem* V. 12, 16.

Ingrato labori otium praetulerant 30.

vbi 23. -*lego* nisi tamen 82. -*legunt vbi* Rom. 108. -*lexi* 17. ante *cognoui*, *cognouerat*, in vtroque loco -*xit* postquam solitudinem i. e. deprehendit 147.

Intempesta nocte i. e. media, alias *concubia* dicta, quando omnes recumbuunt 23. 26. Curtio idem in vsu VII, 6. 18. non tamen confundendum cum eiusdem, *intempestiua*.

Intenderant, sensu primo, officia 129. -*dere* arma 100. -*deris* vbi ingenium 40. Alio sensu: -*derant* quo ire 166. -*derat* quo 166. 156. -*dere* eodem 119. quocunque 128. quod 83. -*dit* capere 147. *animum* ad bellum 100. in regnum Adherb. 78. paullo post *inuaserat animo*.

Intenta quam fuerit 98. -*ti* domi militiaeque 7. praelium prospectabant 116. *paratique* 22. (infensi, instructi) *intentique* 109. 114. (*parati*) *intentique* 105. *tior* eo niti 112. -*to* atque infesto 103. -*tos* animos putabat 101. praelio 129. -*tum* officiis 5. *negotiis* 143. *etus nihil sane* (mox *prorsus*) 14. *negotio* 4. *negotiis* amicorum 50. *prorsus* 81. 87. ipse 145.

Inter sinistros montes planities 54. virgulta 106. 107. *hostium* cadauera 56. tela 156. epulas 122. hiberna 125. res alias 67. dubitationem et moras 87. laetitiam plebis et suorum fugam 98. ambitionem saeuitiamque moderatum (virum) 102. - eas moras 104. -*haec* negotia – parata 104. 34. - artes bonas ingenium adoleuit 119. *interque* eas 77. etc. *Inter se* saepe atque semper pro *inuicem* – mala *diuersa* 6. v. hoc. propinquos colles 153. fidi 19. obuii 131. haud longe 109. 112. haud procul 109. compositis rebus 122. - in magno bello quae res habuit 131. - certabant 108. vt disceptarent 67. res mutare instituerant 77. parauerunt 100. v. hoc. tractabant remp. 98. tradebat 119.

Interdum minari 20. vindicari 10. trahendo tempus 84. tumultum facere 126. pergere in solitudines 127. – antecedente modo 90. 112. 118.

Latere ab hostis 71. incurrit 156. castelli haud procul 147. in dextero 106. primo 124. *-teribus* incurrunt 76. ex adgreditur 56. ab disiectos circumueniebat 107. *-tus* in vtramque dispertiuerat equites 103.

Latine loqui didicerat Numida 155. cf. nomen.

Latio ex ciuis 124. vti cogeret 150. fortissumum quemque 135.

Latrocinia per ad honores nituntur 61. *-cinio* similis pugna 152. *Latrones* cuiusque generis 23. contra inermos certare 55.

Laturum fuisse tam anxie 134. *-tus* sum ad rempublicam studio 5.

Laudando extollere 60. cf. Exa. *-dare* merentes 154. suorum quemque nominans 19. *-ri* sua benefacta malebat 9. *-dat* vniuersos 110. *-tum* cf. donatum. *Laudauit* praeter formam nihil bonus 13. *-dibus* extollere 74. *-dis* auidi 8.

Laxiore imperio habere 120. *-xius* licentiusque futuros 142.

Lectos centuriones: v. euocatos; *et* exercitatos in audaciam 40. ex quorundam lectione.

Legantur in Africam 80. 82. *-gat* sibi, 85. i. e. adiungit sibi belli *administros*, vti paullo post *Scaurus* appellatur. *Inde legati* Imper. nostri Adjutanten; et ex narratione Sall. in his vtroque bello fuerunt *Petreius* Antonii 55. *Scaurus*, Bestiae Calpurnii 85. 86. 87. 98. *Aulus* frater, Albini 94. seq. inpr. cap. XXXIV. *Marius* primus Metelli, *Rutilius* vnus ex reliquis 106. 112. 142. *Sulla*, *Manlius* Marii 150. 141. seqq. *Legatus* quisque 116. — Eadem vox de ablegatis, negotiorum caussa, ab Senatu, populis, Impp. regibus, pro argumento, saepe recurrit. *Legatione* cognita Sullae 158. *-nibus* iis, qui pecuniam acceperant 97. *-nis* princeps 74. — *Legatus* prouinciae praeerat 55.

Lege vti, more maiorum 27. cf. hic et ad seqq. *lex*—

Lepos, v. *facetiae.*

Leuare manu 148: cf. *adleuati.* -*ri* iumenta 128.

Leui imperio habebantur: cf. hoc et *modesto*: munimento 145. cf. *pauca.* -*uia* praelia alia 140. Ta. H. III. 9. tentatis leui praelio, nostro Scharmützel; quae sunt 110. quod sunt 160.

Liberales pecuniae 8. opp. *auidi* et forma loquendi Tacito inprim. frequens, vt, ferox scelerum, anxius, securus potentiae, sueta lasciuiae etc. — ex sociorum fortunis 46. -*liter* nimis habuerat exercitum — habuit ac accurate 11. 158. cf. *adcurate* et *luxuriose*: *Liberalitas* Orestillae 28.

Liberaret dum aere alieno 32.

Libertas — in oculis sita 18. in dubio est 45. -*te* adepta 8. pro certamus 53. -*tem* seruo 25. nemo bonus nisi c. ani. amittit 27. cf. mox desererent — extorqueret, qui plus posset 31. experiar 87. ne desererent ibid. armis tegi 142. in lubidinem vertere 98. -*ti* timere 96. -*tis* conseruandae imperium 7. ius imminutum 30. (opes imminutae, paullo post) - sensu der Freimüthigkeit. v. *ingenii.* — *Liberti* Lentuli 39. -*tos* per suos Cethegus 40.

Liberis custodiis in haberentur 37. i. e. apud priuatos -*riis* processi 61. -*ro* impunitatem 25. ore loqui parum 150. -*rum* genus hominum 7. corpus 27. i. e. non nexum debitoribus, ante: *tutum* ab *ini.*

Liberis satis fortunata 21. - *beros* suos quo habuit cultu v. hoc. meliores sumsisse, de vno filio 66.

Libet quae facere i. e. Reg. esse 90. - *buerat* sicut regi 96. rell. in lubebat.

Libido v. in lubido.

Licebat diuitias habere honeste 12. quae (filiis) reliquere 140. *uceret* ante quam diem 29. - *cet* fieri clarum pace, bello 4. gloriari vel ignauis 110. ignauo 135. quando 157. curare 72. experiri 167. adire 72. intra sententiam: *licet* agnoscas 28. -*cuit* neque cuiquam 27.

cturi sumus 150. -*rum* ad id v. hoc. *asperitate* 129. 144. peritia locorum 103. *facies* 131. scientes 151. -*cos* tempora -vicerat 129. suos communire 122. -*cum* aequum in ded. 54. *superiorem* 105. cf. Int. tumulosum 145. vti antecaperet 106. quem adpellant 75. in quem vellent 132. quem quisque ceperat 56. *placitum* 133. pugnae quaerere. 121 -*cus* aduorsus 108. arduus *asper* 8. *importunus* 147. rarioris vsus in hoc sensu qu. contr. opportunus. quae praebebat 123. quos coniunxerat 152. vti receptui esset 153. De loco argumenti scriptoris -- *locus* admonuit. v. hoc: de *statu:* in *locum* adfinium vos ducerem 69. *loco* in quo res sint 53. De *opportunitate: locum* esse n. curae n. gaudio 42. quaerere inuadendi 137. -*cus* si esset peccato 48. cf. Int.

Locare in munimentis milit. 154. -*cat* in fronte 55. in cornibus 106. Curt. III. 9, 8. locati ab vtroque cornu equites. -*ta* castra 160. -*ti* qui in proximo 115. -*cauerat* tribunos 154. stipendium commeatum 145. De *rebus* depositis non aeque vsitatum: ceterum cf. *collocat*, *constituit*.

Locupletes milites ad coelum ferre 146. -*tium* proscriptionem 19.

Locutus de inuidia facti 86. parum lib. ore videtur 150. -*turum* pauca 166. v. mox.

Longam -- efficere memoriam 3. Ta. A. V. 2. quarum in longum memoria. -*ge* aliter, ac 64. animo agitabat 168. diuersas (litteras). 28. maxuma virtus 65; cf. haud. *Longius* ab incepto traheret 8. suos abire sinunt 153. *tueri* non poterat 24. etc.

Loqui de se minimum 63. *criminose* -- *de* bello 120. cf. Int. *Loquentiae* satis etc. 6. Codd. quidam *eloquentiae* -- quod absonum ob seq. par. sap. et forte deriuatum ex Corn. *Cimon*. 1. habebat *satis* eloquentiae, summam liberalitatem. Sed tuetur illam veriorem lectionem Gellius I. 15. remque egregie illu-

videntur *diuitiae* 12. Id Tacitus perpetuus imitator Sall. aeque efficaciter, sed vt fit in his, qui sententiarum rapinas tegere volunt, non aeque ex vero dixit: H. II. 94. *illudere pecuniae.* Nam vel profusissumus in comparandis pecuniis serio agit, dum ipsas tamen diuitias, tanquam rem ludicram, spernit atque ita tractat -- habitus populus 92.

Ludificare belli modo, modo pacis mora 94. -*ti* incerto praelio 107.

Ludum et lasciuiam festus dies ostentabat 122.

Lumen maiorum gloria posteris 138. -*ine* etiam tum obscuro 79.

Lux vbi aduentabat 153.

Luxu antecapere famem et sitim 12. atque desidia corrupta ciuitas 49. luxu (*i* cf. Dat.) non se corrumpendum dedit 63. -*xum* per at. *ignauiam* aetatem agunt 60. — *Luxuria* at. auaritia 6. v. *diuersa;* c. superbia innasere 11. et *ignauia*, pessumae artes 140. -*riae* instrumenta 21. probra (antec. *ignauiae*) cuncta 102. neque modum fecerat aetas 21. neque tempus concedit 117. neque cibus erat 144. — *luxuriose* nimis habuerat exercitum 11. -*so* otio 150.

M.

Machinabantur perniciem 16. -*tionibus* locus importunus 147. -*natum* indicium falsum 38. -*nis* omnium generum expugnare 80.

Magis vine corporis procederet res militaris an -- animi 3. incendere 31. etc. *magisque* 7. 8. quam 10. 152. bis proxime inter se *magis* magisque 62. 109. in dies 64. *magis, an* 150. *magis quam* 8. 9. 10. 13. 15. 18. 37. 61. 73. 141. 156. proxime inter se bis 152. quod -- 13. Pro, *potius* -- *magis* corporis seruitio vtimur 3. calliditate Iugurthae 166. vti boni fierent 141. id laborare 151. omissum: ignoscere, quam

reipublicae 25. cf. Exa. imperii 72. suam sustentabat resp. vitia 49. -minem post nominis Romani 62. propter aeris alieni 27. pop. Rom. 83. regis sui extollunt 159. -do animi par (in Cat. et Caes.) 50.

Maiestas vestra 88. -tem imperii per 80. P. R. 73. -tis constituendae gratia 89. -tis P. R. erat 76.

Maior sapientia 44. haberi 146. quo auctoritas sermoni inesset 32. -ra alia imperabat 14. et aspera adgredi 148. -iore vi vrguent 113. eo cura 136. -ibus adstricto 125. -ius dedecus est 89. neque aliud, quidquam 59. 80. — *Maiores* (subst.) nostri 40. 41. vestri 89. -um 27. nostros 48. natu 82. -rum morem contra. v. *mora*. ignauia 150.

Mala ambitio 5. cf. *praua* — *conscientia* ex timere 118. cum hac iungit etiam Apul. aliquoties, et Cic. *praeclara* conscientia Att. X. 4. cf. *conscientia* — exempla 43. fama impediebat 93. facinora edocebat 14. pessuma 6. De *fortunis*: *mala* res — quibus abunde omnia erant, 18. (bona) malaque 17. de ingenii animique habitu 46. (bona, aut) *mala* sua 127. -lam pugnam post 113. -larum artium: v. hoc. rerum audacia 46. -li mores 15. v. *boni*. -lis moribus 5. venenis quasi (verbo mediae olim significationis) 10. -lo ingenio 6. more 100. reip. creuerant 43. cf. Dati. pudore coercebat quam 154. pr. *poena*: T. Ad. I. 1, 45. malo coactus qui suum officium facit. -lorum omnium materies 10. -los euentus v. *habuit*. extollunt 29. et bonos iuxta 43. (apud inferos) 46. -lus gratuito erat 14. -lum publicum 30. v. *bonum* — nobilitatis commune, superbia 120. v. *male*, *malitia*.

Male pugnatum 170. praelium 111. (v. mala) cf. 156. qui consuluerint 40.

Malebant bellum qu. pac 15. conturbari remp. 30. imitari, qu. inuidere 44. -bat laudari qu. narrare 9. mouere omnia — senescere 93. -le omnia qu. abire 130. -lent pacem qu. bellum 157. -let praemia an

— (haec tria saepius) *-surum sub iugum* omnis 96. ad Senatum 158.

Mittebantur cuius gratia 35. *-tere* cum exercitu 16. ardentia pila 114. auxilia vltro 100. *-ret* cum auxilia 63. *-tit* c. mandatis litteras, legatos, quendam 26. 27. 85. 35. *-Missionem* (a militia) rogat 119. *Missitare* legatos 95.

Mobile genus hominum 146. *-les* regiae voluntates 169. et fluxae (in einem beständigen Umlauf und Wechsel) res hum. 169. *-li* ingenio *Numidae* 103. 122. *-litate* tanta sese agunt 113. *ingenii* pacem mutare solitus 143. Valde vsitatum in hac re latt. Scr. Ta. H. 1, 7. Galbam mobilitate ingenii acta — comprobasse.

Moderabitur quis? 44. *-ri* linguam 134. *-ta* quam bona aut mala (nostr. gewürdiget) 127. *-ti* nihil habere 11. *-tum* tanta temperantia 102. *-tur* gentibus i. e. regit eas 43.

Modeste placideque 98. *-ia* neq. neq. modus contentionis erat 31. *-iam* neq. neq. modum habere 10: vbi *modus* finis. *modestia* intra fines continentia cf. 44. quis *finem* (modum statuet? quis *moderabitur*, per modestiam temperabit? *-iae* neque suae parcere 15. v. hoc. *-iam* eam viri cognoui 42. *-destissume* parendo 64. *-desto* sermone vti 21. cum *pudore* certabat 50. imperio habiti v. illud.

Modi v. *cuius*. *-dis* multis 14. *omnibus* 12. 18. 22. 74. 112. aliquoties alibi; quibus 6. — *Modice* pro se i. e. modeste 168. *-cos*, modestos (seq. *superbiam*) 136. *-cus* domi, moderato victu cultuque vtens, vt *modicus* voluptatis, immodicus moeroris ap. Tac. — 119. *Modo*, subst. eo 119. hoc, 34. *omni* 87. quoque 20. impensius v. hoc. modestiaque sine 99. *Modum* fecerat 21. statuisse 102. v. ante. Adv. pro *solum*, tantummodo: *modo* quod vsui foret 32. ipsi (Romani) sanciabantur 107. id agitari 125. vna aqua vte-

N.

honorem ducerent 127. Vell. II. 110, 3. necessaria gloriosis praeposita, et cf. hoc ad *gloriosa*. -*riarum* rerum penuria 81. -*riis* ex i. e. affinibus et amicis 72. cum plerisque suis 170. -*riorum* ex copia 158. -*rios* ad suos vti scribant, 121. — *Necessario*, necessitate, coactus 79. *Necessitudo* p. *affinitate*, semel 133. sensu, necessitatis, pluries. -*dine* rerum coactus 104. -*dinem* nobis imponatis 27. ad rei satis dictum 78. -*dinibus*, (formae, quam amat, *cupidinibus*, *lubidinibus*,) circumuentum 19. — *Necesse* erat vti 71. *est* quam probae 21. cf. Int. *nihil* v. tutari 137. bene praedicet 139.

Nefanda stupra 13. -*faria* facinora 41. -*fario* consilio 48.

Negare audebat 136. Codd. quidam pro, *abnuere*. -*retur* quod iure 120. -*gat* feroci animo 165. -*gauerat* vtrumque 121. — *Negitare* rex primo 168.

Neglegas vbi (bonum) 90. -*glegere* Deos, sua 10. 50. v. *Infinitiuus*. -*gisset* Sen. Decreta 97. ex forma antiqua. — *Neglegentiam* tolerabat resp. 46.

Negotia publica (Imperatoris) 120. Leptitanorum 131. cf. c. LXXIII. inter haec 104. quae 111. -*tii* gratia 129. quantum sustineam 136. -*iis* de communibus consuleretur 160. *ab* nunquam voluptas remorata 150. a. periculo compertum 3. quae exercentur ingenio 60. -*tio* de vllo 136. ei constituit diem 148. infecto 115. 159. -*tiorum* curator 125. -*tium* dat 32. maxumum 139. tantum 34. — *Negotiatores* 84. Vticae 120-1. -*rum* frequentiam 104. — *Negotiatus* in Gallia Vmbrenus 32. Vell. *negotiantes* et *negotiatores* promiscue. *Negotiosus* quisque 8. De rebus maioris momenti quibusque: *negotio* in atroci 23. in tali 166. permotus 63. ex eo ne seditio oriretur 126. -*tium* quod poscebat 112.

Nemo ingenium sine corp. exercebat 9. bonus 27. vnquam 127. omnium 110. tam clarus 119. etc.

vera via 19. i. e. ad veram gloriam firmo gradu incedit, verbo, *contendit*, quo sensu saepius occurrit — *Nitebantur* ne 69 sua quasi pro gloria 74. continuare magistratum 95. -*batur* summa ope 31. mox (*contentionis* nullus modus) -*temini* non summa ope? 89. -*temur* summa ope 65. -*ti* summa, maxuma, ope 3. 72. frustra 60. contra verum 93. -*tuntur* ad honores furtim 61: cf. *adnitebatur; enisum.*

Nobilem hominem 38. 124. 130. -*les* 82. atq. *ignobiles* vulgus fuimus 17. atque noui 64. domi 15. bis, -*li* genere natus 6. virgine 13. mulieri 20. -*libus* paucis vectigal pendere 88. -*tas* pleraque 20. quam rem aegerrime tulit 137. *noua* mihi 138. ex virtute coepit, ibid. -*te* ex reperti sunt 99. fusa 12. -*tem* locum inuadendi quaerere 137. eam magnamque putabant 8. -*tis* potentiae *infestus* 84. potentiae *odio*, crudelia facinora ostendere 87. — *Nobilitate* animi 39. cf. Exa.

Nocentissumi homines 88.

Nocte intempesta 26. v. hoc; proxuma 34. -*tem* rati *sibi fore munimento* 151. *pro se* 153. agitare ibid. -*que* itinere facto 145. -*tes* dies 81. -*que* 149. -*tis* plerumque 153. -*tu* requiescere 126. milites introducit 68. pergit 113. (die, diu) noctuque 95. 124. -*turnis* consiliis 33. -*no* itinere 165. *Nox* aderat 115: v. hoc et *die.*

Nolis quos offendere 156. -*lite pati* 23. 73. familiare Cic. in oratt. vt extr. p. Milone.

Nomen id (reges) imperii primum fuit 3. regium habebant 7. inertiae labori meo imponant 61. renouatum 66. *vbi* etiam *famam* indicare potest, ex re inditum 131. gloriamque 77. -*inis* Romani v. *memor.* -*mine* Guda. 121. -*nibus* honestis 31. etc. meis, i. e. debitoribus 28. *Nominans* vnumquemque 19. 55. -*nat* socios 32. -*ratur* falso 39. -*uit* vbi Crassum 38.

Nominatiuus saepe antecedit Ablatiuos in eodem argu-

Nn

P.

quam, bellum malebant 15. *abnuere* 104. i. e. recusare: Fl. III. 16, 2, abnuentibus in verba iurare; imminuere 134. *Paces* bella 89. Pluralis semel quoque ap. Plaut. et Horat. occurrens. *-cis* mora 94. spe 166. a. belli rationes trahere *dubium*, i. e. incertum 134. qui locus addendus in *Dubius*; recuperandae 86. cupidum 157. *Pax* agitabatur, ibid. nunciabatur 104. vbi euenerat 9. qualis illa 89. etc.

Pacificante Iugurtha 122.

Paciscatur vitam ab eo 84. *Pactione* sine vlla 118. prouinciae *perpulerat* 22. an, an casu 123. *-nes* de pace aut bello 97. *-nibus* de omnibus 86. *-nis* spe *perpulit* 95. Ita semper adhibet de conuentione in re publica et in vtramque partem.

Paene 115.

Palam imperauerat 86. iubet 103. nihil ausurum 166.

Palantes, *vagi* 76. et *vagabantur* 101. repente adgreditur 111. inermos 122.

Paludem fecerat limosa planicies 95.

Panem in dies mercari 101.

Par gloria 4. gratia 157. magnitudo animi 50. vti fuerat 97. similisque ceteris 13. *-rem* cum liberis quem fecisti 70. armis sese existumabat 79. animum gerant 110. *-res* fama at. fortuna sunt 42. ipsi Impp. 108. *-ri* periculo 114. tractu mons 105. natura 131. — *Pariter* te et illum persequi 157. oppidani agere 116. haeredem instituit 65. *ac* si hostes adessent 105. 102. cf. iuxta - in conspectu hostium 154. saeuissumo imperio 155. *cum* occasu solis 123. ortu 165. capta Thala 130. attendere 143. omnes viles sunt 133. nisi volens (v. hoc) nemo munificus 159.

Parare, simpliciter positum 7. 67. 116. 130. - cum adiunctis: *parabant* interficere 15. 16. *-bantur* cui mala illa 98. insidiae 34. praesidia 25. quae 113. *-bat* armis contendere 68. proficisci 36. *-batur* dolus 23. quod, metuens 158. *-rare* bellum 129. 136.

cons. 1. non parebo dolori meo, non iracundiae *seruiam*. et Off. 1. nec lubidini luxuriaeque pareat.

Parens quem necari iussit 31. *-te* a, quae mihi tradita ab. 87. nullus filiis optauit etc. 141. cf. Int. *-tes* proscripti 30. interficerent 34. *-tis* mei praecepta 69. cf. Exa. et *patriam*. *-tium* a complexu diuelli liberos 41. *-tum* effoeta v. hoc. etc.

Pariter v. par.

Pariuntur amici officio et fide 66. Liu. VII. 40. vnde decus paritur — *Parta* amittere 89. ante, quam accepistis cf. *par* — bene, vix retinemus 44. *Pepererat* quae — quies 25. *-risse* quam melius est 139. *-rit* sibi (magistratus) 119.

Parricidae omnes vndique 12. *-dam* vocare 26. *-das* in 43. *-dis* de 48.

Pars in tertio membro antecedd. *aut*, *aut* 152. *pars* 92. pauci (in tertio membro) 72. *- alii* (in secundo) 3. 69. 114. et saepius alibi, vti inuerso ordine alii — *pars*: v. illud. dimidia 122. - magna 49. 78. 108. 114. antec. in priore membro, *multi* 154. *pauci* 116. *Parte ab* alia alius 155. ea, qua 148. ea 148. 149. in altera — altera 33. decima die reliqua 151. *in* dextra sinistra 55. *ea*, qua 115. in qua rex adfuit 128. quam 104. ex altera 55. magna editus collis 153. pecuniae 129. cum equitatus 158. *-tem* tertiam Numidiae pollicetur 151. *in*, posuere Africam 75. alteram transductus 67. aedium abditam 17. *-ti* copiarum praefecit 105. turpissimae corporis dediti 140. *- bus* ab omnibus 152. *tim* (omisso in priore membro) abnuere 135. exquirebant 39. vi, alia metu 143. alias voluntate 68. in tuguriis, alios 78. conscii sibi, alii 97. *-tis in* duas discedunt 68. quatuor distribuerat copias 155. etc. De factionibus, nostro, Parthei. *Partibus* reip. animus liber 5. in, tanta lubido 98. *- tis* in duas abstracta omnia 99. *-tium* popularium 98. Senati 30, studia 127. studiis 100. ex, inuidia 97. etc.

150. -cio homini sibi 26. — *Patrimonio* amisso 27. -*niis* amissis 30. (ante, patria bona.) *Patrio* regno 82.

Pateris in circumtulisse sanguinem 19.

Paterentur, neu 108. -*rer* aequo animo 90. *Pati* muliebria 12. aequo animo 123. nequiuisse imperia eius 16. vastari (sua) 158. omnia decreuerat 79. Numi. visere praelium 116. *nihil* intactum, neque quietum 122. neque otium, quietem 112. 156. apud se remissum apud illos tutum 143. aegritudinem nimis molliter 134. hiemem et aestatem iuxta 139. neque consilio n. manu priorem alium 151. quae victoribus collibuissent 41. nolite 70. 73. -*tiebamur* omnia saeua 71. -*batur* nihil languidi neque remissi dolus Numidarum 109. 109. -*titur* neq. bona n. mala in occulto maiorum gloria 138. -*tiemini* quae quousque 17. — *Patiens* inediae etc. 6. belli 8. militiae 119. laboris, -rum 101. 75. 85. *Patientia* vestra 87.

Patranda ad ea 100. -*di incepta* cupidus 125. belli spe 128. neque esse, (sed) gloriosa modo 143. -*tis* consiliis 69. -*tum* facinus foret 16. bellum atque *coeptum* foret 79. -*uisse* multa virtutem paucorum 49. -*sent* si *incepta* 52. -*uit* postquam tantam rem 146. Ita constanter sensu *perficiendi*, *conficiendi* adhibet et cum hoc permutat, vt 95. *conficiendi* belli.

Patrocinio vtebatur cuius ciuitas 33. suscepto malorum 38.

Pauca, explananda sunt 5. quo monerem 53. pro tempore hortatus 105. munimento quaerebat 153. cf. Exa. -*plura* 146. locuturum 167. -*verba* locutus 157. pro suo delicto facit, ibid. -*ci* ex amicis 7. ex clientibus 39. in pluribus 114. *magna pars* 116. coniurauere 15. 36. -*cis* cum 99. 155. carior fides 75. a, emi 65. *diebus* 67. 81. 94. 97. 103. 166. ante 36. in tempestatibus 150. *absoluam* 5. vti 31. dicere 150. disserere 6. respondent 73. -*corum* ius 17. virtutem 49. arbitrio 99. potentia 53. potentiae 60. superbiae 87. -*cos* dies

laetati 124. in tanta 127. *-diae* vt testis adesset (Iupiter) 165.

Perfugerat quo 68. al. *profugerat*, confusione in libris scriptis frequente. cf. *-fugas* vendere 91. omnes 158. *-gis* ex cognouit 126. ab 130. additis auxilio 113. *Perfugium* miseris in Caes. 50. sibi esse 108.

Perge vt coepisti 157. significatione *itineris facti* saepissime, praesertim in Praesenti. — *Pergebat* qua 79. quo 104. *-re* in solitudines 127. ad se exercitum 124. *-rent* prius, quam domum 35. *-git* festinans 108. ad locum 148. flumen Ta. 145. alia oppida 146. oppidum 115. regem 126. in loca 111. eo 113. etc. *Pergere* iter 131.

Pericula tolerauerant qui 9. vilia habere 14. metiri suo metu 25. nostra c. considero 45. venerit in maxuma 49. neque, neq. gloria quem excitant 53. metuentes 97. consueta vt habeam 137. *-culi* nouitate 5. magnitudine 39. socius 140. per societatem 38. ducem se pollicetur 148. plus timoris quam — effecerant 33. impendeat consuli 23. patiens 101. *-lis* ex, vbi animus requieuit 5. a, aberant 7. plurimis quaesiui 139. obiectare statuit 63. meis inuideant 138. *in* magnis 28. maxumis reip. 48. *-lo in* tali 34. summo 130. cum ingenti 147. sine, ibid. compertum est 3. suo rem alienam curare 134. *-lum* anceps 96. cf. 23. maxumum in praelio 54. tale 20. *vbi* aduenit ibid. quemque ceperat 107. quo homini (vlli) faceremus 27. si ex illis metuit 47. timens 97. v. *deinde*. — *Periculose* multum 59. *-se* etsi a paucis 65. *-sum* duceret 127.

Perinde - vt (vti) 61. quasi honori habeant 88. v. *proinde*.

Peritia locorum tanta in Iug. 103.

Periurio quos lingua alebat 12.

Perlectis litteris 37. *-legit* epistolam 125.

Permanere si vellet in suis artibus 65. *-sit* nobis amicitia Masinissae 62.

Pertinens, in immensum collis 147. i. e. protractus, porrectus, (cf. hoc) quo sensu Curt. familiare. Codd. alii *pertingens*. *-tinuit* quo illa oratio 41.

Perturbandam ad rempublicam 15. *-bantur* territi 115. aciem, ibid. *-tos* interficit 56. Est nostrum, in Unordnung bringen.

Peruenerat breui in tantam claritudinem 64. *-nerint* qui homines in senatum 61. dedecora in remp. 89. *-nisse* in regnum adoptione 67. *-nit* vbi imperium ad minus bonos 43. nuncius *in.* castra 52. quandam planitiem 123. *ad, in,* oppidum 95. 156. Thalam 128. Zamam 113. *-niunt* in castellum 149. ad Thalam 129. *-tum* quo intenderant 166.

Pessum datus sin est (animus) ad inertiam. *-dedit* quae res magnas ciuitatis 100.

Pessuma mala 6. *-mae* artes 140. *-mis* consultoribus, ira atq. cupidine 120. *-mo* omnium 157. *-mum* quemque 43. facinus 16. *Pessume* quam quisque fecit 88. etc.

Pestis, pro, *pernicies*, — si certa adesset 165. *-tem* in ne conuerteret praemia 125. — *Pestis* illa, (de Carthaginensibus, vti saepe apud alios Scr. de hominibus perniciosis) 71. *Pestilentia* quasi contagio inuasit 10. cf. Int.

Petat auxilium 35. poenas 121. *Petebat* consulatum 22. *-tenti* cui 121. *-tere* Consul. 15. auxilium 70. bis imperium 136. ab Senatu 74. a P. R. 120. *-rent* c. conditionem aequam 132. vt ipsi vitam 102. *-ret* quae 120. *-ti* debere haec (*mihi videtur* ex anteced. assumendum) 136. *-tum* miserat foedus 133. *-tundi* consulatus spes 14. gratia 119. *-tunt* ab eo 159. honores 138. Pro, *appetere: Petebat* quo minus (gloriam) 50. *-tenda* quo tempore fides eius 70. *-tere* totum imperium 79. supra, quam ego sum 82. *-teret* viros saepius q. peteretur 21. *-timus* libertatem non imperium 27. *-tunt* multum periculosa 59. Pro,

ram erat mons saxeus 146. -ties limosa 95. media 105. vti erat 5.4

Plebem tractarent placidius. v. hoc. exagitare 31. *Plebes* Romana 26. ex prisca forma Nomin. cuncta 29. vrbana 30. cupida rerum nouarum 37. -*bi* sua restituere 88. *Patribusque* carus 142 -- 3. -*bis* Romanae miseriti 27. opes imminutae 31. etc.

Plena flagitii 96. tuguria hominum 103. -*ni* spei bonae 170. -*no* gradu, nostrum, in vollem Marsch 153.

Pleraque -*rique* -*rosque* saepissime, vt in vna pagina, vltimum, bis 75. *Pleraque* mortalium v. habentur. *Plerumque noctis* laetari 153. processit 79. 167. quae res pessum dedit 100. quod solet 24.

Plura cum scribere vellem 28.81. multo bona accepisses 157. -*res* numero 152. -*resque* interemti 154. -*ris* pretii coquum 140. fecistis semper 45. est resp. q. consulatus 136. sint facta an dicta 138. *Plus* qui potest iniuriam, si accipit, facere videtur 66. *Plus* honoris, sollicitudinis, timoris, *quam* periculi, auxilii, 33. 87. 101. -*que* timoris *quam* potentiae 101. etc.

Plurima -*mi* -*mis* -*mos* -*mum* admodum frequenter. *Plurimum* confirmatus 133. cuius patrocinio vtebatur 33. posse ingenium 4. inerat audaciae v. *quam*.

Poena seuerior 42. de, dicere possumus ibid. eorum disseruisse 45. digna pro factis 41. -*nae* genus nouum 42. -*nas dederant* qui 20. *dedit morte* 48. *graves* laetitiae stultae 43. reddet 73. soluit *capite* 124. vti petat 121. dum caperent 123. *metuunt* 132.

Poenitundum num id sit, reputate 139. ante 136. num id mutare melius sit -*tet* quoniam 160. neq. neque pudet eos 88.

Pollebat quorum auctoritas 69. factione nobilitas 99. -*lens* res eorum videbatur 7. viribus 63. abunde potensque *et clarus* animus 69. -*que* (clara) facundia

nationes ferae 9. vbi, nationes, vt alias, *gentes*, est totum ex populis pluribus constans — atque reges 40. *-que* finitumi et reges 7. *-lis* a et regibus sociisque 135. *Populus Romanus* (vos, hoc est) emph. 89. *-los* liberos (reges et) 88. *-lum* Romanum ni edocuisset 84. etc.

Porrectum quem (collem) i. e. in longum extensum, docuimus 105. (proxime ante in *immensum pertinens*) *-rigit* latius aciem 109: cf. *extenuata*.

Porro, porro autem 83. 36. pro, *contra* — post *inde*, secundo loco, 85. v. rell. in *Dein*.

Porta in (oppidi Sicca) pugnam facit 113. *-tae* clausae *-tas* (*Vagae* vrbis) clausere 123. 124. *-tas* (castrorum) in cohortes mittere, tribunis dispertit 154. 115. etc. *-tarum* (aedium) claues 68.

Portabant alii sparos etc. 51. *-* auxilia amicis 7. ante: *auxilio esse*. *-tare* commeatum 102. pecuniam ad Manlium 21. *stipendium in* Africam 94. gloriam in dextris 53. *-rent* quisque pl. aquae, pro, *comportare*, vt *parare* p. *comparare* 128. *-ret* secum copias 97. *-retur*. i. e. deportaretur exercitus 84. *-tari* arma 24. vtres 128. *-uerat* qui stipendium in Africam 159. *Portationibus* armorum effecerant 33.

Portendant cum caedem etc. 60. *-di* cuncta deorum nutu 146. magna 119. regnum 37. *Portenta* at. prodigia nunciabant 24.

Portuosior quae (pars Numidiae) erat 75.

Poscant vti imperatorem Marium 121. *-cebant* quantum mores mei 140-1. *-cebat*, quod negotium 112. *-ceret* vti res 125. cf. *postulare*.

Posse ingenium plurimum, mox, *valeret* 4. versus facere 21. minumum insolescere ingen. hum. 7. amplius ira q. lassitudo 124. *-sem* memorare 8. *-set qui plus* 31. *-sis* quanquam 60. *-sit* non ibi plus 46. *-terant* neque quidquam videre 154. *-terat* quia minus largiri 20. quoniam non imperare 152. neque

Praeclara facies 59. facinora 49. 62. fama 112. ingenia 8. *-ram* sui memoriam reliquere 140. *-clari* facinoris 4. 113. bello 96. *-rior* vita eorum, *-rius* quod est 138. *-claros* viros 61. *-rus,* qui est sceleribus suis 73. Inest sarcasmus, etiam quatenus praeclarus, vti ferox, ad *sceleribus suis,* vtrique praepositum, aeque trahendum est.

Praedabundum se eo venturum 145. *Praeda* locupletem 136. ipse hostium 101. vastabatur 112. pro fore 110. neminem morari 149. militum esse 111. vbi alii Codd. *-dae,* vt, - quae fuerat 19. magis putabat 37. quasi non habeant 88. *-dam* fecit regnum sceleris sui 71. *-das* agebant, agere 79. 91. (Curt. IX. 10, 7. praedae magnae actae sunt) diripiebant 99. *Praedari* sinere 145: effuso exercitu 112. *-dator* ex sociis 101. *-toria* cum manu 79.

Praedicabat, (narrabat, vt in rell.) quae 166. *-cantem* audiui, audiueram 38. 71. *-dicet,* necesse est, bene 139.

Praedicit diem locumque 128. cf. Exa. Potest tamen positum esse pro *edicit* vt ap. Ta. A. XIII. 36. praedicit, ne pugnam adirent.

Praediti imperio magno 42. Ta. A. XI. 41. sacerdotio.

Praedocti ab duce 148. (107. *antea docti.*)

Praeerant qui exercitui (vt legati, praefecti, tribuni milit.) 91. centuriis 148. *-erat* ei prouinciae 33. cf. *praesidebat -- quibus* in hibernis 120.

Praefecit elephantis 105. cf. 108. *-fecti* regis, *-tis* cohortium 103. *-tosque* in dies mutare 127. *-tum* oppidi Turpilium 122. cf. 124. *-que* eo mitteret 130. *-tus* aut legatus 55.

Praegrediens Ligus 148 etc.

Praelia cf. *leuia -lii* more 152. *faciundi* 151. *-liis* transuorsis 106. in meritos 110. *-lio* incerto 107. quam similis 132. intentis 149. deterrentur 153. *-lium facere* 112. manibus 114. vnde committi posset 55. renouare 108. incipitur 114. non inceptum 79. etc.

Praeliantibus aderant 148. *-liantur* dum 155.

que 118. -*dio* vrbi Cicero sit 29. pars originibus 77. v. hoc. -*dium* in eo putabant qu. plures 16. legis nobis restituatis 27.

Praesertim 60. et bis, proxime inter se.

Praestabant qui maxume petulantia 30. -*stare* qui sese student ceteris animal. 3. -*stat* nonne emori per virtutem 17. multo 90. -*stitit*, quod in familia nostra fuit 71. *Praestabilius* neq. maius aliud inuenias 59.

Praesto fuerit, vti 128. cf. Exa.

Praeter iniuriae licentiam 11. formam cuius 13. nomen, cetera ignarus 78. fugam 97. oppido, flumini propinqua 144. 105. milites omnia opportuna 108. regios equites 116. vetustatem familiae 119. etc. Pro, *praeterquam: praeter* rer. capp. condemnatis, sc. liceret 29. — *Praeterea* saepissime, in continuata sententia; bis proxime inter se 37. et aliquando pro vsurpato alibi *postremo*, 53. 139. v. hoc. *Praeterea* praeclaros viros 61. omissa copula *et*, (multa, multos) cum eadem omissione in his 19. 37. quam tamen in priore cum Codd. quibusdam sustuli, propter antecedens haec. (Nunquam Hispanos) *praeterea* tale fac. fec. 16. vbi transpositum, pro: pr. n. H.

Praetereundum puto 60. -*rire* silentio non fuit consilium 50. cf. hoc.

Praetergressum agmen suos videt 107. -*sus* vbi eum Rutilius est 108.

Praetor (sc. cum imperio, militari etiam, in Prouinciam missus) cum mag. glor. fuerat 55. cf. 24. sed *Praetores* etc. vbi, *missi*, repetendum. -*toris* saeuitia 27. *Praetoriam* cohortem 56. -*rium* in abduxit 65. i. e. Imperatoris tabernaculum. *Praetura* aut consulatus 136.

Praetulerant otium ingrato labori 30.

Praeuenta quae parauisset 126.

Praua ambitio 151. tam ne inciperet 120. -*uis* cupidinibus 59. -*uo* ingenio 6. vbi plus est quam antece-

3. 5. 12. 26. 36. 61. bis 67. 115. 130. *Priusquam* 115. etc.

Pristinae v. *memor.*

Priuata amicitia ne quos transuorsos agat 72. – gratia deuictum bon. publi. 82. -*tis* compluribus 12. ex negotiis 38. at. *publicis* largitionibus 30. -*to* consilio 23. homini 167. cf. Int. -*tum* reliquerat 62. *Priuatim* ac publice 11. egregia liberalitate, *publice* muneribus (cf. hoc) 39. (publice (bene merens de Pop. Rom.) quam *priuatim* (priuatis largiundo) 65. (publice) *priuatim* que 32. — *Priuatus* fructu laboris 28.

Priuignum timens 13.

Pro, nostrum für – ciuibus suis 123. delicto 156. gloria imperii at. imperio – quasi sua, non – salute 96. 149. 74. 170. hostibus 143. honorè 120. libertate – patria, vita, potentia paucorum, sua quisque 89. 53. 31. magnitudine sua 31. nobis 167. scelere alieno 74. sociis 90. victoria 110. se, 135. 136. *Pro* maxumis celebrantur 8. falsis ducit 5. certo creditur 13. 44. factis iudicium timentes 12. praeda fore 110. nihilo habentur 90. socia nulla obtinet 133. – signif. *secundum*, nostrum, nach, comparationis in modis loquendi, nach Befinden, nach den Umständen: *Pro* amicitia nostra 65. bono neq. facturum 80. consuetudine mea, casu meo 28. copia – iis 54. 14. *cuiusque* ingenio, *quisque* 106. 114. (ipse resoluit alibi in φρασει - vti cuiusque ingenium erat 148.) loco et copiis 54. magnitudine, imperii, reip. 100. 72. 25. moribus 114. numero militum 51. opibus *cuiusque, quisque* 25. 133. tectis aedificiorum (nachdem es die Dächer der Häuser verschatteten) 123. tempore 67. 106. 128. at. loco 113. at. periculo 24. - signif. *loco*, nostr. anstatt. *Pro* labore desidia etc. 4. metu, repente gaudium 110. (cf. contr. 25.) tuguriis habuere 76. incerta spe, certa praemia 33. certis incerta captarem, malebant, mutare 17. 15. 135. armis vti perfidia (hostium) 117.

perdiderat, sie hatte den Credit verlohren. T. Heaut. III. 1, 70. proditurum te prius pecuniam omnem; pro quo mox – tu rem *perire* vis *-dere* qui remp. 89. *-dita* Sen. auctoritas 90. *-tis* quos ducebat 165. *-tos* credere 165.

Proditionem timebat 129. ad illectos 104.

Prodigia, portenta atque 24. *-giis* ex 37.

Producto Iugurtha 92.

Profecto saepe, intra periodum, vt 4. 8. 31. 42. 61. 85. 89. bis 113. 141.

Profectus 132. *-ficisci* cupere 2. etc. per omnia tempora saepius – *Profectione* de fatigantem 126.

Profiteri intra legitimos dies 15. sc. nomen suum inter Candidatos. Ita simpliciter positum bis in vno contextu occurrit ap. Vell. II. 92, 3. 4.

Profugerant ad Bochum 127. *-rat* ex vrbe 36. *-ret*, vt secum 160. cf. Exa. ad p. 52. *-gisse* quem 124. *-git* intactus 111. noctu 129. ex praelio 68. etc. *Profugi* Troiani 6. *-fugos* 130. *-fugus* ex Africa 93. etc.

Profuerunt nihil (forma praeteriti rara ap. Sall.) 139. *-futura* nihil: cf. *aliena*.

Profunda, extrema, auaritia 133. *-fundant* diuitias 18. *-fusius* eo sumtui deditus 12. *-fusus*, prodigus, sui 6.

Progeniem quorum 70.

Prohibebat prospectum 109. *-bent* fugam 122. commercia 76. *-bendo* a delictis magis q. vindicando 102. *-bent* angustiae 54. *-re* iniur. vos sc. vultis 90. In his fere cum verbo *impedire* communicat significationem. *Prohibuit* moenibus 79. *-buerint* si se ab iure gentium *-biti* ianua 80. 23. i. e. excluserint, exclusi Te. Phor. II, 3, 78. ipsum prohibebo domo. *Prohibet* (sichert, schüzt) ab iniuria Maurum 165. Liu. XXXI, 25. populationibus agros sociorum prohibiturum. *-bitus* erat consul. petere 15.

Proiectus sum cuius facinore in tanta mala 72.

Properabant 12. -*bat* 8. -*randi* caussa 160. -*dum* quo magis 48. -*tes* 109. 115. -*rare* alia 95. simulabat 129. -*ret* quo magis 38. -*rauisset* ni 113. -*rato* itinere 169. *Propere* 23. 36. 52. 115. 125. 145. 184. etc. *Properantius* sin pergeret 65. sed ea, quam 151. *Properantia* ex tanta 94. cf. *festinare*.

Propter, saepius. Signific. *prope:* Aquilam adsistit 55.

Proponere decreui satisfactionem 28. v. hoc. -*ret*, vti 19.

Propulerant virtute pericula 7.

Proripuit se ex Curia 26. cf. Int.

Prorsus, pro, *plane* frequenter 13. 14. 20. 21. *intentus* 81. 87. nihil 122. 130.

Prosapiae veteris hominem 137.

Proscripti parentes 30. -*tionem* polliceri locupletium 19.

Prospectabant praelium 116. mox, *visere*, sed tanquam consequens illius -*spectu* impedito 132. -*tum* v. *prohibebat* -*tus* vti facilius foret 148.

Prospera satis pollensque res (publica) 7. omnia cedunt cuncta euentura 119. -*pere* cessere neque insidiae 22. qua (fortuna) saepe vsus 147.

Prouenere ibi (Athenis, scriptorum) magna ingenia 8.

Prouideat, prospiciat, vti genti Numida. 117. -*dendum*, cauendum, hoc idem 41. -*dens* satis 85. -*dere*, curare, te decet 66. omnia 55. 154. cf. 136. omnia curare — non satis poterat consilio 144. vbi postremum non redundat, etsi in prouidentia simul cogitetur, cum etiam facto iam ipso prouidere possis. -*det* animus verum 40. *Prouisa* omnia suis 105. *Prouidenter* satis 145.

Prudentes cum imperitis 105. i. e. *periti*, gnari locorum *Fragm.* I. *prudens* omnium, quae Sen. censuerat -*tissimus*, sapientissimus, quisque max. negotiosus 8. -*terque* adtendere 143.

Psallere 21.

Puberes interfe(i)cit 84. 111. -fecti 146.

Publica fide dicere iussus, 36. venerat 93. interposita, vbi a *priuata* quoque distinguitur 91. negotia 120.

Q.

Qua, relatiuum ad anteced. expressum vt, *parte* 112. extr. 115. aut, plane omissum, vel abstrahendum a verbo in proximo contextu vel ex hoc explicandum — descensus erat, descenderat, sc. ex parte 52. 107. de — dicam sc. coniuratione 15. nox coegerat sc. *sede* 76. pergebat sc. *via* 79. visus erat omnia, pro, in quam regionem; nostr. so weit als man sehen konnte 156. venturum hostem audierat pro, *vnde* 112. — *Qua* de caussa — *consilii* (referendum magis in hoc casu ad anteced. *quid*) habuissent 36: v. quo -- *Quacumque* accederent 103. *Quaecumque* dici queunt 101. possint 69. *Quascunque, quocumque* modo 158. intenderat 127-8. ire placet 53. *Quodcunque* natum 144. *Quoscunque* idoneos credebat 32. - *Quae* res, negotia, *quam* rem, *qua* re, *quarum* rerum, *quis* rebus, pro simplici pronomine, aut *quod*, *cuius* etc. 9. 13. 49. 64. 65. 100. 111. 115. 131. 134. 137. 151. 155. 158. 160. v. *ea*. *Quaeque* p. *quaeuis*, Iug. res vti erat 116. vt digna videbantur 5. v. *quisque*. *Quae* vtraque 6. cum 69. 147. quamquam 96. postquam 143. vbi 37. *Quae, quae* initio duorum membrorum se subsequentium 137 - 8. *Quarum* cum 147. Per transpositionem et circumscriptionem elegantem: *Quas* maxumas copias *potest* 104. cf. 68. rell. in *qui*.

Quadrato agmine incedere 154. -*ginta* non amplius 114.

Quaerebant, desiderabant, n. salem n. alia irritam. gulae, 144. quid se dignum 41. -*renti* potentiam 142. (eod. sensu) · -*rere* amicos 157. dolum 124. gloriam ing. 3. gratiam 61. locum inuadendi, pugnae 137. 112. regem 68. odium 60. -*ri* posset 138. -*rit* famam 4. -*siuerat* salutem 97. -*situm* pacem 167. Pro, *acquirere*: - *Quaesiui* quae ego multis laboribus, 139. Sensu fori, de inquisitione in rebus capitalibus - *Quaereretur* vti in eos 97. -*sita* quae nisi erunt 91. *Quaesitores* tres, *Quae*-

Quamobrem 28. 42. 100. 141. 169. v. *quare.*

Quamquam — *tamen* in Iugurtha solum occurrit, idque saepissime aut permutatum cum *tametsi* etiam proxume inter se, vt 91. 92. 96. omisso *tamen* in apodosi 136. inuerso ordine: statuit *tamen* M. quamquam etc. 101.

Quamuis egregius homo 20.

Quando, ita placet 168. licet, vbi pro, dum, positum 157.

Quanta — tanta 53. in calamitate sis 35. audacia, quantaque vis, vi 56. 98. — *tam* cladem 53. *tamque* reliquerint remp. 6. *Quanti* fecerit 82. *Quanto* — tanto 47. 165. inuerso ordine, tanta cura, *quanto* studio 59. -*tum* — tanto 138. importunitatis habent 90. negotii 136. periculi 23. temporis 101. ingenio possem 50. poscebant mores 140. breui creuerit 8. extollere potuerunt ibid. -*tus* exercitus 24.

Quapropter vos moneo 53.

Quare moneo 90. pro certo habetote, vanum hoc consilium 47. opt. factum videri 166.

Quasi, comparationis saepe per totum: *Quasi* materies 10. etc. — irridentis simul: *quasi* contemnant 138. debitos 140. pro sua gloria 74. vero 46. — simulantis: *quasi* honoris caussa 170. per amicitiam 120. Pro, *fere*, s. *circiter*, — ex eo medio 105. duum millium 107. (165. *circiter* duum millium).

Quatriduo moratus 110.

Que, copula finalis, frequens — ipsi liberisque 102. suam liberorumque vitam 104. per amicitiam perque 126. v. *qui, quo, vti.* Duplicata saepe: *seque remque* publicam 9. 29. vitamque 132. *meque regnumque* meum, *vosque, vobisque* dignum 66. 141. 168. *seque illisque* dignum 80. Aliquando alterum *que* cum *et* permutatum — *suaeque et* liberorum vitae 63. sibi *liberisque et* genti Num. 117. *seque et* exercitum 111. *et* oppidum 83. pollens *potensque et* clarus 59. patriam *parentesque et* alia omnia 142. armis *virisque et* pe-

perficiendi pertinens 20. cf. 86. 53. *quos* aduorsum ierat 156. ne *quos* 72. si *quos* 152. cf. *cuius*, *quis*; *quo* Adv. et *quod* seorsim.

Quia, vt, *quoniam* promiscue; post nisi 123.

Quicquid euenerit 43. vlcisci nequitur 88. lubet 167.

Quicunque; *quoscunque* 12. 30. 31. *quocunque* 127-8. modo 158. v. *qua*, *quouis*, *quoquo*.

Quid - nam, *-quam*, v. *quis*.

Quidam Numida 92. 125. Ligus 147. Tarquinius 37.

Quidem - quae *quidem* res 13. tibi *quidem* 65. *nam* illa *quidem* 87. *nam* me *quidem*, ex animi sententia, 139. *nam* seruitutem quidem 89. etc.

Quies diuturna 25. *-tem* pati 156. Cur. III. 13, 16. *-ti* atq. luxuriae 117. et otio 122. *-tibus* neq. neq. vigiliis sedari 13. *quiescebat* in lecto 125. *quieta* erit nunquamne nostra familia 71. foret vti resp. 27. *-ta* movere 18. fuere dies aut nox 126. *-tam* rem nunciant 160. *-tos* Numidas vbi animadu. 106. *-tus* (oppositus *acri*, der eine heftige Gemüthsart hat) 78. *neque* Catilina, Iugurtha, *interea*, i. e. otiosus, müſsig 22. 108. aciem exornat i. e. sine tumultu, ohne vieles Geräusch, cf. 35. non, per otium, vt Hauercampus volebat: ibid.

Quin ergo, igitur, 140. 18. extorqueret 31. facturi essent 32. illa placere sibi fateretur 97. is indignus haberetur 119. aperirem 50. aliquoties alibi signif. *vt non*: Pro, *quo* minus 28. non *quin* — soluere possem.

Quinquennii consulta 67.

Quippe, inseruiens *explicationi* et *illustrationi* et semper ab init. — *Quippe* cui 37. 84. 104. 111. quas, qui, quis 12. 79. 71. etiam 144. in tali die 122. omnia 129. probitatem 59. sociorum 47. vera 139. — cum Sarcasmo: *quippe*, quae nulla sunt 142. — cum inductione loci communis: *quippe* res hum. ita se habent 110. secundae res sapientium animos fatigant 11. cf. *scilicet*, *videlicet*.

166. Pro, *eo* ab init. *quo* audacius adgredimini 53. mihi rectius videtur 3. Pro, *quod*, *quasi* -- non *quo* sibi conscius tanti sceleris 28.

Quoad se ipsa praecipitauit 99. viues 167.

Quod, pronom. saepius, bis proxime inter se: *quod* iuuat, *quod* carum est 140. antecedente *id*, aliquoties, vt 158. *Quod*, dafs, vti weil, pluries etiam, vt posterius bis 121. prius post, *nisi* 150. Pro, *hoc*, ante *vbi: quod vbi* secus procedit 83. milites accepere 156. Redundanter de mea sententia ante *si*, vti fere Gr. ὅτι in narrationibus, vtque *si* non ita nude in fronte quasi appareat: 31. 54. 59. 89. 138.

Quomodo 6. 159. etc. *quouis* modo 67. 93. 100.

Quoque, etiam, 131.

Quotidie castra mouere 102. distribuerat in itinere 145. -*diano* vsu 13. 36.

Quousque tandem patiemini 17.

R.

Radices si quae eminebant 148.

Ramis (ilicis) nisus ibid.

Rapere omnes, *trahere* 10. 99. Plauti vtriusque coniunctio sensu proprio vt metaphorico Trin. II. 2, 12. rape, trahe, fuge, late, Rud. III, 6, 15. rapi -- -- mavis, an trahi -- vnde etiam discrimen patet, vt prius ponatur in furtis violentis aut clandestinis quibusuis, posterius in his, quae quis fraudulento consilio adulando, persuadendo, litigando ex alienis possessionibus sibi quaerit -- *Rapere* priuatim ac *publice* 11. v. hoc. -*pi* virgines 41. -*piebat* ad scelus animus cup. caecus 83. *Rapinae*, discordia, grata fuere 6. -*narum* memores 14. -*nas* (polliceri) 19. -*nis* ex magnis 25.

Rati, *ratus*, singulis fere paginis recurrens praesertim in Iug. cf. *arbitrati*. Ac *ratus* erat 55. 64. *ratus* alia omnia sibi cum collega 100. i. e. in aliis omnibus a

citiam exhibent. *Receptui* ne foret 107. *Recipi* moenibus liceretne 85.

Recitatae litterae 81. -*tauit* litt. 24.

Recte atq. ordine fecere 41. formula sollennis in sententiis Senatorum s. decretis ordinis totius, cum additamento *exque republica.* cf. *contra* -*tias* quo mihi videtur. 3.

Rector humani gen. animus 60. *Regatur* forte 59. *Regebantur* neq. imperio cuiusquam 76. -*gere* patriam, 60. omnia fors 106. -*rentur* magis, quam *regerent* 59. — *Regem* esse i. e. impune quae libet, facere 90. *Reges,* nomen imperii id primum 3. magni 9. vectigales esse 17. -*gum* at. imperatorum virtus 4. *Regiae* superbiae homo 120. voluntates mobiles vt vehementes 169. -*giam* domum comportant 150. -*gio* more 67. victu 30. -*gium* decus contra 91. 126. imperium 7. *Rex* maxumus 167. *Reguli* 66. 67. 68.

Recuperandae pacis 86. Id cum, *reciperandae,* in Codd. male confusum.

Recusare seruitutem quis audebat 89. v. *abnuere,* quo, leniore illo, alibi semper vtitur.

Reddet poenas 73. -*ditas,* traditas, litteras 28.

Redeo ad inceptum 61. 100. 132. Tacito aeque in vsu cf. not. ad p. 186. sq. -*diens* nouissume 66. -*dit* post diem VIII. 169.

Redimebat belli moram 86.

Referebantur claues ad H. 68. -*ferant* caput Hiems. ad Iug. ibid. -*tulerant* contumeliosa dicta 79. *Referat* ne quis *ad Senatum* 45. -*tur* vti, sc. *ad Sen.* 38. -*ferundum,* eodem subintellecto, 40. -*fert* a. Sen. conuocato Sen. ibid. et 24. - *Refert* mihi eo magis 47. -*tulisse* quod illorum -- — videatur 168.

Reficit saucios cum cura 110. i. e. recreat. Sensu restaurandi, restituendi, de nouo faciendi 122. *reficere,* quae *amiserat.* Ita Liu. VI. 35. 36. 38. de magistratibus denuo creatis, Corn. in Att. 20. Timol. 3. de

Remotis equis 54. amicis 170. *-to* metu 142. *-uistis* omnia, auaritiam etc. 141. cf. Int.

Renouare praelium 108. *-ri* bellum 110. *-to* bello 94. *-tum nomen* 66. Ita aeque Curt. *renouare* bellum, praelium, *memoriam* pro, *nomen*.

Repente glorians 20. inuasit 25. saepius alibi. *Repentino* metu perculsi 114. (110 pro metu, *repente* gaudium exortum).

Repentis cochleas 147.

Reperiebant pars hospitem 56. *-ritur* si digna poena 41. cum Hiempsal 68. *-perti* vbi primum sunt 99. *-tus* est Cat. 56.

Repetam pauca supra 62. *-tere* supra 6. *-tit* quasi *debitos* honores (itaque dictum ad indicandam importunitatem in quaerendo) 140. *-tundarum* 39. sc. pecuniarum: cf. *reus*.

Reprehenderis quae delicta 4. *-hendet* quis? 43.

Repudiet quo consilio seruitia 35.

Repugnantibus Numidis 146. cf. resistentibus.

Repulsas nobis reliquere 17. cf. Exa. *-sum* ab amicitia 158. *-sus* haud abibis 168.

Reputare simpliciter *-tando* contra 59. *-te* 139. *-tauerint* qui si 61. c. adiuncto: *Reputo* cum mecum *ipse* 45. *-tans* c. animo 69. *-taret* c. animo *suo* 125. secum 118. *-te* c. animis *vestris* 137. mox: *existimate* 43. *considerate* eod. sensu. *-tando* 59.

Requiem aerumnarum mortem 42. *Requiescere* noctu 126. *-euit* vbi animus 5. Cic. Oratore I. 1, humi 139.

Requirat vti legatos 32. *-rere* coepit, ibid.

Rescindi decreta 67. i. e. abrogare. Vell. II. 90, 3. rescindere foedus.

Resistentibus collegis 95. *-tere quoniam* factioni nequiuisset 27. aperte non poterant 97. De militibus: *Resistentes* 56. *-tere* ac propulsare 107. neq. quiuissent 115. primo 116. *-ti* neq. posse 123. *-tunt* 55.

Respiciens eo tacitus 94.

-*diam* per vbi vices defluxere 59. -*diamque* viri accusare 125. *Secors* neq. tamen victoria factus 154.

Secreta transigit reliqua 86. *Secreto* monuit 65.

Secundae res 11. -*dis* ex rebus 98. feroces esse 149. -*da* omnia et obedientia sunt 72. oratione i. e. favente, extollit 121. -*dum* haeredem instituit testa. 65.

Secundum ea -- vti debitis vterer 70.

Secus, aliter, procedit 83. cesserat 79. *neque* atque iter facere 154. his atque aliis armis 160. *haud* atque in mari 132. difficilem 146.

Secuti morem Imp. 91. -*tus* sum spes satis honestas 28. *Sequebatur* vbi eas (diuitias) *gloria* 11. eo magis quo minus eam petebat 50. Pli. epp. I. 8. Sequi gloria, non appeti, debet -- *Sequi* haec decreuistis 54. ipse propere. 145. inuidiam post gloriam meminisse 112.

Sed pluries init. sententiae; intra, bis proxime inter se 26. et secundo loco pro *vero* vt 63. *sed* multo maxume 68. *sed* illum alterum 42. *sed minume* irasci decet 50. *maxume* seueritatis erat -- omissum 144. ante: multo magis asperitate locorum; redundans 56. *sed* omn. tam.

Sedare motus 92. -*ri* poterat n. vigiliis n. quietibus 13. neq. prius eam flammam 61.

Sedes habebant 76. -*dibus* incertis vagabantur 6.

Seditio v. *oriatur* -*nibus* sine cura aluntur, 30. remp. exagitauerant 43. tribuniciis agitabatur resp. 94. Fl. III. 13, 1. Seditionum -- omnium caussas tribunicia potestas excitauit -*tiosi* magistratus 127. -*tiosum* volgus -- Numidarum 122.

Segnior tantum fit bonus 90. -*nius* nihilo 129. non temere mutandum in *sequius* contra Codd.

Sellam vti iuxta poneret 121.

Semper cariora ei omnia qu. decus 21. fuisse S. P. Q. R. ea mansuetudine 27. querebatur 34. boni -- mansere 130. illis vectigales esse Reges 17. ab init. -- in praelio maxumum periculum 54. *Semperne* versabi-

in vicis, v. *sollicitabant* – quo consilio repudiet 35. repudiabat 52. -*tio*, ministerio, corporis magis vtimur 3. Te. Andr. IV. 1, 52. hoc tibi pro seruitio debeo etc. Pro *seruitute* – quam grauis casus in seruitium ex regno 118. minari 149. – *Seruitute* oppressa 43. -*tutem* aequo animo toleratis? 88. quis vestrum recusare audebat? 89. *Seruitis* vbi quisque gratiae 47. -*uiundum* esse cum intelligetis 90.

Sestertia centum seruo 25.

Seu seu 39. *siue* – *seu* 25.

Seuere vindicandam censebant 74. *Seueritatis* maxume studium Catoni erat 50. -*rior* poena 42.

Si, conditionis, saepius – *quid* 27. 72. 168. quis 3. 24. *quos* 152. modo 32. possit ibid. etc. – *Obtestationis* simul, non tamen vt in re certa, sec. Cortium – *si* vlla apud vos memoria 82. v. *qui*, *quod*. Pro, *an* – *si* paterent opportunitates loci 104. – *etiamsi* – *si* dubia – *tamen* etc. 141. – *Si* – *sin* 42. 47. 53, 65. 66. 89. 107. non antecedente *si* – *Sin* Numidae – accessissent 114. id parum procedat 93. 102. v. *quod*.

Sibi v. se.

Sic accensa lubido 21. plebes 127. (Ego) *sic* existimabam 71. *sic* habuere Romani 170. rex incipit 167. etc. Post *vt* pro *ita* – *sic* ea tempestate 98. *Sicubi* pro, *si vbi* 116. vt *sicunde*, v. *necubi*.

Sicut – *vti* promiscue cum *velut*, *vti*. Pro *quasi*, 25. *sicut* lacessitus; 31. *sicuti* pop. in. def.

Signa, toreumata 18. tabulas pictas 11. cf. mirari. Pro, *sigillis* – cum omnes sua cognouissent 37. -*militiae*, militaris 106. canere v. hoc. occultare 124. relinquere 9. sequi 132. -*nis* ab aberat 101. etc. *Signa* obseruare 107. *Signo* dato, saepius in Iug. et semper hoc ordine -*num* dat 55. – *Signatum* iusiurandum 34. *Signatores* falsos 14. *Significare* manu 116. cf. *Omnes*.

Silentio vitam ne transeant 3. praeterire 50. egredi (milites) iubet 165. -*tium* vbi coepit 92. quam ma-

corpore 9. cura 30. damno, mox ibid. dedecore 73. fraude 29. imperio, legibus, modestia 7. 101. 122. incommodo 146. iussu 24. alibi, *iniussu*, quod vide — metu 31. 113. 142. 160. modo, modestiaque 99. *mora* 32. 35. 36. 118. 121. pactione 118. periculo 147. praesidio 111. sanguine 88. signis, ordinibus, 132. spe 65. tumultu 35. 108. 114. 116.

Singulatim, apud singulos, *circumeundo* 39. cf. mox. si parem disserere 100. *Singuli* quod plures vxores habent 133. -*lis* cum tametsi — egerat 17. -*los* adpellare 14. -*ambiundo* 69. vos fatigare (ambire) 72. prae se mittere 149. modo, modo *vniuersos* laedere 135. cf. viritim.

Sinistra, dextra circumuentus 156. ac dextera tentare 107. -*strae* alae 106. -*nistros* inter montes planities 54.

Sint in aperto 62. Graecismus Tacito quoque familiaris — sane liberales 46. v. *esse*.

Sinu vrbis in 48. cf. Int. *Sinus* duo sunt in extr. Africa 131.

Sita in oculis libertas 18. in armis omnia 108. vis nostra in animo 3. resp. *in extremo* 46. cui *spes* omnis in fuga 111. (in eod. cont. pro eo, *erat* 71.) -*tae* mihi *spes* omnes in me 136. quorum res fidesque in manibus 127. *spes* a. opes in illo 170. -*tam* illi *spem* in fide P. R. 92. -*tas* omnes suas fortunas in extremo 81. -*tum* in vestra manu 87. -*situm* (oppidum) inter duas Syrtes 131. murum, pro, positum 95. *Situm* subst. Africae 75.

Siti ne conficeretur 106. magis accenditur 144. -*tim* non — opperiri 12. aduorsum cibus 144. Simili modo Vell. dicit II. 41, 2. somno in vitam non in voluptatem vtendum. cf. lassitudinem.

Siue v. *seu*.

Socia pro nulla (vxor) obtinet, v. hoc. -*cii* a. hostes credere 146. amicis sociisque 14. *nomenque latinum* 100. -*ciis* a. *amicis* auxilia portabant 7. (cf. ad hunc

Soluere aes alienum 28. -*uit* poenas capite 124. -*lutum* est argentum 27. cf. *tabulas.*

Soluta, nullo coercita imperio ac ordinata, vis plebis 99. -*to*, laxiore, imperio 97. cf. 120. et 142. *laxi. lic.* -*tum* genus hominum, sine legibus a. imperio 7.

Somni cupido 12. -*no* dediti 4. captis 153. insolito 154. -*nus* cepit 125. Liu. I. 7. Somno excitus.

Sonitu horribili exciti 153.

Sontes sicut, insontes 14.

Sordidum me dicunt 140.

Sparos aut lanceas 51.

Spatio millium quinquaginta 128. Pro, *interuallo temporis:* ne nouaretur quid eo *spatio* 51. breui, ibid. et 142.

Spe, metu animus liber 5. pacis 122. 167. patrandi belli 128. praedae 63. 164. amplior 129. in *haberet* 26. v. hoc. *spei* aut opus quid vbique 19. bonae (ἀγαθῆς ἐλπίδος) 101. 170. *spem* auxilii, praesidii, nullam 81. 52. pacis 121. societatis 134. salutis 111. habere in pecunia sua 69. in se 116. in adductus 86. 94. *spes* amplior 160. asperior 18. 14. 17. societatis 99. dominationis 15. neque bona vlla, opesque (familiaris Scriptt. antiquis coniunctio) 166. 170. etc. cf. *sita* —

Sperabant sibi quisque talia 30. -*bat* 30. sese habiturum 52. munita fore quae deliquisset 84. -*rans* facile se vsurum A. 22. maxume 83. -*re* simul 82. salutem 54. -*rent* quem exitum malis 32. -*ret* quem sibi collegam. *Sperata* res frustra 136. cf. 155. Spes frustrata.

Specie vna, ager arenosus 131. i. e. facie, vt nullum gramen, nullus ager cultior appareat — quam vsu potiorem, quae portuosior etc. 75. Pro, caussa praetexta — *Specie* Senati, pro sua magnitudine 31. (cf. 74. sua quasi pro gloria) -*cies* cuius rei erat 86.

Spectaculum horribile 156. rerum humanarum praebeo 73. (82. vt — *ostentui* essem.)

tis, 5. sententiae deriuatae ex narrationis argumento: *tanta* cupido gloriae *incesserat* 8. lubido in partibus 98. plerosque inuaserat 136. *uis* auaritiae *in animos — inuaserat* 91. gratiae regis 84. morbi animos inuaserat 29. saeuitia Praetoris fuit 27. mobilitate se Numidae agunt 113. cf. *temperantia*. *Tanta* si bonarum rerum cura esset, *quanto* studio aliena petunt 59. habetur virtus Athen. *quantum* potuerunt eam extollere 8. cf. Quanto.

Tantum illud vereor 72. ab eo vitam paciscatur 84.

Tantummodo, pro illo, saepius.

Tardus incessus 13. *-dius* iere Cyrenenses 132. procedunt 67.

Tegant vti turpia facta oratione 139. *-gebat* corpore locum 56. *-get* neq. quisquam, quem arma non *texerint* 53. *-gere* ab iaculis corpora 155. armis patriam parentesque 7. neq. arma, neq. virtus satis 152. auidius sauciare, quam semet 116. *-geret* illius potentia reliquos 38. *Tegi* patriam parentesque 142. *-gitur* quis corpus 54.

Tela militaria ab Samnitis accepere (Romani) 44. arma, v. hoc — ingerunt, — vtrimque volare 116. hostium inter erumpit 156. *-lis* cum qui erant 39. constrata 156. *-lo* cum esse 22. rell.

Temere, sine examine, ne quid de se crederent 25. neq. sed tentans omnia 148. sine cura, s. fortuito — positam in puluino epi. 125. atque *effuse* (sine ordine) euntes 160. munita oppida 11. i. e. parum cf. 142. non *satis*, quod contrarium ipsi est 117. etsi etiam de tumultuaria munitione intelligi possit. *Temeritas* Marii 149. *-tem* ex audacia 64. *-tate* ducum 141.

Temperantia tanta inter ambit. saeuitiamque moderatum 102. pro, vsum, cum notio moderaminis iam in verbo temperantiae insit. *Temperare* sc. sibi, in potestatibus illis difficile est 137. *-rent* ne (nae) illi victoriae 11.

possidere: tenent Numidae cetera loca 78. -- tropice: *tenet* lubido, spes, satietas 60. 54. 89. T. Hec. IV. 2, 18. Satias iam tenet studiorum istorum. *-nere* magistratus, prouincias 31. in *potestate habere: tenet* clausum 96. *armis* regnum meum *-neor* armis obsessus 81-2. Pro *retinere*, lacrumas neque 134. *teneban-tur* in custo. 125.

Tenebris foeda camera 51. *ex*, et editioribus locis facilia visu 153. Romanis nim. in tenebris agentibus, quae apud hostes ipsis suis ignibus illustratos fierent -- *in* vtrumque casum difficiliorem 151.

Tentabat -- Signif. *experiri* -- exercitum 95. *-tandi* gratia 104. *-do* paullatim 103. *-tans* omnia 148. *-tantes* saepe agros 76. *-tare* alios 14. arma at. tela 160. fortunam, belli 63. 52. locum 103. dolis 81. quae nisu dubia 149. omnia 108. *-tum* antea, quia secus cesserat 79. *-tauerat* quae occulte 22. prox. ante *experiri.* Signif. *lacessere*, adgredi: *tentabatur* inopia frumenti 144. *-tare* bello 7. postremos in agmine 112. a sinistra ac dextera 107. *-turos* lassitudinem et sitim militum 106. *- tari* suis artibus 104.

Terga super gladii 148. *-go* ab v. *circumnenian*t. signa canere 149. clamorem accepit 114. disiectos 107.

Terra marique exquirere omnia vescendi caussa 12. sceleratissi. omn. quos sustinet 69. *-rae* quasi discessio 99. -- quae proxuma 131. *-que* omnia patebant maria 9. *-rarum* per orbem 8.

Terrebant multo magis 111. *-bat* (ini.) natura, ingenium, mortalium 63. eum multitudo clamore 92. *-rentur* atrocitate rei 156. *-rere* iudiciis 31. tormentis 149. *-ret* Numidas 114. *-riti* perturbantur 115. *-tos* confirmare 96. *-tus* neq. Marius 152. *Terrore* exercitus 95. instantibus 154. *-rem* augere hostibus 79. *-ri* quibus esse decet 87. vt esset 64. *Terribilis* eius facies 51.

Testamento heredem *instituit*, *scripserat*: v. haec.

sumtus 21. -*uerat* inopiam 30. Vell. II. 19, 4. inopem vitam.

Togatorum i. e. Romanorum Cirtae negocii caussa commorantium 79.

Tollere, tendere, manus suppli. *ad coelum* 25. Ciceronem 37. clamorem 153. animos 156.

Toreumata, vasa caelata, a τορεύειν, emant 18. cf. 11.

Tormentis emissa iacula 114. terrere 149.

Torpescere sinat ingenium 60. -*ret* ne manus aut animus p. otium 14.

Toties fusum Numidam 165.

Tractabant, administrabant, placidius inter se remp. 98. -*rent* quo placidius 31. qui remp. 43.

Tractu pari 105.

Tractum bellum, protrahere, nostrum, in die Länge gezogen 94. -*hebant* animis alia huiuscemodi 136. v. mox. -*hebantur* ipsi sc. ad mortem s. supplicium 44. omnia non bene consulta in virtutem 146. -*hendo* tempus iurgiis 64. -*here* omnia 136. 94. domum alius al. agr. cupere 10. rapere v. hoc. -*ere* c. animo 147. nostrum, hin und her überlegen. Itaque non plane idem cum superiore —. bellis et pa. rationes 151. -*ret* longius ab incepto 8. -*hi* sc. exercitum, nostr. bei der Nase herumführen 120. bellum non posse 81. -*hit* consilium ex copia rer. 153. -*hunt* fluctus saxa 131. totidem verbis *Cur.* IV. 9, 16. pecuniam 18. Ta. H. III. 31. iisd. quoque verbis. —

Tradebat Cons. nobilitas per manus 119. -*dat* vt se 83. -*dere* sese in illius fidem 118. -*retur* ad suppli. 117. -*didissent* qui 97. -*set* quam si Romanis 168. si vivum 117. -*dita* quae mihi a parente libertas 87. sunt omnia hostibus 88. -*tur* ei exercitus 101. Iug. pars Mauretа. 75. vinctus Iug. 170. -*do* regnum vobis firmum 66. fidei tuae Orestillam 28. -*dunt* se Praetoribus 35. -*tur* Terentio Senatori 37.

Tramites per 95. occultos 104. occulte vti profugerent,

V.

rilitatem incultum propter pestilentiam vastum ac desertum. *Vastus* (ab natura et humano cultu) 105. sterilis et incultus animus, 6. – *Vastabat* mentem excitam conscientia 13. Ita multo aptius ad pervidendum tumultum in animo Catilinae quam Codd. quorundam *vexabat*, etsi hoc de animo etiam bene dici possit, cf. Int. - *batur* ager 112. - *tare* vrbes 79. agros 101. - *retur* neq. resp. 89. alibi *vexare* s. alio sensu - *ri* Numi. pati nequiuisse 158. *vastat* agros 111. - *tum* agrum 117. *Vastitas* Italiae vti finem faceret 62. Ta.. pacem vocant, quam vastitatem fecerunt.

Vbi, postquam, saepius et plus illo – *vbi* – inuasere 4. animus requieuit 5. creuit resp. 9. inuasit contagio 10. defecerant opes 12. primum adoleuit 63. cognouit naturam Scipionis 64. etc. *v. post.* Pro, *quando*, *cum: vbi* de magna virtute memores 4. Consulem impellere nequeunt 39. satis explorata sunt 14. — *vbi* illi volunt 17. i. e. apud quos. *Vbique* quid opis aut spei 19. quem opportunum credebat 22. qui praestabant probro 30. vbi in vtroque priore loco nihil cogit per, *et* vbi, interpretari et vetat adeo tum sensus tum numeri elegantia in huius quoque vsu a Sall. quaesita. *Liu.* XXXXV. 29. litteras omnes conferri, *quae vbique* depositae essent. — *Vbiuis* vt tutius essem 72. *Vbi* gentium 110.

Vecordia in facie voltuque 13. – formidine, quasi 126. 154. - *diae* eoque processit 62.

Vectigal pendere 88. - *les* esse Reges 17.

Veget auxilio 3. cf. Exa.

Vehemens, manu promptus Cethegus 34. - *ter* negotio permotus 63. pro, *studiose: Vehementer* simulent studi. coni. 33. accenderat 120. - *tes* vt, sic mobiles regi. voluntates 169. - *tius* atque eo 89. - *tissume* anim. ad virtu. accendi 61.

Vel imperatore, *vel* milite me vtimini 18. - adiungere sibi, vel interficere 21. ibid. mox ter. *vel* molli, vel

dis perturbare summa imis miscendo, solit, 39. Eodem sensu Vell. II. 79. 4. *vexata* tempestate classis et *vexata* nauis ap. Ph. IV. 16, 3. *-bat* me inuidia, perturbabat, 5.

Vexilla, phaleras, alia militaria dona 139.

Vi aut dolis se inuenturum casum 83. adgrediretur eum 34. subacti populi 9. manu non, neque 89. vbi opus 112. *Vine* corpus an virtute animi 3. magna et animi et corporis 6. *summa, maxuma, tanta*, v. haec. *Vim* magnam pulueris, animaduertunt 109. per 81. 90. *Vis* omnis nostra sita 3. auaritiae, gratiae, morbi tanta 84. 29. 91. coniurationis -- *Vires* cum defluxere 59. *-rium* opibus glor. quaerere 3.

Via, vera v. hoc -- virtutis 59. eadem adgressos 75.

Vicerant quos saepe 160. *-cerat naturam* ipsam 129. *-isti*, quod difficillimum gloria inuidiam 66. *-cit tamen* pars illa, impudentia, prauum consilium 92. 74. 83. fortuna reip. 33. *vincere* diuitias, i. e. consumere, perdere 18. *beneficiis* adgressus 65. quam suos, minore detrimento illos *vinci* 111. cf. 100. malo more vincere etc. *naturam* adgreditur 128. *-ci* regem armis q. munificentia minus flagitiosum 168. *victis* nihil reliqui fecere 11. licentiam iniuriae eripiebant ib. *victor* populus, Consul 156. diuitiarum 119. cf. 101. virtute fuisset 111. nisi, nemo pace bellum mutauit 54. *-tore* exercitu in, ne simul remanere contumeliam 115. Suet. Caes. 28. *-res* quae reliquerant fortissumi viri 11. *-ria* in manu 54. 18. quo minus vterentur 96. *-riae* ne (nae) illi temperarent 11. Sullae memores 30. *-am* cruentam adepti 11. *-tus* 56. *-ribus* quippe 160. omnia posuit fortuna praemia 18. *Victos victoresque* ne alius adgrederetur 131. *-tum* nunquam P. R. beneficiis 157. *-tus* discesserat 39. v. hoc. profugit 68.

Victu at. cultu regio 30.

Vicinitatem (agri Arretini) 29.

Vicis in seruitia 39.

Videam haec simulantem vtinam 73. *-dear* ne meli.